Bir Türk Kurumu Olan Ahilik

Prof. Dr. Neşet Çağatay

TÜRK TARİH KURUMU

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
TÜRK TARİH KURUMU YAYINLARI
VII. Dizi - Sa. 104[1]

BİR TÜRK KURUMU OLAN AHİLİK

Yazan :
Prof. Dr. Neşet ÇAĞATAY

2. baskı

TÜRK TARİH KURUMU BASIMEVİ—ANKARA
1997

Birinci baskı : 1989

ISBN 975-16-0192-4

İÇİNDEKİLER

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Türke Özgü Bir Kurum Olan Anadolu Ahiliği

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Anadolu'da Ahiliğin Ortaya Çıkışını Hazırlayan Etkenler ve Ahiliğin Sosyal Yaşantıdaki Rolü

BEŞİNCİ BÖLÜM

Ahiliğin Osmanlı Esnaf ve Sanatkârlar Faaliyetlerini Düzenlemesi

ALTINCI BÖLÜM

Osmanlı Esnaf ve Sanatkârlar Teşekküllerinin Gedikler Haline Dönüşmesi

YEDİNCİ BÖLÜM

Esnafın Gelenek Töre ve Törenleri

SEKİZİNCİ BÖLÜM

Ahi Örgütünün İmece ve Yaran Kuruluşu Halinde Köylere Yayılışı

DOKUZUNCU BÖLÜM

Ahi Tüzükleri Olan Fütüvvetnamelerin Ortak İlkeleri

ONUNCU BÖLÜM

Fütüvvetnameler Nedir Niçin Düzenlenmişlerdir

ONBİRİNCİ BÖLÜM

Fütüvvetçilikle Ahiliğin Ayrıntıları

ÖNSÖZ

"Ahi" sözcüğü, arapçada "kardeşim" anlamına gelir. Anadolu'da XIII. yüzyılda Türkler tarafından kurulmuş olan "ahilik" örgütü, adını bu arapça sözcüğün, daha doğrusu türkçede comert, eli açık anlamına gelen "Akı" sözcüğünün terimleşmesinden almıştır.

Bu kurumun o çağlar için orijinalliği bir yana, Anadolu Türklerinin sosyo-ekonomik yaşantısında oynadığı rol çok büyük olmuştur.

Önce, göçebe hayattan yerleşik hayata geçiş hızlandı.

İkincisi, o zamana dek büyük bir çoğunlukla, Türk olmayan yerli halkın elinde bulunan sanat ve ticaret hayatına Türkler de katılmaya, ona ayrı bir canlılık vermeye başladılar.

Üçüncüsü, Türk esnaf ve sanatkârları toplumda imtiyazlı bir duruma geçti ve bunlar yavaş yavaş şehir ekonomisinde söz sahibi oldular.

Bu değişiklik, Anadolu'ya yüzelli yıl içinde aynı ırktan fakat ayrı iki sosyal yapıdaki sınıfın gelişi ile ilgilidir.

Gerçekten XI. yüzyıl sonlarına doğru bu bölgeye gelenler çoğunlukla atlı Türk göçebeleri idiler. Bunlar, sürüleri ile batıya ilerleyip, bir direnme ile karşılaşınca sürülerini ve çadırlardaki çoluk çocuklarını arkalarına alıp elde silah çarpışıyor, savaşı kazandıktan sonra da oralara yerleşiyorlardı.

İlk kez girdikleri İran'da böyle oldu. Anadolu'da da böyle oldu ve bu iki ülkeyi ele geçirdikten sonra İran toprakları, Türklerin doğudaki anayurtları ile Anadolu arasında bir köprü, geniş bir geçit yeri oldu. İran toprakları ayrıca, Türk ve İran kültürlerinin karışarak ortak bir uygarlığın ortaya çıktığı bir pota da oldu.

Selçuklular ve Osmanlılar devrinde birçok kurum adlarının, terimlerin, sanat, fikir ve edebiyat ürünlerinin, farsça-türkçe sözcüklerle karışık olarak kullanılmasının nedeni de bu ortak yaşantı ve karşılıklı kültür alış verişidir. Ticarette de durum buna yakındı. Örneğin Konya'nın XIII. yüzyıl ünlü ipek tüccarlarından Ahi Ahmet Şah'ın, hem Konya'da hem Tebriz'de dükkânları vardı. Osmanlıların ilk devirlerinde Bursa ve Edirne'deki İranlı sanatkârlar konusu da böyledir. Bunların büyük bir çoğunluğu, İran'da yerleşmiş Türk asıllı sanatkârlardı. Bu toplıyarak yetiştirmeye çalıştı. Kırşehir'de (Hacı Bektaş'a) yerleşen

ortak ilişkiyi kavrayamıyan bazı bilginler, İranlı sözcüğüne, farsça deyim ve terimlere bakarak, bütün fikir ve sanat ürünlerini İran'a mal etmişlerdir.

XI. yüzyıldan XIII. yüzyıl ortalarına dek İran geçidinden, sürülerini otlata otlata ya da burada eylenmeden Anadolu'ya geçen Türklerin büyük bir çoğunluğu atlı göçebelerdi. Türkistan'ın büyük ve uygar şehirlerinin esnaf ve sanatkârları bu ilk göçte gelmediler. Ama, XIII. yüzyıl başlarında ortaya çıkan Moğol hükümdarı Cengiz, 1209 da Uygur Türklerini buyruğu altına alıp 1211 de Çin'e girdikten sonra 1219 da Harezm ülkesine saldırdı. Cengiz'in öldüğü 1227 yılında Türkistan ve Harezm ülkesi tamamen Moğollar eline geçmişti. O çağların en uygar Türk şehirleri olan Buhara, Semerkand, Taşkent, Merv bu yarı yaban ulus tarafından yerle bir edildi. Bunlardan kaçabilen esnaf ve sanatkârların çoğu, Anadolu-İran yoluyla Çin'e giden Venedikli gezgin Marco Polo (1254–1323)'nun "Türkmen ili" olarak nitelediği Anadolu'ya sığındı.

Kaynaklar bize, o zaman yalnız Merv şehrinden bir defada yetmiş bin ailenin batıya göç ettiğini haber veriyor. Bu ikinci büyük göçte Anadolu'ya gelen Türklerin büyük bir çoğunluğu esnaf ve sanatkârdı. Bunlar, Anadolu'nun ekonomik ve sosyal yaşantısında büyük değişiklik yaptılar. Türk halkının şehirlere yerleşmesini hızlandırdılar.

Bu yeni gelenler hem yerli Bizans halkına karşı, hem de kendilerini buraya dek kovalayan Moğollara karşı örgütlenmek zorunda idiler. Yerli Bizans esnaf ve sanatkârlarının rekabetlerini, kendi sanat kuruluşlarına çeki düzen vererek, Moğol saldırısını da, halkı, gerektiğinde savaşmaya hazır duruma getirerek önleyebilirlerdi. Çünkü Moğollar, doğudaki yurtlarından sürdükleri Türklerin arkasını bırakmıyorlardı. Baycu Noyan komutasındaki Moğol orduları, daha İran'ı ele geçirip İlhanlılar devletini kurmadan, Abbasiler Halifeliğini ortadan kaldırmadan o zamanlar batının en güçlü devleti olan Anadolu Selçuklularını Moğol yönetimi altına almak için bu bölgeye girdi ve 28.7.1243 de yapılan "Kösedağ Savaşı" ile bu amaçlarına da kavuştular. Bu yenilgi Anadolu Türklerinin yüzyıl süre ile Moğol zulmü altında inlemesine ve ülkenin bütün zenginliğinin, İlhanlı başkenti Sultaniye'ye (bugünkü Kazvin yakının'da) taşınmasına yol açtı.

Bu nedenlerle Anadolu'nun, o zamanki büyük Türk düşünürleri, halkı, bu tehlikelere karşı güçlendirme ve örgütlendirme çabasına giriştiler. Örneğin başkent Konya'da Mevlâna Celaleddin Rumî Selçuklu sarayındaki ve şehirdeki aydın ve aristokrat toplumu bir amaç çevresinde

Hacı Bektaş (1210–1271) göçebe Türk topluluklarının arasına girip onların ulusal duygularını kamçılayarak Türk dilinin, müziğinin, folklorunun, edebiyatının ve kültürünün, Bizans ve İran etkileri altında eriyip gitmesini önledi.

Gene Kırşehir'de yerleşen bir başka büyük Türk düşünürü, ekonomisti Ahi Evren Şeyh Nasîrüddin Ebü'l-Hakayık Mahmud b. Ahmet (1171–1261), en önemli bir işe girişti. Bu iş, Horasan, Harezm ve Türkistandan gelen Türk sanatkârlarımm, bir ahlak ve sanat bileşimi olan "Ahi kuruluşu" içinde örgütlendirilmesidir. Bu örgütün ahlak kurallarını, daha önce hemen bütün islam ülkelerinde bilinen ve beğenilen "fütüvvetname"lerden aldı. Bu fütüvvetnameler, iyi ve mükemmel insan olma kurallarını kapsayan eserlerdi.

İlk ve orta Çağ insanının günlük yaşamının büyük bir bölümünü dinsel, kalanını da sosyo-ekonomik, yani meslek ve sanat uğraşıları dolduruyordu.

Dinsel kural ve törenleri mezhep ve tarikat liderleri, meslekî, ticarî ve sanatla ilgili uğraşıları da dar, yerel gelenek ve görenekler düzenlerlerdi.

Zamanla gelişmeye başlayan türlü meslek, sanat ve ticaret sınıflarının sosyal ve ahlakî davranışlarını kurallara bağlamak üzere düzenlenen fütüvvetnameler, Arap ve İran toplumlarında yüzyıllarca, kitaplarda ve teorik kurallar olarak kaldığı halde Türk toplumlarında gelişmiş, örgütlenmiş, yayılmış, bütün sanat, meslek ve ticaret kollarını içine almıştır.

XI. yüzyıldan başlayarak bütün meslek guruplarımm ahlakî davranış kurallarını kapsayan bu fütüvvetnameler, özellikle Arap topluluklarında yaygın bir ilgi görmüş ancak Anadolu, Kırım ve Balkanlardaki Türkler dışında hiç bir yerde meslek ve sanatları kontrol eden nitelik kazanmamıştır.

Batılı bilginler, kitabımızda da açıkladığımız gibi sadece bunların metinlerine bakarak, Türklerin, ahi kurumunu araplardan, ya da İranlılardan aldıklarını söylemekle büyük bir yanılgıya düşmüşlerdir.

Moğol saldırısından önce, batı Türkistan bölgesinde çok gelişkin olduğunu bildiğimiz Türk Ticaret ve sanat hayatı hakkında elimize çok az yazılı belge geçtiğinden, ahi örgütlerinin buralardaki durumu hakkında pek fazla birşey bilmiyoruz; ancak XIII. yüzyılın ilk yarısında oralardan Anadoluya gelen Ahi Evren tarafından kurulup bızla bütün meslek, sanat ve ticaret kuruluşlarını içine alan etkili sosyo-ekonomik ve ahlakî

bir düzen yerleştiren bu kurumun doğudaki Türkler arasında eski, köklü ve etkili bir geleneği olduğu kuşkusuzdiur.

Nasırüddin Ahi Evran'ın kurduğu ve önce kendi sanatı olan deri işçiliğinden başlattığı ahiliğe, ancak esnaf ve sanatkâr olanlar katılalabilirdi. Ahiliğin, tekke ve zaviyelerde kümelenip halka el açarak, kutsal duygular sömürücülüğü ile onların sırtından geçinen asalak tarikatlardan farkı buradadır. O, Anadolu Türküne, alın teri ile geçinme, başı dik, kendine güvençli ve minnetsiz yaşama yeteneğini kazandırmış, bu ruhu aşılamıştır.

Sanatkârlara iş yerlerinde yamak, çırak, kalfa ve usta hiyerarşisi ile mesleğin incelikleri öğretilirken, akşamları toplandıkları ahi konuk ve toplantı salonlarında da ahlak eğitimi uygulanıyordu. İşte bu yolla yetiştirilen Türk esnaf ve sanatkârları hem aralarında güçlü bir dayanışma ve yardımlaşma kurmuş, hem de yerli Bizans sanatkârları ile yarışabilecek bir sanat yeteneğine kavuşmuş oluyordu.

Ahiler ayrıca, yüz yıldan artık bir süre, aralıksız olarak büyük topluluklar halinde Asya'dan Anadolu'ya akıp gelen halkın, sıkıntı çekmeden yerleşmelerinde de büyük yardımda bulunmuşlardır.

Güvenliğin, haber alma ve taşıt araçlarının ilkel ve yetersiz olduğu o çağlarda bu yeni gelen ırkdaşlarına yiğitlikle ve cömertlikle kucak açmaları onlara büyük teselli olmuştur.

XIV. yüzyılda, Orhan Gazi zamanında Anadolu'yu baştan başa dolaşmış olan Tancalı gezgin İbn-i Battuta, (1304–1369) eserinde, Türk konukseverliğinin göğüs kabartıcı örneklerini övgü ile bize anlatıyor.

İşte bu kitabımızda, Türk'e özgü bir kurum olan ahiliğin kökenlerini, temel prensiplerini ve tarihi gelişimini anlatmaya çalıştık. Ayrıca kuruluşun, gedikler (lonca) biçimine dönüşünü, yurt dışı ve yurt içi başka kuruluşlarla karşılaştırarak aralarında benzerlik olup olmadığını eleştirdik. En sonunda da Ahi kurumunun bir kalıntısı ya da köylerdeki bir uygulama biçimi veya uzantısı olan ve günümüze dek gelmiş bulunan "yaren örgütü" üzerine yerel bir örnek verdik.

Bugüne dek yapılan pek çok çalışmalara rağmen, ahilik üzerinde hâlâ son sözün söylenmiş olmadığı kanısındayız. İleride bulunacak yeni belgeler ve bilgiler, bu kuruluşun niteliğine ve işleyişine yeni ışıklar serpeceğine inanıyoruz.

Neşet Çağatay

GİRİŞ

FÜTÜVVET - AHİ İLİŞKİLERİ

A H İ L İ K

Kelimenin tanımlanması :

Ahilik, XIII. yüzyıldan XX. yüzyıla dek Anadolu'daki esnaf ve sanatkârlar birliklerine verilen bir addır.

Kelimenin, sözlük, terim ve örgüt olarak türlü anlamları vardır.

A) Ahi kelimesi arapçadır ve sözlük anlamı "kardeşim" demektir.

B) Terim olarak ahilik, belli devrede esnaf ve sanatkâarlar birliğini ifade eder.

C) Örgüt olarak ise: M. XIII. yüzyılın ilk yarısından başlayarak XX. yüzyılın başlarına dek Anadolu şehir, kasaba ve hatta köylerindeki esnaf ve sanatkârlar kuruluşlarının eleman yetiştirme, işleyiş ve kontrollarını düzenleyen bir kurumdur diye tanımlanabilir.

Ahiliğin kökenleri :

Konu üzerinde en ciddi incelemeleri yapan batılı oriyantalistler, bugüne dek yaptıkları yayınlarda ahiliğin kökenlerini, doğuda özellikle araplar arasında gelişmiş olan fütüvvet örgütüne dayarlar; ama gene de onun, fütüvvetten bir hayli değişik ve Anadolu Türklerinin onu, bu bölgede geliştirip biçimlendirdiklerinde yani, Anadolu Türklerine özgü bir kuruluş olduğunda birleşmektedirler.

Gerçekten ahi töre ve törenlerini, örgüte giriş kurallarını kapsayan ahi yönetmeliği niteliğindeki eserlere son zamanlara dek "fütüvvetname" adı verilmiştir.

Ahilikten önceki fütüvvetnamelerde nitelikleri anlatılan fütüvvetçilik ahilikten önce ortaya çıkmış bir kuruluştur. Ancak fütüvvetcilik, daha çok kişisel erdemlere ve askerî niteliklere önem verdiği halde ahilik, ilk sıralarda yani, XIII. yüzyıl başlarında Osmanlıların askerî ve yönetim kurumlarını düzene koymasına dek hem esnaf ve sanatkârlar korporasyonu gibi hem de devlet askerî güçleri

yanında, Abbasîler yönetimindeki fütüvvetciler gibi onlara yardımcı olarak görev yapmış bir kuruluştur[1].

Osmanlı devletinin kuruluşunda ve yeniçeri askerî örgütünün ortaya çıkışında ahilerin büyük rolleri olduğunu ilk kez M. Fuat Köprülü bahis konusu etmiş, bu görüş daha sonra başka bilginlerin bulduğu yeni belgelerle doğrulanmıştır[2].

Ahilik, böylesine türlü yönleri ve fonksiyonları bulunmasına rağmen, örgütün kuruluşuna, niteliğine ve işleyişine dair yeterince kaynak bulunamamasından dolayı konuyu tam aydınlatan bir eser yazılamamıştır. Çünkü ahilikten bahseden ve fütüvvetname adı ile anılan eserler, bu kuruluşa bağlı bulunan esnaf ve sanatkârların iş başındaki çalışmalarından çok, dükkânlarını kapattıktan sonraki yaşantılarını ve törenlerini anlatmaktadırlar.

Eldeki kaynakların verdiği bilgilere göre Anadolu'daki ahilik, doğudaki fütüvvetçiliğe benzer bir kuruluş halinde faaliyette bulunmakta görünüyor. Başka bir deyişle bu kuruluş, ahilik adı ile bilinen biçimini almadan önce Anadolu'da fütüvvetçilik örgütü halinde faaliyette bulunuyordu[3]. Bu nedenle, fütüvvetçiliğin kökeni ve niteliği anlaşılmadan ahilik anlaşılamaz. Çünkü fütüvvetcilik, sonradan Anadolu'da yeni bir nitelik kazanarak ahilik adı ile anılmağa başlanmışsa da bir yeni biçimdeki ahilik, temel kurallarını fütüvvetcilikten aldığından ilk sıralarda bir süre fütüvvet-ahi kuruluşu halinde faaliyet göstermiş olmalıdır.

Konu ile uğraşanların fütüvvetciliği ve ahiliği tarifleri :

Ahiliğin temeli olan fütüvvetcilik, X. yüzyıldan başlayarak örgütlenmeye başlamıştır.

Fütüvvet kelimesi arapçadır. Lugatta tekil olarak "feta" : delikanlı, yiğit, eli açık, gözü pek, iyi huylu kişi; çoğul olarak "fityan" şeklinde geçer.

[1] Bakınız, Fuat Köprülü, Osmanlı Devletinin Kuruluşu, 1959 Ankara, ss. 89 vd.

[2] Bak. Fuat Köprülü, Osmanlı Devletinin Kuruluşu ss. 92 vd. Ömer Lütfü Barkan, Osmanlı İmparatorluğunda bir iskân ve kolonizasyon metodu olarak sürgünler, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası. XI. cilt, sayı : 1-4, İst. 1950, ss. 536 vd.

[3] İslâmiyetten önce Türk dünyasında alpler (savaşçı gaziler) adı ile anılan Türk şövalyeleri ve sövalyeliği vardı. Bunlar batı Avrupa derebeylerinin ilk sıralarında olduğu gibi çevresinde toplandıkları bir sürü başkanlara kişisel bağlarla bağlanarak örgütlenirlerdi. Bak. Ömer Lütfü Barkan, Bundan önceki notta adı geçen makale, ss. 535 vd.

Fütüvvet ve bunun yumuşatılmış şekli "fütüvve" : eli açık, yiğitlik, gözü peklik, başkasına yardım edicilik yani olgun kişi delikanlı anlamına gelir.

Kur'an'da, (XXI, 60) âyetinde İbrahim Peygamberin, Tanrı'nın birliğine inanıp putları kırmak suretiyle azgın Nemrud'a karşı yiğitlik ve mertlik göstermesi dolayısı ile yukarıda açıkladığımız anlamda kullanılmıştır [4]. Kelime, Yusuf Sûresinin 30. ve Kehf Sûresinin 60-63. âyetlerinde köle anlamında kullanılır.

Tasavvuf terimlerini açıklayan "Ta'rifat" adlı eserin "fütüvvet maddesinde : "halkı dünya ve âhirette kendi nefsine yeğ görmektir" denmektedir [5].

İmam Kuşeyri, (986–1072) kendi adı ile anılan "Kuşeyrî Risalesi"ndeki fütüvvet bölümünde "Onlar. Rablarına iman etmiş gençler (fetalar) idiler. Biz onların doğru yolda gitme yeteneklerini artırdık" (XVIII. 13) âyeti ile başlayarak fütüvvetin tariflerini şöyle sıralıyor : "fütüvvetin aslı, kişinin, başkasının işinde olması ve onların işini güdüp gözetmesidir." Hadiste : "Kul müslüman kardeşine yardım ettikçe Tanrı da ona yardım eder" Buyurulmuştur. Cüneyd-i Bağdadî : "fütüvvet Şam'da, dil (fasahat) Irak'ta, doğruluk Horasan'dadır" der ve fütüvveti : kulun kendi nefsini başkasınınkinden üstün ve değerli görmemesidir diye tanımlar. Risale-i Kuşeyriye 1045 de yazıldı.

Ebu Bekr Verrak : feta, düşmanı olmayan kişidir.

M. Ali Tirmizî : fütüvvet, kulun, Tanrı için kendi nefsine düşman olmasıdır.

Bir başkası : dostların yanlışlık, eksiklik ve sürçmelerini bağışlamak ve göz yummaktır.

Bir başkası : hiç kimseye düşmanlık duyguları beslememektir.

Ömer b. Osman el-Mekkî : iyi huydur.

Bir başkası : iyilik yapmak ve kötülükten sakınmaktır. der.

Hasılı, herkes, fütüvvet hasletlerinden kendi beğendiği iyi bir hasleti fütüvvet diye tanımlamıştır. Dostların ayıplarını örtmek ve

[4] "İbrahim denen bir fetadan, onlardan söz ettiğini duyduk" bak. Kur'an, XXI, 60.

[5] Bak. Ta-rifat-ı Seyyit Şerif Cürcanî, (1340–1413) 1318 (1902), İstanbul, fütüvvet maddesi.

düşmanın düşmanlığından korunmak da fütüvvet gereğidir." diyor ve fetaca davranışa dair birkaç örnek veriyor[6].

Cürcan bölgesinde M. 928–1077 yılları arasında hüküm sürmüş olan Ziyar Oğulları prenslerinden Unsur el-Maalî Keykâvus'un, oğlu Gîlanşah için M. 1080 yılında yazdığı "Kabusname" adlı eserde de "Civanmerdlik resmi" yani fütüvvet vasıfları bölümünde de aynı nitelikler sayılmaktadır[7].

Arap diksiyonerlerine iki ciltlik ek yazmış olan ünlü bilgin Dr. R. Dozy, fetayı : gençlik zevkleri (les plaisirs de la jeunesse) şeklinde tanımlamakta ve Peygamber Hz Muhammed'in soyundan gelenlerin, soplarını cetlerine dek götürerek kendilerini bir tür yiğitlik payesi ve haysiyeti kazanmış olan fütüvvetin gerçek temsilcileri saydıklarını ve fütüvvetin olgunluk, soyluluk ve yüksek meziyetler demek olduğunu söylüyor[8].

Feta teriminin ilk kullanılmaya başlanışı :

İslam öncesi çağlarda ve islamın ilk devirlerinde arapçada yalnız ve tekil olarak "feta" kelimesi kullanılıyor ve genç, güçlü, eli açık, yiğit anlamına geliyordu.

O çağlarda bu hasletleri kendilerinde bulunduran kişiler bir birlik halinde bulunmuyor, feta denen kişiler tek tek anılıyordu. O çağlar için bir örnek olarak arap edebî ürünlerinin çoğunda sözü edilen kişi, Tay kabilesi başkanı prens Hatem Taî'dir. Bunun, konuklarını çok iyi ağırladığı, yanından ayrılışlarında onlara at ya da deve hediye ettiği dillere destandır. O devir için buna benzer başka tek tük örnekler vardır.

İslamın ortaya çıkışının ilk yüzyılı ortalarına doğru, Arabistanda siyasal olayların anormal gelişmeleri sırasında, Hz. Muhammed'in amcası oğlu ve damadı Ali b. Abi Talib'in, daha çok yiğitlik ve savaşçılık yönü üstün olarak gittikçe artan ve yayılan ünü onu islam'da en iyi feta örneği olarak "lâ feta illa Ali" yani en iyi feta Alidir. Cümlesi ile tanımladı.

[6] Bak. Müntahabat-ı Nafia-i Risale-i Kuşeyriye, 1307 (1891), İstanbul, fütüvvet bölümü, ss. 180-184. Mutasavvıf ve yazar Abdülkerim b. Havazin b. Abdilmelik, Nişapurlu olup M. 986-1072 yılları arasında yaşamış, Risale adlı eserini 1045 de yazmıştır.

[7] Bak. Keykâvus, Kabusname, 1944, İstanbul, ss. 369 vd.

[8] Bak. R. Dozy, Supplement au Dictionnaires Arabes, Paris, 1927 2. ed. II, fütüvvet maddesi.

1 Adud üd-Devle Ebu Şüca Hüsrev. Saltanatı : 978-983.

BİRİNCİ BÖLÜM

FÜTÜVVETCİLİK

Sonradan fütüvvete dönüşen örgütler

Abbasîler hükümdar-halife soyu başa geçip doğudan Türkistandan, Horasan'dan getirdikleri Türk tutsaklarından kurdukları askerî birliklerin güçlü ve imtiyazlı bir duruma geçmelerine karşı bir tepki olarak IX. yüzyıldan başlıyarak halk arasından bazı kuruluşlar ortaya çıktı. Bunlar, toplu olarak örgütlenerek karışıklıklarda kundakçılık eylemlerinde bulunan ve "ayyar", çoğul olarak "ayyarun : kanun tanımayan, kanun dışı toplum", "evbaş (haydud)", "şâtır", çoğul olarak "şuttar : kurnaz", Selçuklular devrinde yani XI. yüzyıldan başlayarak da "rind", çoğul olarak "rünud", adları ile anılıyorlardı.

Bunlardan özellikle ayyarlar, devlet otoritesinin gevşediği zamanlarda ortaya çıkar, zırhsız silahsız, sadece taş ve sopalarla saldırıya geçerlerdi. Bunlar Abbasî halifesi Emin'in (809–813) ordusunda kardeşi Memun'un (813-933) Türklerden oluşan ordusuna karşı ve daha sonra da Müstain'in (862–866) arkasında onun amcası oğlu Mu'tez'e (866–869) karşı döğüştüklerini görüyoruz. Bu kuruluşlar, görüldüğü gibi zaman zaman halifelerin, askerî valilerin ve güvenlik kuvvetleri başkanlarının hizmetine de giriyorlardı.

Bu tür örgütler yalnız Bağdad şehrine özgü değildi. Bunlar, yerlerini XI. yüzyıldan başlıyarak fütüvvet kuruluşunun daha düzenli bir biçim alışına dek Orta Asya, İran, Irak ve Suriye şehirlerine de yayılmış bulunuyorlardı.

Bu kanun dışı örgütler, X. yüzyıldan XII. yüzyıla dek çıkardıkları karışıklıklarda büyük başarılar da elde ettiler. Bunlar güçlü yöneticiler zamanında pusar, gizlenirlerdi. Örneğin, Bûyeliler hükümdarı Adud ud-Devlel ve üç büyük Selçuklu hükümdarı (Tuğrul Bey, Alp Arslan ve Melikşah) zamanında (1040–92) kıpırdıyamadılar.

Abbasî halifesi Muti zamanında M. 972 yılında bunlardan, Bizansa karşı kutsal savaşa katılmak isteyenlere silah verildiğinde işi azıtıp Bağdad'da bir sürü karışıklıklar çıkardılar ve büyük bir felâketi önlemek için bir mahalle yangına verildi.

Bu tür kuruluşlarda mezhep birliği yoktu. Bu niteliğinden dolayı zamanla aralarına şiî, İsmailî vb. heterodoks mezhep salikleri girdi.

Durumu elverişli gördüklerinde yağmalara girişen bunlar, işsiz, güçsüz, önemsiz kişilerdi. Bu bakımdan kendilerinin bir devlet hizmetine, özellikle güvenlik örgütüne alınmalarını istiyorlardı; çünki bu yolla hem geçim sıkıntısından kurtulacaklar hem de hayatları güven altına girmiş olacaktı.

Bu örgütler, o çağlarda Türk ve İslam devletleri yönetimi altındaki şehirlerde, özellikle asker ve güvenlik güçlerinin yetersiz bulunduğu yerlerde ve zamanlarda, kaliteleri bir takım askerî ve sportif geleneklerle canlı tutulmuş çevresel ve kaçınılmaz bir milis gücünü temsil ediyorlardı ki, böyle durumlarda, başkaları olsun olmasın şehir yöneticileri, sayı çoklukları ve güçlülükleri dolayısıyla bunlara dayanıyorlardı.

Bu dağınık kuruluşların fütüvvetcilik prensiplerinde birleşmesi :

Bu durum ve uygulama yani, bunlardan kamu işlerinde de yararlanılmaya başlanması bunların standard bir ahlakî disipline girmeleri veya sokulmaları zorunluğunu ortaya çıkardı. Görünüşe bakılırsa o zaman kendilerini toplum ahlakını düzenlemelkle görevli sayan, ya da çalışmaları o yönde olan bazı tasavvuf ve tarikat kuruluşları bu kuralları tesbit etmede büyük rol otnamışlardır.

Fütüvvet sahibi kişi, ilk devirler edebî literatürlerinde sık sık övülmüştür. Çağının ahlakî ve terbiyevî durumu üzerinde birçok eser yazmış olan alaycı eleştirici el-Câhiz (ölümü : Bağdad-869) "Kitab el-Tac fi ahlak el-Mülûk" adlı eserinde "Kitab el-Fityan" adıyla bir kitap yazdığını söylüyorsa da bugüne dek ele geçmemiştir. Kitab el-Ağanî'de de sık sık fityan hakkında bilgilere raslanır. Örneğin 804 de ölen İbrahim b. Meymun b. Behmen el-Mavsılî'nin biyoğrafisinde sık sık fityandan ve bunun da içlerinde bulunduğu Kûfe fityanından söz edilir. Übülle'de ve Rey'de (Tahran), İbrahimin ilişkiler sürdürdüğü fityan vardır. Bunlardan fityanın, bir örgüte bağlı kişilere verilen özel bir ad olduğu anlaşılmaktadır.

Emevîler halifesi Hişam (724–743) devrinde yaşamış bir şarkıcı olan Huneyn b. Belva el-Hîrî'nin biyografisinde yer alan fityan hakkındaki bazı bilgiler, fityan kuruluşlarının Emevîler devrine dek giden eskilikte olduğunu gösterir. Hıristiyan şarkıcı Huneyn Hıyrî'nin kendisi fityandan olmadığı halde onların eğlence arkadaşları olup Hîre ve

Küfe'deki fityan ocaklarına türlü lüks maddeler, kadın şarkıcılar, hokkabazlar bulurdu [8a].

Önce fütüvveci kuralları olarak bilinen bu yiğitlik ve civanmertlik vasıf ve faziletleri, fütüvveci, ayyar, şâtır vb. kuruluşların ortak nitelikleri olmaya başlamıştır. Bir süre sonra da halk tarafından çok beğenilen bu kurallara uyan örgütler, önce anıldıkları adlara bakmadan ayyar, şâtır, fütüvveci vb. adlarından herhangi biri ile adlandırılmaya başlanmışlardır; yani, ayyara şâtıra, fütüvveci, ya da fütüvveciye ayyar, şâtır denmiştir [9].

Ayrı ayrı adlarla anılan bu tür kuruluşları kendinde birleştiren fütüvvecilik gitgide, bir meslek ve sanata bağlı bulunması gerekli olmayan, içlerinde tasavvuf erbabının ve öteki tarikat birliklerinin de yer aldığı türlü kuruluşların ahlakî kurallar ve yiğitlik nitelikleri ile donatılarak belirli zamanlarda ve belli amaçlarda ve belli amaçlar için bir araya toplanabilen bir örgütün adı olmuştur.

Bunların öğrenmeleri ve uymaları gereken kurallar, fütüvvetname denen bir nevi tüzük niteliğindeki kitaplarda toplanmıştır. Bu eserler, fütüvvetin XII. yüzyıldan başlayarak Anadolu'da bir meslek ve sanat dayanışma birlikleri durumuna gelişlerinden sonra bu meslek ve sanatların türlü basamaklarındaki kişilere standard ahlak kuralları ve meslek yetenekleri vermek, onları olgunlaştırmak için tüzükler haline gelmişlerdir.

8a Bak, Kitap el-Ağanî, 2. baskı, II, 116-124; V, 3-46. el-Muberred ed, Wright, 1862–64, Leipzig, ss. 603. Bu eserdeki bir bilgi de fityanın güçlü bir kuruluş olduğunu ve sarı giysiler giydiklerini bildiriyor.

9 F. Köprülü bu konuda : "daha VIII. yüzyıl sonlarında Bağdad'da Abbasî hanedanının dahilî mücadelelerinden istifade ederek güçlenen ve XI. yüzyılın yarısında şehri haraca keserek kendi menfaatlarına vergi toplayan ayyarlar teşkilâtına çok benzer olarak Maveraünnehir'de de X. yüzyılda "gâziler" adını taşıyan bir teşkilâtın mevcudiyetini biliyoruz. Daha IX. yüzyılda Tahirîler ve Saffârîler zamanında İran'da –yine bu adlar altında– buna benzer kuruluşlar vardı. Samanoğulları devrinde Maveraünnehr gazileri sınırlardaki kâfirlere, yani putperest Türkler'e karşı cihad ettiklerinden dolayı dinî bir öğünç ünvanı olan "gazî" lakabını almışlardı; bunlar sayıca da önemli olduklarından, teşkilâtları devlet tarafından resmen tanınmakta idi. Bunların başkanlarını, çağdaş bir annalist, Beyhakî "sipahsalar-ı gâziyan" unvanı ile zikr ettiği gibi, yine onunla çağdaş tarihçi Utbî de bu konuda "reis al-fityan" lakabını kullanmakta, başka bir çağdaş tarihçi Gerdizi de aynı adamı "ayyarların başı" olarak nitelemektedir. Aynı kuruluşu üç ayrı ad altında zikreden bu annalistlerin hiç biri bu adlandırmada yanılmamıştır. Çünkü bu adlar, daha ilk zamanlardan beri birbirinin yerine kullanıl-

Fütüvvet ve niteliklerinden ilk sözedenler :

Abbasî halifesi Nâsır Lidinillah (saltanatı : 1180–1225) zamanında* ünlü filozof (mutasavvif) Şihabüddin Ebu Hafs Ömer üs-Suhraverdî tarafından ele alındığı sırada açık olarak belirtilmekle birlikte, daha önce fütüvvetten söz eden eserlerin en eskisinden, Suhraverdî'ye gelinceye dek, hepsinde fütüvvet hakkında fikir bildirenler, büyük bir çoğunlukla tasavvuf erbabındandırlar. Ebu Abdurrahman Muhammed Sülemî (936–1021) İmam Kuşeyrî ve bunlardan naklen, Ali b. Hüseyin b. Ca'dû'ye (Ca'duviyye)nin, Ahi Ahmet Mûcib b. Şeyh Muhammed b. Mikâil ül-Erdebîlî'nin fütüvvetnamelerinde ve öteki fütüvvetnamelerde adları geçen, Ebu Bekr Verrak, Cüneyd-i Bağdadî, Nasrâbâdî, Şakik-i Belhî, Seriy us Sakatî, Ebu Muhammed Rûyem b. Ahmet b. Yezid vb. gibi...

Bu mutasavviflerin, fütüvvet vasıflarından, temiz ahlakın kemal mertebesi ve bu nitelikleri taşıyan kişilerden, olgun ve eli açık kişiler olarak söz etmeleri, Ebu Abdurrahman Sûlemî'nin, Horasan meşayihinden ve mutasavviflerinden, fütüvvette ileri derecede bir kişi olan Ahmet b. Hadraveyh'in (ölümü : M. 854), memleketinde, fityan'ın başkanı, şâtır bir ayyar'ı davet etmek istediğinde, karısı ile konuşmasını nakletmesi [10], kendisinin de fütüvvetle ilgili olduğunu, hiç olmazsa, bu karı-koca arasındaki konuşmayı duyduğuna göre, bunlarla dostluğu bulunduğunu anlatmaktadır.

---

makta idiler. Bak. Osmanlı Devletinin Kuruluşu, ss. 85. Ünlü tarihçi Taberi de, X. yüzyıl sonlarında ayyarlara, feta dendiğini, ayrıca ayyarların ve fityan'ın ayrı ayrı zikredildiğini söylüyor. Bak. Tarih ül-Ümem ve'l-Mülûk, de Goeje baskısı, II, 886.

* Nâsır, zümrüt adlı bir Türk cariyenin oğludur. 1155 de doğup 1225 de ölmüştür.

[10] Konuşma şudur : "Şeyh Ebu Abdurrahman Sülemî bana dedi ki, Ahmet b. Hadraveyh'in karısına şunları söylediğini duydum :

— Memleketinde Fityan'ın başkanı olan şâtır bir ayyar'ı davet etmek istiyorum.

— Karısı : sen, fityan davetinin hakkından gelemezsin.

— Koca : davet etmeyince olmaz.

— Karısı : davet etmiye karar verdinse koyunları, inekleri, eşekleri keser, adamın kapısından kendi kapına dek saçarsın.

— Koca : koyunları, inekleri anladım, eşekler ne olacak?

— Karısı : sen evine feta çağırıyorsun, mahallenin köpekleri bundan faydalanmıyacak mı? (onlara pay düşmiyecek mi?) dedi."

Bak. İmam Kuşeyri, Risalei Kuşeyriye, 1318 Mısır baskısı, ss. 123. İst. Ayasofya kitaplığındaki yazma nusha No. 1712, yaprak 119 a. 1940 Mısır baskısı, ss. 113.

Gene Kuşeyrî'de yazılanlardan, örneğin Nuh Ayyar Nisaburî'den, az önce geçen şâtır bir ayyar'dan Nesa ve Nisabur ayyarlarından söz etmesi ayyarlığın, şâtırlığın, fütüvveciğilin basamakları olduğu, bunların yemek yemek, hizmetçilerine karşı davranma ve cömertlik gösterme gibi konularda birbirlerini sınamaları, fütüvvet edepleri ve gelenekleri, kuralları hakkında esaslı fikir vermekte ve tasavvuf erbabının da, bu nitelik ve kuralları benimsedikleri, belirmektedir[11].

Ebu Hafs Ömer üs-Suhraverdî'nin, fütüvvetin, tasavvufun bir parçası olduğu hakkındaki sözleri[12], ilk devirlere ait bu bilgilerle karşılaştırılınca, fütüvvetin kökeninin, tasavvufla sıkı sıkıya ilgili olduğu sonucuna varılabilir.

M. IX. yüzyıl başlarında Irak, İran, Horasan ve Maveraünnehir çevrelerinde, tasavvuf erbabının, niteliklerini ve davranışlarını beğendikleri şâtır ve ayyarlardan başka, mübeyyizeler, hurremîler, cavidânîler vb. gibi adlar altında örgütlenmiş ehl-i sünnet dışı (heterodoxe) birliklerin de, türlü bölgelerde ve ayrı başkanlar yönetiminde faaliyette bulunduklarını biliyoruz. Kûşeyrî'den önceki çağlarla ilgili bilgileri kapsayan kaynaklar, bunlara dair birçok olay zikretmektedirler. Bu cümleden M. IX. yüzyıl tarihçilerinden Taberî, 817 yılında şâtırların Bağdad'da, geniş bir kuruluşa ve etkili bir güce sahip olduklarını, hükûmet güçlerini uğraştırabilecek durumda bulunduklarını yazıyor[13].

XII-XIII. yüzyıl tarihçilerinden İbn ül-Esir İzzettin Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed (1160–1234), 1030 yılı olayları arasında ayyarlarla öteki kuruluşların bazılarının Bağdad'dan gazaya gitmek istemesi üzerine halife Kaadir Billah Ebu'l-Abbas Ahmet (yaşamı 991–1031) tarafından kendilerine menşur ve bayrak verildiğini, fakat sonradan bunların karışıklık ve kavga çıkarmaları ile, halifenin sözünden dönmesi üzerine ayaklandıklarını[14]. 1032 yılında Bağdad'daki ayyarların, Abbasoğulları

[11] Bak. aynı eser, basılı nusha, ss. 123 vd. Ayasofya kitaplığındaki yazma nusha. No. 1712, yaprak 119 a vd.

[12] Bak. Şihabüddin Ebu Hafs Ömer üs-Suhraverdi, İdalet ül-İyan ale'l-Burhan, İstanbul, Murat Molla kitaplığı, No. 1447, yazma, varak 132-134.

[13] Bak. Tarih-i Taberî, 1939 Mısır baskısı, VII, 136. Hurremîler ve Cavidânîler hakkında fazla bilgi için bak. Mehmet Şerefettin (Yaltkaya), Fatımîler ve Hasan Sabbah, Dar ül-Fünün İlâhiyat Fak. Mecmuası, yıl 1, sayı 4, ss. 4 vd. Bunlar hakkında : Tabebrî, VII, 141. Mübeyyizeler hakkında, VII, 142.

[14] Bak. İbn ül-Esir, el-Kâmil fi't-Tarih, 1301 Mısır baskısı, IX, 174. 1353 Mısır baskısı, VIII, 355-356.

yönetimini ellerine geçiren Al-i Bûye sultanına karşı ayaklanan ve onu bir mescide hapseden askerlerinin elinden kurtardıklarını[15] 1033 yılı olaylarını anlatırken, Ukbara âmili ile dost olan ve Bağdad'ın doğu bölgesinde birçok hazineleri vurduran, bir cuma namazı sırasında, camide, kendisini tutan büyük bir cemaatin, hutbede adının söylenmesini istedikleri ve bu yüzden çıkan kavgada pek çok kişinin öldüğünü, fütüvvet ve mürüvvet sahibi, kadınlara asla dokunmayan, aman dileyenleri bağışlayan "Bürcümî" adında bir ayyar'dan bahsetmektedir[16].

Gene İbn ül-Esir, 1138 yılında Bağdad'da, Irak'ta birçok yardakçıları bulunan, bunlarla birlik olup atlara binip açıktan açığa dolaşıp gösteri yapan ve Bağdad valisinin kendisinden korktuğu, şerrinden biraz korunabilmek için Ezic kapısının koruyucusu bulunan kardeşi oğlu Ebu Kâsım'a, ondan "şed=fütüvvet kuşağı" kuşanmasını ve fütüvvet şalvarı giymesini tavsiye ve emrettiği, çoğu kez çevrede köylerde bulunan İbn-i Bezzaz adındaki arkadaşı ile birlikte, Anbar kasabasında kendi adlarına para bile bastıran ayyar İbn-i Bekran'dan söz etmekte[17]; 1143 yılında, Sultan Mes'ud'un biraderi olan Kavurd'un oğlunun ve vezirin oğlunun, kendilerinden pay almaları yüzünden, haklarında

[15] İbn ül-Esir bu konuda şöyle diyor : "Bu yılın ramazanında (1032) Ağustos askerler ayaklandılar, Celal üd-Devle'yi yakaladılar ve evinden dışarı çıkardılar; sonra gene evine dönmesine müsaade ettiler. Bunun nedeni, bunların haberi olmadan Celal üd-Devle, vezir Ebü'l-Kasım'ı çağırdı. Ebü'l-Kasım gelince askerler kendi mallarına mülklerine el atmak için geldiğini sandılar. Bundan korktular, evinin önünde toplandılar, eve saldırarak onu mescide götürdüler, evini çapul, kendisini hapsettiler. Bu sırada askerlerden bir kısmının komutanları, halktan kendilerine katılanlar ve ayyarlar geldi. Onu mescitten çıkarıp evine gönderdiler. Bak. El-Kâmil fi't-Tarih, 1301 Mısır Baskısı, IX, 179. 1353 Mısır baskısı, VIII, 5.

Celal üd-Devle, 1012 yılında ölen Âl-i Bûye hükümdarı Baha üd-Devle'nin dört oğlundan biridir. Celal üd-Devle, bu olaydan sonra kaçmış yerine İbn ül-Esir'in Ebu Kalicar dediği, Celal üd-Devle'nin kardeşi İmad üd-Din Ebu Kalincar ül-Merzban geçmiştir ki bu, Fars ve Kirman'da hükümdarlık etmiştir. Bak. Halil Edhem (Eldem), Düvel-i İslamiye, ss. 187.

[16] Bak. İbn ül-Esir, El-Kâmil, 1301 Mısır baskısı, IX, 182. Arap kaynaklarının Bürcümî dedikleri bu kişi, Türk Perçem oğulları soyundan olmalı. Çünkü, XII. yüzyılda halife Nâsır'la Harezmşah'lı Tekeş'in mücadelesinde "Yıva" Türk boylarının başına geçip işe karışan Perçemî Fahrettin İbrahim adında birini görüyoruz ki daha önce de Perçem oğlu Mahmut'tan söz ediliyor. Bu Perçem oğullarını araplar Burcumî şeklinde yazıyorlar. Bak. Ravendî, Rahat us-Sudur. II, 346; İbn ül-Esir, el-Kâmil, IX. 232.

[17] Bak. İbn ül-Esir, el-Kâmil, 1301 Mısır baskısı, XI, 29.

koğuşturma yapılmaması nedeni ile ayyarların azıp birçok olaylar çıkardıklarını yazmaktadır.[18].

Ayyarların, fütüvvet meziyetleriyle süslenmiş ve tasavvuf erbabı tarafından övülen kişiler olduklarını, yukarıda sözünü ettiğimiz kaynakların yazdıkları gibi, fütüvvet anlamının civanmertlik terimi ile de tanımlandığını ve civanmertlik vasıfları ile hem ayyarların, hem de sufilerin vasıflanmış olduklarını yani, ayyarların ve sufilerin fütüvvetcilikte aynı mahiyette olduklarını belirten Nâsır Lidinillah devrinden önce yazılmış başka kaynaklar da vardır : Bu arada, eserini üstadım dediği İmam Kuşeyrî'nin (986–1072) ölümünden sekiz yıl sonra (1080) de yazmış olan Keykâvus, Kabusname'de[19] civanmertliğin temeli, sözünde durmak, gereksiz söz söylememek, sabırlı olmak gibi üç vasıfta toplanmış ve ayyarlar arasındaki civanmetrlik, yürekli ve cesur olmak, her işte sabırlı olmak, sözünde durmak, namuslu (pâkdamen) olmak, temiz yürekli olmak, kendi çıkarı için başkasının ziyanını istememek, köleler üzerinde eli uzunluk etmemek, kimsesizlere yardım etmek, zalimlere karşı mazlumun hakkını korumak, doğru sözlü helal lokma yiyen, eziyeti kendisine rahat bilen kişilerin durumu olarak tavsif edildikten sonra, Merv şehri ayyarlarının yanından, Kûhistan ayyarları yanına sınav için gelen bir ayyarın, Kûhistan ayyarlarından Fazl-ı Hemedanî'nin konu hakkındaki cevabı üzerine, tartışmayı kaybettiğini, sınavda yenildiği[20] ve civanmertliğin, ayyarların sıfatı sayıldığı, o sıralarda ayyarların, sipahilerin ve bazarcıların kendilerinin civanmert olduklarını iddia ettiklerini yazıyor.

[18] Bak. aynı eser, XI, 43.

[19] Mercimek Ahmet tarafından XV. yüzyılın ilk yarısında farsça aslından türkçeye çevrilen eseri yeniden gözden geçirerek yayınlayan Orhan Şaik Gökyay önsözünde, bunun H. 475/M. 1082 de yazıldığını söylüyorsa da metinde yazar H. 473/1080 yılında yazdığını bildiriyor. Bk. Kabusname, 1944, İst. ss. 393 ve ss. 1.

[20] Olay şudur : (Özet olarak) bir gün Kûhistanda ayyarlar toplanıp oturmuşlarken bir kişi içeri girmiş Kimsin? Niçin geldin? diye sormuşlar. O da : Merv şehrinin ayyarlarından sizlere selâm getirdim ve bir konuyu sormağa geldim. Eğer doğru cevap verirseniz size bağlanacağız. Uygun cevap vermezseniz bizim üstünlüğümüzü onaylayacaksınız. Dedi. Oradakiler, sorunu söyle. Dediler. Mervli : 1 — Civanmetrik nedir? 2 — Bir yoldan bir kişi geçse, arkasından, elinde bir yalın kılınç bulunan ve önce geçenin canına kıymak istediği belli olan başka biri gelip orada duran bir ayyara : şu kılıklı biri geçtimi? Diye sorsa ne cevap vermek gerekir? Geçti dese koğuculuk etmiş, görmedim dese yalan olur. Yalan ve koğuculuk ayyara yakışmaz. Hem koğuculuk yapmamak, hem de söylemiş olmamak için ne demeli?

Yazarımız halkın, "sahib-i ma'rifet" ve "zahit" dediği, din ve takva ehli, sufî şeriatçı dervişlerin civanmertliğinin de, ayyarların ve sipahilerinkinden daha çok olması gerektiğini, bunların, çekkinliklerine göre, zahitlikleri ölçüsünde söz söylemeleri, yaşayışlarının zahidane ve islam dinine uygun, ikiyüzlülükten uzak, din düşmanlarından başkasına kızmayan, halkın and içmekten ve karı boşamaktan korkmayacağı fetvaları kimseye vermiyen, fakat dine yararlı fetvaları ve bilgiyi karşılıksız öğreten, dinini dünyaya satmayan fasikı halk arasında fiskından dolayı kınamayan, kendi mezhebini yüceltmek için başka mezhepdekilere kâfir demeyen kişiler olduklarını yazmakta ve İsfahan, Horasan, Taberistan ve Parsî dervişleri hakkında da : Isfahan dervişleri insaf alırlar vermezler; Horasan dervişleri hem insaf alırlar hem verirler; Taberistan dervişleri ne insaf alırlar ne de verirler; Parsî dervişleri, başkasına insaf verirler kendileri almazlar demektedir [21].

Fütüvvetin sûfilikle ilişkileri :

Yukarıda geçen ve bazı farklarla ayyarların, sufîlerin ve dervişlerin sıfatı olarak gösterilen, civanmert terimi ile de söylenen, bir sosyal sınıfın ahlakî prensibi olan fütüvvetcilik, yukarıda geçen eserlerde daha Nasır Lidinillah'tan üçyüz yıl öncesine ait bilgilere göre [22], tasavvuf kurumu gibi, İslâmiyetin yayılışı ile başlamış ve belki, mutasavviflerin daha güçlü bulunduğu islâmî ilimlerle donanmış olmayarak, yalnız İslam dininin asgarî şartlarına uyan, tasavvuf erbabının dünya malına ve zevklerine karşı ilgili görünmeyişlerine karşı bunlar, işleriyle güçleriyle uğraşan, cömert, din düşmanlarına karşı savaşçı kişiler olarak, İslam tarihinde Ali-Muaviye çatışması ile başlıyan şia fırkalarının, sunnî inancına aykırı davranışlarına mani olmıya çalışan sûfilerle aynı düşüncede, onların yol ve törelerine paralel ve onlarca desteklenen kişilerin oluşturduğu bir kurum gibi görünmektedir.

Kûhistan ayyarlarından Fazl b. Lestei Hemedanî adındaki biri ortaya atılıp : 1 — Civanmertliğin aslı sabır ve doğruluktur. 2 — İkinci sorunun cevabı da şudur : Ayyar, oturduğu yerden bir kaç adım ileri varıp, ben buraya geleli öyle bir kişinin geçtiğini görmedim. Demelidir ki, böylece hem koğu yapmamış hem de yalan söylememiş olur. Dedi. Bunun üzerine Merv'den gelen, Merv ayyarlarının ulusu imiş. Cevabı beğenip, Kûhistan ayyarlarına baş eğip, biat verip gitmiş. Bak. Kabusname, ss. 377-379.

[21] Bak. Kabusname, ss. 369-393.

[22] Taberî, M. 817 yılı olaylarında bunlardan söz etmektedir. Halife Nasır Linidillah ise 1225 yılında ölmüştür.

Nitekim İmam Kuşeyrî'nin Risalesi'nde[23], Suhraverdî'nin Avarif ül-Maarif adlı eserinde[24] söylediği gibi sûfiler, sûfi adı ile anılmaya VIII. yüzyılın ikinci yarısında başlamakla birlikte, Hz. Muhammed'in yakını bulunan onun gibi davranmaya çalışan ashab arasında ve daha sonra bu ad ortaya çıkıncaya dek yaşamış bilginler arasında, sonradan sûfî denen bu zümrenin uydukları yol ve yöntemleri örnek alan kişiler vardı.

Fütüvvecilerin sûfilerle aynı kökten sayılabileceklerinin bir delili de eski devre ait fütüvvet şecerelerinin hazılarında Ali b. Ebi Talib'e dek çıkarılan fütüvvet önderleri (pirleri)'nin şeyhlerinin büyük bir çoğunluğunun tasavvuf erbabı kişiler olmasıdır. Bu durum onların, kendi zamanlarında fütüvveciliğe girenlere, tören, yol ve yöntemde başkanlık ettiklerini, fütüvvet akide ve sıfatlarını öğrettiklerini gösterir.

Fütüvvet-bâtınîlik ilişkileri :

Daha çok İbn-i Kesir, Utbî ve Gerdizî gibi XI. yüzyıl tarihçilerinden ve Beyhakî, İbn ül-Esir gibi XII. yüzyıl tarihçilerinin eserlerinden faydalanmış olan F. Köprülü, Louis Masignon ve bunların fikirlerine katılan oriyantalistlerin ortaya attıkları fütüvveciliğin, batınîlikten türediği konusuna gelince.:

Ali-Muaviye çatışmasından sonra ortaya çıkan şia fırkalarının bir karşı grup olarak tarih sahnesine çıkışları VIII. yüzyıl ortaları ise de, sürekli ve etkili bir örgüt olarak faaliyette bulunmaları, Fatımîler devletinin kurulmasından sonra yani, X. yüzyıl başlarındadır.

[23] İmam Kuşeyrî burada "Resulden sonra islâm fâzıllarına sahabe dendi. O yüzyıl da geçince ikinci yüzyıl ehline "tâbiîn" dendi. Bunlardan sonra gelip tâbuîn'e uyanlara "etbaüt-tabiîı" dendi. Ondan sonra, nâs muhtelif olup mertebeleri mütebayin (uyuşmaz) oldu. Halkın ileri gelenlerinden dine sıkı sıkıya bağlı olanlara "zahid" ve "âbid" dendi. Ondan sonra her fırka aralarında zahid olduklarını iddia ettiler. Kalb ve nefislerini gafletten koruyan ehl-i sünnet ileri gelenleri mutasavvif adı ile anıldılar. O büyüklere bu ad, hicretten ikiyüz yıl geçmeden meşhur olmuştur." Demektedir. Bak. İst. Ayasofya Kitaplığı, 1712 No.lu yazma yaprak 10 b, 11 a.

[24] Şihabüddin Ebu Hafs Ömer üs-Suhraverdî, Avarif ül-Maarif, Ayasofya Kitaplığı. No. 1714, yaprak 37 b. de mutasavviflerin fityanla sıkı ilişkileri olduğuna onlarla, birlikte savaşlara katıldıklarına dair birçok örnekler vardır. Örneğin, Kuşeyrî, Ebu Ali Şakik-i Belhî'den söz ederken : "Horasan meşayihindendi. Türk vilâyetlerine gidip ticaret yapardı; sonra vazgeçti, takva ile meşgul oldu." Gene bu kişi için, başkasından aktararak : "Şakik b. İbrahim, zengindi. Fityan ile düşüp kalkıp yiğitlik ederdi ve ava avlanmaya meraklı idi. Türklerle birçok savaşlarda bulunmuştur" diyor. Ayasofya

Abbasîlere karşı gelen ve onları kendilerine rakip sayan, alevî ünvanını kendilerine şiar edinenler ancak Abbasîler halifesi el-Muktedir Billah Ebü'l-Fazl Cafer zamanında (908-932) kuzey Afrikada zaten çökmek üzere bulunan Ağlebiler devletini ortadan kaldırarak bir hükûmet kurabildiler. Fatımîler adıyla anılan bu devletin ilk halifesi el-Mühtedi Billah lakabını alan Ebu Muhammed Ubeydullah'tır ki buna nisbetle bu devlete "Ubeydiye" veya "Beni Ubeyd" denir. Cafer-iSadık'ın (ölümü : 675) oğlu İsmail'in imamlığına inandıklarından "İsmailiye" adı ile de anılırlar. Bunlarca haftanın günleri, gökler ve büyük yıldızlar yedi olduğu gibi Peygamberler de (Âdem, Nuh, İbrahim, Musa, İsa, Muhammed, İsmail b. Cafer ki buna Muhammed-i Tam da derler) olmak üzere yedi olduğundan kendilerine "seb'iye"de denir [25]. Bunlar imamların sayısını da yedi bilirler. Kur'an ve hadislerin iç anlamları olduğunu iddia ettiklerinden kendilerine "batıniye" ve davetçilerinden Hamdan-ı Karmat'a nisbetle "karamıta" ve melahide" adları da verilir. 816 yılında Azerbaycan'da ortaya çıkan Babek'e nisbetle "Babekiye" ve Abbasîlerin karalar giymelerine karşılık ayaklanmaları sırasında Babekîlerin kırmızı giysileri giymiş olmalarından dolayı "muhammere" dahi denildiği gibi, Mezdek'in lakabından alınan "Hurremiye"de denir. Halkı aklını kullanmaktan men ile İmam Masum'un öğretisine bağladıklarından dolayı bunlara "talimiye" de denir [26].

İşte böyle karışık inanç ve saplantılarla ortaya çıkan bu Fatımî devleti, düzenli bir örgütle çalışmaya, türlü din ve mezhep toplulukları ile ilişki kurmak, Abbasîler halifeliğini ortadan kaldırmak ve sunnî

---

kitaplığı, 1712 No.lu yazma, yaprak 16 a. Aynı yazar : Ebu Abdurrahman Hâtem b. Yusuf Ahmet üzerinde de : "Horasan meşayihinin ulularındandır. Şakik-i Belhi öğrencisi ve Ahmet b. Hazraveyh hocasıdır. Hâmit'den hikâye olunur ki, bazı gazalarda birlikte idik, beni bir Türk tutup boğazlamaya yatırdı. Yüreğime hiç acı gelmedi ve onu düşünmedim; Tanrının yargısına ve yarlığına hazırdım; o kişi bıçağını çıkarmaya çalışıyordu bir ok dokunup üstümden düştü; o öldü ben kurtuldum." Bak aynı eser, yaprak 19 a.

[25] Fütuvvetnamelerdeki yedili bölümleme için bak. Yahya b. Halil b. Çoban ül-Burgâzî Fütüvvetname, Dil ve Tarih-Coğrafya Fak. kitap. 46458 No.lu yazma, yaprak 6 a-b. Burada yazarın zayıf dayanaklarla yedi sayısı üzerinde durması "imamiye" akidelerini hatırlatmaktadır.

[26] Bak. M. Şerefeddin (Yaltkaya), Fâtımîler ve Hasan Sabbah, Darülfünun İlâhiyat Fak. Mec. birinci sene, sayı 4, ss. 1-12 İst. 1926.

inanışına aykırı olan akidelerini her yana yaymak için davetçiler (dâî) göndermeye başlamıştır. Bunların Horasan bölgesine gönderdikleri ünlü dâî Hasan Sabbah'ın Alamut kalesine yerleşmesi 1090 yılındadır. Hasan Sabbah burada uzun süre yaşadıktan ve faaliyette bulunduktan sonra 1124 yılında ölmüştür. Gerçi Hasan Sabbah, Selçuklu hükümdarı Melikşah'ın (1072–1092), kendisine, ortaya attığı yeni mezhebi bırakıp hükümdarlara karşı ayaklanma ve çevreye davetçiler yollamaktan vazgeçip ehl-i sünnet inancına dönmesi için yazdığı mektuba verdiği cevapta, Abbasî halifelerini mürüvvet ve fütüvvet ve müslümanlıktan hariç bulduğunu [27] söylemekte ise de gerek mektuptaki öteki görüşleri, gerekse tutum ve davranışı kendisinin bu vasıflardan yoksun bulunduğunu göstermektedir.

Fütüvveciliğin Batınîlikten çıktığı konusu herhalde, şia fırkasının imamiye koluna bağlı bulunan Nâsır Lidinillah'ın düzenlediği fütüvvetnamelerdeki soy kütüklerinde zikredilen Ali soyundan gelenlerin adlarının bulunmasına dayanılarak ileri sürülmüş olmalı. Halbuki Suhraverdî'den önce yazılmış fütüvvetnamelerde, Risale-i Kuşeyrî'de cömertliğini anlatmak için geçen, Zeynelabidin (ölümü : 712) dışında, İmamiye ve başka şia mezheplerinin benimsedikleri imamlardan hiç kimse hakkında ve sünnî kurallar dışında hiç bir kayıt yoktur.

Şia fırkasının "imamiye" koluna bağlı bulunan halife Nâsır Lidinillah'ın düzenlettiği fütüvvetnamede de tam "bâtîni" denecek bir hüküm yoktur [28]. Fütüvvetnamelere şîî-imamî unsurlar daha sonra girmiştir.

[27] Melikşah'ın mektubu şöyledir : "Hasan Sabbah bilsin ki, kulağımıza geldiğine göre sen yeni bir din ve millet çıkarmışsın ve insanları aldatıyorsun ve zamanının padişahına isyan niyetindesin. Cahil dağlıları başına toplıyarak tabiatlarına mülayim sözlerle onları, her istediğin kişiyi bıçaklatmak için hazırlıyorsun. Mülk ve milletin gücü ve din ve devletin düzeni kendileri ile sağlamlaşan islâm halifelerini yeriyorsun. Bu tür sapıklıkları bırakıp müslüman olman gerekir. Yüksa üzerine gönderilmek üzere güçlü bir ordu beklemektedir. Cevap vermeye kalkarak kendini belaya atmıyasın ve kendi canına ve sana bağlananlara acıyasın. Elindeki kalenin sağlamlığına güvenme. Bil ki, elindeki Alamut kalesinin burçları göğün burçlarından olsa Tanrı yardımı ile dümdüz ederim." Hasan Sabbah'ın buna cevabı, Abbasî halifeliğinin her türlü davranış ve tutumu hakkında isnatlarla dolu, kendi mezhebinin ve tuttuğu yolun doğru olduğunu bildirir nitelikte uzun ve enteresandır. Halis Efendi kitaplığı 309 No.lu yazma dergi içinde bulunan arapça metni, M. Şerefeddin (Yaltkaya), İst. İlâhiyat Fak. Mecmuası s. 4, ss. 23 den başlıyarak çevirip yayınlamıştır.

[28] Bak. Kalkaşendî, Subh ül-A'şa, 1918 Mısır baskısı, XIII, 274. İbn Tıktaka, Kitab al-Fahrî'sinden Nâsır'dan söz ederken : "Bu, ehlinden hadis okumuş, fütüvvet

Şihabüddin Suhraverdî'den başlıyarak, ehl-i fütüvvetin giyeceği giysilerin renklerinden söz eden bütün fütüvvetnamelerde, kızıl ve sarı renk, şeytan ve firavun donları (renkleri) ifadesiyle iğrenç bir giysi olarak nitelendirilmektedir. Bu iki rengin iğrenç sayılması nedeninin biraz önce yukarıda dediğimiz gibi, Abbasîlerin kara giymelerine karşılık ayaklanmaları sırasında Bâbekîler'in kırmızı giysiler giymeleri ile ve Fâtımîlerin bayraklarının renginin sarı olmasıyla ilgili bulunması düşünülebilir. Bu konuda incelemelerde bulunanların hiçbiri, fütüvvetnamelerdeki bu noktaya değinmemişler ve dikkatlerini de çekmemiştir.

libasını giymiş ve giydirmiş ve bununla, birçok kimseler, doğuda vc batıda ehl-i fütüvvet olmuş ve bunduk atmış ve kendisine uyarak birçok kişiler de atmıştır" diyor. Dernburg baskısı, ss. 343. Mısır baskısı, ss. 287. Nâsır Lidinillah'ın Abdülcebbar adındaki birisinden fütüvvet giysisi giydiği hakkındaki söylentiye, Çoban oğlu fütüvvetnamesinin, rahmetli Raif Yelkenci nushasında da rastlamaktayız. Bak. yaprak 46 b.

İKİNCİ BÖLÜM

FÜTÜVVETCİLİKTE YENİ GELİŞİM HALİFE NASIR'IN FÜTÜVVECİLİĞİN BAŞINA GEÇMESİ

Nâsır'ın imamiyeye eğilimi :

Nâsır Lidinillah'ın ve öteki Abbasî halifelerinin çoğunun Ali b. Ebi Talip soyundan gelenlere yani imamiye mezhebine eğilimli olmaları nedeni ile, dinî-siyasî etkenlerle bir sürü kişilerin Horasan, Irak ve Suriye bölgelerinde yer yer ve zaman zaman devlete karşı ayaklanma ve karışıklık çıkarmaları dolayısıyla, kendi zamanında bunların devrinin büyük sûfîsi, şafiî mezhepli bilgin Şihabüddin Ebu Hafs Ömer üs-Suhraverdî'nin islam âlemindeki ününden ve etkisinden de yararlanarak, zaten tasavvuf erbabı tarafından da iyi karşılanması dolayısı ile bu zümreyi de memnun edecek tasavvuf inanları ile imamiye inanlarını karıştırmak suretiyle düzenlettirdiği bir fütüvvetnamenin kuralları çevresinde ve kendi başkanlığında toplamayı düşünmüş görünüyor.

Halife Nâsır, o zaman o bölgedeki fetaların başkanı ya da şeyhi bulunan "Abdülcabbar" elinden 1182 yılında fütüvvet giysisi giymek ve fütüvvet kadehinden içmek suretiyle fütüvvete girmiştir.

Onu bu örgüte yeni bir düzen vermeye yönelten etken, yalnız içerdeki bu güvensizliğe engel olmak değil, bununla birlikte kendi egemenlik bölgesi sınırları içindeki siyasal durumunda oldukça kritik olması idi.

Bir yandan son Fatımî halifesi el-Âdıd Lidinillah Ebu Muhammed Abdillah'ın ölümünden iki yıl sonra (1174) de Salahaddin Eyyûbî lakabı ile anılan Salahaddin Yusuf b. Eyyub bağımsızlığını ilan edip çevik ve azimli davranışları ile 1187 yılına dek geçen kısa sürede Şam'ı, Haleb'i, Musul ve Kudüs'ü ele geçirip, Yemen, Mısır ve Suriye'yi yönetimi altına alıp sınırlarını Fırattan Nile ve Doğu Akdeniz kıyılarına dek dayamış, öte yandan Anadolu Selçukluları hükümdarı İzzeddin Kılıcaslan II (Saltanatı : 1155–1192) yönetiminde büyük bir gelişmeye ulaşmış, doğuda da, 1172 yılında kardeşini indirerek Harezmşah-

lar tahtına oturmuş olan Alaeddin Tekeş, (Saltanatı : 1172–1200) Kirman bölgesine yürüyerek Irak Selçukluları hükümdarı Tuğrul II'yi (1177–1194) idam ettirip egemenliklerine son verip buraları ele geçirmişti.

Öte yandan bâtîniler de Taberistan, Mazenderan ve Cürcan bölgelerine sıkıca yerleşmiş olup çevreye yolladıkları fedâîleri ve davetçiler (dâî) yoluyla halkı kandırmaya, ayaklandırmaya çalışıyorlardı.

Nâsır Lidinillah halife olduğunda Abbâsiler devletinin egemenlik alanı hemen hemen Bağdad bölgesi ile Irak'ın küçük bir parçası idi. Devletin parlak çağlarında kurulmuş geniş kurumlarıyla, coğrafî durumu ile önemli bir yer kazanmış olan ve o zamanın şehirlerine oranla çok nüfus barındıran Bağdad şehri, Nâsır'dan önceki devir için Corci Zeydan'ın [29], Nâsır devri için Cemalüddin Ataullah Hüseynî'nin [30] verdikleri bilgilere göre, gerek ekonomik gerekse güvenlik bakımlarından dengesiz ve karışık bir durumda idi.

Nâsır işte bu nedenle, o zamanlar islam dünyasının her yerinde yaygın ve beğenilen bir kurum olan fütüvveti düzene sokup başkanlığını eline alarak siyasal erkini ve durumunu güçlendirmek istemişti.

Suhraverdî fütüvvetnamesinin eleştirilmesi :

Nâsır Lidinillah'ı fütüvveciliğe yönelttiğini sandığımız nedenleri özetledikten sonra Şihabüddin Ebu Hafs Ömer üs-Suhraverdî'nin düzenlediği sanılan fütüvvetnamenin mahiyetini ve kapsadığı tasavvufî-imamî elemanları inceliyelim.

Nâsır Lidinillah, imamiye mezhebine, Suhraverdî ise şâfiî mezhebine bağlıdırlar. Suhraverdî büyük bir tasavvuf bilginidir. bu itibarla Suhraverdî fütüvvetnamesine hem tasavvuf hem imamiye akidelerini alarak bu yolla hem sûfileri ve onları tutan topluluğu, hem de şia koluna bağlı topluluğu fütüvvet ülküsünde ve halife başkanlığı altında birleş-

[29] Bak. Corei Zeydan, Medeniyet-i İslâmiye Tarihi, Zeki Meğamiz çevirisi, II, 198 vd.

[30] Ebü'l-Kasım Kâşî'den naklen, Nâsır'ın halifeliği sırasında ölen tüccarların ve çoğu Bağdad zenginlerinin mallarını müsadere ettirdiğini yazıyor. Bak. Ravzat ül-Ahbab, Benli Zade çevrisi, IV, 523. Nâsır'ın iç ve dış politikası hakkında bak. Ebü'l-Ferec Tarihi, II, 518, Ömer Rıza Doğrul çevrisi, T.T.K. neş. 1950.
yazarın yalnız "Avarif ül-Maarif" ile "Keşf ül-Mesabig" adlı iki eserini bildirmiş. Fütüvvetnamesini ve yukarıda işaret ettiğimiz eserini zikretmemiştir.

tirmiş olacaktı. Suhraverdî'nin fütüvvetnamesini incelediğimizde bu iki kaynaktan alınma elemanları görebiliyoruz.

Tam künyesi ile : Şihabüddin Ebu Hafs Ömer b. -Abdillah es-Suhraverdî 1145 yılında İran'da "Cibal" ayaletinin Suhraverd kasabasında doğmuş, ilk tasavvuf bilgisini, "Avarif ül-Maarif" adlı eserinde adı geçen Ebü'n-Necib'den ve şeyh Abdülkadir Cîlî'den almıştır. Sonra Bağdad'da yerleşmiş ve Abbasî halifesi Nâsır Lidinillah'ın sarayına kabul edilerek orada sûfîlerin başkanı olmuştur.

Derslerine şeyh Muslihiddin Sâdî'nin de devam ettiği Suhraverdî, birkaç kez hacca gitmiş, hatta bu hac yolculuklarından birinde ünlü arap şairi İbn ül-Fâriz ile karşılaşmış ve şairin iki oğluna hırka giydirmiştir.

1234 yılında Bağdad'da ölen Suhraverdî, "Avârif ül-Maarif" ve "Keşf ül-Mesâih ül-îmaniye ve Keşf ül-Fezaih ül-Yunaniye" adlı iki ünlü eserini, halife Nâsır'a sunmuştur [31].

Suhraverdî'nin, Nâsır Lidinillah vasıtası ile fütüvvet meslekine katıldığını hatta, fütüvvette kemal sahibi sayıldığını ve ayyarlığa dek yükseldiğini fütüvvetnameler yazıyor [32].

Mevlevî tarikatının Anadolu'da temsilcisi Mevlana Celaleddin Rûmî on beş yaşlarında iken babası ile birlikte Belh'ten Anadolu'ya gelirken Bağdad'a uğradıklarında, Bağğdad'da Suhraverdî ile görüşmüşler. Anadolu Selçuklu hükümdarı Alaeddin Keykubad I in (1219–1236) tahta çıkması üzerine halife Nâsır'ın tebriklerini bildirmek için Konya'ya elçi olarak geldiğinde de [33] Celâleddin Rûmî ile görüştüğünü Ahmet Eflâkî "Menakıb ül-Ârifin" de ve ondan naklen "Tercüme-i Savakıb" zikrediyor [34].

[31] Bak Encyclopedie de l'İslâm, art. al-Suhraverdi.

[32] Nâsır Lidinillah vasıtası ile fütüvvete girdiği hakkında bak. Ayasofya kitaplığında yazarı belirsiz "Kitab ül-Fütüvvet" adlı eser, No. 2049, yaprak 226 b. Suhraverdî'nin ayyarlığa yükseldiği hakkında bak. aynı No.lu yazma dergi içinde "Kitab fi Bahr il-Fütüvvet ve zikri Şeceret il-Fevz" adlı fütüvvetname, yaprak 202 a.

[33] Bak. Anadolu Selçukî Devleti Tarihi, M. Nuri Gencosman ter. ss. 92.

[34] Bak. Bizdeki "tercüme-i Sevakıb" yazma nushası, yaprak 7 b. Menakıb ül-Ârifin'i fransızcaya çeviren Clement Huart, Konya'ya halife Nâsır tarafından elçi olarak yollanmış bulunan Şihabüddin Ebu Hasf b. Abdillah is-Suhraverdi ile, Maktul lakabı ile anılan Şihabüddin Yahya b. Habeş b. Emîrek el-Suhraverdî'yi karıştırmış, Alaeddin Keykubad I'e elçi olarak gelenin bu sonuncusu olduğunu sanmış. Bak. Clement Huart, Les Saints des Derviches Tourneurs. I, p. 11, 13, 35, 58; T. II, p. 452.

Suhraverdî bu gelişinde, Selçuklu hükümdarının fütüvvete girme törenini de yerine getirdi. Esasen Alaeddin Keykubad I'den önce Konya Selçukluları hükümdarı olan İzzettin Keykâvus I (1210–1219) da 1214 yılına doğru Nâsır'dan fütüvvet elbisesi (şalvarı) giymişti.

Suhraverdî, daha küçük yaşta iken ilim öğrenmeye başlamış, sağlam bir tasavvuf bilgisi elde ettikten sonra bu alanda genç yaşta büyük ün kazanmış, daha yirmi bir yaşında iken "Avarif ül-Maarif" adlı ünlü büyük eserini yazmıştır[35].

Suhraverdî, fütüvvetnamesindeki temelleri ve kuralları iki aşamada yani iki eserde tamamlamış görünüyor. Encyclopedie de L'İslam'da Suhraverdî maddesini yazmış bulunan Van den Bergh'in kaydetmediği[36] "İdalet ül-İyan Ale'l-Bürhan" adlı birinci eserinde fütüvveti, sûfilik yoluyla halifeliğe bağlıyor ve bu ilişkiyi şöyle kuruyor: "tasavvuf safa ile ayakta durur; yüce halifelik bir defterdir. tasavvuf onun bir parçasıdır ve tasavvuf da bir defterdir, fütüvvet onun bir parçasıdır. Fütüvvet iyi huylara sahip olmak, tasavvuf iyi davranışların toplamı, iyi kaynakların birleşmesi demektir. Şanlı olan halifelik, iyi davranışı, iyi işleri ve iyi huyları birleştirir" diyor. Bundan sonra fütüvvetin kökenini, Ali b. Ebi Talib'ten Peygamber yoluyla Haşîmîlere, ordan Kureyş'e dek çıkarıyor ve "Emir ül-Mü'minin-Ali b. Ebi Talib'e-hırka giydirmek velayeti (önderliği) verilmiştir ki bu gelenek, bürdei şerifeden gelir. Fütüvvet giysisi giydirmek önderliği ve Emîr ül-Mü'minin Ali'ye çıkar. Sûfîlik ve fityan, davranış, gidişat ve ahlakı kendinde toplamış olan yüce hilafete bağlıdır" dedikten sonra, fütüvvet kütüğünü (şecere) Hz. Muhammed'den Ali b. Ebi Talib'e, ondan Hasan Basrî'ye götürerek "Hasib ül-Acemi, Hasan Basrî'nin sohbesi (arkadaş) dir ve Davud-u Tâî, Hasib-ül-Acemî'nin sohbesidir ve Ma'ruf ül-Kerhî, Davud-u Tâî'nin sohbesidir ve Ma'ruf ül-Kerhî, Ali Rıza'nın sohbesidir, bu da babası Musa Kâzım'ın sohbesidir ve babası, Cafer'i Sadık'ın sohbesidir ve babası Muhammed ül-Bâkır'ın da sohbesidir; babası Zeyn el-Âbidin Ali'nin sohbesidir; bu da babası şehid Hüseyn'in sohbesidir; bu da dedesi Peygamberin sohbesidir". Diyor. Gene bir mutasavvif kolu ayırarak

[35] Bak. İstanbul, Ayasofya kitaplığındaki 1714 No'lu yazma, yaprak 5 a. da bu eserin 1164 yılında yazıldığı söyleniyor. Suhraverdî'nin doğumu 1145 olduğuna göre bu eseri 21 yaşında iken yazmış oluyor.

[36] Encyclopedie de l'İslam'da Suhraverdî maddesini yazan Van Den Bergh, yazarın yalnız "Avarif ül-Maarif" ile "Keşf ül-Mesabih" adlı iki eserini bildirmiş. Fütüvvetnamesini ve yukarıda işaret ettiğimiz eserini zikretmemiştir.

"ve Seriyyüs-Sakatî, Ma'ruf-u Kerhî'nin sohbesidir ve Ebu'l-Kasım Cüneyd, Seriyyüs-Sakatî'nin sohbesidir" biçiminde sürüyor ki bu kütükte ikili unsur, yani tasavvufi ve imamî unsurlar açıkça görülüyor.

Yazarımız bu eserinde, yalnız tasavvuf-fütüvvet-hilafet ilişkilerini ve fütüvvet kütüğünü (şeceresini) yazmış, Fütüvvet edeplerinden, ahd, erkânından söz etmemiştir. Bu hususa dair ikinci eseri olan fütüvvetnamesinde, fütüvvecilerin giydiği elbise hakkında : "fütüvvetin kisvesi (kılığı) hırkadır, libası (giysisi) de zircame (şalvardır). Zircâme ondan bir parçadır" demek suretiyle, sûfî kılığı olan hırka ile fütüvve giysisi olan şalvarı ayrı ayrı belirterek birleıştiriyor.

Fütüvvette ahd'ı yani fütüvvete katılma yollarını, kavlî seyfî olmak üzere iki, fütüvvet erkânını (ana kurallarının). altısı dıştan, altısı içten olmak üzere oniki olarak saptıyor[37]. Sonra üstadın müridine her hususu, edepleri, erkânı ayrı ayrı göstermesi gerektiğini bildiriyor.[38] Daha sonraları yazılmış olan fütüvvetnamelerde, yediye, dokuza dek çıkarılan fütüvveci sınıflarını, basamaklarını, şeyh ve mürid olmak üzere ikiye ayırıyor ve dağlarda, adalarda insanlardan uzak, dünyayı bırakmış durumda, savmaalar (tek başına oturulan özel ibadethane) yapan, Tanrı'nın has bendeleri olduklarını söylediği tasavvuf erbabından, kutupları, evtad'ı abdalları ve civanmert evliyaları zikrediyor. Sonunda, yemek yemek, bir toplumda, toplantıda oturmak, herhangi bir yeri ya da kişiyi görmeye gitmek vb. gibi edepleri sıralıyor[39].

Bu fütüvvetname böylece fütüvveciliğin temeli, şeceresi yani birinden ötekine geçiş zinciri, rükünleri katılma yolları ve edepler olmak üzere yalın ve genel kuralları kapsamaktadır ki edepler, fütüvvet kılığı olarak hırka ve kütükteki tasavvufçuların adlarının yazılmış olması, bu unsurların tasavvuftan, ötekilerinin de imamiye akidelerinden alındığını göstermektedir.

Suhraverdî, fütüvveciliğin bütün prensiplerini, ana hatları ile içine alan ilk fütüvvetnamenin yazıcısı olarak görünmektedir. Bundan önce bu konuda eser yazanlar, sadece fütüvveciliğin ana özelliklerini tesbit etmişlerdir. Suhraverdî öte yandan tasavvufun da bütün inceliklerini içine alan değerli bir tasavvuf kitabı "Avarif ül-Maarif"ın da yazarı olması dolayısı ile daha sonra fütüvvetname yazmış olanlar, O'nun

[37] Bak. Ayasofya kitaplığı, 2049 No.lu yazma dergi yaprak 156 a.
[38] Bak. bundan önceki notta geçen eser, yaprak 170 b.
[39] Bak. Aynı eser, yaprak 175 b.

bu iki kaynak eserini esas olarak fütüvvet zincirini ve aslını Adem Peygambere dek çıkarmışlar, fütüvvet edeplerini de, Avarif ül-Maarif'-ten birçok parçaları alarak, çok ayrıntılı, anlaşılması güç karışık bir tüzük veya dua kitabı durumuna sokmuşlardır.

Anadolu Ahi fütüvvetnamelerindeki tasavvuf kuralları nereden geliyor?

Anadolu'da yazılmış ve bu bölgede "ahiler" adıyla anılmaya başlanan fütüvvecilerin uydukları fütüvvetnamelerin ilki gibi görünen Çobanoğlu Yahya b. Halil'in fütüvvetnamesindeki kurallar bir çok bakımlardan, Suhraverdî'nin XII. yüzyılda yazdığı "Avarif ül-Maarif" adlı tasavvufî eserdeki prensip ve kurallara hemen hemen aynı gözüküyor. Bu bakımdan, bunların, Çobanoğlu fütüvvetnamesindeki kuralların bazılarıyla karşılaştırılması, konunun kökeninin anlaşılmasına yardım edecektir. Bunları yedi grupta toplamak istiyoruz :

1 — Yahya b. Halil b. Çoban el-Burgazî (bazı metinlerde Bulgarî) fütüvvetnamesinde : edeplerin, aslında 740 dane olduğunu, fakat kendisinin bunlardan 124 ünü eserine aldığını söylüyor.

Avarif ül-Maarif'te : "tasavvufun küllisi edeptir. Her vaktin, her halin ve her makamın edepleri vardır. Bu edeplere uyan bir kişi ârifler makamına yetişir" deniyor; her bahiste bu edeplerden bir çoğu söyleniyor [40].

2 — Çobanoğlu fütüvvetnamesinde : "der beyân-ı ehl-i hizmet" başlığı altında, hizmet makamının yani fükeliğin derecesinin yüce olduğu söyleniyor. Bu fükelik, gençleri kuralınca hizmete alıştırmak görevidir.

Avarif ül-Maarif'te, hâdim'in makamı aziz ve mertebesi yücedir. Hatta bir kişi, içi hevayi nefisten ayrı olmadığı halde, kendini hâdimlere benzeterek fıkaraya hizmet etse, temiz düşüncelerle hâdimlerin girdiği yere girse ve hâdimlere tabî olmak kasdı ile hâdimlerin işlediği işi işlese, bu kişinin durumu, sûfiler tariykına inanıp, sûfilere hizmet etmek niyeti temiz olduğundan makbul olur. Deniyor [41].

[40] Bak. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi kitaplığındaki 46458 No'lu Çobanoğlu fütüvvetnamesi, yaprak 89 a, 98 a. Avarif ül-Maarif, Ayasofya kitaplığı, 1714 No.lu yazma, yaprak 33 b.

[41] Bak. Avarif ül-Maarif, bundan önceki notta adı geçen nusha yaprak, 51 b.

3 — Çobanoğlu fütüvvetnamesinde : fütüvvete girme töreninde mürid'e şed (kuşak) kuşatılması ve bu törende ahinin müride, fütüvvete uyup saygı göstereceği hususlar hakkında söylediği sözler ve şed vasıtasiyle müridle ahi arasındaki ilişkiler, Avarif ül-Maarif'te : "hırkai tasavvuf oldur kim mürid anı şeyhi elinden giyer bir nice maksud (amaç) için. Cümlesinden birisi oldur kim, şeyhi kılığına girer ta ki şeyhin sıfatı ile sıfatlana. Nitekim görünüşte anın libası ile ve kisvesi ile libaslanıp kisvelendüğinleyin ve birisi dahi oldur kim, müridi şeyhin hırkasını giyer taki kendüyile şeyh arasında hırka yoluyla bir bağ olup kalb bağı bakî olup onun sevgisi şeyhe daim ola ve dahi ol hırka sebebi ile evkat üzre şeyhin tariykında ve siretinde ve ahlakında ve ef'alinde ve ahvalinde şeyhe uymağı öğrenip bu sayılanlarda şeyhe uya ta.. ârifler makamına ulaşıncaya dek. İmdi mürid hırka giyer taki kendüyile şeyh arasında muvasala olsun deyu. Ve dahi mürid hırka giyer kendi nefsi üzerine hâkim olsun diye. Mürid kendi nefsini şeyhe teslim eyleye anın bütün düşüncesini ve bütün işini doğru görüp onun elinden hırka giyer, şeyhin kendisinde tasarrufunu izhar etmek için. İmdi hırka giymek mürid kendisini şeyhe tefviz ve teslim etdüğinin alametidir. Ve dahi mürid şeyhi hükmüne girdüğinin alametidir. Yüce Tanrı'nın hükmüne Peygamberin girdiği gibi. Bayezid : "kimin ki üstadı ve şeyhi olmasa, onun imamı (önderi) şeytan olur" demiş[42]. İmam Kuşeyri : "şeyhsiz yetişenler, dağda yetişen ağaç gibidirler; meyvesi acı olur, halbuki bağda yetişen ağacın yemişi lezzetli olur" demiş[43].

İmdi şeyh bir müride hırka giydirse, öyle gerektir kim müride hırka giymenin şartlarını ve edeplerini deyivere. Ve dahi söyliyeki bu edepleri ve bu şartları yerine getirsin[44].

Nâsır Lidinillah zamanında ve biraz sonra, civar memleketler sultanları, beyleri fütüvvet birliğine girmek istedikleri zaman, bu elbiseyi giydirme yetkisini elinde tutan kişi tarafından fütüvvet elbisesi yollanıyor. Halbuki Anadolu'da yazılmış fütüvvetnamelerde fütüvvet elbisesi giydirme törenlerinden bahsedildiğini görmüyoruz. XIV. yüzyıl

[42] Bu söz, bazı fütüvvetnamelerde hadis olarak kaydedilmiştir. Örneğin bak. İstanbul'da kitapçı Raif Yelkencideki, Seyyid Alaeddin Radavî fütüvvetnamesi yaprak 7 a.

[43] Bu bilgi, Çobanoğlu fütüvvetnamesinin, 40 No.lu notta adı geçen nushasının yaprak 59 a. aynen mevcuttur. Avarif ül-Maarif, Ayasofya kitaplığı, 1714 No.lu yazma, yaprak 52 a-b. 53 a.

[44] Bak. Avarif ül-Maarif, Ayasofya kitaplığındaki 1714 No.lu yazma, yaprak 56 a.

başlarında Anadolu'yu gezmiş olan İbn-i Battuta'nın tarifine göre, buradakilerin giysileri ve kılıkları, Nâsır zamanında yollanan fütüvvet libası biçiminde ise de, son zamanlarda yazılmış fütüvvetnamelerde, fütüvvet libası giydirme töreni yerine erkâna dahil olanlara şed, (kuşak) bağlanma töreninin yer aldığı görülüyor.

4 — Çobanoğlu fütüvvetnamesinde ve ondan sonra yazılanlarda mahfil yani, ahilerin özel toplantılarından ve burada uyulacak edeplerden bahsedilmektedir.

Avarif ül-Maarif'te : sûfîlerin bir bölüğünün oturduğu "ribat" lardan söz edilirken bunların durumunun, "ehl-i suffa"nın [45] durumuna benzediğini bildirdiği bölümünde "Ashab-ı suffa", kendi maişetlerinin teminini ve benliklerini yok edip dünyayı terk etmiş durumda idiler. Ribat ehli dahi, zahirleri ve bâtınları ile birbirleriyle ülfet tutup birbirini sevip ittifak edip toplanmışlardır. Bunlar, konuşmakta, zikr etmekte, namaz kılmakta, yemek yemekte bir yere toplanıp bu topluluktan bereket bulurlar. Yiğitler dahi nefislerini heveslerden ve malâyâniden men etmek için halvetçe oturmalıdırlar. Şeyh de hali güçlü olduğundan ve halkla düşüp kalkmaktan sakındığından ve halkla karışmak âfetinden kendini kurtarabildiğinden de kendi durumuna hiç kimseden zarar yetişmediği için daima o halvette huzur ve vekarla oturmaktadır ki, bu nedenle ötekilerde vakitlerin zaptedip onun edepleri ile edeplene- ler.

Rıbatta oturan, yiyecek aramaya, Tanrı'ya, ibadetten dolayı vakit bulamaz ve orada gece gündüz Tanrı'ya ibadetle meşgul olursa rıbatın vakfından yer. Fakat burada oturan, vurdum duymaz ve gereksiz şeylerle meşgul ve ehl-i iradetin uyduğu koşullara uymazsa rıbat vakfından yemesin. Bir şeyhin yanında ve maiyetinde olup o şeyhin, onun rıbat vakfından yemesine destur verdiği, lüzum gösterdiği kişiler yer. Şeyhin bu desturu vermesi ve lüzum göstermesi nedenlerinden birisi, rıbat vakfından yiyen kişiyi, başka bir fırkanın hizmetine meşgul olduğundandır ki, ribat taamından yediği, o hizmeti karşılığıdır.

Sûfîlerin meşayihi, yiğitleri daima hizmet etmeye alıştırır ve hizmeti onlara sevdirmeğe çalışır. Bu nedenle onlar da tenbellikten, işsiz-

[45] Ehl-i Suffa ya da "Ashab-ı Suffa" denen kişiler. Hz. Peygamber ile Mekke'den Medine'ye göç eden, bekâr, dul ya da karılarını Mekke'den birlikte getirmemiş kişilerden oluşan fakir ve Peygamberin Mescidinin bir köşesinde oturan, ibadetle meşgul kişilerdir.

likten kurtulmuş olurlar. Sûfîlerden bir ihtiyar, maişetini temin için kazanmaktan âciz olursa ribat malından yemesi caiz olur; fakat yiğitlerin yemesi sûfîler kuralına göre caiz değildir; ama şeriat fetvasına göre, vakıf yapan kişi, bu vakıf gelirlerini, sûfîler hırkasını giymiş olanlar, yani bu yola girenler yesin diye şart koşmuşsa, bunların da bu vakıftan yemeleri caizdir; fakat bu ruhsattır, azimet değildir, yani fetvadır, takva değildir" [46].

Burada, Anadolu'da yazılmış ahi fütüvvetnamelerindeki bu hususa dair hükümlerle sûfîlerdeki rıbat müessesesini karşılaştıracak olursak, ribatta oturan sûfîlerin, özellikle yaşlılarının ve kendini tümüyle ibadete vermiş olanların rıbat vakfından yedikleri, yiğitler diye adlandırılan ve tasavvuf yoluna yeni girmiş olanların, dünya işleri ile de meşgul oldukları ve geçimlerini bu yolla kazandıkları anlaşılır. Hatta, Kuşeyrî Risalesinde, Esmâ-i Meşayih is-Sûfîye'de, İbn-i Hallikân'da ve Avarif ül-Maarif'te, büyük mutasavviflerin hayatları anlatılırken, önceleri bahçıvanlık yapmıştır, bostan beklemiştir, demircilik yapmıştır vb. gibi hususların zikredilmesi, yukarıdaki mutalaayı doğrular.

Anadolu ahileri'nde, fütüvvetnamelere göre, bu kuruma katılanların çoğu sanatkâr olduklarından, yani dünya işleri ile uğraştıklarından, mutasavviflerin rıbatlarına benzer biçimde vakıflı zaviyeler mevcut değildir. Ahiler, başkanlarının yaptırdığı özel konutlarında akşamları toplanıyorlar, İbn-ı Battuta'nın da gördüğü ve fütüvvetnamelerde anlatıldığı gibi ahi mahfillerinde yani toplantı yerlerinde, yemek ve ziyafet giderleri, ahi birliğine dahil kişilerin, bir dereceden öteki dereceye yükselmeleri ve sanatta kalfalık ustalık icazetleri almaları dışında kendi aralarında toplanan paralardan karşılanıyordu [47].

Gerek Çobanoğlu fütüvvetnamesinde gerekse ondan sonra yazılmış olanlarda ahilerdeki erkâna dahil olanlara (fütüvvet yoluna katılanlara) şed kuşatma ve müridin saçını kesme (müridden makas alma) geleneğinin de, islâmi ve tasavvufî geleneklerden izleri kapsadığını görüyoruz. Avarif ül-Maarif'te "sûfî, yolculuğunda farzlardan ve faziletlerden

[46] Bu bölümde Suhraverdî, rıbatın asıl anlamının, at bağlanacak yer demek olduğunu istiare ile sûfîlerin kendilerinin oturma ve ibadet yerlerine bu adı verdiklerini söylüyor. Bak. Avarif, yaprak 58 a, 59 a-b.

[47] Bak. Seyyid Muhammed b. el-Seyyid Alâeddin el-Hüseynî el-Radavî, Miftah el-Dakaik fi Beyan el-fütüvvet ve'l-Hakaik Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi kitaplığındaki yazma No. 14241 yaprak 84 b. vd.

neye muhtaçtır onun beyanındadır" diye başlıyan XVII. bölümde : "Ayşe anamız, Hz. Muhammed'in, yolculuğa çıktığında yanında bir gözgü (ayna), bir sürmelik, bir misvak bir tarak, bir sındı (makas) götürürdü demiştir" deniyor. Burada Peygamber'in yola çıktığında yanına aldığı eşya arasında makasın bulunması, fütüvvetnamelerde gene Hz. Muhammed'in, hac yaparken saçlarını kestirmiş olması sünnetine uyarak, müridin, fütüvvete girme töreninde şeyh tarafından makasla başının traş edilmesi olayı ile ilgili görünüyor [48]. Hac vb. olaylardaki törenlerde saç kesme işinin kökeni üzerine islamın ilk yıllarında birçok olaylar vardır. Rus yazarı Vladimir Gordlewski, fütüvvetnamelerde gördüğü bu olayın kökenini, Mezopotamya'nın eski halkı olan sâmi kavimlere bağlıyor, bu hususta bir örnek veya kaynak da göstermiyor [49].

Kökeni ne olursa olsun bu saç kesme geleneğinin, hac'da gerekli bir şart olduğuna, hac farzının da özgür müslümanlar için vacip olduğuna yani hacca gitme koşullarının en önemlilerinden birinin, o kişinin özgür olmasına bağlı bulunduğuna-göre, müslümanlıkta özgürlük belirtisi ve kanıtı olarak sayılabileceği kanısındayız.

Avarif ül-Maarif'te : "sûfî'nin yanında bir de asâ taşıması gerekir. Asâ taşıma sünnettir. Sûfî yola çıktığında beline bir kuşak bağlanır" deniyo [50]r.

Sûfîlerin yola çıkma töre ve yöntemleri ile ahilarin bir şehirden öteki şehire helva payı yolladıklarında bu görevi üzerine alan kişinin uyguladığı töreler arasında da benzerlik vardır : sûfîlerde, bir kişi rıbattan çıkıp yola gitmek istese, sabah çıkar. Önce iki rek'at namaz kılar, önünü kavuşturur, sağ, sonra sol yenini sıvar. Başmağını (ayakkabısını) koyacağı torbayı silker. Ediğini (terliğe benzer topuksuz ayakkabı) giyeceği yere varıp seccadesini iki kat eder. Ayaklarının tozunu silktikten sonra önce sağ sonra sol ayağına giyer, yüzünü yâ-

[48] Bak. bundan önceki notta geçen yazma, yaprak 64 a. Burada müridin başı nasıl traş edilir. traş edilirken okunan dua, hutbe ve tercümanlar uzun uzun anlatılmıştır.

[49] Bak. Vladmir Gordlevskij Gesudarstvo Selcukidov Maloi Azii, 1944, Leningrad, Moskova, ss. 108.

[50] Bak. Avarif ül-Maarif yukarıda, zikredilen yazma, yaprak 69 b. 70 a-b. Buradaki yolculuk edepleri, çok küçük değişikliklerle, Radavî fütüvvetnamesindeki, bir şehir ahîlerinden, öteki şehirlerdekilere helva yollama töreninde aynen vardır. Bak. yaprak 89 ab. vd.

ranlar yönüne dönüp vedalaşır. Vardığı yerde uyacağı edepler, karşılanması töreleri de gidişindeki gibi ayrıntıları ile anlatılmış [51].

Bu sûfî töre ve yöntemlerinin, Anadolu tasavvuf erbabınca da uygulandığı eserdeki şu cümleden anlaşılmaktadır : "bunlar bir töredir ki fıkara-i Horasan ve fıkara-i Rum (Anadolu) beğenmektedirler. Çoğu Irak fıkarası, Şam ve Mağrib fıkaraları bu törelere (rüsuma) itibar etmezler, uyanlar uymıyanları sûfîden saymazlar. Bu iki taife birbirini inkârda aşırı davranmaktadırlar. çünkü bu töre şeriata aykırı değildir, olduğuna dair bir kayıt yoktur. Belki güzel edeplerdir fakat bu töreye uymıyanları da inkâr etmek doğru değildir, zira şeriatta uyulması ya da iyi törelerden değildir" diyor [52].

Anadolu sûfîleri ile Horasan sûfîlerinin bu kurallarda birbirine uymaları, Anadolu'daki sûfî-fütüvvet kurallarının Türklerin Anadolu'ya doğudan akınları sırasında onlarla birlikte, birtakım sûfî-fütüvveci kişilerin gelmeleri ile canlandırılmış olması ihtimalini hatırlatıyor.

Fütüvvetnamelerde müride fütüvvete girerkeın, girmiş olanlara da bir basamaktan bir yukarısına yükselirken ve şed kuşatılırken şeyh tarafından, bu meslekte uyacağı edepler anlatılmakta ve öğütler verilmektedir.

Avarif ül-Maarif'te de sûfîlerde, şeyh tarafından müride hırka giydirilirken uyulan yöntemler ve şeyhin müride, yiyecekte, giyecekte, ibadette, çalışmakta uyması gereken hususları öğrettiği yazılmaktadır [53]. Müridle şeyh ilişkilerinden bahseden 51. bölümde : "müridler şeyhlerle edepte, Resul hazretine ve onun ashabına uymalıdırlar. Şeyh yanında dilsiz gibi oturmalıdırlar. Üstadı soru sormayınca konuşmamalı, şeyhinin ve üstadının sözlerini iyi dinlemeli" denmektedir ki Çobanoğlu [54] fütüvvetnamesinde de bu hükümler aşağı yukarı aynen vardır [55].

6 — Çobanoğlu fütüvvetnamesinde ve Mevlana Nâsırî'ninkinde, başlı başına ve üzerinde önemle durulan bir konu olan "sema" hakkında da Avarif ül-Maarif'te : "Sema" haktır. Bunda ehl-i imandan iki kişi karşı çıkmış değildir. Rûyem'e sordular, sûfîlerin sema' vaktinde vecdleri nedir? O da – onlar sema' vaktinde gerçek manaları anlarlar (maa-

[51] Bak. Avarif ül-Maarif, yukarıda adı geçen yazma, yaprak 69-70.

[52] Bak. aynı eser, yaprak 70 b.

[53] Bak. aynı eser, yaprak 55 b. 58 a.

[54] Bak. aynı eser, yaprak 158 a. 163 b.

[55] Bak. Çobanoğlu fütüvvetnamesi, yukarıda adı geçen nusha, yaprak 55 a. vd.

niye muttali olurlar). O manalar, kendilerinden başkalarına gizlidir. Kendilerinden başka kimse onu anlıyamaz. O meâni onlara "bizden başkasını bırakıp bize yönel" der. Bu nedenle onlar da, onunla şâdolurlar ve o zaman onlara utanç gelir, daha sonra şâdlıkları ağlamaya döner, bu sırada bazısı elbisesini yırtar, bazısı feryadedip ağlar, bazısı da nara atıp bağırır – dedi. Şeyh Abdurrahman Sülemî, dedesinden naklen semam, diri gönülle ve ölü nefisle yapılması gerektiğini, Hz. Muhammed'in, karısı Ayşe'nin bir cariyeden müzikli kaside dinlerken duyduğunu, bu sırada Hz. Ömer'in de gelip birlikte dinlediklerini zikrediyor ki, bu söylenti aynen Çobanoğlu fütüvvetnamesinde de vardır [56].

Suhraverdî bu bölümde sema'ın şer'î olduğu hakkında Ebu Talib Mekkî'nin "kut al-Kulub" adlı eserinden, Ebu Abdurrahman Muhammed Sülemî'den (936-1021) ve Zünnun-u Mısrî'den deliller getiriyor. Kendi düşüncesi olarak da : "sema', tarikatta fitneler çoğaldığından ve nefsani şehvetleri talep için nefsi şâdlıkla, eğlence ile içki ile meşgul olanlar bulunduğundan şimdiki zamanda dürüst kişiler (ehl-i sıdk) katında sema' için toplanma merdudddur. Şeyh Cüneyd-i Bağdadî, ömrünün sonunda semaı bıraktı. Nedenini sorduklarında "kiminle edeyim" dedi. Yalnız et dediklerinden "kimden edeyim" dedi. İhvan kalmadığı için onlar da semaı bıraktılar. Onlar sema ettiklerinde semaın, kayıt, şart ve edepleri ile sema ettiler ve o sema' ile âhireti anıp, cennete rağbet edip cehennemden korktular" dedikten sonra semada elleri birbirine vurmak, parmak şakırdatmak ve durup raksetmek gibi hususların doğru olmadığını söylüyor. XXIV. bölümde, semam kavillerini, XXV. bölümde sema edeplerini, cübbeler yırtıp parçalama ahkâmını ve semada şeyhlerin işaretlerini yazıyor [57].

7 — Edepler bölümü fütüvvetnamelerde, oturmak, kalkmak, yatmak, yemek, ziyaret etmek, elbise ve ayakkabı giymek, su içmek, abdest almak vb. gibi her davranışın edepleri, kuralları, yöntemleri ayrı ayrı ve inceden inceye yazılmıştır ki Avarif ül-Maarif'te bu konular aynen

[56] Bak. Çobanoğlu fütüvvetnamesi, yukarıda adı geçen nusha, yaprak 82 b. İbn-i Battuta XIV. yüzyıl başlarında Anadolu'yu gezdiği sırada Denizli'de Ahi Sinan ve Ahi Tuman zaviyelerinde ahilerin raks ve sema yaptıklarını gördüğünü söylüyor. Bak. İbn-i Battuta Seyahatnamesi, Şerif Paşa (Çavdarlıoğlu) çevresi, I, 319.

[57] Avarif ül-Maarif, yukarıda adı geçen eser, yaprak 122 b. 168 a. Kabusnamede sema hakkındaki bilgi de, buradakinin ve Çobanoğlu fütüvvetnamesindekinin aynıdır. Bak. Kabusname, M. Eğ. Bakanlığı yayını, ss. 385. Bu eserde Şeyh Ferec-i Zengânî'nin de ömrünün sonlarında semaî terkettiği kayıtlıdır.

vardır [58]. Bu edepler şunlardır : a) temizlenme edepleri ve başlangıçları : burada büyük ve küçük abdest bozarken ve bozduktan sonra dikkat edilecek, uyulacak edepler, temizlenme yöntemleri. b) abdest alma yöntemleri, c) namazın fazileti, şanının ululuğu. d) sûfîlerin oruçta, iftarda davranışlarının değişikliği, e) orucun edepleri, f) yemeğin hangisi iyidir, hangisi yaramaz, g) yemek yeme edepleri : burada tuzla başlayıp, tuzla bitirmek gerektiği, ayrı ayrı kaplarda yememek, hep bir yerde toplanıp aynı kapta yemek, yemeği ağızda iyice çiğnemek, yemek yerken başkasının yüzüne bakmamak, kendi önüne bakmak, sağ elle yemek. Sol elle yenirse, şeytan sol elle iş işlediğinden onun dostu olunmuş olur. Yemek yerken dilsiz, gibi durmayıp, lâtif kelam söylemek, ekmeği ve eti bıçakla kesmemek, ancak çok acıkıldığı zaman yemek yemek, sofradan iyice doymadan kalkmak, yemekten sonra dişleri misvakla yıkamak, ellerini yıkamak, sofraya gelen yemekteri horlamamak ve benzeri şeyler yazılmaktadır. h) Sûfîlerin giyimde edepleri : bu bölümde elbisenin, soğuktan korunmak ve edep yerlerini örtmek için giyildiği, iyi ve güzel giysi giyebilecek durumda olanlar giymezlerse, cennette kendilerine hulle verileceği, mükâfatlandırılacakları söylenmektedir. i) müridin üstadı meclisinde edebi, j) şeyhin, arkadaşları ile ve şakirdleri ile edepleri : burada şeyhin, özellikle nefsani heveslerden sakınmayı öğretmesi gerektiğini zikrediyor ve havay-i nefsin bir damlası, davranış denizini bulandırır diyor. k) konuşma ve iyi arkadaşlık edepleri sıralanıyor [59].

Fütüvvetciliği tekeline alan Nasır'm onu milis gücü haline getirme çabaları :

Halife Nâsır Lidinillah tarafından Suhraverdî'ye düzenlettirilmiş ve daha sonra yazılmış olanlara da örnek olmuş bulunan fütüvvetnamelerde mevcut edepler ve kurallardaki tasavvufî-imamî elemanları yukarıda belirtmeye çalıştık. Nâsır, fütüvveciliği, bu suretle daha geniş hatta, yukarılarda zikredildiği gibi fütüvvecilik akımlarının, kurumlarının ana kuralları içinde mevcut bulunduğu, sınırları dışındaki müslüman devletler halkı tarafından da benimsenecek uygulanabilecek bir organizasyon haline getirmiştir.

[58] Bak. Çobanoğlu fütüvvetnamesi, yukarıda adı geçen yazma. yaprak 89 a-96 v.
[59] Bak. Avarif ül-Maarif, yukarıda adı geçen yazma, yaprak, 168 a, 172 b.

Bundan sonra bu temellere dayanarak, o zamanlar çok yaygın bulunan ve Hz. Osman'ın hilâfetinin (644-656) sonlarına doğru, gerek biçim gerekse kullanış tarzı İran'dan alınmış olan "fındık atma"ya kendisi çok ilgi duyduğundan buna çok büyük şan ve şeref verdiğini, kendisi fütüvvet şalvarı giydikten sonra, fındık atıcılar arasında da güçlü bağlar kurmak için, yiğitlik (fütüvvet) şerbetini içmiyen, şalvarını giymiyenlere fındık atmayı yasakladığını, kendini fındık atıcıların başkanı ilan ettiğini[60], 1211 yılında halifeliğini tanıyan meliklere birer mektup yazıp, kendisinden fütüvvet şerbetini içmelerini, şalvarını giymelerini, fındık atıcılıkta kendisine bağlanıp başkan tanımalarını tavsiye ettiğini onların bir çoğunun da bu önerisini kabul ettiklerini biliyoruz[61].

O sırada Bağdad'da çok yaygın olan ve beğenilen bu fındık atıcılık, İran'dan alındığı ilk sıralarda yadırganmışsa da sonraları benimsenmiş, hatta halife Harun er-Reşit tarafından, fındık atıcılarıdan kurulu "nemel" (karınca) adıyla askerî bir birlik düzülmüştü ki bundan sonra Abbasîler devrinde pekçok fındık atıcı guruplan türemiştir[62].

[60] Hatta yüksek sınıfa mensup olmayan fındık atıcılara müsaade vermek için, bu hünerde bilgisi olan emîrlere tevki (izin kâğıdı) vermiştir. Bak. Kalkaşendi, Subh al-A'şa, 1918 Mısır baskısı, XII, 269. Burada bu şekilde verilmiş olan tevkilerden birkaç örnek konmuştur.

[61] Bak. Tarih-i Ebü'l-Fida, 1325 Mısır baskısı, III, 115. Corci Zeydan, Medeniyet-i İslâmiye Tarihi, Zeki Mağamiz çevirisi, V, 270. el-İrfan mecmuası, XXI, sayı 4-5, 1931 "el-Keşşafetu fi 'l-İslâm" adlı makale, ss. 428 vd. Fındık atıcılığın (bunduk endazi) İran'da Mevcut olduğu hakkında bak. Debistan-ı Mezahip, taş basma, varak 16 b.

[62] Corcî Zeydan, İbn ül-Esir, Ağanî, Ebü'l-Fida, İbn-i Haldun ve Makrîzî'den naklen fındığın, toprak, taş, kurşun vb. şeylerden yapılan küçük yuvarlaklardan ibaret olduğunu, lafız biçim, ve kullanılış yönünden İranlılar'dan alındığını, fındıklara cülahik'in çoğulu olan cülahikat da denildiğini, İranlıların bu fındıkları, eski çağlarda ok atar gibi yaylar vasıtasiyle attıklarını, arapların da bunu, Hz. Osman'ın son devirlerinde İran'dan almış olduğu, halife Harun er-Reşit zamanında bunlardan, "nemel" "karınca" adıyla bir birlik düzülerek bunların, tören gönlerinde önden gidip yolu kapayanlara fındık atarak geçidi açtıklarını, Abbasîler devrinde fındık atanların çoğalarak şehir dışında bununla kuş avladıklarını ve özel bir biçimde şalvar giydiklerini, Bağdad halkı arasında türeyen ayyarların da son zamanlarda bu elbiseleri giydiklerini 1225 yılında ölen Abbasî halifesi Nâsır Lidinillah'ın bu hüneri benimsiyerek, kendini bunların piri yaptığını ve kendini de giydiği fütüvvet şalvarını giyenlerden ve şerbetini içenlerden başka kimsenin fındık atmasına müsade etmediğini 1210-11 yılında halifeliğini tanıyan hükümdarlara ve emîrlere bu konuda kendisine bağlanmaları için mektuplar yazdığını, onların da buna uyduklarını, hasılı Irak, Şam, ve Fars bölgeleri ile başka yerlerdeki fındık atıcılığın büyük önemi olduğunu, Kahire'deki "Hatt ül-Bun-

Nâsır Lidinillah, fındık atıcılığın şeriata uygunluğu üzerine Celaleddin Abdullah b. Muhtar el-Alevî el Kûfî'den fetva almıştı. Bu kişi, ünlü, edip, fasih birisi idi, elli günde Kur'an'ı ezberlediği söylenir. Fetvası ve sözleri halk arasında çok geçerli idi[63].

Nâsır Lidinillah, yukarıda da değindiğimiz gibi 1183 yılınfda, fütüvveciliğin piri ve şeyhi bulunan "Abdülcebbar" adlı bir kişiden fütüvvet şalvarı giymişti[64]. Fütüvvetname düzenlenttirdikten sonra komşu müslüman devletlerine, kendisinden fütüvvet libası giymeleri için fermanlar yazmış, onlardan birçoğu bu çağrıya uymuştu : Diyar-ı Elcezire, Meyyafârıkin ve Ahlat hâkimi Melik ül-Eşref Ebü'l-Feth Musa b. Melik ül-Adil; Gazne ve Hind hükümdarı Şihabüddin Gûri; Kiş Emîri; Şiraz emîri Atabek Sa'd; Haleb emîri Zâhir[65]; Anadolu Selçukluları hükümdarı İzzeddin Keykâvus I, ve kardeşi Alaeddin Keykubad I, bunlar arasındadırlar[66].

---

dukaneyn"in fındık yayları sanatına mensup olduğunu, daha sonra şimdiki tüfek demirine benzer bir biçimde oyuklu mızraklar da ya da borular ve geriden hava basıncı ile fındık atma yolunu bulduklarını; barut icadedilince fındığı o borular vasıtası ile barut gücüyle atmaya başladıklarını ve bu âlete "bundukiyye" dendiği için bundan alınma olarak arapçada bugün tüfeğin "Bunduk" diye anıldığını yazıyor. Bak. Medeniyet-i İslâmiye Tarihi, Zeki Meğamiz, çevrisi, V. 270 vd. Yazar burada, ayyarların Bağdad'da Abbasîler'in son zamanlarında türediklerini söylüyor ki, önce de dediğimiz gibi ayyar adıyla anılan ve fütüvvet kurallarına uyan topluluklar çok önceleri vardı. Bu itibarla bu husustaki mutalaası doğru değildir.

[63] Bak. el-İrfan mecmuası, cilt XXI, cüz 4-5 "el-Keşşafetu fi'l-İslâm" adlı makale, 1931 Beyrut ss. 428.

[64] Bak. el-İrfan mecmuası, cilt XXI, cüz 4-5 "el-Keşşafetu fi'l-İslâm" adlı makale, 1931 F. Taeschner bu halifenin fütüvvet birliğine H. 578/1182-3 yılında Şeyh Abdülcebbar b. Salih aracılığı ile girdiğini kayd etmektedir. "Çorumlu" dergisi, sayı 41, ss. 8 de bu fütüvvete giriş yılını kaynak bildirmeden 566/1170 olarak göstermektedir.

[65] Bak. el-İrfan, cilt XXI, cüz 4-5 "el-Keşşafetu fi'l-İslam" adlı makalede, ss. 427.

[66] İbn-i Furat bize, emîr'in fütüvvete girmek için halife tarafından gönderilmiş bir elçiden fütüvvet libası alması olayının ayrıntılarını veriyor ki bu ayrıntılar, V. Hammer tarafından, J. A. 5. serie, 1885 VI, 285 vd. da bahis konusu edilmiştir. İbn-i Bibi, Anadolu Selçukî Devleti Tarihi, M. Nuri Gencosman çevrisi, ss. 54, 65 : İzzettin Keykâvus I. için, Nâsrı Lidinillah'tan fütüvvet libası istemeye gelen Ali oğlu Yusuf oğlu Mecdüddin İshak'a 1212 yılında verilmiş olan icazetnamede, Mecdüddin İshak'ın fütüvvet libası giydirmeye yetkili olduğu ve kendisi öldükten sonra bu görevi Mecdüddin'in oğlu Muhammet Sadrüddin'in yerine getireceği yazılmıştır, aynı eser, ss. 65 İzzeddin'den sonra tahta geçen kardeşi Alâeddin Keykubad'ı hem tebrik etmek hem de fütüvvete girme törenini yerine getirmek için, Nâsır Lidinillah, Suhraverdî'yi elçi

Nâsır Lidinillah, Irak'ta kendisinden sonra bu görevi yerine getirmek üzere "Muayye ailesi"ni atamıştır [67].

Abbâsiler devletine İran Moğolları tarafından son verildikten sonra fütüvvet beratı ve müsaadesi verme işi, Mısır Memlûkleri sultanlarına geçmiş, bunlar tarafından da çevredeki müslüman memleketleri beylerinden ve sultanlarından, istiyenlere bu beratlardan gönderilmiştir. Bunlardan emîr Alaeddin el-Hakkârî, fütüvvet elbisesini kendi emîrlerine, aşiret beylerine ve bütün dağlık bölgesinin halkına giydirmek iznini almak üzere şeyh Abdülhamid'i, Mısır Memlûkleri Sultanı el-Eşref Halil b. Kalavun'a göndermiş ve Melik tarafından bu izin ve atlasa sarılıp, misk ve anberle kokulandırılmış, ipek bir iple bağlanıp gümüş kilitli bir sandığa konmuş olan fütüvvet libası, kılınç, tal'a sancak, mühür, mendil gibi fütüvvet aygıtı verilmiştir.

Bu berat Kalkaşendî'de, kadı Muhiddin Ebü'l-Fazl Abdullah b. Abdüzzahir (ölümü 1293) tarafından yazılmıştır. kaydıyla, kimin emri ile ve kimin için yazıldığı hakkında bir şey denmeden, bir kitabet ve inşa örneği, yani bir formüler olarak mevcuttur. Bunu, Hasan Fehmi Turgal "Halk bilgisi haberleri'nde, ahiler hakkındaki makalesinde, Abbasî halifesi Nâsır Lidinillah tarafından yazılmış olarak göstermiştir. Halbuki bu alanda uzun zamandan beri meşgul bulunan ve birçok makale yazmış olan merhum dostum Franz Taeschner'in bildirdiğine göre bu belgenin aslı, Münih'te bulunan "el-Eltaf el-Hafiyye min el-sera el-Şerife el-Sultaniye el-Melikiye el-Eşrefiye" adlı eserde

---

olarak Konya'ya yolladı. Bak. Encyclopaedia of İslam, 2. ed. "futuvvet" maddesi, Ayrıca, haiife Nâsır'ın fütüvve libası giydirmesi hakkında bak. F. Taeschner, İslamda fütüvvet teşkilâtının doğuşu meselesı ve tarihi ana çizgileri, Semahat Yüksel çevrisi, Belleten, XXXVI, sayı 142. Ankara, 1972, ss. 222 vd.

[67] Bak. "el-İrfan" dergisi, XXI, cüz 4-5, "el-Keşşefatu fi'l-İslam" makalesi, ss. 433. Burada bu ailenin, bu görevin yerine getirilmesi yüzünden, aralarında çok çatışmalar çıktığı, bu çatışmaya halkın da karıştığı yazılmaktadır. Çabanoğlu fütüvvetnamesinde, fütüvvet zinciri yazılırken fütüvvetin Nâsır'dan, Ebü'l-Muzaffer Gazi Sultan Yusuf b. Eyyub'a (Salahaddin Eyyubî) geçdiğini söylüyor. Salahaddin Eyyubi 4 Mart 1193 de Şam'da öldüğüne göre, belki de Nâsır bunu da fütüvvete davet ve dahil etmiş, bunun ölümü üzerine kendisinden sonra fütüvvet beratı verme görevi, Dil ve Tarih-Comğrafya Fakültesi kitaplığındaki yazma, yaprak 203 ve bundan sonraki notta görüleceği gibi 1292 yılında Mısır Memlûk sultanlarından Melik el-Eşref Halil'e geçmiş görünüyor.

bulunmaktadır ki, Axel Moberg, bu belgeyi isveççeye de çevirmiştir. F. Taeschner de 1949 da onu almancaya çevirdi[68].

Nâsır Lidinillah, bu şekilde fütüvvecilik ve fındık atıcılık örgütü yoluyla içerideki güvensizliği önlemeye çalışmış, komşu müslüman hükümdarlarını da, bu iki yolla ve halifelik etkisiyle kendisine zararsız bir duruma getirmiştir. Kendisi için tek tehlike, Harezmşahlar devleti idi. Kirman Selçukluları devletini ortadan kaldırmak suretiyle Abbasîlerle komşu olan bu nedenle Nâsır Lidinillah'ı kuşkulandıran Harezmşahlar devleti hükümdarı Alaeddin Tekeş'e karşı o da Bâtîniler'i ve Gurlular'ı kışkırtıyordu. Alâeddin Tekeş öldükten sonra yerine geçen oğlu Alaeddin Muhammed de, babasının politikasını izledi. Hatta halife ile arası o kadar açılmıştı ki, kendisi 1217 yılında şiî mezhebine girip[69] Abbasî halifeliğini ortadan kaldırmak ve kendi ülkesine katmak amacıyla, Seyyid İmadettin Tirmizî'yi halifelik makamına aday göstermiş ve büyük bir ordu ile Bağdad üzerine yürümüştür. O, bu saldırıda

[68] Bu belge şudur : H. 691 yılı Rebiyülevvel (M. Şubat-Mart 1292) ayında, Suriye valisi emîr Alaeddin'den bir mektup geldi. Bunda, Alâeddin el-Hakkârî tarafından gönderilen şeyh Abdülhamid'in geldiğini ve Alaeddin el-Hakkârî'nin, efendimiz sultandan fütüvvet giysisini ve kendi emîrlerini ve aşiret beylerini ve bütün kendi dağlık bölgesi halkına giydirmek müsaadesini rica ettiği bildirilmiştir; çünkü onlar fütüvvete ve fütüvvet giysisine çok ilgi gösteriyorlarmış ve yalnız "fütüvvet hakkı için" diye yemin ediyorlarmış ve bunlardan hiç birisinin hiçbir zaman fütüvvet üzerine yemin edip de yalan söyledikleri görülmemiş Eğer fütüvvetin müsaadesi hakkında, yazılı emir verilmek lutfunda bulunulursa, fütüvvet giysisinin de gönderilmesi rica ediliyor. Fütüvvet libası, bir gömlek ve bir şalvardan ibarettir. Böylece gereken hazırlıklar yapılmış ve elbise, gümüş bir sandığa konmuş, atlasa sarılmış, misk ve anberle kokulandırılmış ve bir ipek iple bağlanmış ve Abdülhamid'e, Alaeddin el-Hakkârî'ye giydirmek yetkisi verilmiş, bunlarla birlikte ona bir kılınç, bir tal'a, bir sancak bir mühür ve bir mendil verilmiştir.

Sultanımızın bu emri yerine getirildikten sonra aşağıdaki secili hutbe isdar edildi : "Peygamberin ashabının en soyluları ile (Ali b. Ebî Talib kastediliyor) fütüvvet neseblerini bağlamış olan Tanrıya hamdolsun... Tanrı, Muhammed'in beline Cebrail aracılığı ile kemer (şed) bağlamıştır. Böylece fütüvvete girmiş olan herkes (fityan) onunla babalık-oğulluk şerefini elde etmiştir. Tanrının rahmeti onun soyu ve arkadaşları üzerine olsun" Bak. F. Taeschner, Eine futuwwa urkunde des Mameluken Sultan al-Aschraf Chalil von 1292, Tubingen, 1949, s. 1-5. Subh al-A'şa'daki metin için bak. 1918 Mısır baskısı, XII, 274 vd. Fütüvvet libasını, Hz. Muhammed mi'raca çıktığında Tanrının emrî ile Cebrail'in oradaki nurdan bir sandıktan çıkarıp kendisine giydirdiği hakkındaki söylenti için bak. Çobanoğlu fütüvvetnamesi, Dil Tarih-Coğ. Fak. nushası yaprak 18 a.

[69] Bak. Halil Edhem (Eldem), Düvel'i İslâmiye, ss. 259.

Azerbaycan Atabeylerini yenilgiye uğratmasına rağmen, havaların bozulmasından dolayı daha ileri gidemiyerek geri dönmüştür[70].

Alaeddin'in bu amacını önlemek için Nâsır Lidinillah, bir yandan da, oğlu Alaeddin Mehmed ile arası açık olan ve soylularla büyük kabileler katında geniş etkisi bulunan Valide Sultan Tereken Hatun ile iyi ilişkiler kurmaya çalışıyordu. Dahası, aralarında elçiler ve ticaret kervanları gidip gelen Cengiz'i bile, Harezmşahlar Devleti'ne karşı savaşa kışkırttığını söyliyen tarihçiler bile vardır[71].

Gerçekten Cengiz ordusu, Harezmşahlar ülkesine yürüyünce Nâsır için, Hârezmşahlar'dan gelecek bir saldırı korkusu ortadan kalkmış ise de, düşmanını yenip bozguna uğratan tehlike, kendinden sonra tahta oturanlar zamanında, Abbasîler Halifeliği'ni de kökünden kazımıştır.

Suhraverdî'nin düzdüğü fütüvvetnamenin etkisi Anadolu'da, oldukça uzun bir süre, hiç olmazsa XIV. yüzyılın ilk yarısına dek gelmiş görünüyor.

Aynı yazarın, "Avarif ül-Maarif" adlı başka bir yapıtının, ehl-i rıbat'ın uyduğu kurallardan söz eden bölümünde : "Horasan ve Rum (Anadolu) sûfîleri bu kuralları beğenirler" şeklindeki cümlesinden, kendisinden önce de Anadolu'da tasavvufun oldukça yayılmış bulunduğu anlaşılmaktadır.

XIV. yüzyıldan önce yazılmış tarihi yapıtların pek az bulunduğu Anadolu'da, bu yüzyılda ve daha sonra yaşamış ve eser bırakmış yazarlardan Âşık Paşa Zade'nin (Hayatı : 1393–1481)[72]; Gelibolulu Âlî'nin (Hayatı : 1541–1600)[73]; Hoca Sadeddin Efendi'nin (hayatı : 1536–1599)[74]; Ahmet Eflâkî'nin (eserini yazmağa m. 1319 yılında başlamış 1353 de bitirmiştir) eserlerinde sözü edilen Osmanlı Devleti'nin kuruluşu

[70] Necip Âsım (Balhasanoğlu) ve Mehmet Ârif, Osmanlı Tarihi, I, 189. Cemaleddin Ataullah Hüseynî, Ravzat ül-Ahbab, Benli Zade çevirisi, IV, 521. Bu sonuncu eserde, Seyyid İmâdeddin Tirmizi yerine "Ala al-Mülk Tirmizî" yazılmakta ve "Ala al-Mülk Tirmizî'ye biat edip leşkerini Bağdad canibine çekti" denmektedir.

[71] Bak. Müneccim Başı, Sahayif ül-Ahbar, II, 192. İstanbul, 1285.

[72] Bak. Aşık Paşa Zade Tarihi, İstanbul, 1332, ss. 199, 205.

[73] Bak. Gelibolulu Âli, Künh al-Ahbar, basılı kısım, V, 51 vd.

[74] Bak. Hoca Sadeddin Efendi, Tac üt-Tevarih, II, 406 vd. Burada Horasandan Anadoluya gelen bilginler ve mutasavviffler zikredildiği gibi, Kadı Zade Rûmî gibi, Anadolu'da yetişmiş bazı kişilerin de Horasan'a gidip geldikleri kaydediliyor ki, bu Kadı Zade-i Rumî, Semerkand hâkimi Mirza Uluğ'un (Uluğ Bey) hizmetine girmiştir. Bak. aynı eser, aynı cilt, ss. 407.

sırasında, ya da biraz önce Anadolu'ya, Horasan'dan gelmiş olan Mevlâna Celaleddin Rûmî ve babası Bahaeddin Veled, Baba İlyas Horasânî, Hacı Bektaş Velî, Nasırüddin Ahi Evran, Baba İshak, Muhammed el-Küşterî vb. gibi mutasavviflerin, yine bu yolun daha aşağı basamaklarında bulunan kişilerinden Abdal Kumral, Abdal Mehmet, Abdal Murad, Abdal Musa vb. gibi[75] düşünürler bize, ne yazık ki henüz hemen hemen hiç biri üzerinde, başvurulabilecek nitelikte bir araştırma yapılmamış olan "Babâilik", "Mevlevîlik" "Bektaşîlik" vb. gibi tarikatların kurucuları hakkında ilk bilgileri veriyorlar.

Fütüvvet birliğine ve örgütüne girmiş kişilerin, "ahi" adı ile anıldığı Anadolu'da bunların uğraşıları ve çabaları, fütüvvetnameler ve bu fütüvvetnamelere sonradan eklenmiş veya özel amaçlar için bunlardan yararlanılmış olup bunların kapsadığı bu gibi elemanları çözümlemek için, Anadolu'nun önce Selçuklular zamanındaki genel durumunu kısaca gözden geçirelim :

Gerek Ortaasya Türk devletlerinde, gerekse Abbasîler halifeliğinde mevcut sosyal ve politik koşulların –az çok değişik olmakla birlikte– hemen hemen aynısını haiz olan Anadolu'da, buraya, Abbasî ordusu hizmetinde olarak– Türk akınlarının başlamış olduğu IX. ve X. yüzyıllarda benzeri askeri dinî kuruluşların varlığı kuvvetle tahmin edilebilir; Ama Türklerin burada kat'î olarak yerleşmeleri ve kültür merkezleri vücuda getirmeleri, ancak XXII. Yüzyılda olmuştur. Daha önceki devirlerde ilmî ve sosyal kuruluşlar bakımından doğu islam-Türk âlemine bağlı kalmış ve kültür eserleri o dairede vücuda getirilmiştir. Bu nedenle Türklerin Anadolu'ya fâtih olarak ve yerşleşmek üzere girdikleri XI. yüzyıl sonlarından başlıyarak burada hemen bu şekilde eserler meydana gelmemiş veya yazılmışsa da henüz bulunamamış veya kaybolmuştur.

Anadolu Selçukluları devleti, üç dörtyüz yıldan beri, güneyden, doğudan ve kuzey-batıdan gelen sürekli saldırılarla ve iç çatışmalarla, saltanat kavgaları ile adam akıllı yıpranmış bir ülkeye girdiği zaman Anadolu'da –özellikle Selçukluların ilk ele geçirdikleri ve Bizansın yönetim merkezinden uzak kalmış bölgelerde– yaşama koşulları her bakımdan bozuk ve düzensiz bir durumda idi.

Bir yandan egemenliği ve güveni kurmak öte yandan büyük dalgalar halinde doğudan gelen, kültürel ve sosyal durumları bakımından

[75] Bak. M. Fuat Köprülü, Türk Halk Edebiyatı Ansiklopedisi, I, ss. 23-64.

değişik olan Türk boylarının yerleştirilmesi ve daha ilk zamanlardan başlıyarak bunlar arasında çıkan anlaşmazlık nedeniyle ufak tefek Türk siyasal birliklarinin kuruluşu ve hemen ardından da birbiri ardından gelen "haçlı savaşları", Selçuklular devletinin burada normal ve sürekli bir sosyal ve ekonomik düzey yerleştirebilmelerini güçleştirdi.

Selçukluların gelişi sırasında Anadolu'nun sosyal ve ekonomik durumu kötü olmakla birlikte, burada sağlam bir durumda bulunması bile, yüzlerce yıl sürmüş, parlak çağlar yaşamış olan bir organizasyonun ve sosyo-ekonomik düzenin –hiç olmazsa büyük şehirlerde– kalıntıları duruyordu. Selçuklular burada yerleştikten sonra, Türk-İslam kurumlarını ve uygarlığını hızla yerleştirmeye çalıştılar.

Topraklar, iktalar halinde, askerlik ve yöneticilik görevleri yapan komutanlara dağıtıldı. Birçok yerlerde devlet girişimi ve kişisel girişimlerle vakıflar kurularak, kervansaraylar, hanlar, köprüler, imaretler, su yolları, medreseler, zaviyeler gibi uygarlık eserleri ortaya çıkarıldı. Özellikle, büyük Alaeddin diye anılan Alaeddin Keykubad I zamanında (1220–1237) genliğe ve bayındırlığa kavuştu. Konya, Karaman, Sivas, Erzincan, Akşehir, Kayseri, Kırşehir, Ankara gibi bilim ve kültür merkezlerinde sanatkârlar, tüccarlar ve bilginler çoğaldı; fakat hemen biraz sonra başlıyan taht kavgaları ve Altınordu, Mısır, İran Moğolları (İlhanlılar) devletlerinin burada etki kurma çabaları devleti güçsüz düşürdü ve 1243 de Moğollarla yapılan Kösedağ savaşında yenilmesi üzerine Anadolu, Moğol boyunduruğu altına girdi. Buna rağmen ülkenin kültür ve bilim alanındaki gelişmesinin hızı kesilmekle birlikte düzeyin korunmasına çalışılmış, hükümdarların saray adamlarının, devlet büyüklerinin ve zenginlerinin bilginlere karşı gösterdikleri yüksek saygı ve koruma nedeniyle, Türk ve İslâm âleminin her yanından gelen bilginler, tasavvuf erbabı, dervişler, şairler, yurdun en uzak köşelerine dek giderek medreselerde, zaviyelerde, saygı kurdukları öğrencileri, müritleri ve halk katında büyük ün ve etki kazanmışlar, birçok tarikat kurmuşlardı. Bu bilginlere ve tarikat mümessillierine saygı besliyen ve tarikatlarına giren kişiler, bilginlerin, şeyhlerin ve dervişlerin manevî nüfuzlarından faydalanmak düşüncesi ile her yerde dinî ve hayır kurumları yaptırıyor ve buralara bol gelirli vakıflar adıyorlardı. Sanat ve ticaret de bu sosyo-politik dalgalanmalardan az çok etkilenmekle birlikte gelişmelerini sürdürmekte, yer yer sanat birlikleri, loncalar kurularak devlet otoritesinin gücünü yitirdiği zamanlarda, iç

düzensizlikler sırasında kendi sanat ve ticaret güvenliklerini elde tutmağa çalışıyorlardı.

Eldeki ilk Anadolu fütüvvetnamesine sonradan giren unsurların karşılaştırılması :

Yukarıda, Anadolu'da yazılmış elde mevcut en eski fütüvvetname gibi görünen Çobanoğlu fütüvvetnamesindeki bazı kuralları, Suhraverdî'nin eserlerindekilerle karşılaştırmış, pek büyük değişikliklerin bulunmadığını, birçok edeplerin, kuralların aynı nitelikte olduğunu görmüştük. Şimdi burada, XVI. yüzyılda yazıldığını sandığımız Seyyid Hüseyin b. Şeyh İsa'nın fütüvvetnamesi ile Seyyid Muhammed b. el-Seyyid Alaeddin el-Hüseynî el-Radavî'nin "Miftah el-Dekaik fi Beyan el-fütüvvet ve'l-Hakaik" adlı eserinde bulunup Çobanoğlu fütüvvetnamesinden farklı elemanları gözden geçirelim :

Bir kere Suhraverdî'nin fütüvvetnamesinde şeyh-mürid olarak iki, Avarif ül-Maarif adlı eserinde sûfîlerin tarikata yeni girmiş kişilere verdikleri ad gibi görünen "yiğit" derecesi de katılmak suretiyle Çobanoğlu fütüvvetnamesinde : "yiğit, ahi, şeyh" olarak üçe çıkarılan fütüvvetciler derecesi, Seyyid Hüseyin ve Seyyid Muhammed Radavî fütüvvetnamelerinde, tarikat sahiplerinin terimlerini ve derecelerini bildiren bölümünde : 1 - Ahbab, 2 - nim tariyk, 3 - müfret, 4 - nakib, 5 - nakib ün-nukaba, 6 - halife-i daim makam şeyh, 7 - şeyh, 8 - şeyhüş şüyuh olmak üzere sekize çıkarıldığı halde "bu erkân ehli yedi taifedir, dokuz kısımdır, altısı erkân-ı tariyk, üçü ashab-ı tariyktır" deniyor.

Çobanoğlu fütüvvetnamesinde, fütüvvete girecek kişinin, önce yiğit yanında, sonra ahi yanında, daha sonra şeyh yanında yetişmesi gerektiği yazıldığı halde Seyyid Hüseyn b. İsa ve Alaeddin Radavî fütüvvetnamelerinde, nim tariyk denilen ikinci basamaktaki kişiye, üstad (herhalde sanatta ustası), yol atası (fütüvvet edeplerini öğretecek kişi) törende, biri sağ öteki sol yanına oturan ve bu nedenle "sağ yol kardeşi", "sol yol kardeşi" denen iki yol kardeşi atanmaktadır ki, bu, Bektaşilik tarikatının mensupları arasında âyin ve törenleri üzerine gözlemlerini yazan kişilerin bildirdikleri, bunlardaki Bektaşiliğe yeni girenler için yapılan, fütüvvetnamelerde yalnız erkeklerin bulunacağı bildirildiği halde onlarda eski Türk geleneklerine uygun olarak kadınlı

erkekli olan "rehber, dede ve musahib tutma" törenlerindeki yöntemi andırmaktadır [76].

Çobanoğlu fütüvvetnamesinde (yaprak 103 b - 106 a) kısaca geçen yola girme (fütüvvetciliğe katılma) töreni, Seyyid Hüseyin ve Seyyid Muhammed fütüvvetnamelerinde "der beyan-ı mahfil ve âdab-ı an" başlığı altında, özellikle Radavî'de (yaprak 48 b - 78 b) şeddin bağlanması ve açılması duaları, hutbeleri, tercümanları, çok karışık uzun bir biçimde açıklanmaktadır. Burada şed kuşanma töreninde şakird ağzından nakibin okuduğu icazet tercümanları, biçim ve anlam bakımlarından hemen hemen aynen Bektaşî nefeslerine ve tercümanlarına benzemektedir. Bektaşilerde tercüman, yemeklerde, sabah kalkarken, gece yatarken, ışık yakarken (çerağ uyandırırken) okunan dualara denir. Burada bu kuruma girmek istiyenin (talib) ağzından söylenmiş deyişlere bu adın verilmiş olduğu görülüyor. Tercüman aynı zamanda dua demektir. Alevîlerin bazı kolları (tahtacılar) buna "hayırlı" derler. Manzum ve düz olur; bunun makamla okunanına "gülbenk" denir.

Avrupa hükümdarlarının taç giyme törenlerine karşılık, Osmanlı sultanlarının da tahta çıkışlarında kılınç kuşanma törenleri vardı.

Rahmetli Osman Nuri Ergin, Osmanlı İmparatorlarının kılınç kuşanma geleneğini, ahilerdeki şed, yani kuşak veya peştemal kuşanma ile aynı nitelikte görüyor.

O, Mecellei Umur-u Belediye adlı ünlü eserinin birinci cildinin 546. sayfasındaki notta bu konuda şöyle diyor : "Tahta cülüs eden Osmanlı padişablarına meşayihten birisi tarafından kılınç kuşatılması ile ahi teşkilâtının bu gibi merasimi arasında aşikâr bir fark görünmektedir... Ancak bu faslın sonunda da biraz izah edildiği gibi "taklid-i seyf merasimi", bel bağlamaktan başka bir şey değildir. Hatta evlenecek bir kızın beline en son hizmet olmak üzere babası, bulunmadığı takdirde ailenin en büyüğü tarafından özel bir törenle bağlanan kuşak ve bu sırada yapılan öğütler hep fütüvvet tarikatındandır."

Yine bu kitabın 548-549. sayfalarında aynı nitelikte şu bilgiler verilmektedir : "Osman Gazi'ye kuşatıldığı beyan olunan kılınç, fütüvvet tarıykınca (şed)den başka bir şey olmamak gerekir. Fakat bu bir zandan ibarettir.

[76] Bak. Baha Said, Sofiyan Süreği, Türk Yurdu, IV, s. 22, ss. 336 vd. Besim Atalay, Bektaşilik ve Edebiyatı, İstanbul, 1340, ss. 11. Yusuf Ziya(Yörükân),Tahtacılar, Dar ül-Fünun İlâhiyat Fak. Mecmuası, sene 3, sayı 12, ss. 60 vd. ve aynı derginin bundan sonraki sayılarında çıkan aynı başlıklı yazıları.

Mamafi Ali Emirî Efendi'nin "Ankay-i Meşrik"ten naklen yazmış olduğu makalenin (âlem-i menal-ı mukayyete seyreyledi ki kudret yediyle Seyyid Hacı Bektaş Velî, meyanına –beline– bir kudret kuşağı kuşattı) fıkrası, bu zannı takviye edecek mahiyettedir.

Binaenaleyh fütüvvetnamelerde bahsolunan (şed kuşanmak) ve (bel bağlatmak) tabirleri ile kılınç kuşanmak ve başka bir deyimle ahi veya fütüvvet teşkilâtı ile saltanat merasimi arasında sıkı bir münasebet görülmektedir."

Bu iki fütüvvetnamede, birçok türkçe ve farsça manzum tercüman var. Türkçe tercümanlarda, özellikle farsçalarında gayet açık tarikatçılık temaları görülmektedir. Gene, "nim tariyk"ın "sahib-i tariyk" olması için yapılan törende nakib, nim tariykın ağzından "işbu mü'min kardeşin, siz ulularn ayağına gelip bu makam-ı insafta durmaklığından murad oldur kim siz ihtiyarların zincirine katılıp bel bağlayıp katınıza gelip sahib-i tariyk olup şah-ı merdan kapısına beli bağlı kul ve hanedan âşıklarına hizmetkâr ola"[77] Bektaşilikte "şah-ı merdan kapısı" Hz. Ali kapısı yani tarikata girme yolu demektir. Gene, şed hutbesinin sonunda : "...Allahümme salli alennebi ve'l-vasi ve'l-betül ve's-sıbteyn ve'l-âbid ve'l-Bâkır ve's-Sâdık ve'l-Kâzım ve'r-Rıza ve't-Tâkî ve'l-Askerî ve'l-huccet il-kâim Muhammed il-Mehdî cemi enbiya ve evliya ve şüheda ve ulema ve fudalâra, nukabârâ, rukabara, nücebara, evtadra, ebrarra, abdalra, gavsra kutb ül-aktabra, eimmei masuminra, dem-i fıkarai ibadullahra, berk-i şah-ı evliyara, haknişanan-ı ser-i teslim-i rızara, matemzedehai vak'ai Hüseyn'-i mazlum şehid-i Kerbelâra, selâmet-i kâsiban ve arakrizanra ve beraderan-ı ehl-i tarıyk ve kemer bestahai ehl-i tahkikra"[78].

Şed, müridin beline bağlanırken vurulacak üç düğümden sonuncu düğüm vurulurken şu rubâînin ve ondan sonraki duanın okunacağı yazılıyor :

"Ya ilâhi sen mübarek kıl Peygamber hakkıyçün,
Fahr-i âlem sahib-i mihrab-ı minber hakkıyçün,
Dürud-ı Muhammed hürmetiyçün dürud-ı Ali'nin izzeti,
İki Hasan bir Hüseyin Musa vü Ca'fer hakkıyçün.

[77] Bak. Seyid Muhammed Alaeddin el-Hüseyni el-Radavî, Miftah el-Dakaykı Beyan el-fütüvvet ve'l-Hakayık, Dil ve Tarih-Coğrafya Fak. Kitaplığı, 14241 No.lu yazma, yaprak 67 a.

[78] Bak. Aynı eser, yaprak 71 a. vd.

Andan şeddin iki tarafın birbiri üzerine bir kez dolaya eğer tahtaniyse mührü döndüre, eğer fevkaniyse döndürmeye ve iki ucun iki yanına soka, sol yanını sağından artaca uzata. Sağı Hz. Hasana solu Hz. Hüseyne işarettir, artıklığı Hz. imam Hüseyn evladı gâipliğine işarettir [79].

Bütün bu yazılanlardan anlaşılan ve görülen, ehl-i sünnet anlayış ve inanışına aykırı hususlar fütüvvetnamelere, özellikle XVI. yüzyıl başlarından sonra İran etkisi ile alevîlik faaliyet ve propagandaları yoluyla sokulmuş förünüyor. Daha önce yazılmış fütüvvetnamelerde bu kadar belirli karşıt unsurlar yoktur.

Seyyid Hüseyin b. İsa'nın fütüvvetnamesinde ve özellikle Radavî'ninkinde Ali b. Ebi Talib'in Hz. Muhammed tarafından beline kuşak kuşatıldıktan sonra, gene Peygamber'in katında kişinin belini bağladığı, bunlardan her birinin, bir sanatın piri olduğu söyleniyor ki bu herhalde hem telkin etmek istedikleri fikirlerin temsilcilerinin Peygamber zamanında yaşamış kişiler olduğuna o sırada Anadolu'da devlet otoritesinin izlediği sünnî tutuma aykırı olmadığını halka inandırmak hem de, Anadolu'daki tasavvuf erbabının ve taraftarlarının tanıdığı bazı eski mutasavviflerle olan ad benzerliğinden faydalanmak amacıyla uydurulmuş olacak. Örneğin, tasavvufi eserlerde ve ilk devirlere ait fütüvdvet namelerde adı geçen tasavvuf bilginlerinden Zünnun-u Mısrî (ölümü 859), Hz. Muhammed zamanında yaşıyan ve onun sahabilerinden olan Zünnun-u Mısrî olarak yazılmış ve Hz. Ali'nin şed kuşattığını söyledikleri kişiler arasında adı geçip, hekimlerin piri diye gösterilmiştir.

Ahi Evran da, Selman Farsî'nin Ali b. Ebi Talib katında şed kuşattığı elli beş kişiden biri olarak gösterilmiştir ki bu da yanlıştır. Osmanlı tarihçileri Ahi Evran hakkında değişik bilgi veriyorlar; fakat bu konuda bir çok incelemeleri bulunan ve "Tarihte Kırşehri-Gülşehri ve Babaîler-Ahîler Bektaşîler" adlı eserin yazarı rahmetli dostum Cevat Hakkı Tarım, onun adının "Ahi Evran Nasırüddin olduğunu ve Selçuklu hükümdarı Alaeddin Keykubadla çağdaş bulunduğunu [80] yazıyor ki bu mutalaa, Ahi Evran'ın yaptıkları göz önüne alınınca gerçeklere daha yakın görünüyor.

Radavî'nin fütüvvetnamesi ve buna benzer uydurma bilgiler kapsayan tarikatçılıkla ilgili eserler hakkında oldukça önemli bir eser yazmış

[79] Bak. Aynı eser, yaprak 72 a. vd.

[80] Bak. Tarihte Kırşehri-Gülşehri, İstanbul, 1948, ss. 79 vd.

bulunan Münir-i-Belgradî, Zünnun ve Salman konularını incelemiş ve Ahî Evran'ı da Peygamberin amcası Abbas'ın oğlu olarak göstermesine "büyük hata" ifadesi ile değinmiştir[81]. Kaldı ki, biraz ileride söz konusu edileceği gibi öğrencilerimden Dr. Mikâil Bayram Ahi Evran' Şeyh Nasirüddin'in Farsça bazı eserlerini ortaya çıkarmış, Sadreddin Konevî (Ölümü 1275) ile mektuplaştığını ve 1 Nisan 1261 de öldüğünü gün olarak saptamıştır. Bu tarihte ölen bir kişinin Peygamber ve arkadaşları ile çağdaş gösterilmesi fütüvvetnamelerde hayal ürünü şeylerin ne kadar çok olduğunu gösterir.

Özellikle, birçok nushalar bulunan ve 1524 yılında Bursa'da şafiî kadısı olduğu kaydedilen Seyyid Alaeddin Radavi'nin fütüvvetnamesi dikkatle incelenince fütüvvetnamelere ne kadar hurafeler, taritkatçılık unsurları, alevi-Bektaşî erkân ve törenleri sokulduğu açıkça görülür[82].

[81] Bak. Burada not 77 de adı yazılı eserler, yaprak 72 a. vd.

[82] Bak. aynı eser, yaprak 19 b. Bu ve buna benzer fütüvvetnamelerin tenkidi hakkında bak. Münir-i Belgradî, Nisab el-İntisab, İstanbul'da kitapçı Raif Yelkenci'nin özel kitaplığındaki yazma nusha, yaprak 42 b, 44 a.

1635 sıralarında ölen Münir-i Belgradî'nin, bu Nisab el-İntisab adlı eserinden başka, Şehid Ali Paşa (Süleymaniye kitaplığı içinde) kitapları arasında No. 2819/3 da kayıtlı "Silsilet el-Mukarribin ve menakıb el-Müttakin" adlı bazı tarikat şeyhlerinden Anadolu ve Rumelide Sultan Ahmed I (1602–1617) devrine dek yaşamış olan 121 kişinin hal tercümeleri, menkıbeleri ve tarikat silsilelerinden bahseden bir eseri daha vardır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKE ÖZGÜ BİR KURUM OLAN ANADOLU AHİLİĞİ

Ahi Kelimesinin Tanımlanması :

Yazımızın buraya dek olan bölümünde ahiliğin, kurallarının ve törelerinin kaynağını teşkil eden yani tüzüğünün tesbittinde büyük ölçüde rol oynıyan fütüvvet ve fütüvvetçilik kuralları ve niteliklerini, fütüvveciliğin temelini de tasavvufun oluşturduğunu görmüştük. Şimdi burada ahiliğin tanımlanmasını ve kuruluşunu inceleyeceğiz.

Bu kuruluş XIII. yüzyıldan XVIII. yüzyıla dek "ahilik", o zamandan XX. yüzyılın başlarına dek de "gedik" yani lonca örgütü olarak toplumun ekonomik ve tecimsel kesimindeki oluşumları düzenlemiştir.

Kelimenin, sözlük, terim ve örgüt olarak türlü anlamları vardır :

A — **Sözlük olarak :** "ahi" kelimesi arapçadır ve "kardeşim" demektir. Yüzyıllarca kökenini aldığı benzeri bir kuruluş yani fütüvvecilik halinde sürüp gelirken hatta gene uzun süre, ahiliğin ortaya çıktığı Anadolu'da da arap-islâm alemindeki bu eski arapça adıyla anılırken Türklerle meskûn Anadolu'da başka bir nitelikte ve bir Türk kuruluşu olarak çıkıp o zamana dek bilinen "fütüvvet" adını bırakarak "ahi" şeklindeki başka bir arapça kelime ile anılmaya başlanması çok gariptir. Durum bir son ek ile türkçeye adapte işi olsaydı, kelime değişikliğine gerek kalmadan "fetalık" ya da "fütüvvecilik" biçimine sokulması gerekirdi ve bu akla ve mantığa daha uygun olurdu.

Arapça aslında "ahi" biçimi ile tam olarak ahiliğin Anadolu'da anlaşıldığı anlama gelmemiş ve "akı" sözcüğünün Divan-ı luğat it-Türk'te ve Hibet ül-Hakayık'ta aynı anlamda kullanılmış olması, bu iddiayı eski kaynaklar olarak sağlamlaştırmaktadır.

İşte bu nedenle bu "ahi" sözcüğünün başka kökenden olup bu kalıba girmiş olabileceği hatıra gelmiş, ilk kez, ünlü Fransız Türkoloğu J. Deny, eski ve orta türkçede "eli açık, cömert, yiğit" anlamlarına

gelen akı sözcüğünün söyleniş ve anlam bakımlarından benzeri arapça "ahi" sözcüğüne çevrildiğini ileri sürmüştür[83].

Bu konuda bizim kişisel görüşümüz, sözcüğün kökeni orta Asya'dan gelmedir; yani bu, türkçe "akı"dır; fakat Anadolu'da, özellikle bütün Türk kurum ve terimlerinin arapçalaştırılması gayretlerinin arttığı bir çağda türkçe akı, arapça ahi'ye çevrilmiştir. Nitekim aynı özenti ve çaba ile, araplarla hiç bir ırkî ilişkilerimiz olmadığı halde Osmanlı sultanlarının soy kütükleri, Peygamberinkine dayandırılmıştır.

Bizim, ahi teriminin, türkçe "akı" sözcüğünden geldiği üzerindeki oranlamamız sadece anlam benzeyişinden değil, bu sözcüğün delalet ettiği mertlik, alplik, yiğitlik, eli akıçlık, konukseverlik hasletlerinin ve ahiliğin ifade ettiği sanat ve ticaret kurum ve kurallarının orta Asya Türkleri arasında çok yaygın bulunuşundandır[84].

B — **Terim olarak ahilik** : Anadolu'da XIII. yüzyılda kurulup belli bir süre içinde belli kurallarla işlenmiş esnaf ve sanatkârlar birliğini ifade eder.

C — **Örgüt olarak ahilik** : Bu konu üzerinde ciddî incelemeler yapan batılı oriyantalistler bugüne dek yaptıkları yayınlarda ahiliğin kökenlerini, doğuda, özellikle araplar arasında XI. yüzyıldan başlıyarak gelişmiş olan fütüvvet örgütüne dayarlar. Ama gene de onun, fütüvvetten farklı ve Anadolu Türklerinin biçimlendirip kendi damgalarını vurarak geliştirdiklerinde yani Anadolu Türklerine özgü bir kuruluş olduğunda birleşirler.

Gerçekten de meslekî-ahlakî bir örgüt olan ahilik, Anadolu'ya özgü bir kuruluştur. Encyclopaedia of İslam'ın İkinci Avrupa baskısında "fütüvvet" maddesinin ikinci bölümünü yazmış ve şimdiyedek bu konuda bir sürü ciddî araştırma yapmış olan Franz Taescher, "fütüvvenin halk arasında yaygın şekli "ahilik" diye bir başlıktan sonra "Selçuklu Anadolusu'nda şehirlerdeki sanatkârlar arasında fütüvvet ilginç bir şekil aldı; çünki fütüvvet sahibi kişi ahi adını alıyordu" diyor.

[83] Bak. Journal Asiatique, 9. seri, XVI. cilt, ss. 183, Ayrıca sözcüğün bu şekline değinen yazılar için bak. F. Taeschner, İslam Orta Çağında Fütüvve, İst. Ü. İktisat Fak. Mec. XV. cilt No. 1-4, İst. 1955, ss. 3 vd. (18 sayfa). Claud Cahen, Sur les traces des premieres Akhis, Fuat Köprülü Armağanı, İst. 1963, ss. 81-91. Cevat Hakkı Tarım, Tarihte Kırşehri-Gülşehri, 1948, ss. 61.

[84] Bak. Neşet Çağatay, Fütüvvet-Ahi müessesesinin Menşei Meselesi, İlâhiyat Fak. Dergisi, İst. 1952, sayı I, 59 vd.

Bu görüş ve konuyu bu açıdan anlayış bizce çok yanlıştır. Ahilik fütüvvetin gelişmiş bir şekli değildir.

Daha önce değindiğimiz gibi ahiliğin, ahlakî ve terbiyevî prensipleri, daha önce tasavvufçuların geliştirip formülleştirdiği fütüvvetnamelerden aldığı şüphesizdir. Ama ne fütüvvetcilik gelişerek ahilik haline gelmiş, ne de ahilik fütüvvetin halk arasındaki yaygın şeklidir. Zaten fütüvvecilik de tek bir ulusun malı bir kuruluş değildir; bunun gelişmesi bize göre şöyle olmuştur :

Her ulusun toplum olarak veya birey olarak başkalarına karşı kendine özgü bir davranışı vardır. Güvenlik, taşıma ve haber alma araçlarının yetersiz ve ilkel olduğu çağlarda bu değer ölçülerinin çerçevelendiği kurallar, can güvenliğine saygı demek olan yiğitlik, eli açıklık, soyluluk ve konukseverlikte toplanır ve gelişir. Bu hasletler, ciddiyet, içtenlik, ve köklülük bakımlarından her ulusa göre farklılık gösterir. Bu alanda en üstün seviyeye Türklerin ulaşmış olduğunu görüyoruz. Özellikle arap bilginleri, ahlak üzerine yazdıkları eserlerde bunu açıkça belirtiyorlar. Örneğin İmam Kuşeyrî, risalesinde Cüneyd-i Bağdadî'den naklen fütüvvet Şam'da, lisan Irak'ta ve doğruluk Horasan'dadır diyor [85].

O zamanki devletler, kişinin can, mal ve namus güvenliğini ve adaleti her zaman her yerde gerçekleştiremediklerinden, kendilerini toplumun ahlak düzeyini kurmakla yükümlü gören din ve ahlak bilginlerinin tesbit ettiği kurallara uyan gençler, tek tek fakat çoğu zaman bir örgüt halinde halka yardım ediyorlardı.

İncelemekte olduğumuz konu ile ilgili olan bu örgütler, islam öncesi, çağlardan başlıyarak Horasan ve Türkistan'daki Türkler arasında alpler, alp erenler, cavlaklar vb. İran'da civanmerd, rind vb., araplar arasında ayyar, şâtır, fütüvveci vb. gibi adlar altında örgütlenmişlerdir.

Türkler ve İranlılar islam'a girdikten sonra bu iyi ahlak ve fazilet kuralları islam prensiplerine uydurulmuştur. İslam akidelerine adapte edilmiş bu ahlakî, insanî prensipler, VIII. yüzyıldan başlayarak edebî literatürde dağınık halde veya bir eserin içinde bir bölüm olarak yer almışlardır. Abu'l-Farac Ali b. el-Hüseyn b. Muhammed b. Ahmed el-Kureşî el-Isbahâni (897–967) Kitab el-Ağanî adlı eserinde bunlardan

[85] Bak. Müntahabat-ı Nafia Risalei Kuşeyriye, İst. 1307/1889, ss. 181. Kabusnamede de buna benzer bir ifade vardır. Bak. İst. 1944 baskısı, ss. 388 bd.

enteresan örnekler vermektedir. Bu türden eser yazarları arasında Ahmet b. Hadraveyh (ölümü 854), Ebu Abdullah b. Hâris b. Esed el-Muhasibî (781–857), Câhiz (ölümü : 869), Ebu Talib Muhammed el-Mekkî (ölümü : 1006), Kuşeyrî 986–1072), Kabusname sahibi Unsur el-Maâli Keykâvus'u (1019–1082) sayabiliriz.

Dağınık ya da bir kitabın bir bölümü halinde bulunan bu, dinî-ahlakî prensip ve kurallar gitgide islam âleminde geniş bir örgüt haline gelmiş olan tasavvuf erbabı ve bilginlerince benimsenmiş, tasavvuf kural ve edepleri olarak kitaplarına geçirilmiştir.

Abbasî halifesi Nâsır Lidinillah'ın, yukarıda değindiğimiz nedenlerle, fütüvvecilik adıyla şekillenen bu kuruluşu bir tüzüğe bağlayıp örgütliyerek başına geçmesinden sonra bu tüzüklere "fütüvvetname" adı verilmiştir. Kuralları, prensipleri bu fütüvvetnamelerde tesbit edilmiş olan fütüvvecilik, islam ülkelerinin hemen her yerinde ilgi gördü. Fütüvveciliğin, Anadolu'da da ahilikten önce yaygın bulunduğunu tahmin ediyoruz; çünki XIII. yüzyılın ilk yarısında Anadolu'da ahilik ortaya çıktığında bu fütüvvetnameler, ufak tefek değişikliklerle bu yeni kuruluşun da ahlak tüzüğü oldu.

Yukarıda adı geçen yazar F. Taeschner işte bu benzeyişe bakarak ahiliği, fütüvveciliğin bir devamı veya halk arasındaki yaygın şekli sanmış olacak. Gene bu yazar, yazısının bir yerinde "Anadolu'da ortaya çıkmadan önce bu fütüvve şekli İran'da göze çarpmakta ve her şey bize bunun Anadolu'ya bu ülkeden geldiği fikrine götürmektedir. Bu görüş ahilerin Ebu Müslime karşı (öl. 754) duydukları hayranlıktan doğmuştur..." fikrini ileri sürüyor.

Bu görüş bizce yanlıştır. Anadolu'da fütüvvet sahibi kişi ahi adını almamıştır. Ahi olma koşulları bir kere ana prensip bakımından fütüvvecilikten farklıdır. Ahi olmak için her şeyden önce ve fütüvvecilik meziyet ve sıfatlarını haiz olduktan başka adayın, bir meslek veya sanatı olması şarttır. Halbuki fütüvveci olmak için meslek veya sanat sahibi olma zorunluğu yoktur.

Ahiliğin Anadolu'ya İran'dan geldiği yolundaki görüşü, biraz aşağıda göreceğimiz gibi, Anadolu'da ahiliği kuran Asya'dan gelme Türklerin. gelirken İran'da kaldıkları kısa sürede ahiliğin proto-tipini kurmuş olmaları ihtimali ile doğru olabilir. Yazar bu ihtimali kasdetmediğine göre yanlıştır. Hele bunu, Ebu Müslime karşı duyulan hayranlıktan çıkarmak büsbütün açıklıktan uzaktır. 754 yılında ölmüş biri

ile 500 yıl sonra yani XIII. yüzyılda ortaya çıkmış bir kurum arasında bağ kurmak çok zordur.

Ahiliğin kuruluşu üzerinde bizim görüşümüz :

Anadolu'da ahiliğin şekillenmesi ve köylere dek örgütlenmesi, başka yazarların değinmediği politik ve sosyo-ekonomik bir zorunluğun ürünüdür. Bu zorunluk, tarihin akışı içinde şöyle gelişti :

Bilindiği üzere Anadolu'nun, Türklerin ikinci anayurdu haline gelişi XI. yüzyılın ikinci yarısı başlarındadır. Büyük Selçuklular 1040 yılından hemen sonra batıya hareketle İran'ı ele geçirip, o zaman Rey adıyla anılan şimdiki Tahran'ın bir kenar mahallesini kendilerine başkent yapmışlar, bir bölüğü İran'da kalıp öteki bölüğü 1071 yılında Bizanslılarla yapılan savaşı kazandıktan sonra Anadolu'nun içerilerine yürümüşlerdir.

Selçuklu Türkleri büyük bir çoğunlukla göçebe idiler. Yavaş yavaş köylere, kasaba ve şehirlere yerleşiyorlardıysa da şehirlerde sanat ve ticaret uzun süre, Türk ve müslüman olmıyan yerli halkın elinde ve tekelinde kaldı.

Bu durum böyle sürüp giderken XIII. yüzyılın başlarında, Çin'in kuzeyi ile kuzey-batısında ortaya çıkan yepyeni bir güç, on onbeş yıl içinde dünya siyasî haritasını alt üst etti. Bu güç, daha sonra Cengiz han adıyla anılacak olan Timuçin (1155–1227) başkanlığındaki Moğollar idi.

Tarih sahnesinde birdenbire çıkan Cengiz'in başarıları başdöndürücü bir çabuklukla gelişti. O, 1211 veya 1215 de, dünyanın en eski ülkelerinden biri olan Çine saldırıp başkent Pekin'i ele geçirdi ve Çin İmparatorluğunu ortadan kaldırdı. Koca Çin İmparatorluğu bu selin hızını kesemedi; Cengiz bu kez batıya, o zaman Türkistan ve Horasan bölgelerine hâkim olan bir Türk devletine. Harezmşahlara saldırdı. 1218–1220 arasında, o çağın, Türklerle meskûn uygar ve çok gelişkin Buhara, Semerkand, Taşkent vb. şehirleri yerle bir etti, yakaladığı halkı kılıçtan geçirdi [86].

İşte tarihin en korkunç bu insan kırımından kaçış, orta Asya'dan Anadolu'ya göç bu nedenle başladı. O zamanki geleneklere ve kaynak-

[86] Muhtelif Türk bölgelerindeki ticaret ve sanatyii gelişkin büyük uygar Türk şehirleri hakkında Bak. W. Barthold, Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler, Rağıp Hulusî (Özden) çevirisi, 2-4. dersler.

ların bize bildirdiklerine göre saldırıcılar, toprağına ve sürüsüne bağlı halka dokunmuyorlar. Göçebe ve köylülerden, yolların açılması ve istihkâm yapma işlerinde yararlanıyorlardı [87].

Bu insan kırımından kaçanların bir kısmı şüphesiz, o zaman Selçuklular hâkimiyetinde bulunan İran'da, geçici ya da temelli olarak kalmıştır. Ama büyük parça Anadolu'ya girdi. Bunların büyük çoğunluğunun Harezm bölgesi şehir ve kasabalarının esnaf ve sanatkârları olduğu şüphesizdir [88]. Bu göçten hemen sonra İran'da ve Anadolu'da sanat ve tecime canlılık gelmesi bunu isbatlar.

Böyle bir zorunlulukla Anadolu'ya gelen bu göçmenler, devlet yönetiminin ve sivil halkın yaşantısının düzene girmesini, yurdun güvenliği ve selameti için gerekli görüyorlardı. Bu düşünce ile onlar, halkı, birlikte geldikleri Baba İshak Horasanî başkanlığında beceriksiz Selçuklu sultanına 2. Keyhusrev'e (saltanatı : 1236–1246) karşı ayaklandırmışlardı.

Bu Asya'dan gelme sanatkâr ve tüccar Türklerin yerli tüccar ve sanatkârlar karşısında tutunabilmeleri, onlarla yarışabilmeleri ancak, aralarında bir örgüt kurarak dayanışma sağlamaları, bu yolla iyi, sağlam ve standard mal yapıp satmaları ile mümkün olabilirdi. İşte bu zorunluk, dinî-ahlakî kuralları fütüvvetnamelerde zaten mevcut olan bir esnaf ve sanatkârlar dayanışma ve kontrol örgütünün yani ahiliğin kurulması sonucunu doğurdu. Bu esnaf ve sanatkârlar, yukarıda da dediğimiz gibi İran'da konakladıkları yıllarda belki orada aynı sosyo-ekonomik zorunluklarla aynı ya da benzeri örgütü kurmuş olabilirler.

Anadolu'da ahiliğin, doğudaki bu Moğol saldırısından ve bunun sebeb olduğu Anadolu'ya Türk göçlerinin başlamasından hemen sonra kurulması ve daha önce, fütüvvetin eskiden beri yaygın olduğu öteki islam ülkelerinde böyle bir örgütün veya benzerinin bulunmayışı, bu

[87] Bak. C. Brockelmann, İslam Milletleri ve Devletleri Tarihi, Neşet Çağatay çevirisi 2. baskı, 1964, Ankara, ss. 230. vd.

[88] Bak. W. Barthold, burada 86 No.lu notta adı geçen eser, 7. ders. Burada "Orta Asyadaki ticaret işlerine herhalde Türkler de katıldılar. Müteakip devirlerde Moğollarda türkçe (ortak-şerik) kelimesi tüccar manasına geliyordu. Zira Orta Asyada Türklere tabi birçok şehirde islam memleketlerinde birbirleriyle ilişkilerde bulunan ve (çek) kullanan ticaret şirketleri vardı. Çek kelimesi Türklerden Avrupaya geçti. Ortak kelimesinin varlığı, Türkler arasında ticaret şirketlerinin kullanıldığına delildir" deniyor ki bu bilgi, ekonomi tarihi bakımından son derece dikkate değer niteliktedir.

görüşümüzü kuvvetle destekler. Öte yandan, deri işçilerinin ve ahiliğin piri Ahi Evran'ın Anadolu'ya gelişi de bu sıralardadır (ölümü : 1261 dir.)

Ahi Evran Şeyh Nasirüddin Ebu'l-Hakayık Mahmut b. Ahmet (1171–1261) deri işçiliğinde örgütçülükte becerili ve üstün başarılı bir kişi idi. Bu alandaki bilgileri kapsayan bütün literatür, Anadolu'da ahiliğin kuruluşunda onun başlıca tol oynadığını yazarlar. Zaten batıya göç eden bu Türkler arasında Mevlana Celaleddin Rumî, Hacı Bektaş Velî ve Ahi Evran gibi bilge kişiler vardı. Bunlar Anadolu'da Türk dilinin, şiirinin, müziğinin, gelenek ve kültürünün korunmasında ve gelişmesinde büyük rol oynamışlardır.

Ahi Evran kimdir?

Kişiliği üzerinde gerçek mi? Hayâl mi? diye tartışmaların yapıldığı Ahi Evran'ın hayatı ve kişiliği tarih boyunca karanlıkta kalmıştır. Kırşehir'de kendi adını taşıyan mahalledeki Ahi Evran Camii'ne bitişik olan türbesinde yattığı bilinen Ahi Evran Şeyh Nasirüddin Mahmudun 200 seneye varan zaman farkı içinde yaşadığı devir dahi saptanamamıştır [88a].

Tam adı Şeyh Nasirüddin Ebü'l-Hakayık Mahmud b. Ahmed olup, Anadolu'da Ahi Evran diye bilinir. 1171 (566) yılında doğmuştur.

İlk tasavvufî terbiyeyi de Horasan ve Maveraünnehir'de iken Ahmet Yesevî'nin (ölm. 1068) talebelerinden aldığı muhakkak olan

[88a] Hacı Bektaş Menakıb'namesi'nde Selçuklu Sultanı I. Alaüddin Keykubad (1221-1237) ile çağdaş olduğu gösterilirken, Aşık Paşa-Zade, Gelibolulu Âli ve Taşköprü-Zade gibi Osmanlı tarihcileri 100 sene geriye giderek onu Orhan Gazi dönemi (1326-1361) arasında saymaktadırlar. Bu durum son devir araştırıcılarını bazı tutarsız yorumlara sürüklemiştir. Muallim Cevdet Ahi Evran'ın Vakfiye'sini yayınlıyarak (Bk. Zeyl alâ Fasl fi kitab er-rible li İbn Battuta, İstanbul 1351–1932, s. 279-282) Vakfiye sahibini hiç olmazsa Orhan Gazi devrine yaklaştırmak için Vakfiye'nin 676 (1278) olan tarihinin 706 (1306) olması gerekir. düşüncesiyle değişmiştir. Cevat Hakkı Tarım ise, Ahi Evran'a çağdaş olan Alaüddin Keykubad'ın son Selçuklu Sultanı III. Alaüddin Keykubad (1307) olması gerektiğini savunmuştur. (Bk. Kırşehir Tarihi üzerinde araştırmalar, Kırşehir 1938, s. 116-117) Aynı yazar bir başka eserinde (Tarihde Kırşehri-Gülşehri, İstanbul 1948, s. 89) Ahi Evran'ın Osman Gazi'nin kayınpederi Şeyh Edebali'nin oğlu Ahi Mahmud olduğunu sanmaktadır. A. Gölpınarlı (Menakıb-ı Hacı Bektaş-i Veli İstanbul 1968, s. 120-123) da Ahi Evran'ın, Hamidüddin Aksarayi'nin (805-1402-03) müridi olabileceği ihtimalini öne sürmektedir.

Ahi Evren hakkında geniş bibliyografya için bkz. F. Taeschner, İslâm Ortaçağında Futuvva, İktisat Fakültesi Mec. İstanbul 1955, XV, 32; Aynı yazarın, İslamika, IV, 1934 s. 31-34 deki yazısı.

Ahi Evran, daha sonra bir Hac seyahatine çıktığı ve bu seyahatleri sırasında Türk asıllı gezgin bir sofi olan Evhadüddin Kirmani ile tanıştığı ve O'na intisab ettiği anlaşılmaktadır. 602 (1205) yılında Sadrüddin Konevî'nin babası Mecdüddin İshak'ın delâletiyle Evhadüddin, Muhyi'ddin İbnü'l-Arabilerle birlikte Anadolu'ya gelen Ahi Evran, 603 (1206) yılında da Kayseri'ye yerleşmiş ve burada bir deri atölyesi kurarak debbağlık yapmıştır. Bu yüzden, tarih boyunca Debbağların Piri olarak tanınmıştır.

Değerli dostum rahmetli Cevat Hakkı Tarım, elde ettiği bazı belgelere dayanarak Ahi Evran'ın adının Şeyh Nasırüddin Ahi Evren olduğunu, 1274 yılında ölen Sadreddin Konevî ile çağdaş bulunduğunu söylüyor.

Elimizde Ahi Evren Şeyh Nasırüddin [89] adına 1277 yılında düzenlenmiş bir vakfiye bulunduğuna göre, biz de Ahi Evren'in bu kişi olduğunu tahmin ediyoruz.

Bu vakfiyede, Kırşehir yakınlarında bir çok köydeki geniş taşınmaz malların geliri, vakıf yapanın mezarı yanında yapılacak zaviye ve mescide sarfedileceği bildirilmektedir. Bu vakfiyedeki taşınmaz mallar, vakfı yapanın zengin bir kişi olduğunu gösteriyor ki bu, İbn-i Batuta'nın ve başka yazarların verdikleri, ahi babalarının zengin kişiler olup geniş ve büyük müsafirhaneler, toplantı yerleri yaptırdıklarına dair verdikleri bilgilere de uymaktadır.

Ahi Evran, ahlak, sanat ve konukseverliğin uyumlu bir birleşimi olan ahiliği kurmuş ve o denli saygın bir duruma getirmiştir ki bu kurum, yüzyıllar süresince bütün esnaf ve sanatlara yön vermiş, onların işleyişini düzenlemiş, yeniçeriliğin kuruluşunda, Hacı Bektaş töreleriyle birlikte önemli rol oynamış, devlet adamları bu kuruluşa girmeyi onur saymışlardır. Örneğin Osmanlı hükümdarı sultan Orhan Gazi (1324–1362) ahi idi ve ahilerin, asıl adları yanında kullandıkları lakaplardan birini

[89] Bak. Cevat Hakkı Tarım, Tarihte Kırşehri-Gülşehri, ss. 78 vd. Özel kitaplığımızdaki "Haza kitab-ı fütüvvet" adlı yazarı ve yazıldığı yıl belli olmıyan fakat yazı ve kâğıttan, XVI. yüzyılda yazılmış olduğunu tahmin ettiğimiz bir fütüvvetnamede Ahi Evran'ın adının Nasreddin olduğu, Ahi Evran Nasreddin'den yedi kuşak sonra gelen Ahi Ömer'in 830/1426 da Medine'ye gittiği yazılı ki bu ad ve yaşadığı zaman, Cevat Hakkı Tarım'ın yukarıda verdiği bilgilere uyuyor. Bak. Bizdeki yazma fütüvvetname yaprak 68 b.

Ahi Evren hakkında ayrıca bak. Osman Nuri Ergin, Mecelle-i umur-u belediye, I, ss, 548.

"İhtiyar üd-din" lakabını kullanıyordu; yani kendisi bir ahi babadan şed kuşanmış, ahiliğe giren başkalarına da o şed kuşatmıştı[90]. Sultan Orhan Gazinin oğlu Sultan Murad da ahi idi[91].

Şimdi ahiliğin niteliğine girmeden önce, benzeri kuruluşlardan kısaca söz etmemiz gerekir :

Mevlevîlik, Bektaşilik vb. kuruluşlar, ahlakî kurallarını, ahiliğin ki ile aynı kökenden yanı fütüvvetnamelerden aldıklarından doğaldır ki aralarında bu yönden benzerlikler vardır. İşte ahiliğin bu gibi sünnî ya da şiî, batınî tarikatlarla aynı nittelikte görülmesinin nedeni, bu ortak kökendir. Ayrıca ahilik, bünyesi içine yeni üye almak için onlarda belli bir nitelik aradığı, bu üyeleri işbaşında ve iş dışında olmak üzere iki başlı bir eğitimden geçirdiği, doğaldır ki, aranan niteliği taşımayanları kuruluşun toplantılarına sokmadığı için, öteden beri gizli derneklerden sayılmıştır.

Ahiliğe benzetilen dernek ve kuruluşlar :

Doğuda ve batıda, türlü amaçlarla kurulmuş gizli, açık bir çok dernekler (cemiyetler) vardır. Masonlukta olduğu gibi bunların bir kısmı da enternasyonal niteliktedir. Bu derneklerden her birine, belli koşulların benimsenmesiyle girilmektedir. Buralara giren üyelerin dernek basamaklarındaki yerleri de, yeni girenler, yetişkinler, tecrübeliler vb. gibi girişte ve eskilik ve eğitme ile derecelenir. İstenen niteliği haiz olmıyan, derneğin amaçlarını benimseyemiyecek, yerine getiremiyecek kişilerle üye olmıyanlar alınmaz. İşte bunların çoğunun gizli dernekler sayılmalarının nedeni de, her canı istiyenin, bunların içine dalamamış olmasından dolayıdır.

Bu derneklerin büyük bir çoğunluğu, tasavvufî ya da ideolojik yani, fikir ve felsefe görüş ve anlayış birliğindeki kişilerin kurduğu derneklerdir. Ahiliğin de bir terbiyevî, ahlakî görüşü vardır ama buraya üye olmanın ilk koşulu esnaf, sanatkâr ya da bir meslek sahibi olmaktır. Buna rağmen her nedense bazı kişiler, ahiliğin kuruluşunda, kökeninde bu derneklerden bazılarının etkisi olduğu iddiasında bulunmuşlardır.

Şimdi bu derneklerin bazılarının prensiplerini ve niteliklerini kısaca gözden geçirelim. Bunlar : 1 — İhvan üs-Safa, 2 — Batınîlik, 3 — Kar-

[90] Bak. Tarih vesikaları dergisi, cilt 1, sayı 1, ss. 243.

[91] Bak. Abdülbaki Gölpınarlı, Mevlanadan sonra mevlevilik 1953, İstanbul, sayfa 275.

matilîk, 4 — Haşişilik, 5 — Melamilik, 6 — Masonluk, 7 — Avrupa'nın eski esnaf kurumları yani korporasyonlar.

İhvan üs-Safa :

X. yüzyılda Basrada ortaya çıkan bir felsefe çığırının taraftarlarına verilen bir addır. Bir nevi felsefe ansiklopedisi mahiyetindeki risalelerini almancaya çeviren Fr. Dietrici, bunların adlarının "Halis kardeşler" anlamına geldiğini söylüyor*.

Bu ihvan, tarikat olarak önce 890 yılında Irak'ta Zencîler ayaklanmasının tamamen bastırılmış olduğu sırada Vâsıt bölgesinde meydana çıktı. İnsan ruhunun ölümsüzlüğüne, karşılıklı yardımlaşma ve eğitim ile ruhların arınacağına inanan kişilerin bir araya gelmesinden doğan bu "İhvan üs-Safa", daha çok "Yeni eflatuncu görüş"ün etkisi altında idi. C. Brockelmann, bunların görüşlerinin temellerini şöyle açıklıyor : İran'ın, Tanrı'nın esirgeyiciliği fikriyle hermetique kökenli gnostik kurumlar, yunan felsefesinin unsurları ve aydınlıkların Maniheist dinleri, Önasya ırkının miras olarak doğuda yayılmış olan esrarengiz eğilimlerine uygun düşen bâtınî doktrini halinde birbirine karıştı ve şan ve şöhret düşkünü kışkırtıcılar tarafından türlü zamanlarda en iyi politika aracı olarak kullanıldı. Bu kurallar edebî biçimlerini yüz yıl sonra "Halis kardeşler"in bir nevi felsefe ansiklopedisi teşkil eden eserlerinde buldular[92].

Onlara göre insanın kötülüklerden, geçici eğilimlerden sıyrılıp mutluluğa ulaştırıcı bir ahlak ilkesine kavuşması için bilgi gereklidir. Eski yunan eğitim ve öğretim ilkelerini benimseyen İhvanüs-Safa, dört öğretim bölümüne ayrılıyordu : 12-30 yaşlar arasındaki gençlerin katıldığı ilk bölümde öğretmenlerin sözlerine uymak, onların gösterdikleri yolda yürümek, düzenli bir nefis eğitimine alışmak gereği vardı.

30-40 yaşlar arasında olanların girdiği ikinci bölümde dünya ile ilgili felsefî bilgiler öğretilir. Üçüncü bölümde yalnız 40-50 yaş arasında olanlar öğretim görür. Bunlar İlâhî bilgiler üzerinde çalışırlar. Bu basamağa yükselenler bir takım İlâhî sırlar öğrenir ve Peygamberlere eşit sayılırlar.

* Adel Ava'nın A. Ü. İlah. Fak. Dergisinde, H. R. Atademir tarafından bir makalesi çevirildi. Ana Britannica, Cilt 11, İhvanü's-safa maddesi, ss. - 483 İstanbul, 1989

92 Bak. C. Brockelmann, İslam Milletleri ve Devletleri Tarihi, N. Çağatay çevirisi 2. baskı ss. 133.

Elli yaşından yukarı olanların kabul edildiği bölüme girenler "Melaike-i Mukarribin" denen ve Tanrıya en yakın melekler sırasındadırlar. Bu son sıraya girenler, içinde bulunduğumuz âlemin ve şeriat kanunlarına bağlı bütün olayların üstünde bir değer taşrılar.

İhvan üs-Safa'nın düşünce ve görüşlerini, felsefî inançlarını, "risaleler" yani dergiler adı verilen 52 küçük kitaptan öğreniyoruz. Bu risaleleri yazanlar arasında el-Mukaddesî, Ebu'l-Hasan Ali b. Harun ez-Zencanî, Muhammed b. Ahmet el-Nehracûrî, el-Avfi, Zeyd b. Rifaa gibi X. yüzyılda yaşadığı bilinen düşünürlerin adları geçmektedir.

Risalelerin incelenmesinden anlaşıldığına göre "El-İhvan üs-Safa" çığırı, eski Hind ve İran kültür ürünlerine, felsefî-dinî görüşlerine yabancı değildir. İhvan üs-Safa'nın üzerinde durduğu ana konu, dünyanın İlâhî kaynağı, ruhun Tanrı'ya dönüşü, İlâhî niteliklerin ve ruhun özüdür. Dünya Tanrıdan fışkırmıştır (sudur etmiştir.) Bu çıkış vetiresi derece derece oldu : 1 — Tanrı birliği (vahdet-i İlâhi), 2 — el-Akl, 3 — Nefs, 4 — İlk madde (maddei ûlâ), 5 — Alem (tabiat), 6 — Cisimler, 7 — Felekler (âlem-i eflâk), 8 — İlke (anasır yani elemanlar), 9 — Madenler, bitkiler ve hayvanlar (cemadat, nebatat ve hayvanat.)

Bunlara göre insan bedeni yok olduktan sonra ruh, Tanrıya dönecektir. Bütün âlemi kuşatan engin ruhun kaynağı olan Tanrıya dönüş, büyük diriliştir (ba's-ü Ba'd el-mevt). İhvan üs-Safa çığırına bağlı kalanların ölümü ise, ruhların geldikleri yere dönmelerinden dolayı küçük diriliştir. Öz olan soylu ve yüce olan, ruhtur. Beden geçicidir, ölümlüdür. İhvan üs-safa filozofları Kur'anı mecazî olarak yorumlama yolunu benimsediler [93].

Batınîlik :

Bunlar, Kur'an'ın ve buyruklarla yapılmaması emredilen şeylerin bütününü bilip, zahirine lüzum olmadığına inanırlar. Bu inancı benimseyen kişilere, hangi mezhepten olursa olsun batınî, yollarına da batınîlik denir.

Kur'an'ın zahîri (dışa ait) anlamları olduğu gibi batınî (içe ait) anlamları da vardır. Batınîlik a) Te'vil (metodsuz yorum), b) Gulüv (Peygamber ve imam hakkında aşırı inanç, c) Tanrının bu kulda tecelli edeceğine inanç, ç) Ahiteri inkâr edip tenasuhu (ruh göçümü) kabul,

[93] Bak. Meydan Larus İhvanüssafa maddesi.

d) Dinî emir ve nehiylerin âlemin düzeni için konduğuna inanıp inkara varmak gibi esaslara dayanır.

IX. yüzyılın sonlarında Irak'ın Vâsıt bölgesinde "Hamdan karmat" adındaki bir adam taraftarları için, Peygamberden örnek alarak "Dar ül-Hicre" adını verdiği bir birleşme yeri tesis etti. O'nun lakabı olan Karmat'a nisbetle bütün tarikat mensupları Karmatî diye adlandırıldı. Bu yeni hareketin ilk nüvesinde tam bir mal ortaklığı fikri hâkimdi. Bu mezhebe inananlar ihtimal bu taraflarda eskiden beri yerli olarak gnostik Mande tarikatından örnek alarak cennet ekmeği ile kardeşlik yemeği yiyorlardı. Hamdan'ın kayın biraderi Abdan, tarikatın yedi derecesine sülûk hakkında bir el kitabı yazmış olmalı. Sonradan sayısı dokuza çıkarılan bu dereceler, sâlikin dinî inancının inceden inceye incelenmesini ihtiva ederler. Sâlik önce yavaş yavaş bütün güzelliklerin kendine âşikâr olmamış olduğuna inandırılır. Bundan sonra o dinin esasları hakkında şüpheye götürülür. İşte bu dereceye getirilince şahsiyet sâlike daima meçhul kalmış olan gizli imam (imam-ı mahfî) ve onun temsilcilerinin otoritesine bağlanır ve ona, mazinin vahiylerinin ve dinî hükümlerin ancak bir te'vil yoluyla açıklanabilen batınî anlamı kapsadıkları gösterilir. Bu şekilde hazırlanan sâlik derhal bütün dinî yükümlülüklerden ve şeriatın gerektirdiği kulluk ödevlerinden kurtarılmak karşılığında bir yeminle tarikata ve tarikatın başkanına kesin bir bağlılıkla yükümlü kılınır.

Irak dışında merkezi olduğu söylenen iki imamdan biri "paklık" şeyhi" Abdan'ın yerine daha faal olan Zikreveyh el-Dindânî'yi getirdi ve onu Suriye'ye gönderdi; o burada 900 yılında "Beni Üley" bedevî kabilesi arasında Tulunoğulları'nın zaten çok zaiflemiş olan yönetimlerine karşı bir isyan çıkarmayı başardı. Sözde Ali b. Ebi Talib soyundan inmiş olan "Paklık şeyhi" Ebu Abdullah Muhammed adı altında halife ilan edildi. Karmatîler bütün Suriye şehirlerinde çok büyük bir zulüm ve şiddetle harekete geçtiler. Onların kuşatmalarına sadece Şam dayandı. Bu kuşatma sırasında 901 de Karmatların halifeleri öldü ve yerine kardeşi Abu Abdullah Ahmet getirildi; fakat bu, iki yıl sonra tutularak Bağdad'da asıldı. 906 yılında Zikreveyh de öldürüldükten sonra son Tulunlunun ortadan kalkması ile Suriye'yi tekrar sağlamca elinde tutan Bağdad hükûmeti, Suriye ve Iraktaki karmatlar hareketini bastırmayı başardı.

Bütün bunlara rağmen Karmatîler Arabistanda sürekli bir başarı elde ettiler "Paklık şeyhi" 894 yılı başlarında "Ebu Said Hasan b. Beh-

ram el-Cennâbî" adlı birini Basra körfezindeki Bahreyn bölgesinde bulunan el-Ahsa'ya göndermişti. Bu orada bedevî Abdülkays kabilesinin yardımı ile eski Hacar'ın yani bugünki Hafuf'un yerine Mü'miniye'yi başkent yapmak suretiyle bağımsız bir devlet kurmayı başardı. Bu ve kendisinden sonra gelenler orada, gizli imamın vekilleri sıfatiyle hükûmet sürdüler ve bedevî geleneğini kurnazca kollıyarak kabile şeyhlerini politikalarının yürütülmesine yardım ettirdiler. Ebu Said'in oğlu ve halefi Ebu Tahir (914-943) Irak'ta tekrar baskınlar yaptı ve hacca gidiş gelişi sekteye uğrattı. 12 Ocak 930 günü Mekkeyi ele geçirdi ve Kâbedeki "Hacer-i Esved"i alıp kendi başkenti Ahsa'ya götürdü ki bu taş burada 30 yıl kaldı.[94]

Batınîlik, eski İran-Hind dinleri ile "Sabiîlik"in ve Yunan felsefesinin islamlaşmış bir şekli olan hakimler felsefesinin karışımından meydana gelmiştir. Batınîler, Tanrı, akıl, nefs, mekân, halâ (boşluk) olarak kabul ettikleri ve bütün varlık âleminin bundan meydana geldiğine inandıkları beş cevheri : Sâbık, Tâli, Ced, Feth, Hayal adını verdikleri beş cevherle karşılamışlardır.

Sâbık : önce var olan, varlığına bir neden bulunmayıp kendiliğinden mevcut bulunan yaratıcı kudret olan "akl-ı kül"dür (tüm akl).

Tâlî : ilk varlıktan sonraki varlık onun ardından gelen kudret.

Nefs-i kül (tüm nefs), Ced : Maddenin bütün sûretleri kabul etme yeteneğidir. Hukemâ buna "heyûla" demiştir. Feth : yaratılışa vasıtadır. Feth varlık sûretlerinin ortaya çıkışına mekân olarak boşluktur. Hayal : mutlak zamandır. Tanrı yaratıcı kudrettir. Ondan, aktif bir kudret olan "akl-i kül" meydana gelmiştir. Bu aktif kudret, pasif bir yetenek meydana getirmiştir. Bu aktif ve pasif kabiliyet gökleri ve göklerin bedenleri olan yedi yıldızı meydana getirir. Göklerin dönüşü, ateş, su, yel ve toprağı (4 unsur) meydana getirir. Dokuz gök ile dört unsur, cansızlar, bitkiler ve canlıları doğurur. Canlıların en olgunu insandır. İnsan bedene, yaratıcı kudretten başlıyarak bütün bu varlıklardan devrederek gelir. Ancak bu yaratılış ve yaratış zamanla kayıtlı değildir. Yaratıcı kudret her an aktif bir güce sahiptir; bu güç pasif kabiliyeti meydana getirir, bu aktif ve pasif gökleri, göklerin hareketi unsurları, unsurlar da cansızları, bitkileri ve canlıları doğurur. Yaratışın önü ve sonu yoktur, yaratılış sonsuzdur.

[94] Bak. M. Y. de Goeje, Memoire sur les Carmates de Bahrain, 2. baskı, Leiden, 1880.

Tanrı bütün kemal sıfatlarına sahip olan ve herşeyden münezzeh bulunan kudret sahibi değil, yaratıcı kudrettir. Yaratılış Tanrı iradesi ile değildir, bir oluştur, bir zarurettir.

Bâtınîlikte kıyamet iki şekilde anlamlanır : Bir bakıma ölenin kıyameti kopmuştur. Âhiret, bedenin unsurları âlemine geçiş, çürüyüp âleme karışmasıdır. Bir kısım bâtınîlere göre insanın ruhu, dünyada yaptığı işlere göre ölümden sonra, cansızlara, bitkilere, huyuna uygun bir hayvana girer ve yeniden olgunlaşmak için bu âleme gelir. Olgunluğa ulaşıncaya dek böylece yürür gider. Buna tenasuh (ruh göçü) denir. Bir kısmına göre ise ruh bedenden ayrıdır bu bakımdan da ölümden sonra ruh, bu âlemin manası olan âhiret âleminde, kendisine yakışan bir makama gider, o âlemde olgunlaşma çabasına başlar.

Batınî örgütü : Batınîler kâinatı, Batlamyus ve hukemâ felsefesine göre kabul etmişler, mezheplerini bu inancı dünyevî bir sistem haline getirmek suretiyle kurmuşlardır. Akıl ve nefse karşılık nâtık ve sâmit'i, yedi yıldıza karşılık yedi amacı kabul ettikleri gibi oniki burca karşılık da oniki huccet kabul etmişlerdir.

Örgütleri yedi dereceye ayrılır : 1 — İmam : O, bâtın bilgisine sahip olan ve bütün bâtınîlerin başkanıdır 2 — Huccet : imam vekilidir, emirleri imamın kendisinden alır. 3 — Zu massa (süt emen) : bâtın bilgisini huccetten alır. 4 — Dai-ekber (en büyük davetçi) : halkı bâtınîliğe davet edenlerin en büyüğü ve onları yöneten. 5 — Dai-i mezun (izinli davetçi) : halkı bâtınîliğe davet edip kabul edenlerin akdini alan ve dai-i ekberin emrinde bulunan. 6 — Mükelleb (köpekleştirilmiş, avlanmaya alıştırılmış) : bâtıniliğe girebileceklerin fikrini çelen, onları dâî'ye teslim eden. 7 — Mü'min yahut müstecib (inanmış, davete uymuş) : bâtınî mezhebine girmiş olan.

Batınîlerin kitaplarında olmıyan, onları yerenlerin kitaplarında bulunan davet dereceleri şunlardır : 1 — Teferrüs (anlamaya uğraşmak), mükellepler, bâtınî olmıyanlar arasında bu mezhebi kabul edebilecekleri bulup, fikirlerini çelip kendilerine bağlarlar. 2 — Te'nis (alıştırmak sevdirmek) : gidişatı anlaşılan kişiyi, bâtınîliği kabule hazırlamağa başlarlar. 3 — Teşkik (şüpheye düşürmek) bâtınîliği kabul edecek duruma gelen kişide şüpheler uyandırırlar (göklerin, yerlerin, yıldızların yedi oluşuna dikkati çekmek gibi.) 4 — Ta'liyk (erteleme) : Bâtınî anlamları öğrenmek istiyen kişiyi, henüz vaktı gelmediği, bunları yalnız imamın bildiği, ondan mezun olmadan öğrenemiyeceğini söyleyip bir

süre oyalamak. 5 — Rabt (bağlama) : Bâtınî anlamları öğrenmekte ısrar edeni, mükelleb, dai-i mezuna götürür, yemin ettirir, sırları, tanıdığı, tanıyacağı kişileri kimseye söylemiyeceğine dair söz alır. 6 — Tedlis (karanlıkta bırakma) : öğreneceği sırların önemi belirtilir. Tanışmasına imkân bulunmıyan şöhret sahibi büyük kişilerin hep bâtınî oldukları söylenir. Mezhebe yeni giren kişinin önüne sır perdeleri gerilir. 7 — Tesis : Bâtınîliği benimsemiş olan kişiye yorum yapıp bâtıniliğe inancı güçlendirilir. 8 — Hal' (çıkarmak) : Bâtınî'ye yorumları kavrıyan, hatta kendisi de yorumlar icad eden Bâtınî'ye şeriatın, âlem düzenini korumak için kurulduğu, zâhir ehline ait olduğu, bâtına ulaşan kişinin artık bunlara bağlı kalmıyacağı telkin edilir. 9 — Selh (derisini yüzmek, soymak) : Bu dereceye ulaşan Bâtınî nazarında ne mezhebin, ne dinin, ne imanın bir önemi vardır. O gibilere göre bunlar, insan aklından doğmuş şeylerdir [95].

Karmatîler :

Bu tarikatın kurucusu "Meymun Kaddahoğlu Abdullah"tır. Bunun, bir mezhep kurucusu olarak ortaya çıkışı 889 yılındadır. Sonra Hamdan Karmat tarikatı genişletip yaymayı ve geliştirmeyi başarmıştır. Kûfe yakınlarında kendi başına derviş hayatı yaşıyan Bu Hamdan Karmat, halkın yoksulluğundan, Abbâsîler devletinin ülkede yarattığı baskıdan yararlanarak ortak mülkiyet anlayışını amaç edinen bir tarikat kurdu. Zenginlerin malını paylaşmayı, halk arasında yoksul zengin ayrılığın ortadan kaldırmayı ana ilke olarak benimseyen bu tarikat, kısa bir süre içinde bütün Irak'ta yayıldı.

Hamdan Karmat'ın çevresinde oldukça kalabalık bir halk toplandı. Görünüşte dinî, gerçekte ekonomik bir nitelik taşıyan bu tarikatın politik düşünceleri de vardı. İslam dininin getirdiği kuralların, ilkelerin bir çoğunu gereksiz sayıyor, özellikle Mazdekçiliğin görüşlerine uygun düşünce ileri sürüyordu.

Bu tarikata göre, ikisi güneş doğmadan, ikisi de güneş battıktan sonra olmak üzere günde dört rek'at namaz yeterli idi. Onlara göre kible

[95] Bak. C. Brockelmann, İslam Milletleri ve Devletleri Tarihi, 2. baskı, ss. 131 vd. Abdülbaki Gölpınarlı, Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatlar, ss. 109 vd. Meydan Larus ve İslam Ansiklopedisi Batınîler maddesi. Muhammed Hammadî b. Malik b. Ebu'l-Fadail, Batınîlerin ve Karmatîlerin iç yüzü, İsmail Hatip Erzen çevirisi, Ankara, 1948. Neşet Çağatay ve İ. Çubukçu, İslam Mezhepleri Tarihi, Ankara, 1965, ss. 68 vd.

Kudüs'tür. Hac yapmak istiyen kişinin Mekke'ye değil Kudüs'e gitmesi gerektir. Dinlenme günü Pazar günüdür. Cuma günü dinlenmek olmaz, çalışmak gerekir. Şarap ve benzeri sarhoş eden içkiler helaldır. Yılda iki gün oruç tutulur : Nevruz (21 Mart) ve Mihrican'da (16 Eylül) birer gün oruca girmek yeterlidir.

Yoksul halkı tutar görünmesi, zenginlerin mallarını yoksullara dağıtmak istemesi yüzünden Anadolu, İran, Irak ve öteki Arabistan ülkelerinde yayılan Karmatî tarikatının yayıcıları arasında Muhamed b. Nuskî, Ebu Yakub Sicistanî gibi ünlü kişiler vardır.

Bu tarikat inançlarına göre cennet dünyadır. Dünyada rahat ve mutlu ve geçimi yerinde olan bir kişi cennettedir. Gerçek cennet insanın derin bir zevk ve keyf içinde yaşamasıdır.

Hamdan Karmat, bu düşüncelerini yaymak için oniki davetçi yetiştirip görevlendirdi, bunları ayrı ayrı ülkelere gönderdi. Dâiler arasındaki Ferec b. Osman, Hamdan'ı, Mesih olarak tanıttı. Sekiz basamağı (manevî mertebesi) olan bu tarikatın dâilerine, eğitimle yetiştirilmiş köpek anlamında "mükellebler" denirdi. Bunlar, Kur'an'ı ve hadisleri kendi anlayışlarına göre yorumlarlar, tarikata girmek istiyenleri sekiz mertebeden geçirirlerdi. Bu mertebelerin herbirinde Kur'an ve Hadis yorumu, namazın ve orucun bırakılması, şarabın haram olmayışı, kalbin temiz tutulması, Muhammed ile Aliyi sevmenin gerekliliği, tarikata para yardımında bulunmanın yüceliği ve tarikatın bütün sırları öğretilir, son gece kendi aralarında kadınlı erkekli dinî bir tören yapılırdı. [96]

Özellikle XI. yüzyıl ortalarında ve sonlarında Kûfe, Irak, Suriye Yemen, Horasan bölgelerinde isyanlar çıkaran Karmatîler, Abbasî halifelerini zaman zaman yıldırdılar. Bir ara Mekke'yi bile ele geçirerek Kâbe'den "Hacer-i Esved"i alıp götürdüler. Onlar bu taşın, hacıları Mekke'ye çeken bir mıknatıs olduğuna inanıyorlardı. Bu nedenle 931 yılında Abbasî halifesi Muktedir Billah (908-932) zamanında. Ebu Said Cennâbî Karmatî, hac sırasında müslümanlarla büyük bir savaş yaptı ve pek çok kişiyi öldürüp Zemzem kuyusuna doldurdu. Hacer-i Esved-i alıp götürdü ve Kûfe mescidine yerleştirdi. Taş, orada 20 yıl kaldı. Halife Muti Lillah Onu 951 de 30.000 dinara Karmatîlerden satın

[96] Bak. C. Brockelmann, İslam Milletleri ve Devletleri Tarihi, 2. baskı, ss. 131 vd. Meydan Larus, Karmatîler maddesi.

alıp Kâbe'deki yerine koydurdu[97]. Abbasî halifeleri bunlarla başa çıkamadılar ve Selçuklu sultanı Melikşah'tan yardım istemek zorunda kaldılar[98].

Haşişîler :

Gizli bir imamî-İsmailî tarikattır. 1090 yılında kurulmuştur. Ta-Tarikatın kurucusu Hasan Sabbah'tır. Hasan Sabbah'ın, Büyük Selçuklu veziri Nizamülmülk ve ünlü matematikçi, hakim ve şair Ömer Hayyam ile okul arkadaşı olduğu söylenir. Hasan Sabbah, Fatımî doktrinini benimsedikten sonra Mısır'a gönderildi ve orada Muntasır'ın oğlu Nizar tarafını tuttu. Bundan dolayı taraftarlarına "Nizarîler" de denir. İran'a döndükten sonra 1090 yılında baskınla, Kazvin şehri yakınlarındaki "Alamut" kalesini ele geçirdi. Selçuklular bu kaleyi onun elinden almayı başaramadılar ve Hasan Sabbah'ın ölümünden sonra yerine geçen "Buzurg Ümmid Rudbârî" (1124–1138) burada gerçek bir hanedan kurdu. Bu hanedan 1256 da Moğol hanı Hulagû'nun Alamut kalesi ile başka bazı yerlere saldırıya geçerek Haşişîler tarikatının başkanını öldürtmesine dek sürdü.

Alamut'ta bu devirden kalma büyük bir kitaplık bulunmuştur. Haşişîler Halepteki Selçuklu beyi Rıdvan'ın (1095–1113) yardımı ile Suriye'ye yerleştiler. Burada Masuaf kalesini ele geçirdiler; Haçlılarla da iyi ilişkiler kurmuşlardı. Haçlılar, Suriyedeki Haşişîlerin başkanını "Şeyh ül-Cebel" yani dağ başkanı adıyla anıyorlardı. Haşişîler tarikatının başkanlarının en tanınmış olanlarından biri Sinan'dı. Moğollar 1260 yılıda Haşişîlerin kalelerini ele geçirdikten sonra 1272 de Baybars, Haşişîler hâkimiyetine son verdi.

Bunlara Haşişîler adının verilmesi nedeni, afyon yutmalarındandır. Başkanları onlara özel bir görev vereceği zaman önce kendilerine afyon veya bal ile çörekotu karışımı bir macun yediriyordu ki bunu yiyenler, yumuşak huylu ve görevlendirildikleri ödev uğruna kendilerini feda etmeye hazır duruma geliyorlardı. Bunların "fedaiyan" adıyla anılmalarının nedeni de bu idi. Onların aldıkları özel görevler çok zaman

[97] Bak. Neşet Çağatay, İslam Tarihi, Gerçek yayınevi yayını, İstanbul, 1972, ss. 81 vd.

[98] Neşet Çağatay, İslam Mezhepleri Tarihi, ss. 68 vd. C. Brockelmann, İslam Milletleri ve Devletleri Tarihi, 2. baskı, ss. 131 vd. Muhammed Hammadî, Batınîlerin ve Karmatîlerin içyüzü, İ. H. Erzen çevirisi, ss. 38 vd. Abdülbaki Gölpınarlı, Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatlar ss., 109 vd. Meydan Larus, Karmatîler maddesi.

hasımların başkanlarını öldürmekti. 1092 de Melikşah'ın veziri "Nizam ül-Mülk", 1152 de Trabluslu Raymond, 1192 de Conrad de Monferrat böyle öldürülmüştür. Ünlü Haşişî Sinan, Salahaddin Eyyubî'yi de aynı şekilde yok etmeye çalışmıştı. Haşişîler öğretileri dolayısıyla İsmailî ya da Batınî veya din sapkını anlamına gelen "Melahide" adıyla da anılır [99].

Melâmilik :

İlk zamanlarından beri Anadolu Türkleri arasında yaygın bulunan tarikatlardan pek çoğu ahiliğe benzetilmiştir. Daha doğrusu ahiliğin, birçok kural, yöntem töre ve törenlerini bunlardan aldığı, zaman zaman söylenmiş durmuştur. Gerçeğin böyle olmadığını ve olmayış nedenlerini, bu bölümün sonunda kısaca açıklamaya çalışacağız.

Bu tür tarikatlardan bir örnek olmak üzere buraya, Melamiliği aldık. Bu tarikatı seçişimizin nedeni, yarım yüzyıldır üzerinde incelemeler yapılmış, özellikle Abdülbaki Gölpınarlı'nın bu konudaki değerli eserinden sonra hemen hemen bütün ayrıntıları ile aydınlığa kavuşmuş olmasındandır.

Melamilik bir nevi felsefi görüş ve bu görüşle hayatı yorumlayış ve yorumladıkları bu hayatı yaşama çabalarıdır. Bu açıdan melâmî, her türlü gösterişten dünya malından yüz çeviren, dervişliği, rindce yaşamayı kendine ilke edinen kişidir. Dünya kaygısından, âhiret korkusundan uzak kalmak, kendini Tanrıya vermek onun başlıca düşüncesidir. Melâmi her türlü zevk ve eğlenceden mahrumdur. Fakirliği, şaşmaz bir yaşama kuralı olarak benimser. Gönlünde Tanrı sevgisinden Tanrı zikrinden başka bir şey bulunmaz. Melamî kendini içinde yaşadığı toplumdan, halktan ayırmaz. Fakirane ve kalenderane bir davranışla gerçek özünü gizler. Dış görünüş bakımından halka açık olan melâmî'nin gönlü, kendini Hakka veren ermişlere kendini Tanrı'ya adayanlara açıktır.

Melâmî inancına göre Tanrı katında en çok değer kazanan tutumlardan biri de melâmîlik'tir. Bir kişinin melâmîlik sırrına ererek melâmî olabilmesi için "Lâmevcude illallah" diyerek Tanrıdan başka bir varlık

[99] Bak. Abdülbakî Gölpınarlı, Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatlar, ss. 61 vd., 114 vd. Meydan Larus, haşşaşîler maddesi, C. Brockelmann, İslam Milletleri ve Devletleri Tarihi, N. Çağatay çevirisi, 2. baskı bak. İndeks, N. Çağatay ve İ. A. Çubukçu, İslam Mezhepleri Tarihi, I, ss. 69 vd.

tanımaması gönlünü Tanrı aşkıyla doldurması gerekir. Melâmî, tasavvufta manevî mertebenin en yücesi sayılan melamete vardığı için "İlâhî nur"a kavuşmuş, gönlünü Tanrı tecellisi doldurmuştur. Bu basamağa ulaşan melâmî ile Tanrı arasına kimse giremez. Aradaki boşluk, gönülde varılan birlikte ortadan kalkmış, melâmî, Ham ile Hak olma sırrına ermiştir.

Anadolu'da melâmî inancının yayılmasına ve ondan, yeni yolların çıkmasına yol açan kişi Hacı Bayram Veli'dir "Bayramî-Melâmî" denen kolun kurucusu olarak bilinen Hacı Bayram Veli'den sonraki piri, Bıçakçı Ömer Dede, Pîr Ali, İsmail Mâşûkî (Oğlan Şeyh), Ahmet Sarban, Haşîmi Seyyid Osman Hüsameddin, Hamza Bali, Lâmekân Hüsâmî, Ahmed Rûmî, Oğlan Şeyh İbrahim ve halifesi Gaybî Sun'ullah İdris Muhtefî ve müridi Muhiddin (Muhyî mahlası ile şiirleri vardır), Sarı Abdullah, Neşatî Ahmet Dede ve Cevrî, Anadolu'da yetişen en ünlü melâmîlerdir. Bir çoğu şair olan bu melâmîlerin düşünce ve inançlarının yayılmasında, benimsenmesinde, eserlerinin önemli etkileri oldu.

İstanbul'daki melâmîlerin çoğu, Kırkçeşme'deki Peştemalcı Hanı'nda yaşar ve çalışırdı, Törenler ve ibadetler gizli idi. Melâmî müridleri kendi aralarında şeyhlerinin bildirdiği bazı işaretlerle anlaşırlar, toplanırlardı. Ortasında güneş bulunan iki boynuzlu bir işaretleri vardı. Bir melâmî ölünce bu işaret mezar taşına kazılırdı. Bir kişinin melâmî olduğu sağken pek bilinmezdi. İstanbul melâmîleri daha çok dokumacı esnafıydı. Dokuma işinde çalışırken mekiği sağdan sola atarken Allah derlerdi ve buna "zikr-i hafî" yani gizli zikir denir.

Melâmîler birbirlerini tutar, birbirine gizli olarak yardım ederlerdi. Kimsenin işine karışmıyan, kimseye zararı dokunmıyan görünüşe, gösterişe değer vermeyen melâmîlerle en çok, medrese uleması, softalar uğraşırdı. Bunlar Padişaha şikâyet ederek bazı melamilerin öldürülmesine bile yol açtılar. Melâmîlerin, İstanbul'dan başka, Selanik, Doyran, Köprülü, İştip, Tikveş, Manastır, Üsküp, Pirzen gibi il ve ilçelerde tekkeleri vardı[100].

Masonluk :

Mason kelimesi (Maçon) fransızcada, duvarcı, duvar yapıcı, "maître maçon" sözcüğü de "duvarcı ustası" demektir. Masonların

[100] Bak. Ebu Rıdvan Sadık Vicdanî, Melamîlik, 1338/1922, İstanbul, ss. 24 vd. Abdülbaki (Gölpınarlı), Melâmilik ve Melâmiler, 1931 İst. Gene aynı yazarın Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatlar, 1969, İst. ss. 246-269; Meydan Larus, Melamî maddesi.

toplantı yerlerine "mason mahfili" veya "mason locası" denir. Her loca ayrı ve özel bir adla anılır. Törenleri sırasında bu toplantı yerinin adı "mabet"tir. Üyeler birbirlerine "birader" yani kardeş derler. Dünyanın bir çok bölgelerinde örgütleri ve bu örgütlerin de birbirleri ile ilgileri vardır. Bu itibarla da enternasyonal bir niteliktedir.

Masonluğun kökeni :

Masonlar bu derneğin kuruluşunu, İsrail kıralı ve Peygamber Süleyman zamanına dek (saltanatı : M. Ö. 973-933) çıkarılır. Masonların kendi eserlerindeki ifadelere göre Süleyman, Kudüs'te yaptıracağı mabet için komşu hükümdarlara mimar, mühendis ve ustalar yollamalarını yazmış.

Tir kıralı, ülkesinin ve çağının en ünlü mimar ve heykeltraşı olan Hiram Abi'yi yollamış. Hz. Süleyman, bu usta ve eski sırları iyi bilen Hiram'a yapının tüm sorumluluğu yetkisini vermiş, böylece Hiram bütün bu işçilerin başına geçmiş. Bütün işçiler Hiram'ı baba gibi sever, onun adaletini beğenirmiş, Hiram işçileri : 1 — Müptediler (işe yeni girenler), 2 — Refikler -arkadaşlar yani işe yatkın kişiler 3 — Üstadlar (ustalar) olmak üzere üçe ayırmış. Şimdiki masonlar arasında hala bu üç ana derece uygulanmaktadır.

Hiramın ayırdığı bu üç guruptan ilk ikisi ayrı iki sütun çerçevesinde, eğitim gıdalarını, gayret ve çalışmalarının ödülünü almak üzere toplanırlar, üstadlar da Mabet (tapınak) içinde toplanma hakkına sahip bulunurlardı. Bulundukları sıranın üstündeki sırada yer alma yani refiklikten üstadlığa geçme yetenek ve becerisine sahip olduklarını sanan üç kişi, bir öğle tatilinde Hiram'ı öldürürler.

Masonlar, rumuzî dram adını verdikleri bu olayı derneklerinin amaç ve temel kurallarına kaynak olarak kullanmakta, bütün mason tüzük ve yönetmeliklerinde bu hikayeye yer verilmektedir[101].

[101] Bak. Suhami, Üstad Kitabı, 1341/1925, İstanbul, ss. 30 vd. Üstad derecesini İngilizler ihdas etmişlerdir. 1725 den önce üstad derecesine ait hiç bir tören yoktur. "Kavanin-i Esasiye" (ana tüzük) adlı risaleleri 1723 yılından sonra yayınlanmış ve bu yıldan sonra adı belirsiz bir yazar "Hiram masalını" yazmıştır. 1733 yılında Londra mahafili, Hiram'ın masalını yayınladılar. Fakat bu durum Tevrat'ı okuyanlarca protesto edildi ve Hiram'ın Tevratta, Süleyman mabedi'nin yapılışında görevlendirildiğine delalet eden hiç bir emare olmadığını protesto eden masonlar olmuştur. Bak. yukarıda adı geçen Üstad Kitabı, ss. 27 vd. Bk. Gürata, Mithat, Masonluk nedir? Ne değildir, 1974, Ankara, Bu' eserde bu konuda geniş, bibliyoğrafya var.

Masonluğun amaçları :

Bu amaçlar, "Kavaid-i esasiye" yani masonluğun temel kuralları adlı eserde şöyle anlatılmaktadır : "aslında insan sevgisi ve ilerleme sebebi (saik-ı terakki) olan masonluğun mevzuu, gerçeği aramak, tahsil-i ahlak ve yardım etmektir. İnsanlığın maddî ve manevî durumunun düzelmesine, fikrî ve sosyal bakımlardan olgunlaşmasına çalışır.

Temel kuralları da şunlardır : Karşılıklı hoşgörü, kendine ve başkalarına saygı, salt vicdan özgürlüğü. Doğa üstü telakkileri üyelerinin kişisel takdir alanına bırakıp inanç konusunda kesin fikirler ileri sürmez. Çalışma prensipleri : hürriyet, müsavat ve uhuvettir (özgürlük, eşitlik, kardeşlik). Masonluk, yeryüzünde yaşıyan masonları birleştiren kardeşlik bağlarını bütün insanlara yaymak görevi ile yükümlüdür; üyelerine fikirlerini, mason sırlarının gizliliği koşuluyla iyi örnek olmak, yazı ve sözle telkinlerde bulunmak suretiyle yaymayı öğütler. Mason, her yerde ve her durumda biraderine yardım etmekle birlikte onu aydınlatmak, gerektiğinde hayatını tehlikeye atarak korumak ve haksızlığa karşı savunmak görevi ile yükümlüdür. Masonluk, çalışmayı insanın asıl görevi cümlesinden sayar ve anlar. Kol ve fikir işçiliğini aynı derecede yüce sayar. Mason egemenliği Meşrık-i Âzam-ı Osmanî'ye (Türk masonları) bağlı bütün faal masonların tümüne aittir. Bu egemenlik genel oy'a başvurmak suretiyle tecelli eder [102].

Birinci derece yönetmeliğinde sınavda masona sorulan sorulara verilen cevaplarda bu amaçlar şöyle belirmektedir.:

Soru — Mason kimdir? Cevap — Mason, gerçeği ve adaleti her şeyden üstün tutan, nefsini bâtıl fikirler ve halkın inandığı hurafelerden arındırmış ve faziletli olmak şartıyla zengini ve yoksulu seven iyi ahlak sahibi özgür bir kişidir.

Soru — Masonluk nedir? Cevap — Masonluk, insanlar arasında adaleti tesis, kardeşliği güçlendirme amaçlarını güden bir kurumdur (müessese).

Soru — Kuralları nedir? Cevap — Karşılıklı hoşgörü, kendine ve başkalarına saygı göstermek ve salt vicdan özgürlüğüdür.

[102] Bak. Meşrık-i A'zam-ı Osmânî Birinci Derece-i Remziyeye Mahsus Malumat, 1330/1914, İst. ss. 3-4.

Masonluk ve onun türlü nitelikleri için bakınız : J. Boucher-P. Naudon, Masonluk bu meçhul, M. Sakar çevirisi, 1966, İstanbul.

Soru — Davranış ilekleri nedir? Cevap — Her memlekette benimsenen davranış prensipleri : özgürlük, eşitlik ve kardeşliktir (hürriyet, müsavat, uhuvvet)[103].

Soru — Bu ilkeleri dördüncü bir ilke ile güçlendirmek uygun düşmez mi? Cevap — Evet, Birlik ve yardım (tessanüt ve teavün) ilkesi ile pekiştirmek uygun olur.

Soru — Masonun görevleri nedir? Cevap — Masonun, kardeşlerine karşı olan yardım görevinden başka, Masonluğun amaç edindiği şeylerin gerçekleşmesine durmadan çalışması, insan topluluklarını meşgul eden soruları, dikkat ve içtenlikle gözden geçirip inceleyerek onları, uzlaştırıcı bir yolla hal ve kesinliğe kavuşturup edindiği bilgiyi çevreye yayması gerekir. Mason, muhsin (iyi kişi), âdil, hurriyet sever, sadık, cesur hırs ve gururdan arınık, batıl inançlara inanmıyan hakkın ve gerçeğin üstünlüğünü temin için her türlü fedakârlığa katlanmaya hazır olmalıdır.

Soru — Sizin mason olduğunuzu neden anlıyabilirim? Cevap — Gönye ve amuttan.

Soru — Bunun anlamı nedir? Cevap — Bana verilen sırrı açıklamak tansa boğazımın kesilmesini tercih ederim demektir."

Masonlarca, masonluğun ve insanlığın üç düşmanı vardır : Cehalet taassup ve hırs.

Mahfillerde ve bunlar içindeki yükselmelerde sorulan sorular ve verilen cevaplar çok uzun ve ayrıntılıdır. Her birinin töreleri, törenleri, ziyafetleri, toplantıları, birbirlerini tanımak ve haberleşmek için özel işaretleri, rumuzları, bunları anlatan birçok risaleleri, mahafil (toplantı) tüzükleri, kavanin-i hukukiyeleri vb. şeyler var. Bu tüzük ve yönetmeliklerdeki terimleri görevler, isimler vb. şeyler kelime başı bir iki harf yazılıp gerisi nokta nokta bırakılmaktadır. Bu kendilerine özgü tüzük ve yönetmeliklerin, dernek üyelerinden başkasının eline geçmemesine son derece titizlikle dikkat edilir.

Masonluğun, dernekler kanununa uydurulmuş adı "Türk Yükseltme Derneği"dir. Herhalde kanuna uydurdukları şeklî bir tüzükleri de vardır.

[103] Bütün eski tasavvufî tarikatların ve derneklerin ana prensiplerinde bu üç ilke mevcuttur. Hatta bazılarında, buna bir dördüncüsü "adalet" ilkesi de katılmıştır. Masonlar bu ilk üç tanesini ana ilke olarak kabul etmişlerdir. Son devir Osmanlı madenî sikkelerinde örneğin, 1327–1911 yılında basılanlarda bu ilkelerden (Hürriyet-Müsavat-Adalet) üçlü kelimeleri yer almaktadır.

Şehirde birden çok şûbesi olan localar özel adlarla anılırlar. Amaçlarında da ifade edildiği gibi dünya mason derneklerinin birbirleri ile ilişkileri vardır; bu nedenle de enternasyonal niteliktedir.

Bunlarda da, bazı Bâtınî mezheplerde olduğu gibi "7" rakamı kutsaldır ve bu kutsallığa dair risalelerde yüze yakın örnek verilmiştir. Masonların, haftalık, yıllık ve törenlerle ilgili ziyafetleri vardır. Bazı ülkelerde çok ender olmakla birlikte kadınlardan kurulu mason locaları görülmüşse de mason dernekleri kadınlara kapalıdır. kadınlar alınmaz. Toplantılarının sonunda yardım için "dul kesesi" diye bir kese* üyelere dolandırılır. Toplantı yöntem ve kuralları seçimlere, toplanan paralara, yapılan yardımlara ait bütün ayrıntılı bilgiler "Meşrık-ı Azam-ı Osmani'nin alelumum mahafili hakkında cari nizamnamei umumi"de yer alır. Bu tüzük 148 sayfadır. Mason locaları bu paralarla, kendi üyeleri arasındaki yardıma muhtaç ihtiyar biraderlerle dul ve yetimler için locaya bağlı kurumlar kurarlar, Lions ve Lotari kulübü gibi.

Ortaçağ Avrupasının esnaf ve sanatkârlar kurumları:

Bu kuruluşlar, XI. yüzyıldan itibaren gelişmeye başlıyan korporasyonlardır. Esnaf ve sanatkârlar birliği anlamına gelen ve lonca adıyla da anılan bu kuruluşlar, kendi kurup geliştirdikleri şehirlerde faaliyette bulunmuşlardır. Bu nedenle, bünyesini, sorunlarını kavrama bakımından Avrupa şehirciliğine kısaca değinmemiz gerekir :

Orta zamanlar Avrupasında üç şehir tipi vardı : 1 — Burg'lar, 2 — Dinî siteler, 3 — Ticarî koloniler.

1 — **Burglar :** Şarlman (742-814) İmparatorluğunun dağılışı sırasına denk gelen güvensizlik devrinde, müslümanların güneyden istilaları, Normanların kuzey ve doğudaki akınları ve X. yüzyıl başında bunlara eklenen Macar atlılarının korkunç saldırıları ile çiğnenen halkı korumak ihtiyacı, her yerde sığınılacak yerleşme yerleri kurulmasını zorunlu kıldı. Batı Avrupa bu devirde derebeylerin ve adamlarının sığınması için yapılmış sağlam şatolarla doludur.

Burg adı verilen bu şatolar genellikle toprak ya da taştan yapılmış bir sur ve hendekle çevrili bulunuyorlardı. Çevredeki köylüler, bu

* Yavuz devrinden beri birçok Osmanlı şehrindeki "Sadaka taşı"ndan alınmış olabilir.

surların ve hendeklerin yapımında ve onarılmasında angarye olarak çalıştırılıyorlardı. Sur içinde Şövalyelerin daimî bir garnizonu bulunuyor, kalenin yüksek bir burcunda derebeyi'nin (Senyör) sarayı yer alıyor, gene bu sur içinde ibadet için bir kilise, garnizonun ve tehlike anında kaleye sığınan halkın geçicmi için barış zamanında çevre köylülerinden toplanan tahıl, et ve türlü aynî vergilerin depo edildiği bir anbar bulunurdu.

2 — **Dini siteler :** Bunlar tamamen dinî niteliği haiz idiler. Burada, kilise ve din adamlarının oturduğu yerlerden başka birçok manastıra da raslanırdı. Piskoposun öteki laik uyrukları da sitelerde otururlardı. Bunlara, okul öğretmenlerini, öğrencileri avukatları ve bir sürü dinî törenlere katılmak için gelen dindar halk topluluklarını da eklersek bu küçük dinî sitelerdeki genel yaşantı kolayca anlaşılır. Bununla birlikte bu dinî sitelerde, burglardakilerden çok halk vardı; fakat ne sitelerde ne de burglarda, burjuvaziye benzer bir sosyal kuruluş mevcuttu. İkisinde de papasların, şövalyelerin ve din adamlarının yanında, kendilerine hizmet eden ve bu egemen sınıfların yiyecekleri için çevredeki toprakları işliyen serflerden başka kimse yoktu. Yani siteler ve burglar, tarıma bağlı bir topluluğun yönetim merkezlerinden başka bir şey değildiler[104].

3 — **İlk ticarî koloniler :** Avrupa'nın ilk ticarî kolonileri, bir yandan kuzey İtalya'da Floransa'da ve Provans (Provence) da, öte yandan Flandr (Flandre) bölgesindeki burglarda ortaya çıktı. Bu iki bölge Avrupa'nın başka yerlerinden önce ticaret tarihine girdiklerinden gene ilk kez, şehir hayatına kavuştular. Tacirlerin başı boş yaşantısı, küçük soyluların yaşama araçlarından biri olan çapulculuğun hüküm dürdüğü bir çağda ilk sıralardan başlıyarak nehir veya doğal yolların kıyılarında sıralanan kale surlarının ve sitelerinin korunağına sığınmak zorunluğu vardı. Bu surlar ve siteler için yazın konak yeri, kışın da kışlak oldular.

Tacirler bu sığınaklarda X. yüzyılda bazı müesseseler teşkiline başladılar sa da bunlar daha çok XI. yüzyılda arttı, büyüdü ve güçlendi. Site ve burglarda başlıca rolü bunlar oynamağa başladılar; yani ticarî hayat tarımsal hayata üstün geldi. Git gide, eskilerle yeni din adamların-

[104] Bak. H. Prirenne, G. Cohen, H. Focillon, La civilisation Occidentale au Moyen Age, Paris, 1941, p. 40. Bak. Henri Pirenne, Histoire de L'Europe, Paris, 1936, p. 156... Aynı yazarın. Les Villes et Les Intitutions Urbaines, Paris, 1939, p. 33.

dan, şövalyelerden ve serflerden kurulu halkla yeniler yani tüccar ve sanatkârlar arasında zıddiyet ve mücadele başladı.

Tacir ve sanatkârların ortaya çıkışı, bu durgun ve küçük çevrede bütün gelenekleri birden bire yıkmış, her alanda gerçek bir devrim yapmıştır. Geçimlerini hep topraktan, aynı işten ve aynı eşit gelirden sağlayan bu eski halk, yeni gelenlerin türediğini, sürdükleri yaşantının değişikliğini ve hızlılığını yadırgıyorlardı .

Bu yeni gelenler ile yalnız kazanç ve teşebbüs zihniyeti ortaya çıkmış olmuyor fakat aynı zamanda serbest çalışma topraktan ve senyör etkisinden uzak, özgür meslek ve özellikle para tedavülü ortaya çıkmış oluyordu. Tacirler yalnız işlerinde değil, her tür davranışlarında özgürdüler. Geçmişleri belirsiz olan bu yeni gelenlerin hukukî statüleri bilinmiyordu. Belki ayrı ayrı yerlerden gelme serf ailelerindendiler. Geçmişleri ve kimlikleri ne olursa olsun kendilerine özgür işlemi uygulamak gerekiyordu. Geleceğin burjuvazisinin cedleri olan bu kişilere özgürlük, kendiliğinden gelmişti. Yani özgürlük bir hak olarak tanınmadan önce, bir oldu bitti halinde ortaya çıkmıştı [105].

Şehirlerde sanayiin guruplaşması :

Bu tüccar kolonilerinin dikkate değer özelliklerinden biri de gösterdikleri çabuk gelişmedir. Bu koloniler kısa sürede çevrelerinde, bugünkü fabrikaların köy ve kır halkı üzerine yaptığı etkiye benzer bir etki yapmalarıdır. Onlar serflerin (toprağa bağlı halk) ruhlarında yaşıyan teşebbüs ve sergüzeşt arzusunu uyandırarak her yerden kendilerine yeni elemanlar çekmişlerdir. Esasen bu koloniler herkese açık ve genişleme kabiliyetini haizdiler.

Bunların ticarî faaliyetleri arttıkça bir çok kişiye iş bulma kabiliyeti de artıyordu. Kayıkçı, hamal, arabacı ve her türlü sanatkâr gelip şehirde yerleşiyor. Her gün artan halkın ihtiyaçlarını temin ederek para kazanıyorlardı. Sanatkârlardan bir bölüğü fırıncılık, biracılık, ayakkabıcılık yaparken ötekiler de tacirlerin getirdiği ham maddeleri işliyerek ihracatı besliyorlardı ki, böylece sanayi, tecimin yanıbaşında yer aldı. Flandır'da yün işleyiciler XI. yüzyıl sonundan başlıyarak köylerden şehirlere akın

[105] Bak. Henri Pirenne, les Villes et les Institutions Urbaines, Paris, 1939, p. 40 vd. Aynı yazarın, La Civilisation Occidentale au Moyen Age, Paris, 1941 p. 53 vd. Aynı yazarın, Histoire de L'Europe, Paris, 1936, p. 161 vd. Marc Bloch, La Société Féodale, Paris, 1939, p. 11.

ettiler ve bu ülke dokumacıları, tacirler yönetiminde toplanarak orta çağ sonuna dek Avrupanın en gelişkin sanayicileri durumunu sürdürdüler.

Doğal olarak ne eski site, ne de eski burgların dar surları bu yeni gelenlerin akınını içlerine sığdıracak genişlikte idi. Bu nedenle yeni gelenler, surlar dışında yerleşmek zorunda kaldılar. Yaptıkları oturma yerleri az zamanda nüve görevi yapmış olan sur içi evlerini çepeçevre kuşattılar. Bundan başka meydana gelen yeni şehirin ilk işi, dışardan gelecek çapulculara karşı kendini, bir hendek ve bir setle çevrelemek oldu. Böylece o da eski site ve burglar gibi bir kale durumuna geldi. Bu yeni şehire foburg (foris-burgus) yani "dış şehir" adı verildi.

Bu özelliği ile bu yeni şehirler halkı XI. yüzyıl başından itibaren "burjuva" (burgda oturan) adıyla anılmaya başladılar. Burjuva sınıfı güçlendikçe daha geniş bir özgürlük, imtiyaz ve hukukî olanaklara sahip oldular. Yeni düzene yetmeyen eski statik hukuk sistemini geliştirdiler. Bunların imtiyazlı durulmları, soylularınkinden çok farklıdır. Soylu eski serbest mülk sahibidir. Pasif olan imtiyazı, büyük halk kütlesinin serfliğe düşüp kendisinden daha aşağı duruma düşmesinden ileri gelmiştir; yani gerçekte kendisi yükselmiş değildir. Burjuva ise, aktif bir biçimde imtiyaz kazanmıştır. O, bir sonradan görmedir. Haiz olduğu kuvvetle, toplum içinde kendisine bir yer edinmiş hukuk, da bu durumu tanımak, hatta devamını garanti etmek zorunda kalmıştır [106]

Şehirlerde tekelcilik ve himayecilik :

Orta çağ burjuvazisini soylulardan ve din adamlarından ayıran başka bir fark daha vardır. Soyluların ve din adamlarının bütün fertleri aynı düşünceye sahip ve kendilerini birbirine bağlıyan dayanışmanın üstünde, mütecanis sınıflar teşkil ediyorlardı. Burjuvaların durumu ise başkadır. Bunlar şehirlerde yerleşmiş oldukları için aralarında sınıf zihniyeti yerine mahallilik zihniyeti teşekkül etti. Her şehir münferit küçük bir âlem teşkil edip tekelciliği ve himayeciliği son raddesine vardırmıştır. Her şehir, kendi ticaret ve sanayiini yüceltmeye ve öteki şehirlerin ticaret ve sanayiini kendi alanından uzaklaştırmaya çalışır. Kendi kendine yetmek ve tüm ihtiyaçlarını kendisi istihsal etmek

[106] Bak. H. Pirenne, Les Villes et Les Intitutions, Urbaines, ss. 166 vd. aynı yazarın, La Civilisation Occidentale, ss. 42 vd. Osman (Ergin), Mecelle-'i Umur-u Belediye, İstanbul, 1922. I. 50 vd.

çarelerini arar. Birkaç şehrin bazan birlikte iş yapmaları "Londra hansı" ve daha sonra "Alman hansı" [107] gibi geçici ya da sürekli anlaşmalar yapmaları ortak bir düşmana karşı koymak ve yahut ortak çıkarlarını korumak içindir. Gerçekte her şehir kendi surları içinde yalnız burjuvalarına hak tanır. Yabancı burada ancak komisyonculuk yoluyla ticaret yapabilir ve her zaman şehir dışı edilmek tehlikesine maruzdur. Şehirde yerleşebilmek ve yaşamak için burjuvazinin sempatisini kazanmak gerekir. Bu durum mahallî bir merkantilizmden başka bir şey değildir. Bugünki devletler de bu durumda bulunmuyorlar mı? Geri kalmış sanayilerini geliştirmek için gümrük sınırlamaları ve başka tedbirler almıyorlar mı? Bu şehir himayeciliği, şehirlerin bir devlet yönetiminde birleşmesine dek sürdü. Bugün bu durum da daha ileri götürülmek isteniyor. Ortak pazar bu gidişin ilk basamağı olabilir.

Bu ortaçağ himayeciliğinin manevi sonucu olarak burjuvalar arasında fevkalade güçlü bir dayanışma vücuda geldi. Burjuvalar, ruhan ve bedenen küçük yurtlarına bağlıdırlar. Yurtseverlik duygusu eski çağlardan sonra Avrupada ilk kez, burjuvazi ile ortaya çıktı. Her burjuva, şehrinin korunması uğrunda canını fedaya hazırdır. Frederik Barbaros'un (Frederic Barbarousse) şövalyeleri savaş sırasında, Lombardiya esnafını ve tacirlerini hayretle karşılarında görmüşlerdi. Bir bölük burjuva da servetlerini şehirlerine bağlıyarak, şehrin senyöre (şehir hâkimi) ödediği vergiyi üzerlerine alıyorlar, hastaneler kuruyorlardı. Bunların zenginleri merhametli oldukları kadar, övünmek için de sayısız bağışlarda bulunuyorlardı.

[107] Bak. H. pirenne, les villes et les institutions urbaine s, 157 vd. 185 vd. Hansa kelimesi XII. yüzyıldan başlıyarak İngiltere, Almanya ve kuzey Fransadaki ticarî assosiasyonlara verilen bir addır. Bu kelime daha sonra ticarî siteler arasında vücuda gelen anlaşmalara ve özellikle Alman hansı'nı ifade eder. Bu hans 1241 de Lubeck şehrinin başkanlığı altında vücuda gelmiştir. Bunun amacı Alman sitelerinin ticaretini Baltık Denizi korsanlarına karşı savunmak ve örgütlerini komşu prenslerden korumaktı. Bu hansın başlıca merkezleri Bremen, Hamburg, Köln ve Lubeck idi. Birkaç yüzyıl sürmüş olan ve tecimini uzaklara yaymış bulunan bu politik ve ticarî konfederasyona XV. yüzyıl sonunda 64 şehir dahil oldu. Özel bir bütçeye, bir orduya ve bir yönetime malikti. Baltık Denizi ticareti bu şehirlerin filosunun tekelinde idi. Kurdukları panayırlar Nantes ile Novgorod arasındaki geniş alana yayılıyordu. Alman hansları XVI. yüzyıldan itibaren ve özellikle 30 yıl savaşından sonra çöküntüye uğramış ve 1669 da yalnız Lubeck, Bremen ve Hamburgla sınırlı kalmıştı. Bak. H. Pirenne, Histoire du Moyen Age, VIII, ss. 85 vd.

Assosiyasyonlar (dernekler) : Ekonomik faaliyeti ve kişisel özgürlüğü, uygun koşullar içinde elde etme ihtiyacı burjuvalar arasında birleşme (association) fikir ve arzusunu doğurdu. Bu cümleden dinî dernekler (confrerie), ticarî şirketler, sanat loncaları, komünler ve buna benzer başka kuruluşlar ortaya çıktı. Bugünün sendikalizm, federasyon ve konfederasyon hareketleri orta çağın bu birleşme atılımlarına benzetilebilir.

Üniversitaslar : Orta çağlarda universitas terimi, tüzel kişiliği haiz her türlü korporasyon için kullanılıyordu. Bu tüzelkişilik ancak bazı hakların imtiyaz haline gelmesi ile vücut bulabilir. Bu haktan doğma imtiyazlar da yalnız senyörün emriyle vücut bulurdu. Böylece buradaki anlamiyle, orta çağ üniversitası'nın imtiyazlı karakteri anlaşılmış olur.

Ne biçimde olursa olsun dernek (association), orta çağ ekonomi sisteminin içine girmiş ve onu yanlış yola sapmaktan kurtarmıştır. Çünki tüzelkişiliğinin kökeni olan hak elde etmesi, her hak sahibinin kendi hakkını başkasına devretmesini kabul eden sistemin kurallarına uygun olarak vücuda gelmiş bulunmaktadır.

Confrérie (dinî dernekler) : Tarifini az önce gördüğümüz dernek (association=cemiyet) kavramı birçok şekiller alır. İlk kez ve öteki şekillerden öncüllükle dinî dernek olarak ortaya çıkmış olması muhtemeldir. Bu şeklin öncülüğünün nedeni, şüphesiz dindarlık duygusudur. Bundan başka otoriteyi ellerinde tutanların gözünde kuşku uyandıran bazı yeniliklerin din perdesine bürünmüş olması da çok muhtemeldir.

Gerçekten ticarî ortaklıklar, korporasyonlar ve hatta burjuva birlikleri dahi çoğu kez dinî dernek biçiminde ortaya çıkmışlardır. Bunlar tamamen teşekkül ettikten, ekonomik ve sosyal bünyeleri güçlendikten sonra bile dinî tutumlarını korumuşlardır. Özellikle sanat korporasyonları meslekî uğraşıları dinî inançlarına üstün geldiği zamanda bile dinî karakterlerini muhafaza, hamileri saydıkları azizleri (saints) kutsallama törenleri düzenlemeye devam etmişlerdir.

Ticarî ortaklıklar : Ticarî ortaklıklar ilk kez dinî dernek maskesi altında ortaya çıktı. Sosyal ve ekonomik ilişkiler genişleyince de gelişti. iç savaşların sürüp gittiği bir sırada ve senyörlerin keyfî kanunlarına tabi ülkelerde, bir tacirin tek başına büyük tehlikelerle karşı karşıya bulunması doğaldır. İşte bu tehlike ve zararlara karşı birleşme isteği uyanmakta gecikmedi. Bu ticaret alanında birleşme düşüncesi batı ekonomisinin başlıca gelişme etkeni oldu.

Orta çağda ortaklığı aynı zamanda sigorta, himaye ve işletme ortaklıkları niteliğinde idi. Sigorta şeklinde üyelerini tehlike ve zararlara karşı garanti etmekti, himaye ortaklığı niteliğinde ise, yolların ve tecimin güvenliği için silahlı kişiler kullanmaktı.

İşletme veya spekülasyon ortaklığına gelince : fiyatlar üzerinde etkili olmak için araya giriyor onu sun'i bir şekilde yükseltmek amacıyla da vurgunculuk ve stokaj oyunlarına başvurmaktan çekinmiyordu. Bu tür ortaklıklar türlü adlar taşır : hansa, gild, konjürasyon (conjuration) (devlete karşı komplo), Konfreri, şarite, fraternite, Bazan da bunlara, üyelerini belli bayramlarda şölen masası çevresinde topladığı için şölen anlamına gelen (banquet) (convive) adları verildiği de olmuştur.

Korporasyonlar : Tacirlerden görerek sanatkârlar da kendilerini koruma ve üretimi düzenleme ihtiyacını duydular ve bu ihtiyaçtan da korporasyon veya lonca dediğimiz "sanatkârları koruma kurumu" doğdu. XII. yüzyılda ortaya çıkan bu loncaların asıl amacı, rekabeti ortadan kaldırmaktır. Bunların kuruluşunda, doğuda daha önce doğmuş olan benzer kuruluşlar etkide bulunmuştur. Selçuklu ve Osmanlı Ahi örgütü bunların başında gelir. IV.-VIII. haçlı seferlerindeki (1202–1270) temaslar Avrupalılara XIII. yüzyılda Türk, Kuzey Afrikalı ve Arap gibi müslüman âleminden birçok müesseselerin geçmesine sebeb olmuştur. Özellikle IV. Haçlı seferinde İstanbul'u Bizanslıların elinden alıp burada, 57 yıl süren "Lâtin İmparatorluğu" kurduklarında (1204–1261) bu, Avrupa'nın türlü bölgelerinden gelme halk ile Anadolu Selçuklu Türkleri arasında sıkı ilişkiler vardı ki tam bu sırada Ahi Evran ve arkadaşları Anadolu'da "ahi teşkilâtı"nı kurmuş bulunuyorlardı. Avrupa loncalarında doğu etkisini, başta H. Pirenne olmak üzere birçok Avrupalı tarihçi, ekonomi tarihçisi kabul etmektedir.

Avrupa'da korporasyonlar tamamiyle yerleştikten sonra orta çağ endüstri gelişiminin karakteristik çerçevesini temin etti. Korporasyonun, belli devrelerde birbirine bağlı üç temeli vardır : çırak-kalfa-usta (veya patron). Çırakların durumu, çıraklık anlaşması ile tesbit edilmiştir. Staj süreleri 6-11 yıl sürer. Vale, servan veya serjan (sergent) adını alan kalfaların çıraklıktan yetişmiş olmaları gerekir. Bunlar genellikle patronun evinde yer, içer, yatar kalkarlar.

Patrona gelince : Bu dereceyi ancak, sanatın teorik bölümüne dair bir sınav geçirdikten ve pratik alanda becesirini gösteren parlak bir eser yaptıktan sonra alabilir. Her yeni patrondan bir giriş parası alınır.

Korporasyonda üretim şekilleri teknik yöntemlerle düzenlenmiştir. Her korporasyonun iş alanı ve yaptığı işin cinsi sınırlandırılmıştır. Komşu korporasyona tecavüz etmemek gerekir. Bu sıkılıklara karşılık korporasyon sistemi işi himaye ve bir nevi sosyal yardım teşkil etmektedir. Bir meslekdaşın kalfasını kullanmak yasak olduğu gibi meslektaşının parasını ödememiş bir müşteriye iş yapmak da yasaktır. İşlerin kesatlığı, şomaj veya hastalık gibi durumlarda korporasyon üyesi yardımını esirgemez.

Şehirlerde esnaftan sonra sanatkârlar gelmekte ve en büyük kitleyi de onlar teşkil etmektedirler. Bunlar, genellikle küçük atelyelerin şefleri, ustaları olup yanlarında birkaç işçi çalışmakta, faal, özgür bir burjuvazi vücuda getirmektedirler. Büyük ticaret serbest olduğu halde sanatkârları himaye ancak kendi türüne özgü bir şaheser teşkil eden sosyal bir politika vücuda getirmiştir. Bunun son kalıntıları ancak zamanımızda ortadan kalkmıştır. Bunun amacı, şehrin kuvvet ve kudretini teşkil eden bu küçük sanatkârları korumak ve ihtiyaçlarını düzenli ve sürekli olarak sağlamaktır.

Herkes aynı zamanda üretici ve tüketici olduğundan bu iki gereğe uygun bir düzen kurulmuştur. Belediye tüketiciyi himaye etmekle yükümlüdür. Böylece de ilk zamanlar belediyecilik kuralları yeniden uygulanmıştır. Hileli mal, sahtekârlığa ve hırsızlığa karşı alınan tedbirler çok dikkate değer niteliktedir. Tüketicinin bu derece korunmasının nedeni, oradaki burjuvazinin çıkarlarını ve şehrin dışarıdaki ününü koruma düşüncesidir.

Her sanatkârın maişet gereği müşterisini elde tutması gerektir. Bunun içindir ki, her sanatkâr meslektaşının sattığı fiata satmak, onların yaptığı kalite ve mükemmellikte iş yapmakla yükümlüdür. Sanatkârlar birlikleri başlangıçta isteğe bağlı (ihtiyarî) idiler fakat bu birliklere girmiyenler boykot ediliyordu. Sonra bunların resmilikleri tanındı. Bu dernekler, işçilerin patronnlara karşı teşkil ettikleri birlikler değil, belki küçük burjuvaların zorunlu sendikaları durumuna gelmişti. Bunlar özellikle küçük ve özgür üreticiler içindi. Orta çağ şehirlerinin çoğunda proletarya yoktu. Sanatkârlar, yöresel piyasa için çalışır. o piyasayı ellerinde tutmaya çalışırlardı. Bu sanatkârların sayısı, müşterilerinin sayıları ile orantılı idi. Müşteri arttıkça sanatkâr sayısı da artardı ki bu yolla sosyal durumun dengesini bozmamış olurlardı. Ama bu sosyal sorunun çözümlenmesi, ancak şehrin kapalı devlet

(şehir devleti) halinde olduğu yerlerde mümkün olmuştur. Bu kapalı sistem de sanıldığı gibi her tarafa yayılmış değildi; çünki bu kurala uymayan Flandr ve Floransa kumaşçılığı vardı. Buralardaki kumaşçılık endüstrisi yalnız yöresel piyasa için değil, aynı zamanda bütün Avrupa piyasası için çalışıyordu.

Bu tür endüstride ne sınırlı üretime ne de küçük patronun ham maddesini kendinin tedarik etmesine imkân vardır. Bundan dolayı sanatkâr büyük tüccara tabidir ve böylece sermaye ve emek birbirinden ayrılmış oluyor ki bu tür, o çağda başka yerde bulunmaz. Sınaî üretim burada da atelyelerde yapılmaktadır, fakat usta özgür girişimci değil, sadece ücretli bir işçi durumundadır. Bu rejimde de sanat birlikleri vardır fakat bunlar sanatkârı tamamiyle himaye etmektedirler; çünki piyasaya da sermayeye de hâkim olamamaktadır. Bundan dolayı grevler, ücret kavgaları, işçinin başka yerlere göçü, politik bunalımlar gibi sosyal karışıklıklar ortaya çıkmıştır. Yine bundan dolayı, XII. yüzyıldan başlıyarak dokumacılarda endişeli, kavgacı ve ütopik bir ruh hasıl olmuş, bu ruh onları türlü ekonomik anlayışlara itmiştir.

Orta çağın, sadece üretici korporatif sanayie tanık olduğunu söylemek yanlış olur. Orta çağda en ileri gitmiş yerlerde iş kavgaları ve sosyal anlaşmazlıklar eksik olmamıştır. Bunların etkisi XIV. yüzyılda kendini göstermiştir [108].

Bu kuruluşların ahilikle karşılaştırılması :

Zaman zaman, ahiliğin, kökenini kendilerinden aldığı iddia edilen doğu ve batı kurumlarının niteliklerini ve niceliklerini kısaca gözden geçirdik. Ahiliğin mahiyetini ve bünyesini eleştirmeye geçmeden önce bu iddiaların derecesine kısaca değinelim.

Doğudaki ve batıdaki bu tür kurumlar genellikle biçim bakımından benzerler; çünki hepsi de sosyal kuruluşlardır.

Ahilik, yiğitlik (şövalyelik), ahlaklılık, konukseverlik, yardımcılık ve sanat olmak üzere üç temel üzerine kurulmuştur. Bu temel elemanlardan biri eksik olsa ahilik olmaz. Halbuki yukarıda incelediğimiz kuruluşların prensipleri bundan farklıdır. Örneğin "İhvan üs-Safa": IX. yüzyılın sonlarında kurulup X. yüzyılda gelişmiştir. Üyelerini bilgi ve ahlak yönünden olgunlaştırmayı amaç edinmiştir. Savaşçılık

[108] Bak. Henri Pirenne, Histoire du Moyen Age, cilt VIII, ss. 59, 85, 128, 155, 157, 159.

ve sanatkâr olmak şart değildir. Üyelerini (12-30), 30-40), (40-50) ve elliden yukarı yaş olmak üzere dört sınıfa ayırıp bu yaş gruplarından herbirine belli bir düzeyde bilgi verir. Yukarı sıralarda bulunan bilginlerin buluşları, görüşleri 52 risalede toplanmıştır ki, bu risaleler birkaç yıl önce Lübnan'da dört cilt halinde arapça olarak yayınlandı. Ahilikte de yamak-çırak, kalfa-usta hiyerarşisi vardır ama bu sıralama sanat ve meslekte gelişmenin bir gereğidir. İş saatları dışındaki topklantılarında bunlara, savaşçılık, devrin dinî yaşantısına uygun ahlâkî bilgiler verilir. konuk ağırlama ve adab-ı muaşeret kuralları öğretilir. Ahiler, barış zamanlarında sanatlarını ve toplum ahlakını geliştirmeye çalıştıkları gibi savaş sırasında da silah elde orduya katılıp kahramanca düşmanlarla çarpışırlar.

Batmî-Karmatî-Haşişî örgütleri ile ahiliğin karşılaştırılması :

Bu üç kuruluşta aşağı yukarı aynı niteliktedir. Amaçları, belli bir politik ideolojinin gerçekleşmesi için islam dinini aslî şeklinden saptırmaktır. Bu amaçlarını gerçekleştirmek için her türlü çareye baş vurmak, zulüm yapmak, adam öldürmek mubahtır, hatta onlarca bu, kutsal bir ödevdir. Korku saçan, gizli bir dernektir. Aralarına almayı uygun gördükleri kişileri dokuz basamaklı (dereceli) bir deneyden geçirirler. Bu tür kişileri avlamak için özel yetiştirilmiş propagandacılar veya davetçiler kullanırlar. Belli kişilerin ve sınırlı sayıdaki organizatörler oligarşisinin çıkarlarını kollamak, refahını temin etmek, ya da bir devlet kurmayı tasarlamışlarsa –Ubeydîler Devleti'nde olduğu gibi– onu gerçekleştirmek için çalışırlar.

Ahilik ise, onların anarşizminin tam tersine olarak devlet otoritesinin yerleşmesine, düzenli ve sürekli çalışmasına yardımcı olmuştur. Hatta, herhangi bir nedenle bu otorite ortadan kalktığında geçici olarak yöresel yönetimi ele alıp can, mal ve çalışma güvenini tesisi görev sayar. Beylikler sırasında Ankara şehri için böyle bir durum hasıl olduğunda böyle yapmışlardır. Esasen can, mal ve çalışma güveni, sanat ve ticaretin doğal bir gereğidir. Sözde dinî bir yönü de olan bu tür anarşist kuruluşların, ideolojilerini bütün islam âleminde hâkim kılmak istemelerine karşılık ahiler, kurdukları bu ahi düzenini sadece Anadolu, Balkanlar ve kırım bölgelerindeki Türkler arasında yerleştirmeyi amaç edinmişlerdir. Ahilikte gizlilik sadece derneğe dahil olmıyanların katılmasını önlemek, kurum düzeninin bozulmaması yönünden uygulanır. Batınî tarikatlarda ise kötü niyet ve planlarının başkaları tarafından duyulmamasını temin bakımından gizlilik sıkı sıkıya korunur. Batınîler,

sünnî islam akidelerini saptırma, bozma, ahlakı teşviş etme amacı güttikleri halde ahiler, islam akidelerini pekiştirmek, ahlakî kuralları halk arasında yaymak amacını güderler.

Melamiliğin ahilikle karşılaştırılması : Anadolu'daki yaygın birçok tarikat gibi melâmilik de bir nevi dinî yaşantı, hayatı bu açıdan anlama ve yorumlamadır. Melâmiler, her türlü gösterişten ve dünya malından yüz çeviren, rindce yaşamayı kendilerine ilke edinen bir felsefî görüşe sahiptirler. Kendilerini her türlü zevk ve eğlencelerden yoksun kılarlar. Özellikle nakşibendî kolu, bu anlayış ve görüşü bütün müslümanlara zorla kabul ettirmek çabasındadır. Nakşibendîlik bugün bile gizliden gizliye faaliyette bulunmaktadır.

Ahilik bu tür anlayış ve uygulamanın karşısındadır. Tam tersine topluma karışmayı, bütün insanlara yardımı kendine prensip edinmiştir. Üyelerin mutlaka bir sanatla uğraşmasını şart koşması onun, dünya ilişkisini, topluma bağlılığını açıkça gösterir.

Masonlukla ahiliğin karşılaştırılması : Bugün enternasyonal bir nitelik kazanmış olan masonluk, saliklerince kökenleri M. Ö. X. yüzyıla dek çıkarılmak istenmesine rağmen gerçekte bir örgüt olarak XVI. yüzyıl başlarında ortaya çıkmış görünüyor. Masonlukta, giriş törenleri, haftalık, aylık toplantı ve ziyafetleri, rumuzlu tanışma, tanıma işaretleri, üyelerini felsefî bir toplum ve dünya görüşü etrafında toplama çabaları, birbirlerine yardım ilkeleri vardır. Muntazam toplantıları, ziyafetleri rütbeler ve bazı törenleri ahilerinkine benzerse de ahiliğin bunu kendine örnek almış olması imkânsızdır; çünki masonluk, ahilikten çok sonra kurulmuştur. Bu bakımdan tek yönlü ya da iki yönlü etkileme veya etkilenme söz konusu olamaz.

Orta çağ Avrupa esnaf ve sanatkâr kurumlarıyla ahiliğin karşılaştırılması : XI. yüzyıla dek Avrupa'da, sanat ve ticaret faaliyeti bakımından bugün bilgiğimiz anlamda bir şehir ve kasaba mevcut değildi. Böyle olunca tabii, bir sanatkârlar ve tacirler derneklerinden söz etmek de mümkün olamaz.

O zamana dek Avrupa'da, soylular, şövalyeler ve din adamlarından kurulu bir avuç imtiyazlı sınıf ile, toprağa bağlı, "serf" veya "vilen" denilen kalabalık köylü sınıfı vardı.

Orta çağlarda insanların bütün ihtiyaçları her yönden çok dar sınırlı bulunduğundan bunların temini çok az esnaf ve sanatkâr tarafından yapılıyor ve bu kişiler, özel bir sınıf bile sayılmıyordu. Bu durum,

meslek yarışması (rekabeti) ve güvensizliği sorunu yaratmıyor, bu nedenle de bir esnaf ve sanatkârlar birliğinin kurulması gerekmiyordu.

Dükkânlarını burgların ve dinî sitelerin çevresinde sıralamış tacir ve sanatkârların oluşturdukları yeni halk topluluğu, yavaş yavaş özgürlük ve meslekî imtiyazlar kazanarak yeni bir sınıf yani, esnaf ve sanatkârlar sınıfı teşkil ettiler. Bunların birlikler halinde gruplaşmaları XII. yüzyılın sonlarıyla XIII. yüzyılda gerçelkeşmeye başladı. [108a]

Ahilerin örgütlenmesi de XIII. yüzyıl ortalarına doğrudur. Bu itibarla, gayeleri ve mahiyetleri hemen hemen aynı olan bu iki kuruluşun birbirinden faydalanmış, örnek almış ya da etkilenmiş olması –din, dil, coğrafî bölge ve içlerinde kuruldukları toplumun dokusu bakımlarından tamamen farklı olmalarına rağmen– çok muhtemeldir.

Bu durum dikkatli bazı Avrupalı tarihçilerin gözünden kaçmamış, kısa da olsa buna değinmişlerdir. Bunlardan Henri Pirenne, bu etkinin, batıya, doğudaki benzer kuruluşlardan geldiğini söylemiştir.

Gerçekten, Avrupa'nın her bölgesinden toplanarak yola çıkarılmış olan "Haçlı Orduları", o çağlarda doğudan birçok müessesenin batıya aktarılmasında aracılık etmişlerdir. Özellikle IV. Haçlı Seferi sonunda, İstanbul'un bunlar tarafından ele geçirilip 1204–1261 yılları arasında bir devlet kurulmuş olması, bu yamalı bohça Avrupalı halkla Anadolu Selçuklu Türklerinin oldukça sıkı ve yakın ilişkileri olmuş, birbirlerine etkide bulunmuşlardır.

Bu etkinin, Osmanlılar devrine dek sürdüğüne dair elimizde canlı örnekler ve sağlam belgeler vardır. XV. yüzyılın ünlü tarihçilerinden Aşık Paşa Zade Derviş Ahmet Aşıkî (1393–1481), Bizans halkından bir çok kişinin, Osmanlı şehir ve kasabalarına gelip yerleştiklerini veya pazar pazarlamaya geldiklerini, örneğin Bizans şehri Bilecik halkının, Eskişehir bölgesindeki Osmanlı kasabalarına pazara geldiklerini, bunlar arasında kadınların bile bulunduğunu söylüyor ki, bu durum, bu iki ayrı milletten unsurların, birbirlerinden kültür alışverişinde bulunduklarını kuvvetle destekler [109].

[108a] Bak. H. Prenne, Histoire du Moyen Age, ss. 128 vd. 155 vd. Marc Bloch, La Société Féodale, ss. 321 vd. 305 vd. Batı ülkelerinde esnaf örgütü Gild'ler, Hansa'lar dinî konfreriler, türlü meslek ve sanat erbabının kurduğu birliktler, bu birliklerin kuralları toplu yemekleri vesaire hakkında geniş bilgi için bak. Osman Nuri (Ergin), Mecelle-i Umur-u Belediye, I, ss. 479-496.

[109] Bak. Aşıkpaşaoğlu Tarihi, 1970 İstanbul. Atsız yayını, ss. 15-21.

Yukarıdan beri gördüğümüz gibi, bir toplum içindeki ekonomik ve sosyal gelişmeler, gerekli müesseselerin doğmasını ve kurulmasını zorunlu kılar. Ama bu müesseselerin hemen hiç biri, A dan Z ye dek yepyeni değildirler. Şu veya bu etkilerle, önceden bilinen, kullanılan bazı kuralları, bazı prensipleri benzeri müesseselerden alır ve uygular. Ahi kuruluşu, yüksek ahlak ilkeleri, karakter ve fazilet üstünlüğü ve sanat becerileri geniş ve sürekli teşkilatları dolayısıyla büyük ilgi görmüş, bu konu üzerinde kalem oynatan herkes bunlar, bu tür kuruluşların hepsi ile kıyaslamak istemişlerdir. Bu tür kuruluşlardan biri de Avrupa'daki Şövalye kuruluşlarıdır.

Şövalye kuruluşları nedir?

Hıristiyan âlemi, Kudüs'teki kutsal yerlerini ele geçirmek, gerçekte batıya Türk yayılışını önlemek amacıyla harekete geçirilen Haçlılar espirisinin bir yan ürünü olarak XII. yüzyıldan itibaren şövalyelerden oluşan askerî-dinî kuruluşlar ortaya çıkmıştı. Bunlar çoğu zaman Malta, Rodos, Kıbrıs gibi Ak Deniz adalarında faaliyet göstermişleridr.

Sözde ibadetle, gerçekte korsanlıkla ve vurgunculukla meşgul kişilerdi. Bazan kendi ülkelerinde bile baş ağrısı oluyorlar, devlet otoritesine, kırala karşı geliyorlardı. Bunların en önemlileri ve ünlüleri, 1118 yılında kurulan Tampilye Şövalyeleri (Chevaliers du Templiers) idi. Bunlar, korsanlık, saldırı ve yağma yoluyla muazzam mal ve servet sahibi oldular. Papalar ve Avrupa'nın birçok prensleri ve soylu kişileri bunlardan faizle para alırlardı. Bunlar, Fransa'da kırala karşı işi azıtınca, Osmanlı hükümdarı Osman Gazi'nin çağdaşı Fransa kıralı Güzel Filip (Philippe IV le Bel : saltanatı 1285-1314) bunları ve Fransadaki bütün şövalye kuruluşlarını ortadan kaldırdı; Tampilyelerin başkanını hapse attırıp mallarına ve paralarına el koydu.

Templiers'ler hakkında Meydan Larus (Tampliye, C. XI, 868) maddesindeki bilgiyi burada özetlemek istiyoruz : Tampliye; bu tarikattaki şövalye birliği, 1119 yılında Kudüs şehrinde Fransız şövalyesi Hugues de Payns ve birkaç arkadaşı tarafından kuruldu. Başlangıçta "İsa'nın yoksul şövalyeleri" adını aldılar ve aziz Augustinus mezhebini benimsediler. Filistin'in güvenliğini sağlamayı amaç edindiler. Kudüs kıralı 2. Baudouin (1118–1131) onları, eski Süleyman tapınağı yakınındaki bir saraya yerleştirdi. Bu tarikat 1128 yılında resmen onaylandı ve sert kurallara bağlandı. Tarikatın üyeleri, şövalyeleri yani soylular, rahipler ve papaslardan oluşuyordu. Başkanları prens rütbesinde idi.

1148 yılında Papa, bunlar için yani tarikat mensupları için beyaz harmanî ve kırmızı haçlı olarak dikilmiş bir kıyafet önerdi ve bu giysi biçimi onların resmî giysileri oldu. Bu tarikat daha sonra, bağımsız özel bir banka kurma imtiyazını elde etti. Filistin'de bir sürü kaleler elde ettiler. Malî güçleri artınca, kırallara ve papalara ödünç para vermeye başladılar ama onların bu zenginlikleri, kıralları ve din adamlarını kıskandırdı, kendilerine düşman etti. Mallarını ve paralarını elde etmek için engizisyon mahkemelerine verdiler, mahkeme sonunda çoğu işkence ile yada yakılarak öldürüldü. Tampliye'lerin malları "Hospitalier" tarikatına bırakıldı. Fransa kıralı 4. Filip (Güzel Filip) (1285–1314) Tampilyelerin taşınmaz mallarına el koydu ve böylece de onlar ortadan tamamen kalkmış oldular.

Bu tür şövalyelerin de, kuruluşa katılmayı, aralarındaki hiyerarşiyi ve her tür davranışlarını düzenleyen, dinî ve askerî prensiplerini kapsıyan tüzükleri vardı [110].

Ahi kuruluşlarının, Selçuklular zamanında ve özellikle Osmanlı devletinin kuruluşunda silah elde savaşlara katılmalarını, dinî ve ahlakî prensiplerini görerek, tüzükleri bakımından bu şövalyelerle ahileri karşılaştırma yapan bazı yazarlar da çıkmıştır ki, yukarıda da dediğimiz gibi bunların ortaya çıkış nedenleri ve amaçları tamamen başkadır. Bu itibarla da aralarında böyle bir karşılaştırma ve yakıştırma yapılamaz.

Bu etki konusunu bir cümlede özetliyecek olursak, her kuruluş yani müessese, içinden çıktıkları toplumun zorunlu kıldığı nedenlerle ortaya çıkar ve o nedenlerin gereklerine göre, gelişir değişir, bir biçimden başka biçime girer.

[110] Bak. Larousse du vingtième siècle, Templiers maddesi. Joseph Calmette, La Société Féodale, 1932, Paris, ss. 150 vd.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ANADOLU'DA AHİLİĞİN ORTAYA ÇIKIŞINI HAZIRLAYAN ETKENLER ve AHİLİĞİN SOSYAL YAŞANTIDAKİ ROLÜ

Anadolu'da Ahiliğin Ortaya Çıkışını Hazırlayan Etkenler :

Bilindiği üzere Anadolu, 1071 Malazgirt savaşında Türkler tarafından ele geçirildikten sonra, birçok kez doğudan (Ortaasya) kalkarak Horasan ve İran'da bir süre yerleşmiş Türklerden oluşmuş kalabalık kitleler halindeki Türk göçlerine kucak açmıştır.

Anadolu'nun Urfa'dan, başlıyarak Adana'ya dek giden sınırlarından zaman zaman giren Abbasiler ordusu, Niğde, Nevşehir, Kırşehir, Kayseri, Yozgat ve Ankara bölgelerine akınlar yapmış, bazan buralarda ele geçirdikleri yerlerde yerleşip kalmışlardır. Özellikle VIII. yüzyılın ikinci yarısından başlıyarak XII. yüzyıla dek Türk askerlerinin, Abbasîler ordusunun en güçlü en etkili ve en kalabalık bir bölümünü, komutanlarının büyük bir kısmını teşkil ettiğini biliyoruz. İşte bu, IX, ve X. yüzyıllarda Arap ordusunda Anadolu'nun içlerine giren Türklerin adlarını yüzyılların ihmalinden, yıpratmasından korunabilmiş mezar taşlarında görüyoruz; hatta elimizdek Kırşehir'de düzenlenmiş M. 903 tarihli bir vakfiye bile var[111]. Bu bize, buraya o sıralarda gelmiş olan Türklerin uzun süre yerleşmiş olduklarını da gösterir. Belki de doğudan geldikleri yerlerin, Orta Asya'daki Türk ülkelerinin iklimine, jeolojik yapısına ve florasına benzediğinden, Kırşehir yöresi çok eskiden beri Türklerin hoşuna gitmiş ve yerleşme bölgesi olarak seçilmiştir.

Bu ilk fetih için gelişten, Moğol saldırısına dek, Ortaasya, Horasan ve İran bölgeleri, engelsiz ve kesiksiz olarak Türklerin elinde bulunduğundan Türk halkının Anadolu'ya göçü normal bir hızla sürdü.

Bunların 1225 lere dek yapılanı, Türk savaşçılarının burada kendi alplik, yiğitlik vasıf ve heyecanları için bir uygulama alanı, Türk göçebelerinin, daha iyi bir iklime gelme, otlak, yaylak ve kışlak aramaları yüzündendi.

[111] Kırşehir'deki bu mezar taşları ve vakfiye hakkında bak. C. H. Tarım, Tarihəi Kırşehri-Gülşehri, 1948, ss. 9 vd.

1225 lerden sonraki göçlerin nedeni ise, korkunç, merhametsiz Moğol saldırısı önünden kaçıştı. Yani ilk göçlerde çoğu, savaşçı, hayvan yetiştirici göçebe halk olduğu halde, Moğol saldırısından kaçıp gelenler, zengin tüccar ve sanatkârlar idi. İlk gelenlerin çoğunun asıl uğraşıları askerlik ve hayvan yetiştiricilik olduğundan, bunların yöneticilerinin, bürokrasi hizmetinde kullanmak üzere getirdikleri kişiler, İran'da yetiştirilmiş olduklarından, sarayın ve çevresindekilerin edebiyatında, şiirinde ve yazışmalarında fars dili ve edebiyatının etkisi çoktu.

XIII. yüzyılda gelenler ise hızla ve doğrudan doğruya geldiklerinden, dil, şiir, müzik hatta dinî töre ve gelenekleriyle tamamen ırkî ve millî özellikleri haiz bulunuyorlardı. Moğol saldırısı o denli âni ve kanlı oldu ki, bunlar daha uzaklara, emniyetli yerlere ulaşmak için İran'da eylenmeyip Anadolu'ya koştular, her şeylerini, maddî manevî bütün varlıklarını buraya getirdiler. Burada da sanat ve ticaretlerini sürdüreceklerdi. Asya'nın uygar büyük Türk şehirlerinden gelme bu sanatkâr ve tüccarlar, yerli Bizanslı meslektaşlarına rekabet edebilmek, tutunabilmek için aralarında birliğe, dayanışmaya muhtaçtılar. Bu dayanışma ve birlik önce, Türk halkının çok muhtaç bulunduğu, çok kullandığı eşyayı üreten sanat kolları mensupları arasında oldu. Bunlar, deri işçiliğine ait şeyler olmalı idi

Atlı asker ve atlı göçebe olan bir ulusun en çok kullandığı şeyler, yemeni, çizme gibi ayakkapları ile at eğerleri, kolan, kuskun, yularlar, kemerler gibi saraçlık eşyası ile deri su kapları idi. Tabiî önce, bunların yapılacağı derilerin hazırlanması yani derinin işlenmesi geliyordu.

Bu ikinci kez gelenlerin Anadolu'ya yerleşmelerinden on onbeş yıl sonra bu kez Anadolu, Moğol saldırısına uğradı. 1220 lerde yaptığı bir saldırı ile Harezmşahlar Türk İmparatorluğunu ortadan kaldıran Moğolların İran'a gelip yerleşen ve İran Moğolları ve ya İlhanîler adıyla anılan kolu, 1243 yılında Kösedağ adlı yerde Selçuklu sultanının ordularını yenilgiye uğratıp kendisini haraca bağladı ve ülkeyi, yolladığı genel valilerin yönetimi altına soktu. Bundan sonra Annadolu halkının bütün kazancı ve yüzyıllar boyunca Türk hükümdarlarının biriktirmiş oldukları servetler, altun, gümüş, develer ve katırlarla, İlhanlılar başkenti Sultaniyeye taşındı.

Örneğin, 1298 yılında, Moğolların, Anadolu genel valisi Abuşka'nın, normal haraç dışında Antalya bölgesinde hükümdarlardan aldığı şeyler arasında eyer, paldum gem vb. gibi som altunla bezenmiş saraç eşyası

ve içlerinde bir de altı kgr. ağırlığındaki altun gerdanlığın bulunduğu göz önüne alınırsa, Anadolu'daki Moğol yağmasının genişliği ve süreklilığı anlaşılır.

Anadolu Türk halkının gördüğü zulüm yalnız mallarının ellerinden alınmasıyla bitmiyordu. Bizzat Selçuklu hükümdarı, onun valileri, yöneticileri sıkıştırılıyor, onlarda halka rahat vermiyorlardı. Bu huzursuzlukların sonucu olarak da halk valilere ve yöneticilere, onlar hükümdara yada Moğol genel valisine karşı ayaklanıyor, silahlı çatışmalar oluyor, İlhanlı hükümdarı kalabalık ordu ile Anadolu'ya girip her tarafı yakıp yıkıyordu. 1256 da kurulan Karamanoğulları Beyliği, sağlam bir millî şuurla bu Moğol zulmüne karşı zaman zaman baş kaldırıyordu. Bunlardan Mehmet Bey (1261–1278), dil, edebiyat ve bürokrasideki İran kültür etkisine boykot edip, sarayda, divanda (bürolarda), çarşıda, pazarda türkçeden başka dil kullanılmamasını ilan etmişti. Bunlar ve ara sıra yapılan haçlı savaışlarının yıkımı yetmiyormuş gibi Anadolu bir de, İran Moğolları ile Mısır'daki Türk Kölemenleri devletlerinin güç deneme alanı oluyordu.

Bu olaylar hakkında bir tarihî örnek verelim :

1277 de Muinüddin Pervane ile Sahip Ata Fahreddin, bu zamanda iktidarda bulunan Selçuklu hükümdarı Gıyaseddin Keyhusrev III'ün kız kardeşi Selçuk Hatun'u (Rükneddin Kılıcarslan IV'ün kızı), nişanlısı olan İlhanlılar hükümdarı Abaka'ya (1265–1282) götürmek üzere yola çıkmışlardı. Müslüman bir hükümdarın kızı, puta tapıcı Moğol kıralına gelin gidiyordu[112]. Halkın dedikodusunu ve bağnazlığı sömürenlerin ülkede karışıklık çıkarmaları her an beklenebilirdi. Bu bakımdan yola çıkmış olanlar ayaklarını sürüye sürüye ve pek yavaş gidiyorlardı ama, gelini zamanında yerine ulaştırmamakta hayatlarına mal olacak bir suç olduğundan ne yapacaklarını şaşırmış bir durumları vardı. Yola çıkan beyler tereddütlerinde haklıydılar. Nitekim, Tacettin Mu'tez'in adamlarından iken görevini bırakıp tasavvuf yoluna giren Genceli Şemseddin, Beylerbeyi Hatıroğlu'nu kandırmıştı. O da küfre karşı müslümanlığı savunmak için ortaya atılmıştı. Kardeşi Ziyaeddin'i, ötedenberi Moğollara düşman olan Mısır Kölemenler hükümdarı Bay-

[112] Bak. Abdülbaki Gölpınarlı, Mevlanadan sonra Mevlevîlik, İst. 1953, ss. 3 vd. Kerimüddin Mahmut Aksarayî, Tezkire-i Aksarayî, Türk Tarih Kurumu yayını Ank. 1944. ss. 153 vd. İran Moğolları hükümdarları arasında islamiyeti kabul eden ilk kişi, Gazan Mahmuttur (saltanatı : 1295–1304).

bars'tan (1260–1277) yardım istemek için Şam'a yolladı. Kısa bir süre önce, Celaleddin Harezmşah ile Anadolu'ya gelen ve Harezm ordusunun bozguna uğramasında sonra bu ülkede kalan Bicar Bahadur da Sultaniye'ye gidiyorum diye Diyarbakır'ın bir yıllık vergisini alıp ordan askeriyle Şam'a gitmişti.

Karamanlılarla uç beyleri de Hatıroğlu'na katıldılar. Bunlardan cesaret alan ve Şam'dan yardım geleceğini uman Hatıroğlu, yanındaki askerlerle, Niğde çevresinde muhafız olarak bulunan ikiyüz kadar Moğol askerine baskın yapıp hepsini kılınçtan geçirdi. Az sonra da altı bin kadar Şam askeri Anadolu'ya girdi. Elçiler de gelip, Melik üz-Zahir Rükneddin Baypars I Bundukdarî'nin yola çıktığını bildirdiler. Beylerbeyi Hatıroğlu, derhal çevreye fermanlar yollıyarak Anadolu'yu Moğol kâfirlerinden temizlemek üzere gelen ve gelecek olan orduyu doyurmak için halktan para, yiyecek vb. istemeye koyuldu.

İşin sarpa sardığını gören Pervane ile Sahip Ata Fahreddin, Moğollara gidip durumu anlattılar. Hatıroğlu daha hiçbir şey elde etmeden çevreye fetihnameler yollarken Moğollar yola çıktılar, Şam askerleri de yurtlarına döndüler. Genceli Şemseddin tutulup öldürüldü. Hatıroğlu, Adana-Niğde arasındaki Loluva kalesine sığındı fakat kale muhafızı, Moğollardan ürküp onu teslim etti. Yapılan muhakemede bütün iş ortakları anlaşıldıktan sonra Hatıroğlu öldürüldü, malları yağma edildi.

Din uğruna, ya da haysiyet ve şeref adına da olsa gene halk büyük acı çekti. Bu ayaklanmalar biter bitmez bir yenisi başladı. Hatıroğlu'na taraftar olan Karamanoğulları, Moğollara mal ve vergi vermemekte ayak diriyorlardı. Üzerlerine yollanan ordudan çekinip yüz bin dinar (bugünkü parayla 25 milyon TL.) vermeyi kabul ettikleri halde ordu komutanı Hutenli Bedrettin, daha çok istedi. Bıçak kemiiğe dayanıp canlarından bezen Karamanlılar, ne olursa olsun deyip Moğollara saldırıp bozguna uğrattılar. Moğolların bütün ağırlıklarını ele geçirdiler. Gene bu sırada, Karamanlılarla birlik olan uç Türkleri, bir frenk kafilesini yağma etmişlerdi. Üzerlerine varan Emin üs-Sevahil Hâce Yunus, uzlaşmaya vardıkları halde bunlardan Bedrettin'in yaptığı gibi çok mal ve para isteyince Karamanlılar ve uç beyleri, Hâce Yunus'u bozguna uğratıp ordunun bütün ağırlıklarını ellerine geçirdiler.

1277 yılında Mısır Türk kölemenleri kıralı Baypars, büyük bir orduyla Anadolu'ya girdi Moğol ordusunu bozdu. Muineddin, Kayseri'ye,

oradan da Tokat'a kaçtı. Baypars, Kayseri'de on gün kadar kaldı; fakat durum ciddiydi, yiyecek içecek bulmakta güçlük çekiliyordu.. Muineddin ile öteki beyler de, gelip geçici olan bu akını ciddî saymıyor, Moğollarla iyi geçinmek ve çıkarlarının bulunduğu Anadolu'dan gurbet ellere düşmemek için gelip Baybars'a katılmıyorlardı. Baypars, belki de geldiğine pişman bir durumda yurduna döndü. Tam bu sırada bizzat Moğol kıralı Abaka, Mısır ordusu üzerine yürüdü ise de onların döndüğünü öğrenince bir süre Erzincan'da kalıp geri döndü. Dönerken, Baypars'ın geleceğini bildiği halde kendisine haber vermedi diye Muineddin Pervane'yi birlikte götürdü ve Aladağ'da öldürttü. Bu son olaylar, devlet büyüklerini o kadar etkilemişti ki, Mecdüddin Atabek, Abaka'yı uğurlayıp dönerken hastalandı. Sivas'ta öldü. Tacettin Mu'tez, Erzincan'a kadar Abaka ile gidip orada Abaka'nın Moğol beylerinin istedikleri malları verdi, ordunun ihtiyacını gidermiye çalıştı fakat Abaka'nın hareketinden biraz sonra hastalanıp öldü. Ülkenin sayılı bilginlerinin bir çoğu da bu sıralarda öldü. Kadıasker Hüsamettin gibi bazı bilginler de yerlerini yurtlarını bırakıp Şam'a, Baypars'ın ülkesine sığındılar.

Aynı yılda (1277) çıkan Cimri isyanı, orta Anadolu'yu kasıp kavurdu. Vergi toplayıcılardan Kızıl Hâmit Aksaray'ı yıkıp yaktı. Moğol ordularına karşı durabilmek için halkı, tüccar ve sanatkârları şehirden sürüp çıkardı. Savaş sırasında kendisi öldürüldü fakat bu yüzden suçsuz halkın bir kısmı kılınçtan geçirildi, bir kısmı tutsak oldu, Kızıl Hâmit'in bütün malları yağma edildi[113].

Bu gibi olayların sık sık cereyan ettiği Anadolu halkı canından bezmiş durumda idi. İşte bu kritik devrede Ahi Evran, Baba İlyas, Hacı Bektaş, Mevlana Celaleddin Rûmî gibi Türk büyükleri, her biri bir başka yönden halkın maneviyatını yükseltmek, millî duygularını ayakta tutmak için büyük çabalar harcadılar.

Baba İlyas, yönetime karşı kritikleriyle, Mevlana Konya'da saray ve yöneticilerine ahlak ve hoşgörü telkinleriyle, Hacı Bektaş, köylü ve göçebe halk arasına girerek onların her tür davranış ve gerekleri ile, dilleriyle, şiirleriyle, müzikleriyle, ahlaklarıyla ilgilenerek, Ahi Evran esnaf ve sanatkârları bir birlik altında toplıyarak sanat ve ticaret ahlakını, üretici ve tüketici çıkarlarını güven altına almak suretiyle bu kötü

[113] Bak. Bundan önceki notta adı geçen eserler ve yerler.

politik ve ekonomik atmosfer içinde onlara yaşama ve direnme gücü verdiler[114].

Ahi örgütüne giren esnaf ve sanatkârlar, meslekî, dinî ve ahlakî, eğitimden ayrı olarak askerî talim, terbitye de görüyorlar, gerektiğinde ordu ile savaşlara katılarak düşmanla yiğitçe çarpışıyorlardı. M. Fuat Köprülü, Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu adlı eserinde bu örgüt mensuplarının büyük yardımını uzun uzun anlatır[115].

Ahi Evran, zaten yüzyıllardır savaşçılık ve dinî, ahlakî, bilgiler vermekte büyük ve önemli görevler yerine getirmiş bulunan fütüvvet teşkilatından ve fütüvvetnamelerden faydalanarak ahi örgütünü kurdu. Gene o sıralarda, her devirde ve günümüzde olduğu gibi, dinî duygular sömürücüsü çıkarcılar ortaya çıkmış bunlar, halkın sırtından bedava geçinmek için günah affettirme ve cennete girme beratları dağıtmaya başlamışlardı.

Yalnız oturup dua etmekle iş bitmez, çalışmak tedbir almak da gereklidir ve ancak bu sayede namerde muhtaç olmadan, başkasına el açmadan alnı açık yaşanabilir.

İşte Ahi Evran, Türk halkının ekonomik durumunu yükseltmek, başkasına el açmadan, alın teriyle, şerefle yaşamanın yollarını, bir sanat veya meslek sahibi yaparak göstermek, aynı zamanda dinî hisler sömürücüsü çıkarcıların sarkıntılıklarından da korumak istiyordu. O işe, debbağ, ayakkabıcı ve sarac esnafını toplayıp örgütlemekle başladı. Üstün becerisi, ahlâkî sağlamlığı ve hakseverliği ile büyük bir şöhret ve saygı topladı. kurduğu örgütün başkanı, "ahi babası" oldu. Bir süre

[114] O zaman uyandırılan bu millî şuur XV. yüzyıl sonlarına dek ayakta kalmıştır. Babaîler tarikatının kurucularından Baba İlyas'ın torunu Aşıkpaşa, Türk kültür müesseselerinin ihmali karşısında yakınarak şu şiiri söylüyor.:

Türk diline kimseler bakmaz idi
Türklere hergiz gönül akmaz idi
Türk dahi bilmez idi bu dilleri
İnce yolu ol ulu menzilleri

Hacı Bektaş Velayetnamesinde de Ahi Evren'le Hacı Bektaş'ın rolleri şu mısralarla anlatılıyor :

Nakleder ol Kân-i eltaf-u kerem-Hacı Bektaş'-i Veliy-yi Muhterem
Kırşehir'de Ahi Evran ile-Oturup sohbet ederdi bile
Kırşehride ne ki var has-u âm-Kıldı istikbal Hünkârı tamam

Bak. C. H. Tarım, Tarihte Kırşehri-Gülşehri, 1948, ss. 22.

[115] Bak. Fuad Köprülü, Osmanlı Devletinin Kuruluşu, 1959, Ank. ss. 80

sonra 32 kola ayrılan deri işçiliği, zamanla Anadolu'da, Balkanlarda ve Kırımda gelişmiş, geniş bir örgüt haline gelmişti.

XVII. yüzyıl Türk gezgini Evliya Çelebi, Edirne debbağlarından söz ederken : "Debbağhanede 5000 kadar Ahi Evran köçeği, feta ve tevânâ, serbaz, şahbaz yiğitler çıkar" demektedir. İstanbul debbağ ve saraçlarından bahsederken de bunların gene Ahi Evran ocağına bağlı olduklarını yazıyor. 1651 yılında İstanbul'da esnafın yaptığı bir ayaklanmayı anlatırken "önce Saraçhaneden ahiler bayrak, davul ve kudüm kaldırıp cümle dükkânlar kapandı ve camiler kilitlendi." diyor.

Anadolu'da Ahiliğin ortaya çıkışını hazırlıyan etkenleri özetliyecek olursak bunları şöyle sıralıyabiliriz :

Doğudan Asya'daki büyük ve uygar Türk şehirlerinden gelen çok sayıdaki sanatkârlara kolayca iş bulmak, yerli Bizans sanatkârları ile rekabet edebilmek, tutunabilmek için yaptıkları malların kalitesini korumak, üretimi ihtiyaca göre ayarlamak, sanatkârlarda sanat ahlakını yerleştirmek, Türk halkını ekonomik yönden bağımsız hale getirmek, ihtiyaç sahibi olanlara her alanda yardım etmek, ülkeye yapılacak yabancı saldırılarında devlet silahlı kuvvetleri yanında savaşmak, Türklük şuurunu, sanatta, dilde, edebiyatta, müzikte, gelenek ve göreneklerde millî heyecanı yaratıp ayakta tutmak...

İleride göreceğimiz gibi "yaren teşkilâtı" adıyla köylere dek inmiş bulunan bu örgüt, bu saydığımız ödev ve görevlerin yerine getirilmesinde büyük rol oynamıştır. Elimizde, o devirlerde bunların yaptıkları işleri, yerine getirdikleri görevleri bize aktaran eserler çok olmamakla birlikte, sadece İbn-i Battuta'nın ve Evliya Çelebinin verdikleri bilgiler bile bu örgütün Türk kültürüne ve sosyal yaşantısına çok şeyler kazandırdığı hakkında bir fikir vermeye yeter niteliktedir.

Anadolu'da Ahi kuruluşunun öncüleri :

Gözden geçirdiğimiz otuz kırk kadar fütüvvetnamede, fütüvvetten söz eden en eski eserlerden, Anadolu'da yazılmış en yenilerine dek hepsinin bahsettiği fütüvvecilik vasfı, ufak tefek farklarla birbirinin aynı olmakla birlikte, bu vasıfları haiz ve fütüvvet kurallarına uyan kişilerin, türlü yerlerde ve zamanlarda, feta, ayyar, şuttar ve civanmert, yiğit ve ahi adları ile anıldıkları görülüyor. Bu itibarla Anadolu'daki ahi örgütüne bağlı olanlarının da, Yahya b. Halil'in fütüvvetnamesini, Suhraverdî'ninki ile karşılaştırdığımızda gördüğümüz gibi, bunlara

sonradan birçok tarikatın, özellikle Bektaşiliğin erkânından akidelerinden bazı hususlar sokulmuş görünmekle birlikte esas itibariyle Nâsır tarafından tanzim ettirilen, ondan daha önceki eserlerde genel hatları belirtilmiş olan genel kurallara uymuş oldukları anlaşılıyor.

Fütüvvete lâyık olabilmeleri için bilim ve sanat bilmeleri [116] gerektiği, çoğu kez Cuma akşamları yapılan toplantılarında, yani ahi sohbetlerinde Kur'an, hadis, menâkib, muâmelat-ı hukemâ, evsaf-ı müzekkâ sergüzeşt-i şüheda, nisbet-i ahibba, letaif-i zurefâ, esrar-ı fıkara, süluk-i suvefa, belagat-ı şuara [117] okuyan mezar, cami, türbe vb. kitabelerindeki ve adları aşağıda bildirilen öteki eserlerinde bulunan bilgilere göre, Anadolu'nun hemen her tarafına, Kırım'a, Balkanlar'a yayılmış olan bu kurum üyelerinin, yönetim, politik, sosyal, ekonomik yaşantıdaki rolleri, görevleri ne idi? Bunların uyacakları edepleri, erkânı kapsayan ve içtüzükleri niteliğinde görünen fütüvvetnamelerde bu hususlara dair bir kayda tesadüf edemiyoruz. Ancak kitabeler, edebî ve tasavvufî kaynaklar birbirini tamamlamıyan ayrı bilgiler vermektedirler. İbn-i Bibî'nin Anadolu Selçukluları Tarihinde, Kerimüddin Mahmud'un Müsameret ül-Ahbar'ında Şikârî'nin Karaman Tarihi'nde, Ahmet Eflâkî'nin Menakıb ül-Ârifin'inde, Aziz b. Erdeşir Esterabadî'nin Bezm-ü Rezm'inde, İbn Batuta'nın ve Evliya Çelebi'nin seyahatnamelerinde, Âşık Paşazadenin tarihinde, Hoca Sadettin Efendinin Tac üt-Tevarih'inde, Âlî'nin Künh ül-Ahbar'ında, T. T. Kurumu Kitaplığındaki yazarı belirsiz Hadikat üs-Salâtin'de ve bunlara benzer eserlerde, ferman, icazetname ve vakfiyelerde, Selçukluların son devirleriyle Osmanlıların kuruluşu sırasında Anadolu'da temayüz etmiş ve büyük bir kısmının Horasan ve Türkistan'dan gelmiş olduğu belirtilmiş ahi şahsiyetlerinden bahsedilmektedir.

Daha sonraki zamanlarda, yani Osmanlıların kuruluşu sırasında bir kısmı bilgin, kadı olarak bilim alanında, bir kısmı, vali, komutan olarak yönetim ve askerlik alanında, bir kısmı büyük ticaret ve sanatla meşgul olarak bu alanlarda fütüvvetciğili temsil eden bilgin, mutasavvif, abdal ve gazilerden oluşan bu zümrenin, Selçukluların Anadolu'ya gelişleri sırasında da gelmiş ve o zamandan başlıyarak fütüvveciliği tedricî bir surette yaymağa başlamış olmaları kuvvetle tahmin edilebilir.

[116] Bak. Çobanoğlu Halil Fütüvvetnamesi, yaprak 56 b.

[117] Bak. Millî Eğitim Bakanlığı Genel Kitaplığındaki 355 No.lu yazma fütüvvetname. yaprak 93a. Aynı zamanda bak. İbn-i Battuta Seyahatnamesi, Şerif (Çavdaroğlu) çevirisi, I. 346.

Mevlana Celaleddin Rumî ile oğulları zamanında, ahilerle bunların ilişkilerine dair bilgi veren eserlerde, Mevlana'nın dostane ilişkiler sürdürdüğü Urmiyeli Çelebi Hüsameddin'in dedeleri hakkında, adı Muhammed olan babasının, tariykı cah ve mansıp ihtiyar edip Konya'da ahi olup bütün halk üzerinde manevî nüfuz kurduğu, bu nedenle mal eşya sahibi olduğu, künyesinin : Hasan b. Muhammed b. Ahi Türk olup dedelerinin, Şeyh ebu'l-Vefa'ya yetiştiği [118] söyleniyor ki, dört nesil yukarıda ahilikle anılmaları çok dikkate değer niteliktedir. Sultan Veled divanında da, bu Ahi Muhammed'in ölümü dolayısıyla yazılmış sitayişkâr ve uzun bir övgü vardır. Burada Ahi Muhammed'in iyilikleri, hasletleri ve meziyetleri anlatıldıktan sonra, ihtiyar, genç ve çocukların, kendisinin kulları olduğu, fityan arasında çok sayıldığı ve seçkin olduğu söyleniyor [119]. Gene Hüsameddin Çelebi zamanında Sivas'ta yaşamış bir de Ahi Muhammed Divane vardır ki bu, başka kişidir. Bu sonuncu hakkında da, Mevlana Nâsırî, Kitab ül-İşrak adlı eserinde 38 beytlik bir övgü yazmıştır [120].

Divan-ı Sultan Veled'de Ahi Muhammed'den başka Ahi Kayser, Ahi Çoban, Ahi Yusuf, Ahi Ahmet, Ahi Sadettin hakkında da övgüler vardır [121].

Sevakıb tercümesi, Çelebi Hüsameddin hakkında : babasından kalan malı mülkü feda ederek Mevlana'nın yanında kaldığını ve kendisinin şafii mezhebinde olduğunu, Mevlana'ya, mezhebini değiştirip hanefi mezhebine gireceğini söylemesi üzerine Mevlana'nın "kendi mezhebine uy, bizim tarıkatımıza saygı göster ki özdeşliğin gerçekliği meydana çıksın" dediği ve Mevlana'nın hanesfi mezhebinde olduğu kaydedilmektedir [122].

Bir kısım ahilerin de Selçuklular zamanında ticaretle meşgul olduklarını, bu yolla büyük mal ve para kazandıklarını biliyoruz. Örneğin, bunlardan Ahi Ahmet Şah adında biri, ipek tüccarı olup Konya'da ve Tebzir'de ticarethaneleri bulunuyordu. İran Moğolları hükümdarlarından Keyhatu yani İricin Türci (1291–1295) Konya'ya geldiğinde Ahi Ahmet Şah kendisiyle konuşup, ona bir altun ve değerli taşlarla işlemeli kemer

[118] Bak. Tercüme-i Sevakıb, bizdeki yazma nusha, yaprak 190 b, 191 a.
[119] Bak. Divan-ı Sultan Veled, Feridun Nafiz Uzluk yayını, metin kısmı, ss. 370.
[120] Bak. Kitab ül-İşrak, F. Taeschner yayını, farsça metin kısmı, ss. 61-63.
[121] Bak. Divan-ı Sultan Veled, F. N. Uzluk yayını, metin kısmı, ss. 150-151, 370.
[122] Bak. Tercüme-i Sevakıb, bizdeki yazma nusha, yaprak 191, b 192 a.

ve iyi cins bir at hediye etmişti[123]. Bu gibi zengin ahi şahsiyetlerinin Anadolu'da bir çok zengin vakıflar tesis ettiklerini Vakıflar Genel Müdürlüğündeki vakfiyeler göstermektedir ki, ahi vakıflarından bir kısmı, rahmetli Muallim Cevdet'in Zeyl'inde kaydedilmiştir[124].

Ahilerin, Osmanlı Devletinin kuruluşu sırasında da rol oynadıklarını daha önce belirtmiştik. Topkapı Müzesinin emekli müdürü Tahsin Öz tarafından yayınlanan bir vakfiyede, Murad I'in, ahilerden şed kuşandığını ve kendinin de, hısımlarından Seydi Sultan'ın kızıyla evlendirdiği Ahi Musa'ya eliyle kuşak kuşatıp Malkara'ya ahi atadığı ve ona Malkara'da sınırları ve koşulları vakfiyede yazılı bir miktar yer vakfettiği, eğer Ahi Musa'dan sonra buraya bir ahi atanırsa bu mülke, aynı koşullarla, onun tasarruf edeceği yazılmaktadır[125]. Bu vakfiyede, vakfedilen yerin sınırları yazılırken "Foryaz ahisi tekye"sinden[126] söz edilmektedir ki bu da, daha önce buralarda ahi örgütünün ve toplantı yerlerinin mevcut olduğunu isbat eder. Bu bilgi, Kırşehir'de Hacıbektaş şehrindeki Hacı Bektaş Dergâhı meydan evinin kapısı üzerindeki kitabenin verdiği bilgi ile[127] karşılaştırılırsa Murad I'in fiilen ahiliğe katıldığı sonucuna varılabilir.

Aşıkpaşa Oğlu'nun tarihinde, Gelibolulu Âlî'nin Kühn ül-Ahbar'ında, Müneccim Başı Ahmed'in Camiüd-Düvel'inde, Şakayık-ı Nu'maniye'de ve öteki Osmanlı annallerinin birçoğunda, özellikle Osman I, Orhan, Murat I, Bayazıt I, Murat II ve Fatih devirlerinin bilginleri ve devlet adamları arasında bir çok ahi kişilerinin adları yazılmaktadır. Hatta Osman I'in kayın babası Şeyh Edebali'nin, Çandarlı Kara Halil'in ahi oldukları zikredilmektedir[128].

[123] Bak. Clement Huart, Les saints des derviches tourneurs, vol. II, 350 Tercüme-i Sevakıb, bizdeki yazma, yaprak 165a.

[124] Bak. Muallim Cevdet (İnançalp), Zeyl alâ fasl (el-Ahiyet el-Fityan) el-Türkiye fi Kitab el-Rihla li-İbn Battuta, İst. 1932, ss. 176-306.

[125] Bak. Tarih Vesikaları Dergisi, Cilt I, sayı 4, sayfa, 243.

[126] Vakfiyenin metnini Tahsin Öz yanlış okumuştur. Metindeki "Foryaz Ahisi Tekkesi" tabirini önceki ibaredeki "Gavur köyü yolundan gerisusıra" ibaresiyle karıştırmış. bu sonuncu ibaredeki (gerisusıra) yani gerisingeri tabirinin son kelimesini özel ad sanıp "Susıra Foryaz Ahisi" şeklinde okumuştur. Doğrusu : "Gavur Köyü yolundan gerisusura Foryaz Ahisî Tekkesi"dir. Buradaki Foryaz da "Poyraz yeli"nin halk ağzındaki yanlış söylenisidir. Bak. bundan önceki notta geçen metin, satır, 35-36,

[127] Bak, Halim Baki Kunter, Kitabelerimiz, Vakıflar Dergisi, II, 432, Kitabe, 769/1367 tarihlidir.

[128] Bak. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, Ankara, 1947, I, 276. C. H. Tarım, Tarihte Kırşehri-Gülşehri, 3. baskı, İst. 1948, ss. 59.

Anadolu Selçuklularında ve Osmanlılarda olduğu gibi Anadolu Beyliklerinin bazılarında da Ahilerin saygı ve sevgi gördüklerini ve kendilerine önem verildiğini, yönetimde ve askerî komutanlıklarda görev aldıklarını görüyoruz. Bu cümleden, Karamanoğulları ile olduğu gibi Sivas hâkimi Kadı Burhaneddin ile de yakın ilgileri vardı. Kadı Burhanettin (hayatı : 1344–1398. hâkimiyeti : 1381–1398) Ahi İsa, Ahi Nevruz, Ahi Alişah, Ahi Muhammed, Ahi Nasrüddin gibi nüfuzlu ahilerle daha hükümdar olmadan önce iyi ilişkiler kurmuştu. Örneğin Ahi İsa ile evvelden beri dost olup, kendisi Sivas hâkimi olduktan sonra (1381) Ahi İsa'yı Amasya hâkimi Hacı Şadgeldi katına elçi olarak göndermiş bundan sonra kendisi Kayseri'ye saldırdığında onu, askerinin bir koluna komutan atamıştı [129]. Ahi Nevruzla önce dost iken sonraları araları açılmıştır [130]. Kadı Burhaneddin Zile'de yaptırdığı medrese ile bu şehrin yönetimini Ahi Alişah'a verdi [131].

Kadı Burhaneddin, dinlenmek için Kösedağ'a gittiğinde Emir-i Hac, sarraflardan Bayezid ve ahilerden Hoca Anaste'nin oğlu Ahi Muhammet, Ahi Nasrüddin, bazı kişilerle birleşerek Sivas'ta ayaklandıklarında, ötekiler idam edildiği halde Ahi Muhammed'i affetmiştir [132].

Anadolu'da sanatkârlardan kurulu ahi topluluklarının başkanı bulunan ahi şeyhlerinin bunlar üzerindeki davranışları, görev ve yetkilerinin neler olduğuna dair fütüvvetnamelerde bir kayıt yoktur. Son zamanlarda elimize geçen, Kırşehir'de Ahi Evran zaviyesi postnişinlerinden (ahi baba) ve Ahi Evran torunlarından Seyyid Şeyh Musa tarafından 1818 yılında Tosya'daki esnaflar, debbağlar ve sanatkârlar üzerinde duacı atanan, Şeyh İsmail Rumî evladından Tefsirci Şeyh Mustafa Efendi tekkesinde postnişin Seyyid Şeyh Hacı Ahmet Efendiye verilen icazetnamede : Memalik-i Mahrusede vaki ehl-i sanayi ve debbağlar hırfetlerinin, hattı hümayun ile şeyhleri olan Ahi Evran zaviyesi postnişinleri bulunan Ahi Evran evladının, bu zümre üzerine şeyh olup duacı, ahi baba kethuda, yiğitbaşı, halife ve usta oğulları nasbının babadan deden kendilerine ait olduğu, kimsenin müdahale etmediği ve bu sebeple âdete göre gelirinin de adı geçen zaviyenin onarılmasına

[129] Bak. Aziz b. Erdeşir Esterabâdî, Bezm-ü Rezm, İst. 1928, ss. 228, 324, 325, 331. Hüseyin Hüsamettin (Yesar), Amasya Tarihi, III, 103.

[130] Bak. Bundan önceki notta adı geçen Bezm-ü Rezm, ss. 256, 258, 268, 279-281.

[131] Bak. Bundan önceki eser, ss. 309-315.

[132] Bak. Aynı eser, ss. 325, 327, 329.

bakımına ve buraya gelip gidenlere yemek verilmeye sarfedildiği, bunların atadıkları şeyhlerin, kendilerinin vekilleri olarak 32 esnafa nizam ve rabıta verdikleri, esnaflar arasında pirlerinin yoluna aykırı ve fütüvvete ters düşen davranışlarda bulunanlar olursa te'dip için dükkânlarını kapatıp kendilerini azarladıkları, üç günden sonra tövbekâr olurlarsa dükkânlarını izinle açıp tekkeye kurban astırıp, eşiğine yüz sürdürüp ihtiyarların ellerini öptükleri, inad edenler olursa, şeriat marifeti ile te'dip edildikleri kaydediliyor[133].

1787 yılında, Abdülhamit I tuğrasıyla Muhammed adında birine, Tosya'daki bedestan duacılığı için verilen beratta, bu şehrin bedestan duacılığı ile iplik pazarı kantarcılığının ve sofçu, demirci, semerci ve mutab (mutaf : çulcu ve keçeciler) esnaflarının ahi babalığının, ortaklaşa üç kişi üzerinde bulunduğu, bunlardan birinin, çocuksuz ölmesiyle yerinin, bu işi ortaklaşa yapanlardan birine tevcih edildiği kaydedilmektedir ki, bundan önce zikredilen icazetnamede, bu görevler üzerinde babadan dededen Ahi Evran zaviyesinde postnişin Ahi Evran evlatlarının tasarrufta bulundukları kaydedilmesine rağmen bu berat tarihinde, yani 1787 yılında, bu sanatkârlar üzerinde ahi babalar ve duacı tayin etme müsaadesinin, Ahi Evran zaviyesi postnişlerine henüz verilmemiş olduğu anlaşılmaktadır[134]; belki de sadece bu bölgede böyle idi.

Bu icazetname ve beratlarda görüldüğü gibi, ahilerin uygulamada izledikleri kurallar ve fonksiyonları hakkındaki bilgileri, fütüvvetnamelerden çok, berat, icazetname, ferman, huccet, şer'iye mahkemeleri ilamları, vakfiyeler vb. belgeler vermektedir. Bunların çoğu ise özel kişilerin ellerindedir. Zamanla bunlar yayınlandıkça konu daha çok aydınlanacaktır.

Ahiliğin Osmanlı sosyal hayatını düzenlemede rolü:

Ahilik, orta çağlarda Anadolu'nun sosyal yaşantısının düzenlenmesinde, büyük rol oynamıştır. XIII. yüzyılın ortalarından başlıyarak Türk gençlerini aylak kalmaktan ve türlü kötü akımların etkisinden kurtarmak, aynı zamanda o zamanlar devletin çok ihtiyacı bulunan

[133] Bak. Aslı, Bayındırlık Bakanlığı Murakıplarından Hüseyin Sıtkı Kökerde, kopyası bizde bulunan icazetname, 5 Ca. 1234/1 Nisan 1819 tarihlidir.

[134] Bak. Aslı, Bayındırlık Bakanlığı Murakıplarından Hüseyin Sıtkı Kökerde bulunan yazma berat. Bu berat sekiz satırdır. Üst kısmında Abdulhamit I'in (1774–1789) tuğrası vardır. H. 3 Rebiyülahir 1202 (12 Ocak 1788) tarihlidir.

askerî güce katkıda bulunmak için organize edilmiş olan ahi kuruluşu, çok yönlü sosyal yapıya sahiptir.

Bir kere, belli süre bir kademede kalarak pişirilen yamak-çırak-kalfa-usta hiyerarşisi kurmak ve bu kademelerdekileri, ve baba evlat ilişkisi gibi candan bağlarla bağlamak suretiyle sanatı, sağlam ahlâkî ve meslekî temellere oturtmuştur.

İkincisi, esnaf ve sanatkârlıkta önemli bir sorun olan üretici-tüketici çıkar ve ilişkilerini, birbirleriyle bir sürtüşmeye düşmiyecek biçimde ayarlamıştır.

Üçüncüsü, şehirlerden köylere, ülkenin en ücra köşelerine, dağ başlarına kadar yayılan bir zaviye yani, toplantı ve konuk evleri örgütü kurulmuştur ki, Orta Asya'dan Anadolu'nun en uzak köşelerine dek yüzyıllar boyu süren Türk göçü ile gelenlere ve İbn-i Battuta örneğinde gördüğümüz gibi her türlü konuğa sıkıntılı günlerinde kucak açan bu konuk evlerinin, yolların güvensiz, taşıma araçlarının ilkel, han ve başka konaklama yerlerinin nadir bulunduğu bir devirde ne büyük bir sosyal fonksiyon yerine getirdiklerini söylemeye gerek yoktur.

Ahilerin, Anadolu'nun bazı şehir ve kasabalarında yönetim işlerinde Selçuklulara yardımcı olduklarını görüyoruz. Hadikat üs-Salatin adlı yazma eser, ahilerin, Ankara'nın yönetiminde baştan beri yardımcı olduklarını söylüyor : "...Dar ül-islam olalı çok zaman idi. Fethi zamanında içinde kodukları hâkim neslinden haliya şehir ve hisar ve havalisinden bir miktar diyara, ahiler dimekle maruf oniki kimesneler hâkim ve valiyidi. Mahsulat-ı vilayeti ki emval-i bîgaye yetişti iştirakile zaptedip ittifak ile devayirin kâdir oldukları adüvden korurlardı. Her birinin kapusunda ve tapusunda şahlar âyinince yât-u yaragiyle âraste asker sûretinde birkaç yüz evbaş hazırbaşidi." [135]

Osmanlılar'ın da bunları "şehir ahileri" olarak bazı yerlere atadıklarını görüyoruz. I. Murad'ın düzenlediği bir vakfityede bu Osmanlı hükümdarının, ahilerden "şed-kuşak" kuşandığı ve kendisi de, hısımlarından Seydi Sultan'ın kızı ile evlendirdiği Ahi Musa'ya eliyle kuşak kuşatıp Malkara'ya ahi atadığı ve ona Malkara'da, sınırları ve şartları vakfiyede yazılı bir parça yer vakfettiği, eğer Ahi Musa'dan sonra

[135] T. T. Kurumu kitaplığındaki yazarı belirsiz "Hadikat üs-Salatın" adlı 1562 tarihli eser, Yazma No. 21, yaprak 50-51.

buraya başka bir ahi atanırsa aynı şartlarla vakfiyyede yazılı yerlere onun tasarruf edeceği kayıtlıdır[136].

Ülkenin zengin ve saygılı kişileri olan ahilik kurucuları, bütün güçlerini ve çabalarını, ülkenin türlü sanat erbabını bir örgüt etrafında toplayıp onları zaviyelere bağlıyarak manevî ve ahlaki yönden yüceltmek istemişler, bunda da çok başarılı olmuşlardır.

Ahilerin toplantı yeri ve konuk evi olarak kullandıkları ahi zaviyelerine işçi ve çıraklardan başka, öğretmenler, müderrisler, kadılar, hatipler, vaizler, emîrler yani bölgenin faziletli, saygılı, ve ulu kişileri devam ederdi. Ahiliğe kabul şartı, iyi ahlaklılık, yardım severlik ve cömertlik olduğundan bu örgüte girenler, temiz ahlaklı ve iyilik sever kişilerdi. Ahiler arasından yüksek sırada yöneticiler tabipler, valiler, komutanlar, müderrisler ve kadılar yetişmiştir. Bu kişilerden çoğunun, zaviye, han, hamam, medrese yaptırıp, buraların bakımları için zengin vakıflar bağladıklarını görüyoruz.

Son zamanlara dek hemen hemen istisnasız her Anadolu köyünde bir konuk odası bulunur, bu odanın yüklük denen yerinde, oda sahibinin malî gücüne göre 5-10 kişiye yetecek yatak, yorgan, yastık, kilerinde odun, su testisi, bardağı, oturulan yerin oymalarında kahve kavurma, soğutma, çekme, pişirme araçları ve fincanlar bulunurdu. Böylesine yaygın bir sosyal örgüt ve bunun devam ettirilmesi için gerekli ahlakî duygunun, hizmet eğitim ve alışkanlığının yerleştirilmiş olması dünyanın başka hiç bir ülkesinde yoktur. Türkçeye çevrilmiş bulunan "Türkler" adlı kitabında İngiliz gazetecisi David Hotham, Türklerin bu konukseverlik ve yabancıya saygı ve yardım hislerini, bir tür aşağılık duygusuna bağlaması, onun 7-8 yıl Türkiye'de kalmış birçok yerini gezmiş olmasına rağmen Türklerin karakterlerini, tarihî gerçeklerini iyi bilmediğini, anlıyamadığını gösterir.

Ahilerde zaviyeyi başkan yaptırır, halılar, kilimler ve başka gerekli eşya ile döşer, kandiller asardı. Her zaviyeye bağlı sanatkârlar, akşam üzeri işlerini bitirdikten sonra kazançlarından bir bölümünü başkana getirir, bu para ile yemek, meyve ve zaviyelerde kullanılan başka gerekli şeyler satın alınırdı.

Akşamları yemek yedikten sonra dinî ve ahlakî eğitimsel kitaplar okunur sonra sema ve raks (çalgı ve oyun) edilirdi. Bu durum bize

[136] Bak. T. Tarih Kurumu'nun yayınlandığı Vesikalar Dergisi sayı 4, sayfa 4, sayfa 243 deki belge vakfiyesi.

ahilerin ham sofu değil, din ile dünya işlerini bir arada yürüttüklerini gösterir. Akşama dek kafa ve kol gücü tüketen bir kişinin ertesi günü işini aynı istekle sürdürebilmesi için maddi ve manevi desteğe, neşelenip eğlenmeye ihtiyacı vardır.

Zaviyenin ve yapılan toplantıların da başkanı olan sanatkârlar topluluğunun ahi babası seçimle başa gelirdi. Bunun buyruklarına, uyarılarına kesinlikle uyulurdu. Bu başkanlar, sultanın ya da emîrin bulunmadığı yerlerde oranın tüm yönetim işlerini de üzerlerine alırlar bu nedenle de buyrukları, davranışları, ata binişlerindeki protokol hükümdarlarınkine benzerdi.

Zaviyelerde türlü işleri gören ve yürüten kişiler; imamlar, müderrisler, hatipler, vaizler, silah talimcileri, hattatlar, şairler, şarkıcı ve rakkaslar bulunurdu. Anadolu'da daha sonraları çok yaygın ve çoğu halkın sırtından bedava geçinme amacındaki dinî duygular sömürücüsü çıkarcıların kurdukları sözde dinî tarikatlar tekke ve zaviyelerindeki bazı kuralların bu ahi zaviyesi kurallarından alındığını sanıyoruz. Çok eski zamanlarda da İslâm âleminin türlü yerlerinde dinî kuruluşların zaviye ve tekkeleri vardı ama, ahilerinkinin aynı amacı gütmüyorlardı. Rıbat, tekke vb. adlarla anılan o örgüt ve kuruluşların işleyiş ve amaçları çok başka idi.

İbn-i Battuta'nın Ahiler hakkında verdiği bilgiler :

Bunlar hakkında ilk kez, görgüye dayanan toplu ve oldukça geniş bilgi veren kişi, ünlü Berberi gezgin İbn-i Battuta'dır. Örgütün daha sonraki teşkilatı ve kuralları hakkında da Türk gezgini Evliya Çelebi ayrıntılı bilgiler vermiştir.

Fas'ın Tanca bölgesinin Bututa köyünden olan bu kişi, Osmanlı sultanı Orhan zamanında (1326–1359) Anadolu'nun bir çok şehir, kasaba ve köylerini gezip çoğu kez de ahilere konuk olmuştur.

İbn-i Battuta, 1330 yılında Suriye'nin Lazkiye limanından bir Ceneviz gemisi ile hareketle on günde doğruca Alanya'ya gelir ve ilk adımda Türklere, geleneklerine ve bölgeye hayran kalır. İzlenimleri :

"Bilad-ı Rum adıyla anılan bu ülke dünyanın en güzel yeridir. Tanrı başka yerlere ayrı ayrı verdiği güzelliklerin hepsini birden bu ülkeye vermiş. Ahalisinin yüzleri çok güzel, giysileri temiz, yemekleri nefistir. Bereket Şam'da şefkat Rum'da (Anadoluda) dendiği doğrudur. yani gerçek şefkat Anadolu halkı olan Türkmenler arasındadır.

Bu bölgede hangi eve ya da zaviyeye insek erkek ve kadın komşularımız halimizi hatırımızı sorarlardı. Burada kadınlar örtünmezler (yani erkeklerden kaçmazlar). Ayrılışımızda sanki kendi haklımızdan, akrabalarımızdan birilermiş gibi candan uğurlarlar, kadınlar ağlarlar. Bu memleketin geleneğince ekmek, bir haftalık birden yapılır. Şehrin erkekleri ekmek pişirildiği gün bize sıcak ekmekle gayet nefis yiyecek hediye ederler ve bunu size kadınlar gönderiyorlar, duanızı istiyorlar. Derlerdi.

"Ahiler, Bilad-ı Rum (Anadolu) da oturan Türkmen kavminin her şehrinde, kasaba ve köyünde mevcutturlar. Yabancılara yardım etmek, onları konuklayıp yedirip içirmek, bütün ihtiyaçlarını görmek, zorbaların hakkından gelmek onları yoketmek, zalim ve edepsiz tabakasıyla bunlara katılan şirretleri katledip ortadan kaldırmak hususunda bunların bir benzeri daha yoktur.

Ora halkınca ahi, bekâr gençlerden sanat ehli vesairlerinin toplanıp kendilerine başkan seçtikleri adama denir. Bu cemiyete de fütüvvet adı verilir. Başkan bir zaviye yaptırıp onu, halı kilim ve başka gerekli eşya ile döşeyip kandiller asar. Arkadaşları gündüz, geçimlerini sağlama yolunda çalışıp ikindiden sonra kazancını başkana götürür. Bununla meyve ve yiyecek ve zaviyede sarfolunacak başka şeyler satın alınır. O gün oraya yabancı bir misafir gelirse zaviyelerine misafir ederler. bu satın alınan şeylerle onlara ziyafet çekerler. O kişi oradan ayrılıncaya dek onların konuğu olur.

Hiç bir konuk gelmese de kendi kendilerine toplanıp yemek yerler, oynarlar ve şarkı söylerler. Ertesi sabah yine işlerine, sanatları başına gidip akşam üzeri hepsi bir gün önceki gibi kazançlarını başkana getirirler.

Bunlara fityan, başkanlarına da ahi denir. Dünyada bunlardan çok iyi kalbli, iyi davranışlı kişiye raslamadım. Şiraz ve Isfahan ahalisinin bu hususta onlara benzerliği varsa da ahiler, gelene, gidene daha çok sevgi, saygı ve şefkat gösterirler.

Alanya'ya gelişimizin ikinci günü, sırtına eski bir giysi, başına keçeden bir klensüve (külah) giymiş birisi gelip beni ve arkadaşlarımı ziyafete davet etti. Tercümana, bu adam fakirdir, ziyafet çekmeye gücü yetmez, kendisini rahatsız etmiyelim dedim. Tercüman gülümsiyerek : bu, ahilerin başkanı ve ayakkabı dikicisidir. Çok cömert ve konuksever bir kişi olup 200 kadar meslektaşı kendisini başkan seçtiklerinden,

ziyafet ve toplantılar için bir zaviye yaptırmıştır. Bunlar, gündüz kazandıklarını gece sarfederler, dedi.

Akşamüstü bu kişi gene geldi. Zaviyesine gittik. Nefis Anadolu halılarıyla döşenmiş, Irak camından bir çok âvize süslenmişti. Konuk odasında beş tane, üç ayaklı büyük bakır kandil vardı. Bu kandile erimiş iç yağı dolduruluyor. Yanında da bakırdan yapılmış güzel, yedek yağ kapları vardı. Buraya, fitili kesmek için bir de makas konmuş. Bu kandile bakan kişiye "çerağcı" deniyor. Orada bir sıra halinde dizilmiş gençler vardı. Her birinin belindeki kemere, bir metreden uzun bir kılınç asılı. Bunların sırtlarındaki kabâ'dan elbise, ayaklarında mes vardı. Başlarında softan yapılmış ak klensüve (yani tepesi sivri keçe külâh) ve bu klensüvenin tepesinde 75 santim kadar uzunlukta ve beş santim genişliğinde bir taylesan (sarığın sarkan kısmı) var. Bunlar toplandıklarında her biri klensüvesini çıkarıp önüne koyar, başında, görünüşü çok güzel başka bir klensüve kalır.

Toplantı yerlerinin ortasında konuklar için bir peyke vardır. Toplantı yerlerine girince birçok yemek, meyve ve tatlı getirip yemekten sonra şarkı ve oyuna başladılar"[137]. İbn-i Battuta, Denizli'de, kendilerine konuk olduğu ahilerin, yemekten sonra Kur'an okuduklarını ondan sonra sema ve raksa başladıklarını sşöylüyor.

Bir kış günü, şiddetli soğuk ve karlı bir havada türlü zahmetlerle Bolu'ya varmışlar. Her uğradığı yerde yaptığı gibi burada da bir ahi zaviyesi sormuş, her bir köşesinde gürül gürül ocak yanan sıpsıcak bir ahi zaviyesine girmişler. Bütün ahi zaviyelerinde olduğu gibi burada da candan ve içten bir ilgi ile karşılanmışlar. O kadar zahmet ve meşakkatlardan sonra böylesine konforlu ve sıcak yere gelmekten öyle sevinmiş ki, İbn-i Battuta; sevinç ve takdirini şöyle dile getiriyor : "Zaviyeye girdiğimizde külhan gibi ateş yanıyordu. Elbiselerimi değiştirerek ateşte ısındım. Ahi, yemek ve bir sürü meyve getirdi. Bütün duaları kabul edici ulu Tanrı, eli, gönlü ve sofrası açık olan, yabancılara karşı şefkat ve mürüvvetleri son derece çok olan, konuklarına lutüfla muamele ederek sevgi gösteren ve ikram hususunda re'fet ve âtıfen ibraz eden şu ahileri hayır ile mükâfatlandırsın. Bunların zaviyesine varan bir yabancı, en çok sevdiği yakınlarından birinin yanına gelmiş gibi olur" diyor[138].

[137] Bak. Şerefüddin Ebu Abdillah Muhammed b. Abdillah (İbn-i Battuta Tufhet el-Nuzzar fi Garâib el-Emsar ve Acaib el-Esfar, I, 310 vd.

[138] Bak. Aynı eser, I, 349.

Anadolu'da ve öteki bölgelerde kurulmuş olan ahi örgütü ve zaviyeleri, İbn-i Battuta'nın da dediği gibi köylere dek yayılmıştı. Seyyahımız bunlardan birini, Kastamonu çevresindeki bir köy ahi zaviyesini, bunun ne kadar zengin bir vakfı bulunduğunu bize anlatıyor :

"Kastamonu'dan yola çıkarak bu çevre köylerinin birinde, bu bölgede gördüğüm zaviyelerin en güzellerinden biri olan büyük bir zaviyeye indik. Bunu, Fahrettin adında ulu bir emîr yaptırmış. Bu kişi bu yapı ile içinde oturacağı yoksullar hakkında bakım ve denetleme işine oğlunu görevlendirmiş ve köyün gelirini bu zaviyeye vakfetmiş, Zaviyenin karşısında bir hamam yaptırmış, gelip geçenler hiç bir para ödemeden yıkanırlar. Köyde bir de çarşı kurdurup gelirini camie vakfetmiş. Mekke, Medine ya da Şam, Mısır, Irakeyn, Horasan vb. yerlerden gelecek her yoksul için zaviyenin evkafından bir kat elbise ile geldiği gün 100 dirhem (o zamanki para birimlerinden), ayrılırken 300 dirhem ve kaldığı günlerde geçimi için ekmek et, yağ ile pirinç pilavı ve tatlılar ve Anadolu halkından her fakire 100 dirhem ile üç gün ziyafet tayin etmiş.

Bu zaviyeden ayrılarak ikinci gece, çevresinde başka yapı ve oturan kimse bulunmıyan, yüksek dağ üzerinde bulunan bir zaviyeye indik ki, Kastamunu ahalisinden ve ahilerden Nizamüddin adındaki bir kişi yaptırıp, vakfetmiş olduğu bir köyün geliri, buraya gelip gidene sarfolunur" [139].

Gene oralarda dolaştığı günlerden bir gün indiği ücra bir zaviyeyi bize anlatıyor :

Sinop limanı yakınında İzzettin Ahi Çelebi'nin zaviyesine indik. Buradan, Septedeki liman gibi denizin içine girmiş bir dağa çıkılır. Bu dağ çok sarptır ve tepesine çıkmak mümkün değildir. Orada onbir köy olup müslümanların yönetiminde bulunan rum kâfirleri ile meskûndur. Dağın eteğinde bulunan zaviyede, gelip gidenlere yemek verilir" [140].

Sinoptan Kırım Hanlığına geçen İbn-i Battuta, oralarda da Anadolu'daki ahi zaviyelerinin mevcut olduğunu, Kefe limanına vardığında "Şeyhi zade-i Horasanî" adında birinin zaviyesine indiğini kaydediyor. Buradaki başka zaviyelerden de söz ediyor [141].

[139] Bak. Aynı eser, I, 354.
[140] Bak. Aynı eser, I, 355.
[141] Bak. Aynı eser, I, 360.

BEŞİNCİ BÖLÜM

AHİLİĞİN OSMANLI ESNAF VE SANATKÂRLAR FAALİYETLERİNİ DÜZENLEMESİ

Bu konuda ciddî incelemelerde bulunmuş olan değerli bilgin rahmetli Osman Nuri Ergin'in ve öteki bazı kişilerin iddiasına rağmen ahilik bir tarikat değildir. Mevlevî, Nakşibendî, Bektaşî, Halvetî, Celvetî vb. tarikatlarda olduğu gibi ahilerde de zaviye bulunmasının ve bu zaviyelerde toplantılar yapılmasının bu kişileri yanılttığını sanıyoruz.

Ahilik, tarihî ve sosyo-ekonomik zorunlulukların ortaya çıkardığı bir Türk esnaf birliği kuruluşudur. Bunlara XIV., XV. yüzyıllarda, batıdaki benzeri kuruluşların etkisi olmuş olabilir ama ahi kuruluşları daima çevresel ve toplumsal karakterini muhafaza etmiş; üretici ve tüketici ilişki ve bağlarını en iyi biçimde düzenlemeyi kendisine amaç edinmişlerdir.

Bu kuruluşun temelleri başlangıçtan beri o denli sağlam atılmış ki, kuralları zamanın ve toplumun gereklerine ve gerçeklerine o denli uydurulmuş ki, bu kurallar sonradan, şehir ve kasabaların belediye hizmetleri ve bu hizmetlerin kontrolları için örnek alınmış narh nizamnameleri ya da kanunnameleri şeklinde resmîleştirilmiştir. Ahiler, sanat ya da meslekleri için gerekli ham madde tedarikinden onun işlenişine ve satışına dek her hususu inceden inceye kurala bağlamışlardır. Bu durum hem meslek erbabı arasındaki, hem de üretici-tüketici arasındaki ilişkilerde rekabet, haset ve kavga gibi sürtüşmeleri ortadan kaldırmıştır.

Şimdi burada, 1695 tarihinde yazılmış bir belgede, debbağlar piri sultan Mahmut Ahi Evran'ın tertip ettiği kurala göre işlenmek üzere toplanan derilerin sanatkârlar arasında paylaştırılması şöyle olurmuş :

"...Pirlerün taksim-i guraması budur ki, ahi baba 3 hisse ala, muhalefet olunmıya. Kethuda iki hisse ala muhalefet olunmıya. Yiğitbaşı iki hisse ala muhalefet olunmıya. ve 30 yıllık üstadlar ikişer hisse alalar ve yirmi yıllık üstadlar birer buçuk hisse alalar muhalefet olunmıya ve 15 yıllık üstadlar birer hisse alalar muhalefet olunmıya ve on yıllık üstadlara hissenin dörtte birini vereler ve sairleri bu tertib üzere halli

halince tesellî olunup ve tekkenişin gülbeng-î Muhammediye hazır olalar. Dua eyledikte pirlerin adını analar. Gülbeng-i Muhammedî çekilip selametle dağılalar. Şöyle biline ki 30 yıllık ve 20 yıllık üstadlar önünde ellerin sallayıp söz ile mücadele ederse yakasın kesip börkün alıp tekrar şakirdliğe vereler. Kabul etmiyecek olur ise reddoluna ve 15 yıllık serkeşlik ederse tazir olunup tekrar şakirdliğe vereler. Kabul etmez ise merdud oluna ve on yıllık kalfa serkeşlik ederse tazir-i hakikat değneği vurduktan sonra makramasın (sarığını) boğazına takıp zaviye kapısına kurban asıp yüz sürecek olur ise üç günden sonra suçu affoluna, meclis edip postuna lâyık edip... Malum oluna ki cemi-i bilad-ı islamiyede vaki hanemize lâyık olan deriyi ve eğer (bir kelime okunamadı) ve eger mazı ve eger yaprak ve sair şeyler gelip... zaviye kapısına yüklerin indirip ahi baba ve kethuda ve yiğitbaşı ve tekkenişin ellerine teslim oluna. Sonra yiğitbaşıların cümle üstadları davet edip sonra herkes hizmetine gideler. Onlar gittikten sonra ahi baba ve kethuda ve yiğit başı ve tekkenişin pazarlık edip parasını versin sonra taksim oluna pirlerin buyurduğu gibi. Üstadlar herkes paylarını dükkânlarına götüreler. Herkes halli halince teselli olunup gülbeng-i Muhammedî çekilip selametle dağılalar. Şöyle biline ki başka yerlerden gelen üstadlar, keçi, koyun ve oğlak ve sığır ve camus derilerini toplayıp fıkaralara zulmedip ziyade baha ile alırlarmış. Tanrı'nın ve Peygamberin seriatından sapmıyanlar, kadı efendiler, kutb ül-ârifin sultan Mahmut Ahi Evran pirin şecere-i şerifi vusul buldukta şeriat meclislerine dahil oldukta şöyle söze başlayıp mezburları isterim dedikte o makule kişileri şeriat meclisine davet edip bu şecere Âdem zamanından beri bir ocaktan bir ocağa alınagelmiş değildir. Sultan Mahmut Ahi Evran pirimizin şecere-i şerifinde yazılı olan budur ki, şeriatı icra edeler. Kadı efendiler şecere-i şerife itimad edeler. Gaflet olunmaya. H. şaban 1107/M. mart 1695"[142].

Bu esnafın meslek ve sanatları için gerekli ham madde alım satımı, onların işlenmesi, işlendikten sonra alınıp satılması, sonradan kanunnameler haline sokulmuştur.

Esnaf ve sanatkârların, meslekleri ile ilgili hususları düzenleyen ve 1630 yılından önceye ait olduğunu sandığımız bir belgeyi canlı bir örnek olarak buraya alıyoruz.:

[142] Bak. aslı, Bayındırlık Bakanlığı raportörlerinden Hüseyin Sıtkı Köker'de bulunan, Tosya Debbağlar esnafına ait 1695 tarihli şecere. Bir kopyası bizdedir.

Esnaf ve sanatkârların işleri hakkında tüzük : [142a]

"... ve yalan yere şahadet edenler ve tezvir huccet verenler ve anunla amel edenler, kadı katında sabit olduktan sonra muhkem haklarından geline; ve şer'an muamele edenleri (faizcilik) onu on birden ziyade (% 10) verdirmeyeler ve ribayı dahi (tefeciliği) kat'a ettirmiyeler. (Kat kat olmiyan faizi haram diyenler bunu iyi okusunlar.)

Ve ekmekçiler işlediği ekmeği ve girdecilerin ve çörekçilerin çiği ve karası olmaya. Gözlenip eksik ölçü ve dirhemine bir akça alalar. Çörek ekmeğin nısfı işlene ve bir muduna vakıyye üzere yedi vakıyye (bir vakıyye 40 dirhem yani 128 gr.) yağ koyalar ve arı işliyeler. Ve kasap, koyunu geceden temizleye ve arı satalar ve kadı dikkat edip tayin olunan narh üzere et besleyip hiç bir veçhile inad ve temerrüd etmiyeler. semizini saklayıp zaifini boğazlamayalar. Her zaman koyun tedarik edip keseler, halka et yetiştireler. Eğer inad ederlerce cezaları verile. Tayin olunan narhtan eksik satarlarsa tedip edeler veya dirhemine bir akça cerime alına ve inad edip et bulmıyan kasapları hapsedeler ta et bulmaya razi olup hazır edinceye değin hapisten salmıyalar. Ve kuzu ve sığır kasaplarına dahi yasak (kanun) oluna ki dikkatlice ve temiz hizmet edeler.

Aşçının pişirdiği et çiğ olmaya, tuzsuz olmaya ve pak kotaralar ve kâsesi ve bezi temiz ola ve kazanı kalaysız olmıya ve çanakları eski ve sırçasız olmaya. Ve hizmetkârları kâfir olmaya ve bellerinde futaları temiz ve yeni ola çok eski olmaya. Çiğ et yahni olunca âdet ne ise ona göre satalar. Bir akçalık et yahni olunca nısıf itibarına olur. Ve suda pişmiş köfte ve şiş kebabı âdet ve kanun nice ise öyle satıla. Tavuk büryanınıönce suda ısladırlarmış bu yasaklanmıştır, önce haşlayıp sonra kızartmak men olmuştur. Kuzu kızartmasının yüzüne aşı boya sürerlermiş sürmiyeler ve suda ıslatmıyalar ve hepsini iyice pişireler. Tandır kebabı ve yahni, et narhının yarısı ola.

Başcıların pişirdiği baş ve başçısı görüle ki temiz tutalar, temiz pişireler; bayat, kirli ve kıllı olmaya, pişkin ola. Ve koyun kellesine zamanına göre narh vereler. Ve paça her zamanda dördü bir akçaya olur, fazlaya satılmaya, Pişkin ola, sirkesi ve sarımsağı tamam ola ve başka hususları kelledeki şartlar gibi ola.

142a Bu konuların önemi ve daha çok bilgi için bak. Hammer, Devlet-i Osmaniye Tarihi, İstanbul 1332, ss. 172 vd.

İşkembeciler işkembeyi iyice temizleyip, temiz su ile yıkayıp su ile pişireler ve pişkin ola ve sirkesi, sarımsağı tamam ola; başka hususları aşçıların tabi olduğu şartların aynı ola. Ciğerciler gözlene, ciğeri karıştırıp (akciğerle) pişirmiyeler.

Börekçiler de gözlene, Koyun eti 250 dirhem olunca şorbalı börek (?) 200 dirhem ola. Yaprak börek 180 ola, meyanesi soğanlı ola, koyun etinden başka et karıştırmayalar ve böreğin başka maddeleri temiz ola ve hamurları arı undan ola.

Yaş ve kuru meyveler ve başka yiyecekler : üzüm, incir ve benzeri meyveler onu onbir akça üzerine (% 10 kâr ile) satıla. Bir kez yaş yemişe narh verildikten sonra bitirip, çürüdü diye gene gelip narh istemeyeler, verilen narh üzerine satalar, yeniden narh vermeyeler. Bahçelerden yükle gelen yemiş yüzleme (üstü iyi altı kötü) olmaya, üstü nasılsa altı da öyle ola. Kavun, karpuz ve hıyar görüle ve bu tür yemişler de görüle, karıştırma olmaya ve pazar yerinden başka yerde satılmaya. Yolda karşılayıp satın almak isteyeni muhtesip tutup siyaset ede.

Yoğurtçuların yoğurdu da gözlene, yüküne göre narh vereler, nişasta ve su katmıyalar. Kaymakçılar ve peynirciler dahi gözlene her ne gelirse zamanına göre narh vereler. Turşucular gözlene, turşuları insaflı satalar. inad edenlerin hakkından geline. Turşu sirke ile kurula, kepek ekşisi ile kurulmaya, Helvacılar dahi gözlene... dörde olunca helva 6 akçaya ola. Ve karma balı helvanın okkası 7 akçaya ola, ama bal gayet iyi ola ve iyi pişireler. Üzüm ve pekmez helvası üçere satıla.

Şerbetçiler dahi gözlene kuru üzümün okkası bir akçaya satılırsa şerbetin okkası bir akça ola, miskî ve gülabî (kokulu) ola. Ekşi ve sulu olmaya. Hoşafçılar dahi gözlene, ekşi olmaya, aldıklarına göre satalar, hoşafları gayet temiz ola.

Terziler dahi gözlene, fermude çuka ve kaftan, kotonî sancaklı ola, 15 akçaya dikeler, Sancaklı ve penbeli (pamuklu) sof kaftanı 25 akçaya dikeler. Emirahûrî kemha kaftanı ve kadife kaftanı 25 akçaya dikeler. Sofu (ince yün) 35 akçaya dikeler. Fistan çuha kaftan bir parmak (1 kelime okunamadı) ola 30 akçaya dikeler ve kadın terliğini 15 akçaya dikeler ve çatma kumaş kaftan 45 akçaya ola. Mağribî sof kaftan nekendesi (?) ola 25 akçaya ola. Ve sair nekendeli kaftan 20 akçaya ola. Ve kadın kotonî kaftanı ki kemha yakalı olursa 30 akçaya ola. Gerisi buna kıyas oluna. Çocuk kaftanı ve benzeri şeyler emeklerine göre hesab edile. Terziler dikmek için aldıkları kaftanları vaktinde vereler. Ve

başka meslek sahipleri aldıkları işin vadesini geçirmeyeler. Eğer bir kişinin kaftanı kısa veya dar ve yaramaz dikmiş ve yaramaz ilmiş olsa kadı marifetiyle haklarından geline.

Çukacıların çukaları gözlene, Erkek çuka kaftanı ve boğassı ve bez kaftanı bir boy, eteği iki ola. Sancağı ekli olmaya, yakası nasıl ise sancağı da öyle ola ve düğmesiz satılmaya, dikişi normal ola, eksik olmaya. Yine sonra fistan olmaya elverişli ise ve çukacılar ısladıp satalar, eninden ve boyundan çekmiyeler.

Şehirde işlenen astar sekiz arşından eksik olmaya. Boğassı dışarıdan gelmişse onu onbire (% 10 kârla) satalar, fazlaya satmayalar.

İpekçiler de gözlene (kontrol edile.) İpekleri düz ola, düygü olmaya. Ve gömlekçiler de gözlene : aldıklarına göre satalar, sağlam dikeler, yenleri normal ve bol ola. Kazazlar da gözlene : şeritleri ve düğmeleri kalp olmaya ve ipliğinin şeridi, teli iyi ola ve iyi ördüreler, iyi dikeler. 7 kenarlı bir akçaya, 9 kenarlı bir buçuk akçaya, 11 kenarlı düğmeyi iki akçaya satalar ve dellallar da gözlene : hizmet ve emniyetlilik edeler. doğru olalar. Metâ'dan ve kumaştan hiç bir kişi kendinden artırmaya ve yalan söylemeye ve halka ondan gadirlik ve zarar olmaya. Sattığı şeylerden 100 akçadan bir akça ala daha fazla almaya, 1000 akçalık malın dellaliyesi on akçadan çok olmaya. Cariye ve kuldan, attan ve katırdan satılınca bu kıyas üzere verile. At canbazları bu ölçüye göre hareket edeler.

Halayıkçılar sattığı cariyenin yüzüne ak ve kızıl hiç bir süs maddesi sürmiyeler, satılan oğlan ve cariyenin elbisesini almayalar üzerlerindeki elbise ile satalar, sattıktan sonra soyup almayalar.

Çukacılar, kemhacılar, takıyacılar ve atlasçılar ve bürüncükçüler anında ve tavında ola, kusurlu, eksik ve kötü işlemeyeler. Altunlu kadifenin klâpdanı seyrek ve eksik olmaya.

Takkeciler ve mücevvezeciler ve arakıyyeciler gözlene. Her ne dikilirse yeni kumaştan dikile ve mücevvezenin astarı çok çirişli olmaya, iyi dikile. Satmasında sermayeleri ve emekleri göz önüne alınıp bir miktar kâr verildikten sonra onda birden fazla almayalar. Ayakkabıcılar, âlâ ve kırmızı çizme en iyisi 30, orta ballisi 28 aşağısı 26 akçaya ola. Ve sair renklilerin en iyisi 24, ortası 18 ve aşağısı 10 akçaya alına. Şirvanî başmak (ayakkabı) en iyisi 20, ortası 18, aşağısı 16 akçaya ola. Sağrı başmak en iyisi 23, ortası 21 ve en aşağısı 20 akçaya ola. En iyi kadın çizmesi 25 den fazlaya olmamalı, öteki çizme veya ayakkabı

âlası 18, ortası 16, aşağısı 14'e ola ve sair yeniçeri ayakkabısından başka ayakkabının alası 10, ortası 8, aşağısı 7 akçaya ola. Bütün başmakçıların, ayakkabıcıların çizmecilerin işledikleri gayet iyi ola kalp olmaya, kötü işleyenlere akça başına ikigün (hapis) hesabı üzeredir. Tamam olmadan delinirse veya sökülürse suçludur, ceza vereler ama gön ve sahtiyan delinirse suçlu debbağdır.

Ciltçilerin işi de gözlene : cilt için alacak akçadan harçların ve emeklerin gözlenip bir miktar nafaka kendileri için konduktan sonra fazla almayalar. Sahaflar dahi gözlene : sattıkları kitabdan onu ondörtten fazla almayalar, alırlarsa haklarından geline.

Eskicilerin işlediği iş de gözlene : önce, yamaları sahtiyan ola, karın ve meşin olmaya, dikişleri iyi ola ve iki olan tamam iki akça ola, ziyade olmaya. Ve gön tacirleri dahi gözlenip öküz ve tosun derisinin âlâsı 56, ortası 51, aşağısı 21 akçaya ola. Su sığırı (manda) derisi âlâsı 35, ortası 32 ve aşağısı 30 akçaya ola. Ham deriyi debbağlardan başkası almaya yalnız debbağlar ala.

Debbağ, debağat ettikten sonra her ne türlü isterlerse işlesinler. Dışarıdan getirenlere sattırmayalar, dinlemezlerse haklarından geline. Keçi derisi ki kırmızı ve ala ola iyisi 22, ortası 18, aşağısı 16 akçaya ve başka renklerin iyisi 16, ortası 13, aşağısı 10 akçaya ola. Nöbetle sattıkları zaman onunu on ikiye satalar.

Gön tacirleri işlemek için gön alıp bağlayıp satarlarmış üzerine kadı adam gönderip teftiş edip arz olundu, ben dahi kanunnameye dercettim. Kasaplar ham koyun derisinin iyisi iki buçuğa, ortası iki akçaya, aşağısı bir akçaya veya bir buçuğa ola. Ham kara öküz derisi alası 22, ortası 20 ve aşağısı 19 akcaya ola.

Ve saraçlar sahtiyan (bir kelime okunamadı) emekli olan 120 akçaya ola ve akıncı iri tabelbazı ile 150 akçaya ola. (Burada türlü hayvan derilerinin, üç kalite üzerinden fiatları uzun uzun bildirilmektedir.)

Ve keçeciler mutaflar gözlene. Keçeyi çiy pişirmeyeler, âdet üzere pişireler ve endam çekesi sekiz buçuğa ve eymürük (?) keçesi beşer akçaya ola, artuğa satarlarsa haklarından geline. Ve sayir at çulunun uzunu 12 karış ve eni 8 karış ve yakalı ola. Gayet iyisi 26 akçaya. Sol çul ki, uzunu 10 karış ve eni 6 karış ola 20 akçaya verile. Ve şol çul ki uzunu 10 karış ve eni 6 karış ola 20 Akçaya verile. Ve şol çul ki yakasız ola uzunu 9 karış ve eni yedi karış ola 20 akçaya ola. Ve siyah

at torbası ağzı dikili gayet iyisi 5 akçaya, orta hallisi 4, aşağısı 3 akçaya ola ve kolan kısmı dahi kaide-i kadimeye göre gözlene.

Ve hallaçlar dahi gözlene, 150 dirhem pamuğu bir akçaya atalar.

Demirciler de gözlene: işledikleri demiri kalp işlemeyeler ve illet etmiyeler. Ve kazancılar dahi gözlene : her ne işlerlerse kadı marifeti ile narh vereler. Kazanın ve haranının kulpunu demirden değil bakırdan yapalar. Ve kalaycılar kalayladıkları nesneyi gayet iyi kalaylayalar, kalp etmiyeler ve illet (özürlü) etmiyeler ve kalaya ve demire ve bunlar gibi nesneleri gayet iyi kalaylayalar kalp etmiyeler ve illet etmiyeler ve kalaya ve demire, bunların emsali nesneleri onda bir akçaya narh vereler.

Ve bıçakçılar dahi gözlene, Dimaşkî diye frengi işlemeyeler ve satmıyalar, cinsi cinsiyle satalar. Ve âlâ kılınç kını 60 akçaya, ortası 50, aşağısı 40 akçaya ola ve kıncılar dahi gözlene işledikleri işi iyi işleyeler.

Ve iğneciler dahi gözlene : işledikleri iğneyi iyi işleyeler. Demir iğneyi dimaşkî (Şam işi) diye satmayalar, kalp işlemeyeler.

Ve nalbantçılar dahi gözlene : 100 ayaklı ham nalı 70 akçaya alırlarmış, beş buçuk akçaya nallayalar. Ve bazı nal varmış yüzünü altmış akçaya alırlarmış onun gibileri dört buçuk akçaya nallayalar. Mıh eğilip atılsa nalbant üzerinedir, inad ederse te'dip edeler ve katırı dört akçaya ve eşeği üç buçuk akçaya nallayalar.

Ve nalçacılar dahi gözlene : nalçayı sakat işlemeyeler. Ve kılıçcılar gözlene, dimaşkî diye frengi işlemeyeler, vezinle satmıyalar ve kılıç kının iyisini 60'a, ortasını 50'ye, aşağısını 40 akçaya satalar, ziyade olmaya.

Ve kuyumcular gözlene : emin kimse ola. İşin sadesini (düzünü) dirhemini bir akçaya ve meyankâr işini ikiye işleye. Ve altunun miskalanı üç akçaya ve müşebbek (kafesli) işinin miskalını beş akçaya ve döğme işin ve kılıç bendinin ve onlara benzer ne varsa dirhemine bir buçuk akça alalar ve altun pul işleyenin dirhemine üç akça alalar.

Yapı ustaları ve dülgerler günde yemekli on akçaya ilşeyeler, gün doğarken gelip gün enmeden gitmeye, fazla isteyenleri te'dip edeler. kiremitçiler gözlene, çiğ pişirmiyeler. Ve kerpiççiler gözlene kerpici sıkı ve kalın edeler. Ve çanakçılar ve çömlekçiler gözlene, çiğ pişirmeyeler.

Ve tahıl pazarında satılan buğday ve arpa ve hububat her ne ise samanlı ve kesmikli olmaya, temiz ola ve tamam ölçeler. Ve kile damgalı ola, eksik ya da fazlası bulunursa (ölçeğin) şiddetle cezalandıralar. Ve sabuncular gayet iyi edeler. Ve mümcular gözlene : mumları çirkli ve kokar yağdan olmaya fitili yoğun (katı) olmaya ve sabun dahi iyi ola pişmiş ola, yarık olmaya.

Ve oduncular, katır odununun uzunu dört karış ola, eşek yükünün üç karış ola, deve odununun altı karış ola. Dağda çok yükleyip, şehre yakın gelince yükü eksiltmeye, âdetçe (normal) ola. Hayvana fazla yük yüklemeyeler, nalsız gezdirmeyeler, semerleri eski olmaya.

Attarlar dahi gözlene : zağferanili, yağlı ve asalfur (?) olmaya. Sattıkları şeylerin onunu onbirden (% 10) artuğa satmayalar. Ve baş şekeri üç kâğıttan ziyadeye sarmayalar. Frengi şekeri iyi şeker fiatına satmayalar.

Bezzazlar dahi gözlene : ibrişimi iyisine karıştırmayalar ve arşınları eksik olmaya. Eğer eksik arşın kullanırlarsa tazir edip ağaç başına (Değnek cezasında vurulacak her değnek için) bir akça cerime alına.

Ve boyacılar her ne rengi boyarlarsa iyi edeler. Kalp etmeyeler ve bezi taş üstünde döğüp zarar etmeyeler ve boyalı bezi yol üstünde asmayalar ve yol üzerinde taş üzerine dökmeyeler.

Ve hamamcılar hamamı pak ve temiz tutalar. Suyu mutedil ve hamamı sıcak ola. Ve dellâklar cestü çabik ola. Usturaları keskin ola ve baş tıraş etmede kâmil olalar ve haklarından gelecek kadar adama yapıştıralar (herhalde sülük vurmayı kastediyor). Çok hizmet edip muhkem kese sürüp ve sabunla yuyalar ve keselerin ve usturaların temiz tutalar, Kâfir başını ve uyuz başını traş ettiği ustura ile müslümanların başını traş etmeyeler, onun gibilerin usturaları ayrı ola. Ve natır, futaları pak ve temiz tuta ve adamına göre futa vere. Delikli ve kısa futa olmaya ve kâfire ayrı futa vereler verdikleri futanın ayrı işareti ola. Ve kâfir yüzün sildiği rida ile müslüman yüzün silmeye. Velhasıl müslümanların her nesnesi ayrı ola. Eğer inad ederlerse muhkem tazir edip haklarından geline.

Ortalıkta gezen tabipleri, timarhane tabiplerine iletip imtihan edeler. Eğer kabul ederlerse tabiblik ettireler ve illa cümlesin men edeler. Ve cerrahlıklarında kâmil olmadan kimseye el vurmayalar.

Ve değirmenciler değirmende tavuk besleyip, halkın ununa ve buğdayına zarar etmeyeler. Vakıtlarını bilmek isterlerse ancak bir

horus besleyeler. Ve kimsenin buğdayını değiştirmeyeler ve değirmeni başı boş bırakmayalar ve yabana gitmeyeler ve taşlarını vaktı geldikçe dişeyeler ve haklarından artık tereke almayalar ve çalmayalar ve herkes nöbetle öğüde ve bir kişinin terekesini çıkarıp bir başkasınınkini komayalar eğer inad ederlerse muhkem haklarından geline." [143]

Sonradan, kanunnamelerde ve narh defterleri ile kadı sicillerinde tesbit edilen bu fiat ve emek karşılıklarının zamanla değişmesi ve bozulması üzerine ilgili kişi veya kişiler kadılara baş vurarak yeniden fiat tesbit ettirmiş veya eski fiatı teyid ettirmiş ilâmlar almışlar ve bu ilamları aynı zamanda kadı sicil defterlerine kaydettirmişlerdir. Burada enteresan bir örnek vermek ve fiat tesbitinin nerelere kadar götürüldüğünü göstermek üzere, mezar kazma fiatına ait bir sicil kaydı ile birkaç eşyanın muhtelif tarihlerdeki fiatlarını kaydediyorum (sadeleştirerek) :

(O zamanki para birimi (kuruş) tur. Üç akça bir para, kırk para bir kuruş etmektedir.)

"Eyuptan Yedikuleye varıncaya kadar İstanbul surları dışındaki mezarlıklarda mezar kazmak için normalden çok ücret istemeleri ile bundan sonra : bulüğa ermiş, tabut ile gömülen kadın kabirleri için 60 para ve erkek kabirleri için 40 para, bülüğa ermemiş erkek ve kız çocukları kabirleri için 20 para alınıp fazla alınmamak babında bâ i'lâm-ı ferman-ı âlî sadır ve ilam, sicilimize kayd olunmakla işbu mahalle bu miktar işaret olundu (1216/M. 1801).

1776 tarihli narh defterinden bazı eşya fiyatları :

Ekmekçi unu 1 okka 9 akça, çörekçi unu 1 okka 10 akça, baklavalık has un 1 okka 12 akça, kahve çiğ 1 okka 80 para çekilmiş kahve 25 dirhemi 7 para, yerli enginar (büyük) danesi 3 akça, satışı 4 akça. Yerli enginarı (küçük) danesi : alış 1, satış 2 akça, derince enginarı (büyük) 100 danesi : alış 80 satış 90 akça, derince enginarı (küçük) 100 danesi : alış 40 satış 50 akça, asma yaprağı (taze) okkası alım-satım (8-10), yerli bakla, okkası (3-4 akça.) Taze lor peyniri (okkası) : 28-30 kaba lor peyniri okkası (26-28 ak.), koz helvası ok. (20-24 ak.), kuzu kestanesi ok. (8-10 ak.), fıçı yoğurdu ok. (10-12 ak.), Taze dil peyniri ok. (36-40). Taze çayır peyniri ok. (30-34 ak.), Limni tulum peyniri ok. (32-36) Taze kaşkaval peyniri ok. (36-40), halis süt ok. (7-9 ak.) kaymak ok. (18-20)

[143] Bak. İstanbul Millet Kitaplığı, Alî Emirî Efendi kitapları, kanunlar kısmı No. 224. Ayrıca bak. Osman Nuri (Ergin), Mecelle-i Umur-u Belediye, I, 407 vd.

halis sütten çanak yoğurdu ok. (12 akça), kaymak altı sütten çanak yoğurdu ok. 6 akça. torba yoğurdu ok. 15 akça, ekmek 150 dirhem (480 gr.) bir para (yani 3 akça.) bamya 1000 danesi (120-150 ak.), âlâ Hersek badincanı 1000 danesi (180-200 ak.), kara dut ok. (10-13 ak.), yerli hıyar âlâ danesi (1-2 ak.), koruk ok. (5-6), taze fındık ok. (6-8), gelincik armudu ok. (18-20 ak.), bardak eriği ok. (12-10 ak.), çavuş üzümü ok. (6-8) âlâ kavun danesi (10-12) karpuz danesi (10-12), taze lop inciri ok. (10-12), sade yağ ok. (80-84) para, âlâ çehre pirinci sade yağ, ok. (80-93 para,) Amasya üzümü ok. (4-6 ak.), zeytin yağı ok. (48-50 ak.), kuru fındık ok. 16-18 ak.), pekmez ok. (10-12), tatlı taşra narı ok. (10-12 ak.), âlâ kaşkaval peyniri (Balkan) ok. (39-42). Mudurnu peyniri ok (45-48), kaşar kaşkaval ok. (42-45 ak.), İzmit tulum peyniri ok. 32-34), Rumeli tulum peyniri ok. (26-28), mum ok. (64-66 ak.), don yağı ok. 48 ak. İzmir sabunu ok. (45-47 ak.), Girit sabunu ok. (48-50), döğülmüş buğday ok. (9-10 ak.), terelye zeytini ok. (16-18 ak.), Mısır mercimeği ok. (8-10 ak.), bakla ok. (8-10 ak.), kefe tuzu ok, (3-4 ak.), Eflak tuzu ok. (5-6 ak.), sirke ok. (4-6 ak.), kaba soğan ok. (3-3,5 ak.) kaba nohut ok. (11-12.) odun kömürü 100 okkası 75-90 para arasında."

Bundan sonra türlü pamuklu, yünlü, ipekli kumaşların, havlu ve ayakkabıların fiatları yazılmış.

1831 tarihli bir narh defterinden bazı eşya fiyatları :

Zeytin yağı ok. (93-96 para), Midilli sabunu ok. (95-100), Edremit sabunu ok. (90-95 para), et ok. 72 para, Şumnu peyniri ok. (100-110 para), kaşar peyniri ok. (126-136), salamura peyniri ok. (96-106 para), Mudurnu peyniri ok. (120-130), âdi tulum peyniri ok. (80-86 para), Atina ve Rumeli balı ok. (110-120 para), Akdeniz balı ok. (72-80 para), nohut ok. (20-30 para), fasulya ok. (24-28 para), akça mercimek ok. (20-24 para), tahin helvası ok. 92 para, âlâ un ok. (36-40), zeytin ok. (41-48 para), Edirne nişastası ok. (76-84), pekmez ok. (32-36), bulama ok. (42-46 para), arpacık soğanı ok. (9-10 para), âdi soğan ok. (8-9 para), sarımsak ok. (26-28), yumurta 100 danesi (440-480 para).

1856 tarihli bir narh defterine göre okkası kuruş hesabı ile :

Düz badem şekeri 16 kr. nebat şekeri 14 kr. elvan şekeri 13 kt. şerbetlik şeker 13 kr. türlü reçel 9 kr. acı badem kurabiyesi 18 kr. şekerli kurabiye 8 kr. şekerli baklava 12 kr. İspanya revanisi 8 kr. iç bademli şam kurabiyesi 10 kr. şekerli baklava 12 kr. şekerli tahın helvası 12 kr. şekerli susamh elvası 12 kr. cevizli koz helvası 10 kr. âlâ tereyağı 23 kr.

karışık sade yağ 20 kr. âlâ Reşid (Mısırda bir şehir) pirinci 6 kr. âlâ Cenova pirinci 5 kr. âlâ Kandiye sabunu 10 kr. Hanya ve Resmo sabunu 9 kr. Kayseri pastırması 15 kr. Rumeli pastırması 6 kr. Rumeli sucuğu 65, kr. Samatya'nın döğme baharlı sucuğu 20 kr. yerli Samatya'nın kıyma sucuğu 10 kr. âlâ zeytin yağı 12 kr. âlâ zeytin 4 kr. yumurta danesi 14 para. âlâ güllaç 16 kr. en iyi un 5 kr. yerli orta makarna 5 kr. sandık ve sepet ile Cenova ve Triyeste'den gelen makarna şehriye 10 kr. kimyon 12 kr.

Narh, yani eşya'nın belli fiatlarla satıilmasının kaldırılması 1845 yılındadır. Bu tarihte resmî bir tebliğ yayınlanarak (1291 No.lu Takvim-i Vakayı gazetesinde) narh kaldırılmıştır.

1811 tarihinde bazı işçi gündelikleri :

Ağustos 1811 tarihinde yayınlanan, İstanbul ve çevresindeki resmî ve özel kişilerce yaptırılan yapılarda ve başka bazı işlerde çalışan işçilerin gündelik listesi. Buradaki gündelikler, para hesabiyle yapılmıştır. (3 akça 1 para, 40 para 1 kuruştur) :

Dülger kalfası 110 para, kârhanecisi 100, üstad silici 90, âlâ dülger 90, orta dülger 80, bayağı dülger 70, usta marangoz 80, dülger şakirdi (yardımcısı) 45, sıvacı başısı 100, üstad kalemkâr sıvacı 95, bayağı kalemkâr sıvacı 85, âlâ sadekâr sıvacı 80, bayağı sadekâr sıvacı 70, sıvacı şakirdi 45, ser nakkaşan 100, üstad kalemkâr nakkaş 95, bayağı kalemkâr nakkaş 85, sadekâr nakkaş 70, nakkaş şakirdi 45, üstad camcı 80, camcı şakirdi 45, üstad suyolcu 80, lökündü (lökün denen macunla musluk ve su borularını macunlayan) 55, suyolcu şakirdi 45, bıçkıcı 60, taş kârhanecisi 90, üstad taşçı 80, orta taşçı 70, taşçı şakirdi 45, hamamcı kârhanecisi 85, üstad hamamcı 75, hamamcı şakirdi 45, kurşuncu ustası 80, âlâ oymacı 90, orta oymacı 80, oymacı şakirdi 80, doğramacı, kafesçi, sandıkçı ve kovacı 80, duvarcı kalfası 80, üstad duvarcı 70, orta duvarcı 60, tekne keşan (harç taşıyıcı) 32, lağımcı işçi başı 75, lağımcı ustası 60, kaldırımcı 60 hamal başı 60, hamal-benna (yapı hammalı) 45, ırgat başı 50, ırgad harcçı 40, küfeci 35, tekneci 32, sade tuğla dökücü, kilesi üç paradır, tolos dökücü, kilesi iki paradır, keten kıyıcı okkası bir paradır.

Bu gündeliklerden bazılarının 1848 yılındaki durumu, (gündelik kuruş olarak) :

Kalfa yani iş başı 15 kuruş, âlâ dülger 13 kr. çırak dülger 8, silici başı 14, silici ustası 12, silici çırağı 8, duvarcı kalfası 13 duvarcı ustası

11, çırak duvarcı 7, hamamcı kalfası 13, hamamcı ustası 11, hamamcı çırağı 7, sıvacı başı 13, sıvacı kalemkârı 12, sıvacı sadekârı 11, nakkaş başı 13, nakkaş kalemkârı 11, ırgad başı 10, hammal 7, harçcı işçi 7 kr.

Bu belgeler Başbakanlık Devlet Arşivi'ndeki 1695 yılına ait elyazması Narh Defterlerinin bir sayfasının sadece iki bölümüdür. Bu bölümlerin alındığı defter kaydında 1107 Ramazan ayı başından 1108 Cemaziziyelevvel sonuna kadar İstanbul'da esnafın yiyecek maddelerini en çok kaç paraya satacağı tek liste halinde verilmektedir. Bu listede yer alan bazı yiyecek maddesi ve fiatları şöyledir :

Şehr-i İstanbul'da bin yüz yedi senesi şehr-i Ramazan el-mubareki gurresinden iş bu bin yüz sekiz senesi şehr-i cemaziyel-ulası evasıtına gelince cari narh-i ruzi defteridir ki, ba ferman-i âli sicilli mahfuzdan ayniyle naklolundu.

Fi gurra-i Şehr-i Ramazan el-mubareketi sene seb'atun ve mietun ve elf.

Lahm-ı kuzu (kuzu eti) Kıyyesi (1282 gr.) 6 para, Lahm-i ganem (Koyun eti) kıyyesi 5 para, Lahm-i bakar (sığır eti) kıyyesi 3 para, ciğer 4 akça, Baş maa paça (Baş ve paça) 4 akçe, kuyruk kayyesi 16-18 akçe, dakik-i has (Has un) kıyyesi 5 akçe, dakik-i simid (Simit unu) kıyyesi 4 akçe, dakik-i kaba (kalın un) kıyyesi 3 akçe, Nan-i harci (normal ekmek) 110 dirhem (320 gr.) 1 çürük akçe, Azak vak'ası esnasında ba ferman-i âli 10 dirhem hesabca olmayub hâlâ bu minval üzeredir. Nan-i has (has ekmek) 100 dirhem 1 çürük akçe, Şa'riye (Şehriye) kıyyesi 4 çürük akçe, Halka simid 55 dirhem 1 çürük akçe susamlı çörek 55 dirhem 1 çü rük akçe, Şam pidesi 55 dirhem 1 çürük akçe, Çakıl (İranda Sengek denir) pidesi 63 dirhem 1 çürük akçe, Kaba çörek 50 dirhem 1 çürük akçe, yağlı puaça 50 dirhem 1 çürük akçe, Yağlı çörek 37 dirhem 1 çürük akçe, Şam böreği 34 dirhem 1 çürük akçe, Taze gevrek 37 dirhem 1 çürük akçe, Nabe (?) Lokumu 34 dirhem 1 çürük akçe, Hurde (küçük) halka 27 dirhem 1 çürük akçe, Ağdalı Lokum 27 dirhem 1 çürük akçe, Etli börek 27 dirhem 1 çürük akçe, Dil peyniri kıyyesi 22-24 akçe, Kalkan balığı kıyyesi 18 çürük akçe, Taze yaprak kıyyesi 2-3 çürük akçe, Taze bakla kıyyesi 2-3 çürük akçe, Çağla kıyyesi 2-3 çürük akçe, Fasulye 3 kıyyesi 1 çürük akçe, Canik elması kıyyesi 3-4 çürük akçe, Limni peyniri kıyyesi 14-16 çürük akçe, Kızılca kiraz kıyyesi 4-5 çürük akçe, Dalbastı kiraz kıyyesi 5-6 çürük akçe, Taze soğan 300-400 dir-

hem 1 çürük akçe, Taze sarımsak 150-200 dirhem 1 çürük akçe, Mum yağı kıyyesi 24 akçe, Mum kıyyesi 28-30 akçe, Erik kıyyesi 2-3 çürük akçe, Tekfur dağı Kaşkavalı kıyyesi 20-22 akçe, Pancar 200-300 dirhem 1 çürük akçe Leben-i halis (Saf süt) kıyyesi 3-4 çürü kakçe, Leben-i mahlut (Karışık süt) 2-3 çürük akçe, Çanak Eyyûb yoğurdu kıyyesi 3 çürük akçe, İstanbul yoğurdu çanağı 3 çürük akçe, Camus kaymağı kıyyesi 30 çürük akçe, Koyun kaymağı kıyyesi 20 çürük akçe, Kanlıca yoğurdu 1 çanağı 4-5 çürük akçe, Torba yoğurdu kıyyesi 5-6 çürük akçe, Kettan-ı kayyum (?) 24-26 akçe (bir kelime okunamadı) Yaprak hına (kına) kıyyesi 109 akçe, Şem-i asel (sarı bal mumu) kıyyesi 80 akçe, Şem-i asel (Beyaz bal mumu) 90 akçe, yumurta 6 tanesi 1 para, Nar kıyyesi 8-10 çürük akçe, Adana (?) Narı kıyyesi 6-7 çürük akçe, Tatlı nar kıyyesi 4-5 çürük akçe, Kıbrıs Narı kıyyesi 6-7 çürük akçe.

Fi gurra-i Şehr-i Rebi'ül-ahir sene-i mezbure

Rugan-i sade (Sade yağ) kıyyesi 32-34 akçe, Bağrı bütün kabak 400-500 dirhem 1 çürük akçe, Şalgam 400-500 dirhem 1 çürük akçe, Muşmula kıyyesi 2-3 çürük akçe, alıç kıyyesi 2-3 çürük akçe, Frenk elması kıyyesi 3-4 çürük akçe...............Misket elması kıyyesi 5-6 çürük akçe Havuç 300-400 dirhem 1 çürük akçe, Lisan-ı Sevr (Öküz Dili) kıyyesi 3-4 çürük akçe, Ekşi turunç 7-8 danesi 1 çürük akçe, Tatlı turunç 4-5 danesi 1 çürük akçe.

Fi gurra-i Şehr-i Cemaziyel-ula sene-i mezbure

Limon suyu kıyyesi 7-8 akçe, İzmir Narı kıyyesi 5-6 çürük akçe, Ekşi Pestil kıyyesi 5-6 çürük akçe, Şamî kaysı kıyyesi 18-20 akçe, Larende (Karaman) kaysısı kıyyesi 10 akçe, Amasya eriği kıyyesi 8-9 akçe, Foça (?) eriği 4-5 akçe, Harnub (Keçiboynuzu) kıyyesi 2-3 çürük akçe, Zerdali kurusu kıyyesi 4-5 akçe, Hurde (küçük) limon 4-5 tanesi 1 çürük akçe, Kebir (Büyük) limon 2-3 tanesi 1 çürük akçe, Ağrıboz Sucuğu kıyyesi 18-20 çürük akçe, Kelle bastırması kıyyesi 12-14 akçe, Kişniş üzümü kıyyesi 14-16 akçe, Evenk üzümü kıyyesi 4-5 çürük akçe, Sifenah (ıspanak) 300-400 dirhemi 1 çürük akçe.

Abdullah el-Kazi bi medineti Kostantıniye

Esnafın hangi malı kaç paraya satacağının kaydedildiği narh defterinin bu bölümünde, bütün yiyecek maddelerinin en fazla kaç paraya

satılacağı tespit edilirken, zeytin yağı ve sabun fiatının serbest bırakıldığını yine el yazması belgelerdeki şu cümlelerden anlıyoruz :

"İşbu sene-i mübarekede Edremit ve Midillî ve İzmir ve Kuşadası ve Girit etraflarında asla zeyt olmamağla gurre-i muharrem'den berü zeyt yağı ve İzmir sabunu gelmeyüp kıllet üzre olmağla rugan-ı zeyt ve sabunun narhlarında müsamaha olunmak iktiza etmiştir."

278 yıl önce zeytin yağı ve sabun sıkıntısı nedeniyle cami ve mescitlerdeki kandillerde zeytin yağı yerine ayçiçek yada susam yağı yakıldığı da el yazması belgenin sonundaki şu satırlardan anlaşılmaktadır :

"Hâttâ selâtin-i izâm cevamiî şerifesi vesair cevamî ve mesacit kandilinde rugan-ı zeyt yerine şir rugan ikâd edeler." [143a]

[143a] Prof. Dr. Mubahat S. Kütükoğlu'nun 1983 de Enderun kitabevi tarafından yayınlanan "Osmanlılarda narh müessesesi ve 1640 tarihli narh defteri" adlı eserinde narh, tarihçesi ve ayrıntıları hakkında çok değerli bilgiler vardır.

ALTINCI BÖLÜM

OSMANLI ESNAF VE SANATKÂRLAR TEŞEKKÜLLERİNİN GEDİKLER HALİNE DÖNÜŞMESİ

Ahilik, Türk'e özgü millî bir kuruluş olarak ortaya çıkmış, türlü yönlerden önemli görevler ifa etmiş, Anadolu'ya gelip yerleşen Türk halkının bu bölgede kök salmasını, sağlamca tutunmasını sağlayarak başka kuruluşların ortaya çıkmasında başlıca etken olmuştur.

Rahmetli Ali Emirî de ahiler hakkında yazdığı bir makalede "Ahilik, millî bir birlik olup, himmetleri sonunda, Osmanlı İmparatorluğu gibi büyük bir devlet ortaya çıkmıştır" der. Rahmetli Osman Nuri (Ergin) de "Esnaf teşkilatının, memleketin ekonomisi, özellikle müslüman topluluğun yaşantısı bakımından çok önemli bir yeri vardır. Esasen bu kuruluşun ruhunda, millî egemenlik düsturu bütün manasıyla belirir. Kâhyalar meclisi, bütün üyeler ve öteki fertlerini kapsayan esnafın, kasabanın öteki bütün esnaf ve sanatkârları ile ilişkilerini temin ederek âdeta bir birlik zinciri ile birbirlerine bağlanıp güçlenmiş (yurt bizim) hak ve gerçeğini daima işlerinin düsturu edinmiş, bütün çalışmalarını bu çember etrafında birleştirmiştir." [144].

Ahilerin kurduğu esnaf ve sznatkârlar birliklerinin koydukları ana kurallar, daha sonraları bu alanda hazırlanan kanunnamelerin, tüzüklerin temelini teşkil etmiştir. İlk sıralarda ahiler, sadece debbağlık ve deri işçiliği ile uğraşırken, bu sanat kolları sonradan 32 ye varmış, örgütün kurduğu sağlam, meslekî ve ahlaki düzen, birbirlerine bağlılık ve yardım, onların, öteki esnaf ve sanatkârlar üzerinde etki ve üstünlük kurmaları sonucunu doğurmuş, gitgide, Osmanlı ülkesindeki bütün Türk sanatkârları, ahi babalardan ya da onların yetki verdiği kişilerden aldıkları yeterlilik ve izin belgeleri ile iş görür, sanat icra eder bir duruma getirmiştir.

Bu durumun, yani ahiler birliği mensuplarına tezgâh başında sanat, zaviyelerde edep öğretmenin müslümanlara özgü olarak sürüp

[144] Bak. Bundan önceki notta adı geçen eser, I, 551, 691, 711.

gelmesi XVII. yüzyıla dek uzanmış fakat Osmanlı Devletinin, gayr-i müslimler üzerindeki egemenlik alanı büyüyüp genişledikçe, sanat ve sanatkârlar çoğalıp dalları arttıkça bu müslüman ve gayr-i müslim ayırımı daha fazla sürdürülememiş, gayr-i müslim teb'anın artmasıyla oranlı olarak muhtelif dindeki kişiler arasında ortak çalışma zorunluğu doğmuştur.

Bu din ayırımı gözetilmeden vücut bulan, eski mahiyetinden büyük farkı olmayan yeni organizmaya "gedik" denmiştir.

Öte yandan, ahiliğin kurucuları olan deri işçileri, debbağlık, ayakkabıcılık ve saraçlık gibi mesleklerle bunların öteki dallarında son zamanlara dek sürüp gelmiş, başlarında ahi babalarını ve meslekin bütün töre ve törenlerini koruyup sürdürmüşlerdir.

Gedik ne demektir?

Gedik kelimesi türkçedir. Tekel ve imtiyaz anlamına gelir ki sahiplerinin işleyeceği işi başkalarının işleyememesi ve satacağı şeyi başkalarının satamaması şartıyla hükûmet tarafından verilen senedin içindeki hükümlerin kullanılması ve yürütülmesidir.

Resmî terim olarak gedik kelimesi ülkemizde Ahmet III devrinde (1703–1730) yıllarında raslanır; ama gediğin tekelci karakteri çok daha önce mevcuttu. Bu tarz esnaflık ve sanatkârlık 1860 yılına dek sürmüştür. O zamanlar bir sanat ve ticaretle kaç kişi uğraşır ve içinde çalışılan dükkân, mağaza, atelye vb. ne kadar yer varsa, bir zorunluk ortaya çıkmadıkça mevcuttan çok veya eksik olmaması tekelci kuralı, gerek esnafça ve gerek hükümetçe korunduğundan bir kişi çıraklıktan ve kalfalıktan yetişip de münhal olan veya gerçek gereklilik üzerine yeniden açılan bir ustalık makamına geçmedikçe yani gedik sahibi olmadıkça dükkân açarak, sanat veya ticaret yapamazdı; ancak ellerinde imtiyaz fermanları olan kişiler sanat ve ticaret yapabilirdi. Bu fermanlar, esnafın sayılarının artırılıp eksiltilmemesi ve mülk sahiplerinin eski kiralarını artırmaması ve gediği olmıyanların sanat ve ticaret yapamaması ve münhal olan gedikler esnafının çırak ve kalfalarına verilmesi, dışarıdan esnaflığa kimse kabul edilmeyip çırak ve kalfalıktan yetiştirilmesi hükümlerini kapsarlar.

Tekel usulünün başlangıcı olan 1727 yılında esnafın sayısı, "ustalık" adıyla sınırlandırılmış ise de sonraları "gedik" adını almış ve gedik teriminden "sanat âletleri" kastolunmuştur; çünkü esnaftan biri

sanatını bıraktığında kendi elinde tuttuğu ustalık hakkını, esnaf içinden yetişmiş bir kalfaya verdiğinde sanatına ait âlet ve edevatını da satmış veya esnaftan ölenlerin yerine getirilen ustanın, ölünün vârisleri tarafına bir miktar para alıverilerek sanat âletleri devir ve teslim edilmiştir ki böyle, ustalık hakkıyla alınıp satılan veya devir ve teslim edilen sanat âletlerine esnaf arasında "gedik" denilmiş ve git gide gedik adı altında ustalık hakkıyla sanat âletleri birleştirilerek esnaftan birisi sanat âletlerini vermeyip bir başkasına yalnız ustalık hakkını terk ettiği veyahut ölen esnafın sanat âletleri olmadığı halde yalnız ustalık hakkını bir başkasına verdiği veyahut bir sanat ve ticarette revaç görülmesi üzerine o sanat ve ticaretin genişletilmesi amacı ile dışarıdan bazı kişilerin dahi sanat ve ticaret icra etmelerine müsaade edildiği vakit bunlar hep gedik sahibi olmak üzere esnaf defterine kayd edilirlerdi[145]. Bu açıklamayı özetliyecek olursak gedik, sanat ve ticaret icra edebilme yetkisidir.

Gediğin niteliğinin daha iyi anlaşılabilmesi için buraya bir kaç gedik beratı derc ediyoruz : (sadeleştirerek).

1 — Enfiyeci gediğine ait bir berat :

"Nefs-i İstanbul, Eyup, Galata ve Üsküdar'da bulunan enfiyeci[146] dükkânları gediği 94 dane olup bundan böyle çoğaltılıp azaltılmaması, dükkân kiralarının artırılmaması ve bütün bu gedikler ashabının düzenli çalışmaları için, birbirlerine kefil olarak, içlerinde ölenlerin gedikleri, gelenek gereğince çocuklarına geçeceğinden "enfiye mukataası sandığı"-na borcu çıkarsa çocuklarından, çocukları borcu ödeyemiyecek derecede yoksul olanın, gediği esnafı eliyle isteyene satılarak elde edilen para borcuna yetmediği takdirde üstü, kefalet gereğince enfiyeci esnafı taraflarından tamamlanarak tamamen ödenmesi ve borçlu olarak çocuksuz ölenlerin de üzerlerinde bulunan gedikleri, esnafı eliyle satılıp elde edilecek paradan borcu ödendikten sonra artan paranın adı geçen hazineye teslimi, satış bedeli borcuna yetmezse, gene esnafı tarafından ödenmesi, bu esnaflardan biri, gizli veya açık mîrî (devlet) enfiyesinden başka başka yerlerden enfiye alıp, satmaya cesaret ettiği anlaşılırsa

[145] Bak. Sıtkı, Gedikler, 1325, İstanbul, sahife 15-21.

[146] Enfiye kelimesi, arapça burun demek olan "enf" kelimesinden gelir. Biz Türkler, hapşırıp ferahlamak ve tütün içmek gibi keyiflenmek için, dövülüp buruna çekilen tütüne "enfiye" deriz. Arapçada bu maddenin adı enfiye değil, türkçeden alınma "burnoti" yani (burun otu" dur.

kendisinin ve usta başısının üzerlerinde bulunan gedikler mansure (maliye) hazinesi tarafından zapt ile kendilerinin uslandırılarak ve başkalarına ibret olmak üzere kürek cezasına çarptırılması ve elinde enfiyeci gediği senedi olmadan bir dükkânda enfiye satmaya kim girişirse o dükkânın gediği derhal, adı geçen hazinece alınıp isteyene satılarak parasının hazineye teslim edilmesi ve adı geçen gedikler bir yerden başka bir yere taşınmayıp sınırlarında, eskiden olduğu gibi bırakılmaları, maliye hazinesi eski muhasebe defterinde yazılı eski ferman gereğidir" [147]

2 — **Bürüncük dokuyucularına ait gedik beratı :**

"İstanbul'da bürüncük dokuyan çulha esnafı eskiden beri 91 kişi ve sanatlarının yapımı, her birinin sahibi bulunduğu ikişerden 182 dane tezgahla sınırlanıp, içlerine başkaları girerek bu sayıyı aşmamaları ve adı geçen esnaftan biri öldüğünde boşalan tezgâhı çocuklarına, çocukları yoksa bu işte hünerli eski kalfasına verilmesi hakkındaki H. 1200/1875 yılında (birinci Abdülhamit devri) adı geçen esnaflara berat verilmiştir".

3 — **Peştemalcı gediğine ait berat :**

"İstanbul'da Kıztaşı yakınındaki üç handa bulunan peştemalcı ve havlu ve silecek ve mahrama (doğrusu : mikrama olup perde, yatak ve yorgan çarşafı ve mendil demektir) ve ham alaca ve satranç ve beyaz üstüne uzun alaca ve bohça ve bu tür şeyleri dokumak, başka yerde yapılmamak ve sanata hevesli olan gelip bir ustaya şakird ve kalfa olup sonra sanatta maharet kazanınca ustalarca tezgâh açmasına izin verilmek için ferman..."

4 — **Şekerlemeci gediği :**

"Der-i Saadet ve Üsküdar [148] ve öteki yerlerde yeniden punççu ve şekerlemeci dükkânı açılmayıp ancak Galata ve Beyoğlu ile Boğaz içinin Rumeli yakasında münasip yerlerde bulunması ve bu esnaf gediklerinden birinin başka yere nakli gerektiğinde, bu nakilde bir sakınca bulunmadığı anlaşıldıktan sonra nakline uzin verilmesi ve mevcut

[147] Bak. Osman Nuri (Ergin), Mecelle-i Umur-u Belediye, I, 656 vd.

[148] İstanbul adı eskiden, sadece sur ortasında bulunan üçğen biçimindeki kısma yani Sarayburnu ile Edirnekapı, sebze hali ile Aksaray arasındaki kısma denirdi. İstanbul yerine bazan «Der-i Saadet» yani saadet kapısı terimi de kullanılır. Üsküdar, Galata ve Eyup ayrı ayrı şehir olarak sayılır va «Bilad-ı selase» yani üç belde diye anılırdı. çünkü bu semtlerin arası boş, bunlar ayrı ayrı şehirler gibi idiler.

punççu dükkanlarında şekerleme ve punç ve benzerlerinden başka, rakı ve şarap gibi içki satılmaması ve gedik sahipleri mülk kiralarını arttırmak veyahut zarar vermek amacıyla başkalarını dahil etmek gibi mülk sahipleri tarafından gedikler sahiplerine kat'iyyen müdahale edilmemesi ve bu gediklerden birinden el çekilmesi (vaz geçilmesi) durumunda usta başıları eliyle esnaftan münasip birine satılıp yabancı bir kişiye, özellikle yabancı uyruklu olana hiç bir şekilde satılmayıp ancak Osmanlı uyruklusuna mahsus olması ve gizlice satılacak olursa, soruşturulduktan sonra vaz geçene itibar olunmayıp yine ilk sahibine geri verilmesi hakkında ferman"[149].

Gedik türleri ve gedik nizamı :

Gedikler, "müstakar" (sürekli ve yeri sabit) ve "havai" olmak üzere iki türlüdür. Havai gedikler, kişiye özgü olup, sahibi, istediği yerde sanatını ve ticaretini yapabilir.

Müstakar gedikler ise dükkân, mağaza, atelye vb. gibi yerlere mahsus olduğundan, sahibi başka bir yerde sanat ve ticaret yapamaz. Başka bir yere göceçek olursa gediğini de resmen nakil ve senedini değiştirtmek zorundadır. Bu durumda değiştirmede veya yeniden gedik senedi verilmesinde olduğu gibi resmî araştırma ve soruşturma yapılır. Gedikler, toplumun ihtiyaçları, nakil ve değiştirmeler yüzünden çoğaltılıp azaltılabilir.

Araştırılmaya örnek olarak, enfiyeciiler gediği gösterilebilir. İstanbul ve bilad-ı selasede (Üsküdar, Eyup ve Galata) 47 enfiyeci gediği varken ve bunların hepsinin sahibi gayr-i müslimler iken, ihtiyaç artınca buna 47 gedik daha ilâve edilerek enfiyeci gediği sayısı 94'e çıkarılmıştır ve bu yeni gediklerden müslümanlara da verilmiştir.

Azaltılmaya örnek : Der-i Saadet'teki işkembeci esnafının alış verişine bir aralık kesat gelmiş, Yedikule, Kışla Meydanı, Samatya, Süleymaniye, Kadırga, Aksaray ve Macuncu'daki işkembeci dükkânlarında işkembecilik edenler sanatlarını terk ve gediklerini, ait oldukları "Haremeyn Hazinesi"ne geri vermişlerdi.

Bir sanat gediğinin başka sanata tahsisine örnek : İstanbul'da büyük çarşıda Kalpakçılar Başı'ndaki dükkânlarda çadırcı ve mutaf esnafı çalışmakta iken sonraları bunlar gediklerini, çuhacı, tuhafiyeci ve manifaturacılara ferağ ederek kendileri çarşının sönük yerlerine

[149] Bak. Osman Nuri (Ergin), Mecelle-i Umur-u Belediye, I, 657 vd.

taşındıklarından, yerlerine gelenlerin aldıkları çadırcı ve mutaf gedikleri, ferağ ve intikal gibi bir tasarruf işlemi vukubulduğu sırada kendi sanatlarına çevrilmiş, bu tahvilden dolayı caddede bulunan bütün kemerden 4000 ve yarım kemerden 2000 ve sokak içlerinde olan bütün kemerlerden 2000, yarım kemerlerden 1000 kuruş ruhsatiye alınmıştır.

Gediklerin ve sanat ve ticaret tekelciliğinin kaldırılması :

Tanzimatın ilanından ve onun sonucu olarak yabancı devletlerle ticaret anlaşmaları yapılmağa başlandıktan sonra ötedenberi sürüp gelen tekelcilik kuralının sanat ve ticaretin gelişmesinde zararlı olduğu çoktan anlaşılmış, ticaret ve sanayiin gelişmesi gerektiğinden ve istendiğinden, artık gedik ve tekelcilik kuralının sürdürülmesinde hükümetçe bir gerek ve ilgi duyulmamıştır.

Bununla birlikte esnaf arasında tekel usulü, bir süre daha yürürlükte kalmış bu da, ticaret ve sanayide tekelciliğin korunmasından çok, esnafça gedik senetlerine dayanarak tasarruf etmeye başladıkları emlâkin ellerinden gideceği korkusundan ileri gelmişse de geçerli belgelere dayanan gediklerin emlâk üzerindeki değerinin korunmasıyla birlikte bundan sonra gerek maliye ve evkaf hazineleri ve darphane-i âmire ve zecriye ve mekteb-i tıbbiyeden ve gerek müstesna vakıflar mütevellileri taraflarından yeniden gedik senedi verilmemesi ve havai gediklerden boşalanlarının satılmaması hakkında 2 Zilkâde 1276 (22 Mayıs 1860) günü Padişahın emri çıkmış (irade-i seniye) ve bu emir hükmü, mülkiyet üzere elde bulundurulan gedikler hakkında kaleme alınan 8 Zilhicce 1277 (17 Haziran 1861) günlü tüzükle yürürlüğe konduğundan, bugünden sonra sanat ve ticarette tekel usulü bırakılmış ve kaldırılmıştır.

* * *

Böylece sanat ve ticarette tekelciliğin kaldırılması üzerine havai gedikler kişiye özgü olduğundan hükümsüz kaldığı ve başka yere nakledilmek üzere 1861 den önce eski yerinden kurtulunduğu halde başka yere taşınamayan ve "müstahlıs" [150] denen gedikler de açıkta bırakıldığı gibi tabla gedikleri değerini yitirmiş ve darphane sûret tezkeresi ile tasarruf olunan sarraf gedikleri kaldırılmış ve kethuda senetleri ile

[150] Yeri yanmış olan gediğe de şer'iyye mahkemelerinde "Müstahlıs" denir. Gerçekte bu gedikler "müstakar" gediklerdir. Ancak bu terimin kullanılmasından maksat gediğin müstakar olduğu yerin, arsa halinde bulunduğunu imadır.

tasarruf olunan gediklerin ise hiç hükmü kalmamış ise de tabla gediği olduğu halde istikrar kazanmış ve kethuda temessükleri ile tasarruf olunduğu halde değeri korunmuş bir takım gedikler kalmıştır.

Süreklilik (istikrar) kazanan gedikler :

Tabla gedikleri sahiplerinin yetkileri yalnız, belirtilen bir yere tabla koyarak alım satım yapmaktan ibaret iken bunlardan Yeni Cami Avlusu ortasındaki sabuncu tablarsı gediklerinin sahipleri zamanla tabla yerine, peyke koymuş ve üzerine bir de çadır kurmuş ve biraz sonra üstüne salaştan bir şey uydurmuş, böylece sergileri yavaş yavaş mahv ve sabitleştirerek ve sonunda dükkân haline getirerek gediklerini, daha tekelin kaldırılmasından önce oralarda sabitleştirmiş olmaları ile bu gedikler, ticarette tekelciliğin kaldırılmasından sonra da eskisi gibi sürdürülmüştür.

Hatta adı geçen avluda yerleşen bir sürü esnaf ile kebapçıların kaldırılmasına girişildiği sırada adı geçen sabuncu tablalarının dahi kaldırılması yönüne gidilmiş ise de eskisi gibi alım ve satımlarına izin verilmesi hususu bu tabla gedikleri sahipleri tarafından arzuhalle rica edilince, Yeni Cami Avlusunda senetle tasarruf olunan salaşlardan Orta kısma denk gelenlerin kenarlarında boş bulunan yerlere nakledilerek düzenlenmesi Padişah tarafından emredilmiş ve bu tabla gediklerini ellerinde tutanlardan ölen oldukça gedikleri evlatlarına âdiyen intikal etmesi ve işten ayrılmak isteyenlerinki de bir müslüman istekliye ferağ edilmesi ve çocuksuz ölenlerden kalan dükkânlar kimseye icar olunmayıp vakıf eli ile icara verilmesi, içindekilerin git gide dükkânları üstüne oda ve altlarına bodrum yapmamaları, gizli veya açık bodrum kazanlar, oda yapanlar olursa yıktırılması, doldurulması ve dükkânlarda gece kalınmayıp, başkalarının da bırakılmaması hususları da Padişah tarafından emredilmiştir.

İtibarı muhafaza edilmiş düzenli gedikler :

Bir de, kethuda temessükü (senedi) ile tasarruf olunduğu halde itibarı muhafaza edilen gedikler vardı. Onlar da : Der-i Saadet'te (İstanbul) Fatih civarında Saraçhane içinde 290 dane dükkân gediğinin altısı şer'î huccetle, 150 si vakıf senedi ile tasarruf olunduğu halde 134 danesi kethuda temessükleri ile tasarruf edildiği, sanat ve ticarette tekelciliğin kaldırılmasından sonra anlaşılmış olduğundan bu 134 gediğin kaldırılması yönüne gidilmişse de bu gedikler için resmî senetler

verilmesi sahiplerince arzuhal ve istida edilince, bu gediklerin işlemi öteden beri esnafça sağlam bir kuralla yürütülmüş olduğundan, işlemleri, güvenilir bir durumda görülmesi üzerine başkalarına örnek olmamak üzere Fatih Sultan Mehmet Han vakfı adına olarak 1285 (1868) yılında bu gedikler için sahiplerine Padişah emriyle senetler verilerek "itibarı muhafaza edilmiş düzgün gedikler"den sayılmışlardır.

Bir de büyük çarşıda bir sürü tülbentçi gedikleri, kuruluşundan beri resmî senede bağlanmayıp sadece kethuda temessükleri ile tasarruf olundukları, alım, satım ve öteki işlemleri kethuda eliyle yapıldığı halde tekel kaldırıldığı sırada bunlara dokunulmamış olduğu gibi ve alım satım işlemi gene kethuda eliyle yapılmış ve senetlerini kethuda vermiştir.

Gedik üstüne gedik konması :

Eskiden İstanbul'da Yeni Kapıda büyük bir boyacı atelyesi olup içinde 130 dan çok boyacı ustasının çalıştığı, bu atelye Sultan Mustafa vakfından olduğundan, içinde çalışan ustaların her biri birer gedik sayılarak ellerine, adı geçen vakıfça birer gedik senedi verildiği halde sonradan birer gedik senedi de Sultan üçüncü Selim (1789–1807) vakfınca verilmiş fakat bu ustalar, Sultan Mustafa vakfı atelyesinden çıkarak İstanbul'un başka başka yerlerinde onaltı kadar boyacı dükkânı açıp bunlara beşer, sekizer, onar, on beşer kişi bölünüp, önce ustalık hakkını, sonraları bulundukları dükkândaki tasarruf haklarını sattıkları zaman her birinin elinde bulunan ikişer gedikten, Sultan Selim vakfından olanın senedini saklıyarak sadece Sultan Mustafa vakfından alınanını göstermekle satış, ferağ ve intikal işlemi tabii hep bu senet üzerine cereyan etmiş, fakat Sultan Selim vakfından bir kaç gedik, Sultan Mustafa vakfından olan gedikle birlikte satıldığı gibi bunlardan yalnız bir gediğin alım satım işlemi ancak Sultan Selim vakfından olan gedik senedine dayanılarak yapılmış ve bunda, alınıp satılan şeyin intifa ve tasarruf hakları olmasına ve satanlar o haklardan el çekmiş bulunmasına göre gösterilmeyen öteki senetler tabiatiyle hükümsüz kalmıştır[151].

Bir de esnaf arasında "tebeşir gediği" denenler vardır. Bunlardan "saka gedikleri" (sucular), gediklerin kaldırılmasından çok sonralara dek sürmüş ve halk sakalardan çok bıkmış, usanmıştır.

[151] Bak. Sıtkı, Gedikler, 1325, İstanbul, sahife 31-41.

YEDİNCİ BÖLÜM

ESNAFIN GELENEK, TÖRE VE TÖRENLERİ

Bütün eski ve orta çağ topluluklarında olduğu gibi Osmanlı İmparatorluğunda da halk, 1 — kılıç sahipleri, 2 — kalem sahipleri, 3 — toprak işçileri ve hayvancıları, 4 — sanat ve ticaretle uğraşanlar olmak üzere dört büyük grupta toplanmıştı. Bunların birçok alt ve yan kolları da vardı.

Osmanlı İmparatorluğunda bu sınıfların birbirinden farkı yalnız işleri dolayısıyla değil, davranışları, giyinişleri ve tabi oldukları tüzük ve kurallarla gelenek, töre ve törenleri de ayrı ayrı idi.

Her meslek ve sanat erbabının özel tüzükleri, kanunnamelerde ve eserlerde esnaf ve sanatkârlara dair tasvirler varsa da bunlar hakkında en geniş bilgiyi, ünlü Türk gezgini Evliya Çelebi vermektedir.

Evliya Çelebi, bazan birbirini tutmıyan, çelişkili bilgiler de veriyorsa da gördüğü, duyduğu şeylerin hepsini kitabına geçirmesi onun değerini artırıyor. O, eserine, sanat kuruluşlarının meslek dışı terbiye ve eğitim yöntemlerinden bir örnek vermek için bir "fütüvvetname" bile kaydetmiştir[152].

Evliya Çelebi 1638 yılında dördüncü Murat (1623–1640) devrinde Sadrazam Bayram Paşa tarafından yaptırılan nüfus sayımı ve emlâk defterini seyahatnamesine alan ve Sultan Murad'ın önünde, Alay Köşkü yanından geçmek suretiyle üç gün süren geçit resminde gözüyle gördüklerini de katmak suretiyle değerli bilgiler vermektedir.

Evliyanın dediğine göre, Bayram Paşa'nın yaptırdığı nüfus sayımında İstanbul'da 57 bölüme ayrılmış 1100 sınıf ahali bulunmakta imiş. O, bu sınıfların adlarını, bağlı oldukları meslek ve sanatı birer birer kitabına geçirmiş. Onun bu geçit resmi üzerine verdiği bilgilerden, hangi sanat ve meslek erbabının hangisi ile ilgisi bulunduğu, bunların pirlerinin kim olduğu, şekil ve kıyafetleri, mehter haneleri, bayrakları

[152] Bak. Evliya Çelebi Seyahatnamesi, 1314. İstanbul, I, 487-509. Ahiler hakkında ilk geniş tafsilat, Faslı seyyah İbn-i Battuta tarafından verilmiştir. ama İbn-i Battuta "fütüvvetname" vermiyor.

ve aralarındaki rekabetler, kavgalar, Padişahın önünden geçerken ne gibi hüner, marifet veya sanat eseri gösterdikleri, ne gibi bir tavır ve durumda ve neler söyliyerek geçtiklerini anlatmakta, bunlardan yüz sınıfın bayrakları bulunduğunu bildirmektedir. Evliya'nın bu uzun tavsiflerinden, o zaman için kimlere esnaf ve sanatkâr dendiğini de anlıyoruz[153].

Eserlerin çoğunda, yalnız İstanbul esnaf ve sanatkârlarına ait bilgi mevcuttur, taşradakilere ait bilgiler hemen hemen yok gibidir. Ama bu İstanbul sanatkârlarına ait bilgiler bize, taşradaki sanat örgütleri ve düzenleri hakkında da sağlam bir kanaat verir; çünkü esnaf teşkilâtı, sağlam kurallar ve temeller üzerine ahilerce Kırşehir'de ve çevresinde kurulmuş olup deri işçiliği halinde bütün memlekete oradan yayılmış ve zamanla, öteki sanatları da içine almıştır Anadolu'nun bütün şehirlerinde aynı kurallar ve temel ilkelere göre kurulmuş, İstanbul ele geçirilince oraya da yayılmıştır.

İstanbul, üç kıtada hüküm süren Osmanlı İmparatorluğunun başkenti olduğundan nüfusu hızla çoğalmış, bu çoğalma ile oranlı olarak kalabalık bir esnaf ve sanatkârlar da burada toplanmıştır. İstanbul'daki sanat kuruluşları ile taşradakiler o kadar çok birbirlerine benzerlerki taşra bedestan ve arastaları, İstanbul'dakilerin küçük bir modelidirler ve aynı adlarla anılırlar.

Osmanlı İmparatorluğunun her yerinde "bedestan"a, "arasta"ya "uzun çarşı"ya raslanır. Bu imparatorluğun, Bursa'dan sonra uzun yıllar ikinci başkenti olmuş bulunan Edirne'de de uzun çarşı terimi kullanılmaktadır.

Maalesef elimizde, esnaf örgütünün eski devirlerine ait gelenek töre ve törenlerini içine alan bir eser mevcut değildir. Ancak XX. yüzyılın başlarında, Serezli Esad Bey, Osman Nuri Ergin'in ricası üzerine Mecelle-i Umur-ı Belediye adlı eseri için, doğduğu bu şehir esnafının bütün faaliyetlerini tasvir eden bir inceleme hazırlamıştır.

Esat Bey aslen Serezli olup, Rumeli'nin, özellikle memleketi Serez'in tarihî, coğrafî ve ekonomik hayatı üzerinde önemli incelemeler yapmış, Serez millî eğitim komisyonunda yıllarca çalışarak bir çok okulların açılmasında, eskilerinin düzeltilmesinde büyük emek harcamış, Balkan Savaşından sonra İstanbul'a göç etmiştir.

[153] Bak. Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Evliya Çelebi Mehmet Zıllî İbn-i Derviş, 1314, İstanbul, cilt I, sahife 511-614.

Yunanlıların bugün "Serral" dedikleri Serez, Batı Trakya'da, Yunan sınırları içinde ve Selanik şehrinin kuzeyinde, 40.000 nüfuslu bir şehirdir.

Osmanlı İmparatorluğunun Türklerle meskûn yerlerindeki esnaf kuruluşları birbirinin aynı olduğundan esnafı hakkında Esat Bey'in verdiği bilgiler, öteki şehir ve kasabalardakiler için de doğrudur. Öte yandan, bu şehir için verilen bilgiler 1834 ve sonrası yıllarına ait yani, Ahi teşkilatının gedikler haline dönüşmesi devrini yansıtırlar ama, bu hususta da büyük değişiklik yoktur. Ahi töre kural ve gelenekleri damgasını sanat dernekleri üzerine öyle kuvvetle vurmuştur ki, burada da göreceğimiz gibi, bunların çoğu, gedik ve benzeri tekelci sanat kuruluşlarının kaldırılmasından sonra bile devam etmiştir. Bu itibarla Serez hakkındaki tasvir ve anlatılar bize, ülkedeki bütün esnaf ve sanatkârlar faaliyetleri ve yaşantıları hakkında da bilgi ve fikir verir.

Rahmetli Osman Ergin, "Mecelle-i umur-ı belediye" adlı eserinde (1, 539 vd.) Muallim Cevdet'in "Büyük Mecmua"da çıkan sürekli yazılarından, M. Fuat Köprülü'nün ve Ali Emirî'nin incelemelerinden ve "fütüvvetname"lerden faydalanarak Ahi kuruluş ve örgütleri hakkında kısa bir özet veriyor. Bu özet, konunun bu yönü üzerinde en derli toplu bilgileri kapsadığından, sadeleştirerek buraya almayı uygun bulduk :

Ahiler, eğitim ve öğretim kurumlarının yetersizliği karşısında yalnız birlik ve yürütme kurumlarını kurmaya çalışmışlar, bunun için olanca çabalarını sanatlarda çalışanları Ahi zaviyelerine bağlamaya, tüzüklerinde yazılı olan birkaç sanat kolu dışındaki bütün sanatkâr gençleri elde etmeye çalışmışlardır.

Çıraklar, zaten bağlı oldukları sanatlar içinde pratik bilgi kazanmış olduklarından, zaviyelerde onlara sanat ve teknik adına birşey gösterilmez, yalnız ahlak ve toplantı yöntemleri öğretilirdi.

Ahi zaviyelerinde amele ve çıraklardan başka "öğretmenler", "müderrisler", "kadılar", "hatipler", "vaizler" ve emîrler, sözün kısası kibarlar yani büyükler ve fazıllar yani erdemli kişiler de bulunurdu.

Ahiliğe girme koşulunu en iyi ahlâk teşkil ettiği için Ahiliğe girenler temiz, başkalarının iyiliğini isteyen kişiler, bunları yönetenler ise ayrıca zengin kişilerdi.

İbn- iBattuta'nın verdiği bilgilere göre Ahilerin, zaviyeleri, vakıf hanları, tarlaları, hamamları, imaretleri, dükkânları ve camileri vardı.

Ahi zaviyeleri bir merkezde toplanmamıştır. Başka başka illerde, kasabalarda ve köylerde bulunurdu. Bu zaviyeleri Ahi başkanları yaptırır, gücüne göre halı, kilim, keçe vb. yaygılarla döşer, kandiller asardı.

(Kara yollarının gelişip taşıma araçlarının artmasına yani 1940 lara dek Anadolu kasaba ve köylerinin pek çoğunda bu konuk odaları vardı ki bunlar, herhalde Ahilerin yerleştirdiği bir geleneğin sürdürülmesi idi.

Ahi zaviyelerinin üyeleri, gündüz işlerinde, sanatlarında çalışıp para kazanır, kazançlarının bir parçasını ikindiden sonra başkana getirirlerdi. Bu paralarla meyve, yemek ve zaviyelerin başka tüketim gereçleri satın alınırdı.

Ahi zavilyeerine bir konuk geldiğinde Ahiler toplanır, birlikte yemek yerler ve oynarlardı. Zaviye başkanı, yönetim başına seçimle gelirdi. Başkanın buyruklarına kesin olarak uyulurdu.

Başkanlar, devlet otoritesinin bulunmadığı yerlerde yönetimi ele alırlardı. Bu nedenle, buyrukları ve yasakları ve ata binişleri hükümdarlarınkine benzerdi.

Ahi zaviyelerinin üyelerinin türlü görevleri vardı. İmam, müderris, vaiz, silah kullanmayı, yazı yazmayı öğreten kişiler, şairler ve millî oyun oynayanlar vardı.

Ahi zaviyelerinin üyeleri dokuz sınıf idiler :

1 — Yiğitler. Bunlar en alt sınıf idiler.

2 — Ahiler. Bunlar altı bölük idiler : İlk üç bölüğe (Ashab-ı tarıyk) yani yola girmiş kişiler; 4. 5. ve 6. bölüklere de nakipler denirdi.

7 — Halifeler. Bunlar Sahib-i seccade değillerdi. Yani bağımsız eylemlerde bulunamazlardı.

8 — Şeyhler. Bunlar, kendilerinden önceki yedi bölüğün başkanıdırlar.

9 — Şeyh ül-meşayihler. Bunlar, şeyhlerin de başkanıdırlar.

Yiğitlerin zaviyede düzenli bir kontrol altında bulundurulmaları ve güvenilir kişiler yönetiminde eğitilmeleri gerekirdi. Fütüvvetnamelerde görüldüğü üzere her çırak yiğitin iki "yol kardeşi" bir "yol atası" bir "üstadı" yani sanat öğretmeni, bir de "pir"i vardı.

Ahilerin kılıkları da incelenmeye değer. Ahi örgütü ve üyelerinin yaşama anlayışı, tasavvufçuların anlayışından çok değişik idi. Tasavvuf ehli dünya dışında yaşamak istedikleri halde Ahiler toplum içinde ve hayatın akışına uyarak yaşarlardı. Bu tür anlayış, doğal olarak Ahi giysilerinde de kendini göstermiştir. Örneğin, kendini tasavvufa verenlerin hırka giymelerine karşılık Ahiler şalvar giyerler, şed yani kuşak, peştemal kuşanırlardı.

Ahi gençlerinin üzerlerinde şalvardan başka abadan bir giysi, ayaklarında da mest vardı. Bunlar, bellerine kemer bağlar bu kemere de bir metreden artık uzunlukta bir bıçak asarlardı. Başlıklarının tepesinde yetmiş santim boyunda ve iki parmak eninde bir "taylasan" vardı. Bunlar zaviyelerde toplandıkları zaman başlıklarını çıkarıp önlerine koyarlardı; o zaman başlarında yalnız bir terlik yani takke kalırdı.

Fütüvvetnamelerin bir maddesinde : "Ahiler ipek giysi giymeyeler" diye yazılıdır. Onların giydikleri donlar kısa ve çok temizdi. Ahilerin sarığı yedi veya dokuz arşın idi (5-6 metre). Ahiler altın yüzük de takmazlardı. Onların silahla eğitilen üyeleri o zamanın biçimine uygun giysiler giyerlerdi.

Ahilerde sarı ve kırmızı renk beğenilmezdi. Fütüvvetnamelerde : "Hiç bir peygamber kızıl ve sarı giymedi, bunlar Fir'avn-i lâin donudur" denilmektedir. Gök, ak, kara ve yeşil renkler Ahiler katında beğenilen renklerdi. Yeşil renk, ahilerden müderris, kadı ve hükümdar sınıflarına özgü idi. Ak renk, Ahilerin kalem erbabına, hafızlarına özgü idi. Kara renk, daha Ahilik mertebesine yetişmemiş bulunanlara yani, yiğitlere özgü idi.

Ahilerde her tür sanat sınıfının bir davulu, bir sancağı ve bir borusu vardı. Bunlar, giysileri, görünüşleri ve silahlarının güzelliği ile yarış ederlerdi.

Ahi terbiyesi alabilmek için, o kişinin doğru ve yetenekli olduğuna dair bir üstadın, çırağı için tanıklık etmesi gerekli idi.

Yanında yetiştiği üstadı olmıyanlar zaviyelere giremediği gibi üstadı öğrettiği sanatı helal etmez ve çırağı takdim ederek ondan memnun olduğunu gösteremezse böyleleri zaviyelere giremez ve kardeş olamazlardı.

Bu koşulları üzerinde bulunduran çıraklar zaten sanat terbiyesini üstaddan almış olarak geldiklerinden ocak, bu gençlerin yalnız hissî, edebî ve sosyal yöndeki eğitimleri ile uğraşırlardı.

Ocakta gençlere bu terbiyeyi veren kişilere "muallim ahi" ve "emir" denirdi.

Fütüvvetnamelerde, esnaf çıraklarına sanattan başka bilime ve inanca dair neler öğretildiği yazılı değil. Bununla birlikte Çobanoğlu fütüvvetnamesine göre Ahi zaviyelerinde türkçe fütüvvetname, Kur'an, yemek pişirme, oyun oynama, çalgı çalma, şarkı söyleme, tarih, önemli kişilerin hayat öyküleri, tasavvuf, türkçe, arapça, farsça ve edebiyat öğretilirdi. Bu açıklamaya göre Ahi zaviyeleri bir tür okul idi.

Ahi zaviyelerine kabul olunanlar ahi terbiyesini, okuyarak, dinliyerek, kardeşlerle öğretmen ahiler ve pirlerle birlikte yaşıyarak alıyorlardı.

Silah bilgisini ve sporunu elde etmek için şu üç koşul gerekli idi :

1 — Ahi görmek, 2 — şeyh görmek, 3 — genci yani bir kişiyi eğitmiş ve yetiştirmiş olmak.

Demek ki, talim terbiye yeteneğini haiz olmıyanlar silahlı bölüğe alınamazlardı.

Gençlerin Ahi zaviyesine alınmaları için bazı töre ve törenler vardı. Bu konuda Ahi fütüvvetnamelerinde şöyle deniyor :

Ahiler içinde simge budur ki, nakib bir eline tuz alıp gelip toplumun ortasında duran suya sala. Bunun üzerine nakibler kapıyı açarlar geçmiş erkân erlerini birer birer anıp dua ederler ve salavat getirirler. En sonunda zaviyeye alınacak yiğiti gösterirler. Bundan sonra bir sürü törenle topluluklarına almış olurlardı.

Öğretmen ahi, pirler, yoldaşlar ve yol atası gözetiminde duygularını arındırmaya çalışan gençleri, zaviyelerde yaşıyan inançlara, kurallara alıştırmakla görevli idiler.

Öğretmen ahi, eğitmesi için yanına verilen gence, namaz oruç gibi islâm koşullarını öğrettiği gibi, Ahi tüzüklerinin kapsadığı insanlık yöntemlerini de pratik olarak belletirdi. Özellikle cumartesi akşamları fütüvvetname okunur ve gençlere öğretilirdi.

Zaviyelerde talim ve terbiye yalnız kitapla olmazdı. Bu zaviyeler, aklî bilimleri medreselere ve okullara bırakıp sadece insan olma ülküsünü aşılamaya yarıyan araçları kullanmakla yetiniyorlardı. İnsanlık ülküsünde, yardım ve şefkat duygularında ve yedirip içirmede ne denli ileri gittikleri tarafsız bir tanık olan İbn-i Battuta'nın sözlerinden anlaşılmaktadır.

Öte yandan, medreselerde ahlak gözetmenleri az olduğu halde zaviyelerde bir çok gözetmenler (nezaretçiler) vardı. Zaviyede öğretmen ve pirler önünde şarkılar ve ilâhiler okunur, oyunlar oynanırdı. Oysa ki medreseler yaşantısında türkü hem özel belki de edep dışı bir şey sayılırdı.

Medrese yaşantısında belli dersler zamanları dışında öğrenci ile hoca arasında eğlenceli ilişkiler ve genel konuşmalar ve bir konu üzerinde tartışmalar pek az iken zaviyelerde tersine, iç açıcı eğlenceler, konuşmalar yapılırdı.

Gençlerin öğretmenler, pirler, üstadlar, nakibler, şeyhler önünde yaptıkları bu tür toplantılar ruha, kuru medrese derslerinin veremediği ahlaki parlaklığı veriyordu.

Kendilerini böyle bir programla gençlerin eğitimine veren pirler onları sanatkâr olarak, insan olarak olgunlaştırırlardı. Onlar, Anadolunun binlerce sanatkârını şah-ı merdan kapısına bağlıyorlardı.

Bu ahi zaviyelerinin olumlu etkileri ile binlerce cahil esnaf, yaşları hayli ilerlemiş olduğu halde okuyup yazma öğrendikten başka eser yazacak duruma bile geliyorlardı. Evliya Çelebi, bunlardan birkaçından tesadüfen söz etmaktedir. Örneğin, Bursa'da ölmüş ululardan söz ederken "Kara Dede" adlı birisini anlatıyor. Evliya Çelebinin dediğine göre bu kişi, Amasya yakınındaki (Sunda?) kasabasındandır. Önce altmış yıl debbağlık edip sanatında ün yapmış ancak bilimden habersiz olduğundan sonradan bu eksikliğini gidermek için, Bursa müftüsü hatib Kasımoğlu'ndan ders almaya başlıyarak bir yılda Kur'an'ı öğrenmiş, yedi yılda da yetişmek istediği bilim dalının en yüksek kertesine ulaşarak Bursa'daki Muradiye Medresesi'ne müderris olmuştur. Bu dereceye ulaşan Kara Dede, daha birçok yıllar yaşayıp yüksek mertebelere ulaşmış birçok faydalı ve değerli eserler yazmıştır. "Dede Cöngü" adlı kitap da onun tarafından yazılmıştır.

Fütüvvetname, insanlık kurallarını öğretmekle pirlerin görevli olduğundan söz ederken bunların gençlere, oniki büyük günahı anlatmaları gereğini kaydediyor. Ahinin terbiyesi konusunda :

Öğretmen Ahi, programa göre yanına verilen genci öylesine eğite ki onu gören herkes ahiye dua edeler ve bu gencin davranışından, onu terbiye eden ahinin fütüvvetdar olduğunu anlıyalar. Görmezmisin dağda biten yemiş ile şehirdeki yemişin ikisinin adı birdir ama tadı ayrıdır;

bahası ayrıdır. Terbiye ile bir taş mücevher olur. İşlem gören ağaç yaprağı atlas olur.

Fütüvvetnamede bundan sonra, Şit Peygambere inen elli sahifenin, terbiye amacını güttüğünü anlatır. Terbiye yoluyla ham, hamlıktan döner ve çiyler pişer. Ahilere gerekir ki, aralıksız adam terbiye edeler, deniyor.

Çobanoğlu fütüvvetnamesinin çırakların görevleri üzerine verdiği açıklama da önemlidir. Bunlar, aşağı yukarı öteki fütüvvetnamelerin verdikleri açıklamalara benzemekte iseler de onlardan daha açıktırlar.

Fütüvvetname bu görevleri şöyle sıralıyor :

1 — Fütüvvetnamelerde okunan kurallardan 124 üne uymak.

2 — Ahinin bütün sözlerini benimsemek,

3 — Malını ve canını ahisi yoluna harcamak, kesin olarak bir hüner ya da sanat sahibi olmak,

4 — Her hafta giysisini yıkatmak, temiz çamaşır giymek,

5 — Ahiden çerağ almak, ahiye saçını kestirmek ve alnını yoldurmak,

6 — Ocak adına belini bağlatmak.

Fütüvvetname, çerağ ve kuşak konularını şöyle açıklıyor :

Terbiye edilen bir delikanlının, doğru bilerek bağlandığı ahi, dünyadan göçmüş ola. Onun terbiye ettiği delikanlı, o ahinin makamına vara, ondan çerağ ala.

(O. N. Ergin, bu çerağ alma sözünü, çırak çıkmanın kaynağı olarak görüyor). Orada çerağ olacağı yetişkin bir sanatkâr bulunmazsa, o bölgenin hükümdarı veya kadısı o delikanlının belini bağlıya. Terbiye edilenin, ahi üstüne varmağa eli ve gücü ermezse bir halifesini bula ki terbiye kıla.

(Osman N. Ergin, bu kuşak bağlama törenini, tahta çıkan Osmanlı Padişahlarının kılınç kuşanması ile ilgili görüyor ve bu konuda : "tahta çıkan Osmanlı padişahlarına ululardan biri tarafından kılınç kuşadılması ile ahi örgütünün bu gibi törenleri arasında açık bir fark görülmektedir... Kılınç kuşanma töreni, "bel bağlama" dan başka bir şey değildir. Dahası, evlenecek bir kızın beline, en son gürev olmak üzere babası, o bulunmazsa ailenin en büyüğü tarafından özel bir törenle bağlanan kuşak ve bu sırada verilen öğütler, hep fütüvvet yolundan kalmadır.)

7 — Güzel huyu ile kendisini şehir halkına tanıtmak "ol şehir halkı tanıklık vereler ki, bu yiğit, ol Ahi yoluna lâyıktır."

8 — Kadı katında er aşkına çerağ yakmak ve etmek (ekmek) yedirmek.

Ahilik adına kuşak bağlatmak konusunu, ahi öğretmenler cumartesi akşamları fütüvvetname okunurken şakird sanatkârlara şöyle anlatırlardı :

Kuşağın yedi adı, yedi bağlaması, yedi açması, yedi tılsımı, yedi türlü götürmesi vardır. Bu sayılar, bu biçimler, ocağın simgesindendirler.

Bu simgeler, yedi yıldızdan, yedi yerden, bencilliğin yedi başından, yedi yönde, yedi farzdan kinayedir.

Öğretmenler, yedi kez kuşak bağlama ve açmanın anlamını öğrencilerine şöyle açıklıyorlar : Ahi, cimrilik kapısını bağlaya, cömertlik kapısını aça. Lezzet kapısını bağlaya, çile (riyazet) kapısını aça. Halktan umut kapısını bağlaya, Haktan yana aça. Anlamsız söz söyleme kapısını bağlaya, doğruluk ve iyi kulluk kapısını aça. Şeytan işi kapısını bağlaya, doğruluk kapısını aça.

Sözün kısası, 740 maddeyi kapsayan Ahiler tüzüğünün, şeyh rütbesini kazananlar tarafından tamamiyle öğrenilmesi, işlenmesi ve başkalarına da öğretilmesi, fütüvvetnamede emredilmektedir. Ancak, henüz şakird yani öğrenci derecesinde bulunan delikanlılara ancak 124 madde üzerine ders almakla yetinmelerine izin verilmek suretiyle kolaylık gösterilmiştir.

Serez'de esnaf kuruluşları ve yaşantıları :

Her yerde olduğu gibi burada da sanatkârlar, arasta, bedestan veya uzunçarşı denen özel bir yerde topluca bulunurlar. Başlarında, içlerinden seçtikleri, önceleri "Ahu Baba (Ahi Baba)", sonraları "Kâhya" 1878 den sonra da "Mütevelli" denen bir kişi bulunurdu.

Her esnaf çarşısının uygun bir yerinde başkan için, büyücek bir dükkân üzerinde bir oda bulunur. Bu odada aynı zamanda "Esnaf yönetim kurulu" toplantıları yapılır. Gene bu başkan odasının karşısında veya bitişiğinde bir çeşme ve yanında bir karlık ve bir sebil bulunur.

Her esnafın büyük bir sancağı ve bir de sancaktarı vardır. Bu bayrağa bir kordonla her esnaf türünün ayırıcı belliği (alâmet-i fârikası) takılır. Bazı esnaf topluluklarının simgeleri şöyledir : yorgancıların 15 × 20 cm. boyutunda küçük bir atlas yorgan, nalbantlarınkinde bir

gümüş nal, ayakkabıcılarınkinde zarif bir çift patik, berberlerinkinde küçük bronz bir boğaz leğeni, şekercilerinkinde konik ve yaldızlı şeker külahı, çiftçilerinkinde bir demet başak bulunur.

Her esnafın bir davetçisi vardır. Görevi : kâhyanın ya da mütevellinin odasını açıp kapamak, temizlemek, gerekli kişileri çağırmak, namaz vakitlerini ve akşam üzeri dükkânların kapanma zamanını ilan etmektir.

Her esnafın görevli bir çeşmecisi ve karcısı vardır. Su yollarını tamir eder. çeşmeyi temizler ve yazın esnafa kar ve soğuk su dağıtır.

Her esnafın bir bekçisi vardır. Çarşıyı süpürür, akşam kapanan dükkanların kontrolunu yapar, kilitlenmeden unutulmuş olanları sahibine haber verir, geceleri çarşıyı bekler, Her esnafın bir de duacısı vardır. Sabah namazından sonra mütevellinin dairesi önünde toplanan esnafa dua eder. bundan sonra herkes dükkânına dağılır. Duadan önce hiç bir dükkân açılmaz.

Yönetim :

Her esnafın bütün işleri ve gerekli işlemleri, mütevelli tarafından yürütülür ve mütevelli, her işte ve işlemde esnafa karşı sorumludur.

Mütevellinin ana görevleri : esnafın, esnaflığa dair bütün anlaşmazlıklarını, sorunlarını halleder, düzenler. Esnaf sandığı gelirlerini toplar. Esnafa ait yapıların gereken tamirlerini yaptırır. Hayır kurumlarını yönetir, maaşlı kişilerin maaşlarını verir, artan paranın gelir getirmesini sağlar. İşçiler ve görevlileri atar, değiştirir veya işten el çektirir. Esnafın genel ve özel durumlarını sürekli olarak inceler, yönetim kuruluna başkanlık eder. Toplantılara katılır. Üstad, kalfa, çırak ve yamak törenlerini düzenler, esnafı yıllık normal toplantılara çağırır.

Mütevellinin yanında, üstadların seçtiği beş kişilik bir kurul vardır. Bu kurul mütevellinin dairesinde ve onun başkanlığında toplanır. Mütevelli, esnafa ait her konuyu bu kurulda görüşür. Alınan kararlardan mütevelli ile birlikte yönetim kurulu üyeleri, yürütmede yalnız mütevelli sorumludur. Yönetim kurulu, mütevellinin malî işlerini sürekli olarak denetler ve istediği zaman toplu olarak sandık mevcudunu sayar.

Esnaf tarafından seçilen mütevelli öldüğü veya görevden ayrıldığı günden bir gün sonra yenisi seçilir. Böyle bir durum ortaya çıktığında esnafın üstadları toplanıp, bunlardan, yönetim kurulu dışında bulunan-

larının en kıdemlisi, mütevellinin defterlerini, sandık mevcudunu, orada bulunanların kefaleti ile alır.

Mütevelli seçilecek kişinin, üstadların eskilerinden olması ve en az üç üstad yetiştirmiş bulunması, halk arasında doğru namuslu, iyi kalbli ve iiyilik sever olarak tanınmış olması şarttır. Yeni seçilen mütevellinin adı esnafa duyurulur. Aynı toplantıda yönetim kurulu da seçilir. Eski mütevelli azil yoluyla işten uzaklaştırılmışsa bu seçim yapılırken orada bulunamaz.

Yönetim kurulu üyesi olabilmek için beş yıldır üstad sınıfında bulunmuş olmak, mahkûmiyeti olmamak, esnaflar arasında dürüst, namuslu ve ahlaklı tanınmak şarttır. Seçmek için sadece, üstad olmak yeterlidir. Dördü içerden, biri dışardaki üstadlardan seçilen beş kişilik kurulun seçiminden sonra bu seçilenlerin adları, bir üstad tarafından bu seçim sırasında hazır bulunmıyan yeni mütevelliye gizlice bildirilir. Mütevelli "ben bu kişilerle çalışabilirim" derse özel bir törenle karşılanarak odaya alınıp tebrik edilir ve büyük kurula bildirilir.

Yeni mütevelli "bu kurulla çalışamam" derse, toplantı dağılır ve durumdan büyük kurul başkanına haber verilir. Büyük kurul başkanı, mütevelliyi davet ederek yönetim kurulunun hepsinden mi yoksa bir iki kişisinden mi memnun olmadığını sorar. Eğer hepsinden ise mütevelliyi istifaya davet ve üstadlara, tekrar mütevelli ve yönetim kurulu seçmenlerini emreder. Üstadlar aynı mütevelliyi ve aynı yönetim kurulu üyelerini seçerlerse ve mütevelli yine kabul etmezse, yönetim kurulu yerinde bırakılıp yeni bir mütevelli seçilir. Bu mütevelli de yönetim kurulu ile çalışamıyacağını söylerse, ilk kez seçilmiş olan mütevelli mütevelli kalır, ikinci kez seçilen mütevelli de yönetim kurulunda bulunmak üzere çoğunlukla ve bu mütevellinin de oyu katılmak üzere yönetim kurulu seçilir.

Seçim tamamlanıp büyük kurulca uygun görüldüğü takdirde büyük kurulun başkanı mütevelliyi ve büyük kuruldan üç, yönetim kurulundan iki üyeyi yanına alarak şer'iye mahkemesine gidip hâkim önünde, yeni mütevellinin evkafın ve esnafın işlerini yönetmeye kadir, doğruluk, emniyetlilik ve dinî duygularla mevsuf bulunduğunu kayd ve tescil ile "şer'î irsaliye"sini alarak yine topluca esnafın yönetim kurulu odasına gelerek üstadların hepsini çağırıp, mütevellinin mütevelliliğinin şer'iye mahkemesince de onaylandığını bildirir ve kendisini esnafa takdim ile esnafın kendisine saygılı ve mütevellinin de esnafın

haklarını bir baba gibi gözetmesini öğütler ve loncada saklı bulunan "mütevellilik asası"nı kendisine verir. Mütevelli eski ve yeni yönetim kurullarını toplantıya çağırıp eski mütevellinin hesaplarını inceler, sonucu büyük kurula onaylatıp esnafa ilan ettirir.

Esnaf kurulları ve toplantılar :

Esnaf kurulları beştir : 1 — Yönetim kurulu, 2 — Bütyük kurul (Kâhyalar kurulu), 3 — Olağan yıllık toplantı (ziyafet toplantısı), 4 — Yıllık genel toplantı (üç günler toplantısı), 5 — Olağanüstü toplantı (memleket toplantısı).

1 — Yönetim Kurulu :

Üyelerinin sayısı ve seçim şekilleri, görevleri kısmen biraz önce görülmüştü. Bu kurul, her arabî ayının ilk ve üçüncü cuma günleri mütevellinin başkanlığında toplanır, Mütevelli, esnafa ait onbeş günlük olayları ve bilgileri açıklar, geçen toplantıda alınan kararların nasıl uygulandığı ve sonuçları hakkında gereken açıklamayı yapar, bu toplantıda görüşülecek konuları ortaya atar.

Mütevelli, sandıktan ödünç para almak istiyenlerin adlarını ve bunlar hakkında gerekli soruşturmanın yapılmasını, ödünç alacak olanın malî durumu, dükkânı, sanatı hakkında bilgi, parayı nereye kullanacağının anlaşılması, ödeme gücünü öğrenmek üzere kuruldan iki üyeyi görevlendirir. Üyelerin her biri 15 gün içinde esnafın genel ve özel durumu hakkındaki görüşlerini ve duyduklarını kurula anlatır. Esnafa duyurmayı gerekli gördükleri hususları mütevelliye söylerler. Esnafın birbiri hakkında olan şikâyetleri üzerine gerekli kararları alır. Büyük kurula götürülecek bir sorun varsa, onu büyük kurulda üye bulunması sıfatiyle hazır bulunan mütevelliye söylerler.

2 — Büyük kurul (Kâhyalar kurulu) :

Bu kurul. 24 esnafın mütevellilerinden oluşur. Her arabî ayının sonuncu cuma günü toplanır. İçlerinden birini, ömür boyu süre ile başkan (kâhyalar başı) seçerler. Seçim sırasında müftî ve şer'iye hâkimi de hazır bulunur ve hangi esnafın mütevellisi kâhyalar başı seçilirse kurul, sonraki olağan toplantılarını o esnafın çarşısındaki lonca odasında yapar.

Kâhya başının görevi : mütevellilerin davranışlarını ve genel durumlarını ve loncaların toplanıp toplanmadıklarını tetkik eder,

mütevellilerden yapılan şikâyetleri dinler. Esnaflar arasında çıkıp mütevellisi tarafından halledilemeyen anlaşmazlıkları, hükümete başvurmadan ya da hükümetçe müdahaleye meydan vermeden halletmek, loncalar tarafından verilip kâhyalar kurulunca onanan cezaları uygulamak, esnafa ait hususlarda hükümet ve memleket ileri genelleri ile temas, hükümetin emir ve kararlarını bildirip esnafa duyurmak. Kâhyalar meclisinin teklif ve temennilerini mahalli hükûmete arz, hükûmet memurları veya ileri gelenlerinin şehrin genel haklarına tecavüz, halkın zararını mucip bir hal olduğunda hükûmet katında teşebbüs ve törenlerde kurul adına katılmak ve kurulun görevi de lonca tarafından sunulan hususları onaylamak veya nakzetmek, mütevellilerin yıllık hesaplarını inceleyip onaylamak, herhangi bir mütevelli hakkında lonca tarafından şikâyet vaki olursa incelenip mütevellinin yerinde bırakılıp bırakılmıyacağı hakkında karar vermek. Hükûmet tarafından vuku bulan önerilerin esnafın çıkarlarına uygun olup olmadığını araştırmak, esnaf adına resmî makamlardan yapılacak istekleri belirtmek ve olağanüstü törenlerde hazır bulunmaktan ibarettir.

3 — Ziyafet toplantısı (geleneksel yıllık toplantı) :

Memleketin her yerindeki esnaf ve sanatkârların, yılın belli bir gününde eğlence yerine gidip eğlenmesi, geleneksel bir töre idi. Hatta, sadece çiftçilerden oluşan köylerde bile bu sınıf yani çiftçiler ürünlerini hasat ve harman ettikten sonra yılın yorgunluğunu gidermek için son baharda, gençler ve yaşlılar ayrı ayrı gruplar halinde koruluklara, pınar başlarına veya göl kıyılarına gider eğlenirlerdi.

Başkent ve kalabalık bir şehir olan İstanbul'da bu eğlenceler, daha kalabalık ve parlak törenlerle yapılırdı. Ayrıca, çırakların kalfa olması, kalfaların "başka çıkması" yani başka dükkâna çıkarak ustalığa veya gedik sahibi olmağa mezun kılınması bir ziyafetle sonuçlanır veya bu gibi vesilelerle şenlik ve eğlenceler yapılırdı.

Evliya Çelebi, Seyahatnamesinde kuyumcu esnafından söz ederken bunların, yirmi yılda bir eğlence yerine çıkarak on gün eğlendiklerini, bu vesile ile devlet hazinesinden on kese akça (bir kese 500 akçadır), tabel-i Âl-i Osman, kös-i Hâkânî'nin ihsan edildiğini bildiriyor ve "ben kendim kuyumcu başı oğlu olduğumdan bu tür eğlencelerden üçüne katıldım. Hatta Sultan Murad Han zamanında yapılanında önce el öperek yola düzülen bendim. Bu eğlence için önce kuyumcu çavuşları gönderilerek başka vilâyetlerdeki kuyumcular, Kâğıthane eğlencesine

davet edilir; bunların hepsinin gelmesi imkânsız olduğundan bunların ileri gelenleri ve saygı değerleri, post sahibi olmak için yanlarına onar bin kuruş alarak İstanbul'a gelirler diyor[154].

Eserin, bu eğlencelerin –herhalde yanlışlıkla– kırk yılda bir yapıldığını söylediği başka bir yerinde de "...bu Kâğıthane Çayırlığında kırk yılda bir, kuyumcu esnafı toplanıp Süleyman Han kanunu gereğince yirmi gün sohbet ederler. Osmanlı ülkesinin bütün kuyumcuları bu eğlenceye yardım ederler. Üç yüz kese masraf olur. Oniki bin kadar, türlü mezhepten halife postnişinleri büyük bir topluluk teşkil ederler. Padişah-i Âl-i Osman'ın kendisi de gelip çadırını kurduğunda, kuyumcu başıya oniki keselik bir hediye vermek Kanun-u Süleyman Handır.

Kanunî Sultan Süleyman, şehzadeliği sırasında Trabzon şehrinde Rum Kostantin'e şakird olup kuyumcu olmuştu. Bu nedenle, halifeliği zamanında, Saka Çeşmesi yakınında "Kuyumcular kârhanesi"ni yaptırmıştır. Kuyumcular halifelerinden, önce ileri gelen onikisi Padişahın sonra Şeyh ül-İslâm'ın, sonra Vezir-î Âzamların ellerini öperler. Sonra baş kuyumcunun ve şeyhinin ve nakibinin ve daha bazı pirlerin ellerini sıra ile öperler. Sonra kuyumcu başı, mücevherlerle süslü rahle, divit, eyer takımı, kılıç, iki ağızlı kılıç gibi hediyeleri Padişaha takdim eder. Hasılı bu Kâğıthane vadisinde beş altı bin çadır kurulup orası, bu yirmi gün süresince insan deryası kesilir; saraç esnafı da bunlar gibi, yirmi yılda bir eğlenceye çıkarlar.

Bu genel eğlenceler ilk sıralarda müslim ve gayr-ı müslim, karışık olarak içten bir dostluk havası içinde yapılırken sonraları, müslüman esnaf, bu ziyafetlerin hemen bütün giderlerini gayr-i müslîm esnafın üzerine yüklemeye ve eğlenceler sırasında bazı uygunsuz olaylar ortaya çıkıp eziyetler yapıldığı gayr-i müslimlerin şikâyetlerinden anlaşılmakla, bu eğlencelere müslümanların ve gayr-i müslimlerin ayrı ayrı çıkmalarına dair Padişah fermanı yayınlanmıştır[155].

İşte bu eğlencelerin küçük bir örneğinin Sirozda yapıldığını görüyoruz. Esat Bey bu hususta şöyle diyor.

[154] Bak. Evliya Çelebi Seyahatnamesi, I, 570. Evliya Çelebi, burada kendisinin, kuyumcu başı Zade olduğunu söylüyor. Eserinin bir başka yerinde de, Hoca Ahmet Yesevî'nin kendi ceddi olduğunu kaydediyor, ve Yesevî için "Türk-i Türkân" veya "Pir-i Türkân Hâce Ahmet Yesevî" deyimini kullanıyor. Bak. aynı seyahatname, I, 659.

[155] Bu hususta, biri 1731. ötekisi 1759 yılında yazılmış iki fermanın suretleri için bak. Topkapı Kitaplığı, Divan-ı Hümâyun, İstanbul Defteri, No. 5 ve No. 6, Sayfa 188.

Yılda bir kez, şehir dışında "Hisar Arkası" denen gezinti yerinde toplanılır. Esnafın bütün üstad, kalfa, çırak ve yamakları ve haricî mensupları, sabah namazından sonra oraya giderek akşama dek gezer eğlenirler, gençler tarafından millî oyunlar tertip okunarak kuşluk ve akşam yemekleri birlikte yenir. İkindiden sonra hafızlar mevlüd okur, toplantının ve okunanların ecir ve sevabı ölmüş esnaflarla vakıf sahiplerinin ruhlarına hediye edilir.

Bu gezinti ve eğlenceler genellikle Mayıs başlarında ve Cuma günleri dışında, sıra ile her gün bir sınıf esnaf katılarak yapılır.

Yemekler, her yıl aynı olmak üzere kuşlukta ciğer kebabı, akşam, düğün çorbası, nohutlu et, pirinç pilavı pirinç unu helvası olarak yenir. Bu eğlenmelerde hiç bir meslekî konu ele alınmaz; yalnız kâhya ve kâhya başı bütün esnafa münasip öğütlerde bulunur.

4 — Üç günler (yıllık genel toplantı) :

Yılda gene bir kez olmak üzere gene Hisar Arkasında üç gün üç gece süren ve "üç günler" denen bir tür toplantı daha vardır. Toplantı, on beş gün önce duyurulur. Toplantıyı, kâhyalar kurulu düzenler ve yönetir. 24 esnafın hepsi katılır. Memleketin bütün bilim ve din adamları, ileri gelenleri, öğretmenleri, her mahallenin ihtiyar kurulları, köylerin ileri gelenleri (muhtarlar ve üyeleri) özel olarak davet edilirler. memleketin yoksulları da gelirler.

Davetlilerin hepsi ve esnafın kalfa, çırak ve yamakları akşamları evlerine dönerler. Esnaftan birçokları geceleri de köşklerde vakıt geçirir. Köylerden gelen ileri gelenler, kâhyaların, üstadların, zenginlerin evlerinde konuklanırlar. Bütün bu halk, üç gün üç gece Hisar Arkasında yedirilip içirilirler.

1872 yılı üç günler şölenlerine ait belgeye göre üç günde verilen 6 öğün yemekte toplam olarak 5081 sofra kurulmuş. Sabah sofralarına sekizer, akşam sofralarına onar kişi oturmak kural olduğuna göre bu süre zarfında 46370 kişilik yemek çıkarılmış oluyor.

Hisar Arkası eğlencelerinin yapıldığı yer şöyle tasvir ediliyor : Çayırın yanından geçen değirmen arkı, çayırı çenber gibi ortasına alır. Bu suyun teşkil ettiği büyük daire üzerinde on kadar, büyük ve etrafı açık tabanları döşemeli, üzeri örtülü köşk var ve bu köşklerin her biri ayrı sınıf kişilere mahsustir. Bilginler köşkü, meşihat erbabı köşkü, bayler köşkü, okullar köşkü gibi. Bu köşklerin karşısında ve çayırın

üst tarafında gayet büyük bir aşevi ve bitişiğinde bir kiler vardır. Kâhyalar köşkü aşevinin bitişiğindedir.

5 — Olağan üstü toplantı :

Gerektiği zaman yapılır. Toplantı yeri kâhyalar dairesidir. Resmî makamlarca halkın tahammülünün üstünde bir vergi konduğu veya esnaflar arasında olağan yöntemlere aykırı bir işlem yapıldığı veya kâhyalar kurulunun kesinlik kazanan kararlarının uygulanmasına engel olunduğu zaman, kâhyalar kurulu toplanıp ve her esnafın üstadlarından üçer kişi davet ederek durumu incelerler. Fikir birliği sağlanırsa kahya başıya öteki kahya ve iki ustad katılarak şer'iye hakimine ve en büyük hükûmet yetkilisine yollanır.

Kâhya başı alınan kararı tebliğ ve memleket ve yoksullar hakkında hükûmetin merhamet ve adaleti, esnaf haklarına saygıyı, ahalinin incitilmemesini dilyerek "millet ve hükûmet bir kuşun iki kanadına benzer. Bunlar birbiri ile yaşar, milletsiz hükûmet, hükûmetsiz millet olmaz. Bir elinizde milleti, ötekinde devleti tutunuz. Esnafın kararı kesindir. Bundan dönmez" diyerek döner ve durumu anlatır. Hükûmetle anlaşma olursa toplantıya son verilir. Uyuşulmazsa ertesi günü "Memleket toplantısı" yapılır.

Memleket toplantısı :

Bu toplantıda kâhyalar ve bütün üstadlar, memleketin ileri gelenleri, bilginleri, zenginleri, ilân yoluyla çağırılır. Hâkim ve müftiye de davetçi gider. Müfti gelir hâkim gelmezse, kâhyalar kurulu başkanı, toplantı nedenini, esnaf toplantısının kararını hükûmetin cevabını ve uzlaşmaya çalışıldığı halde hükûmetin yanaşmadığını açıklar ve halkoyuna baş vurur, Eğer toplantıya katılanlar kâhyalar kurulunun kararını beğenirse, bilginler başkanı "Reis ül-Ulema" kürsüye çıkarak "küçüğümüze merhamet ve şefkat, büyüğümüze saygı gösterip ululamayanlar bizden değildir" anlamındaki Peygamberin sözünü okuduktan, Padişaha itaat ve sadakat gereğini açıkladıktan sonra kasabadaki hükûmet temsilcisinin zulmüne karşı susmanın şeriata uygun olmadığını bildirir. Hükûmet mümessili durumunu değiştirmezse Padişaha şikâyet edileceği açıklanır.

Esnaf Sandığı :

Çok eskidenberi Anadolu'da ve Osmanlı İmparatorluğunun Türklerle meskûn yerlerinde her esnafın bir yardım sandığı vardı. Buna

"Esnaf vakfı", "Esnaf sandığı" ve daha önceleri "Esnaf kesesi" derlerdi.

Kethuda, yiğit başı ile ihtiyarların gözetim ve sorumluluğu altında bulunan bu sandığın sermayesi, esnafın bağışları ile çıraklıktan kalfalığa ve kalfalıktan ustalığa yükselenler için ustaları tarafından verilen paralardan ve haftada veya ayda bir, esnaftan mâlî gücüne göre toplanan paylardan birikirdi.

Esnaflarca düzenlenen genel eğlencelerle Padişahların evlenme ve sünnet düğünlerine davet edilindiğinde yapılacak masraf, için önemine göre ayrıca esnaftan toplanırdı. Son zamanlarda (XIX. yüzyıl sonları) bir usta çırağını kalfalığa yükselteceği zaman 50, kalfalıktan ustalığa çıkarılacağı sırada da 300 kuruş ödermiş.

Esnaf sandığında biriken bu paralar % 1 faizle, ihtiyacı olana veya sanat ve ticaretini genişletmek isteyen esnafa borç verilir ve faizlerden biriken para [156] da hayır işlerine sarfedilirdi.

1909 yangınında yanan, İstanbul'daki Uzun Çarşı esnafı her yıl, ramazanlarda sandık hesabına Eyup Camii'nde hatim indirtirler, zerde pilav pişirterek esnafa ve ahaliye yedirirlerdi. Esnaftan hali vakti müsait olmıyanlara, bir felakete uğrayanlara, hastalara yardımda bulunurlar, esnaftan ölenlerin yoksullarına teçhiz ve kefenleme bedeli verilir.

Esnafın elinde önemli sayıda demirbaş eşya ve genel eğlenceler için yemek ve sair hususlarda kullanılmak üzere bakır kaplar da bulunurdu. Bu kap kacağın bir kısmı esnaf tarafından satın alınmakla birlikte Padişahlar ve esnaf taraflarından hibe ve hediye edilenler de vardı. Nitekim kuyumcu esnafın elindeki takım, Kanunî Sultan Süleyman Han'ın bağışıdır. Bu hususta Evliya Çelebi şöyle diyor : Süleyman Han, Padişah olunca kuyumcu başılara iltifat olarak Saka Çeşmesi önünde, bağlı, bahçeli, camili ve hamamlı, birçok odalı, uzun divanhane gibi

[156] Son zamanlarda bir takım riba ile faiz'in farkını bilmiyen ve bu husustaki eski fetvaları görmeyen dinî duygular sömürücüsü sözde din adamları faiz haramdır diye halkı kandırmaya çalışmalarına rağmen faizle para verme işi ta Selçuklular devrinden beri sürüp gelmektedir. Fatih Sultan Mehmet, çok sayıdaki altun parayı, faizi yeniçerilerin ihtiyaçlarına sarfedilmek üzere vakfetmişti. Bu vakıf işine sonraki Osmanlı İmparatorları da devam etmişlerdir. O zamanlar bunu "muamele-i şer'iye" denen bir metodla uygularlardı ve halk bu muameleye haklı olarak "Hile-i şer'iye" derlerdi. Hilenin ise şer'îsi olmaz. Bu hussta geniş bilgi için bak. Neşet Çağatay, Osmanlı İmparatorluğunda riba-faiz konusu, para vakıfları ve bankacılık, Vakıflar Dergisi, 1971, cilt IX, sayfa 39-66.

orta yollu, iki yakası kuyumcu halifelerinin işliyeceği odalarla süslü bir kârhâne yaptırıp 10.000 sahan, 500 kazan ve tencere ve başka kap kacak vakfetti[157]. Bu kap kacak, dışardan ve halktan isteyene kira ile verilmekle birlikte, Padişah düğünleri için esnaftan yemek takımı alındığı da surnamelerde yazılıdır. 1826 yılında yayınlanan tüzükte görülen "saraç esnafının bazı düğünlerde kira ile verdikleri bakırlar, bu tarihten sonra yasaklanıp, gerektiğinde ihtisap ağası eliyle imaretlerden verilmek üzere saraçhane dahi bu şekilde düzen altına alına" şeklindeki ibare, o tarihten sonra bu gibi şeylerin halka verilmesinin yasaklandığını göstermektedir.

Her esnafın sandığında altı kese (torba) bulunurdu. Bunlar :

1 — Atlas kese : Esnaf vakfına ait her türlü huccet ve yazışma evrakı bunun içinde saklanır.

2 — Yeşil kese : Esnafa ait vakıf akarların senetleri ve tapu senetleri bunun içinde saklıdır.

3 — Örme kese : vakıf paralarının konmasına ve saklanmasına mahsustur.

4 — Kırmızı kese : faize verilen paraların senetleri saklanır.

5 — Ak kese : her türlü gider senetleri ile, onaylanmış yıl hesapları bunun içinde saklanır.

6 — Kara kese : tahsili imkânsız senetlerle, bunlarla ilgili şeyler bunun içinde saklıdır.

Sandığın belli başlı gelirleri şunlardır : kira gelirleri, vakıf paralar, faizler, vasiyet, hibe, duhuliye ve teberrular.

Giderleri : Onarım giderleri vergiler, yoksul esnafa yardım, bilginlere ve yoksul din adamlarına yardım, görevlilere maaş veya yıllık, yazları kullanılan kar, sebil vb. bedelleri.

Esnaf örgütü ve meslekî törenler :

Her esnaf grubu, "haricî" yani, türlü nedenlerle işten ayrılmış olanlar ve "dahilî" yani fiilen meslekte çalışanlar olmak üzere iki sınıfa ayrılırlar.

1 — **Haricîler (fiilen çalışmayanlar) :** Bunlar, emekliler, düşkünler ve sakatlardır.

[157] Bak. Evliya Çelebi Seyahatnamesi, I, 570.

a) Emekliler : Bunlar, esnafın yaşlı üstadlarından olup dükkana gidip gelemiyenlerdir. Bunlardan sermayesi müsait olanlar, kalfalar eliyle yine dükkânlarını yönetirler.

b) Düşkünler : Bunlar da esnaf üstadlarındandırlar. Kalfaları eliyle yürütecek dükkanları da yoktur. Bunlardan yardıma muhtaç olanlara, para, ekmek, kömür vb. maddeler, sandıktan verilir.

c) Sakatlar : Esnafın hangi derecesinde olursa olsun, her hangi bir ârıza veya tedavisi kabil olmıyan bir hastalığa uğrayanlardır. Bunlara esnaf sandığından yardım edildiği gibi, esnafın üstadları ve kalfaları tarafından da ayrıca yardım edilir.

II — Dahili (fiilen çalışanlar) : Bunlar, yamak, çırak, kalfa ve ustalardır.

a) Yamak : Bir esnafa yamak alınmak için on yaşından aşağı olmak, işe devamı, babası veya velisi tarafından sağlanmak şarttır.

b) Çırak : İki yıl bedava ve düzenli olarak yamaklık eden çıraklığa yükselir. Bu yükseliş bir törenle yapılır. Şöyle ki : çırak çıkacak gencin dükkan ustası, kalfaları, velisi, esnaf başkanının dükkânında sabah namazından sonra toplanırlar. Ustad, çırağın işe bağlılığını ve becerisini anlatır. Velisi tarafından esnaf vakfına bir bakır sahan veya hiç olmazsa bir bakır kepçe hediye edilir ve bu kabın bir yerine "... esnafının vakfıdır" ibaresi kazılır. Başkan, çocuğun sırtını sıvazlar, namaza ve dükkâna devamı, üstada, kalfalara, anaya babaya saygı ve bağlılığı ve yalan söylememeyi öğütler ve, kendisine üstadı tarafından verilmek üzere uygun bir haftalık ücret keser. Bu ücretin iki haftalığı, üstad tarafından esnaf sandığına yatırılır.

c) Kalfa : Üç yıl çırak olarak hizmet eden gencin kalfalığa yükseltilmesi, daha tantanalı bir törenle lonca odasında yapılır. Törende lonca kurulu tamamen hazır bulunur. Esnafın başka üstadları da davet edilir. Kalfaların en kıdemlisi hizmet ve rehberlik görevini yerine getirir. Kalfalığa yükseltilecek genç o gün, o esnafa mahsus elbiseyi ilk kez giyer. Kendi ustası ile başka üç usta iyi ahlaklılığına tanıklık ederler. Orada bulunan velisi de kendinden memnun olduğunu bildirir. Orada bulunan bir hoca aşir okur ve dua eder ölmüş, gelmiş geçmişler ruhlarına fatiha okurlar. Bundan sonra herkes ayağa kalkar, başkan peştemal (şed) kuşatır ve kendisine sanat ve ticaret hakkında gerekli öğütleri verir, yeni kalfa, üstadların ve büyüklerin ellerini öperek törene son verilir.

Kalfanın ustası orada kalarak kendisi loncada o gün hizmet ve rehberlik eden kalfa ile birlikte loncadan çıkar. Lonca önünde toplanan esnaf çırakları "kutlu olsun, hayırlı olsun" derler. Yeni kalfa rehberle birlikte doğru üstadının dükkanına gelerek dükkanın önünde durur ve esnafın bütün kalfaları gelip tebrik ederler. Kalfanın velisi, çıraklıkta olduğu gibi esnafa kenarında "...esnafının vakfıdır" yazılı münasip bir bakır kap hediye eder.

d) Üstad : Üstadlığa yükselmek için kalfanın üç yıl kalfalık etmesi, bu süre içinde hakkında hiç şikâyet olmamış olması, kendine verilen görevleri dikkatle, özellikle çırak yetiştirme hususunda titiz davranması, öteki kalfalarla iyi geçinmesi, sanatına bağlı olması, müşterilere karşı tutumu, özellikle ayrı dükkan yönetip yönetememesi üzerinde iyi kanaat vermiş, sermaye durumu müsait olması (ayrı dükkan açacaksa) hususları kesinleştikten sonra törenle üstad yapılır.

Üstadlık töreni : Üstadlık törenleri ilkbaharda yapılır. Üstadlığa layık görülen kalfaya en az otuz gün önce kabul kararı bildirilir ve dükkan bulmaya izin verilir. Dükkân bulduğunu, kendi ustası aracılığı ile kâhyaya bildirir ve tören günü kararlaştırılır. Tören gene Hisar Arkasında yapılır. Törende esnafın dahilî ve haricî üstadları, öteki bütün esnafın kâhyaları, memleketin müftisi ile kadısı Ulucamiin hatibi ve imamları çağrılır.

Kâhya köşkünde, esnaf kâhyaları ve üstadlar iki sıralı bir çember teşkil ederler. Ön sırada kâhya ve onların arkasında üstadlar otururlar. Çemberin ortasına yerleştirilen yuvarlak bir sedir üzerinde de kâhyaların en yaşlısı ile müfti ve kadılar otururlar. Üstad olacak kalfa, sağında kâhyası, solunda üstadı olduğu halde meclise girerler, oradakileri selamlarlar. Müftinin işareti üzerine imam bir aşır okuyarak toplantı açılmış olur.

Müfti, ticaret, sanat ve çalışma hakkında bazı âyetler, kadı da bu mealde bir kaç hadis okuyup anlamlarını anlatırlar. Toplantıya başkanlık eden kâhya ayağa kalkıp asasına dayanır yeni üstadı önüne çağırıp karşısına alır. Peygamberlerin hangisinin hangi sanatın piri olduğunu söyleyip esnafın silsilesini pirine kadar çıkardıktan sonra ticarette sadakat ve doğruluk, esnafa, müşteriye saygı gereğinden, malına hile karıştırmamak ve malındaki ayıp ve noksanı satıştan önce alıcıya bildirmek, hulâsa kimsenin zararına çalışmamak gereğini anlatır ve öğütler verir. Padişaha itaat, bilginlere saygı, halka şefkat ve merhamet, küçüklere sevgi, kimseye eziyet etmemeyi, kalfa ve çıraklarına çocukları gibi bakmayı öğütleyerek sözlerini bitirir.

Bundan sonra üstadı söze başlıyarak kendisi, üstad yetiştirmek amacıyla, içtenlikle elinden geldiğince çalıştığını ve Tanrı'nın yardımı ile bunu başardığını, yeni üstadın her halinden memnun olduğunu, üstad olabilecek özellikleri kazandığına Tanrı için şahitlik ve kalfadan (yeni üstad) helallık ister. Ancak bugün, toplantıda konuşabilmek yetkisini alan yeni üstad, üstadında kendisinin bir hakkı olmadığını bildirince üstadı, eski kalfasının arakasını sıvayarak "taş tut altun olsun. tanrı seni iki cihanda aziz etsin. Tuttuğun işte hayır gör. Geçenler, erenler, pirler daima yardımcın olsun. Tanrı rızkını bol etsin, yoksulluk göstermesin, sıkıntı çektirmesin, Bilginlerin dediklerini, kahyaların öğütlerini, benim sözlerimi tutmazsan, ana, baba, hoca, usta hakkına riayet etmezsen, halka zulüm edersen, kâfir ve yetim hakkını alırsan, hulâsa Tanrı'nın yasaklarından sakınmazsan yirmi tırnağım âhirette boynuna çengel olsun" diyerek kalfanın belindeki kalfalık peştemalını (şed) çıkarıp, kendi eliyle üstadlık peştemalını kuşatır. Bundan sonra dua edilir, yeni üstad, birer birer oradaki büyüklerin ellerini öper dualarını alıp oradan ayrılır.

Köşkün merdiveninden başlıyarak üstadlar köşküne dek iki sıra teşkil eden kalfa, çırak ve yamakların arasından geçer "Tanrı size de nasib etsin" diyerek ustadlar köşküne gider. Orada daha önce köşkten çıkan ve yalnız olarak kendisini bekliyen üstadına yetişerek elini öper. bundan sonra tebrikler başlar. Kahya, o günkü toplantının başkanı, öteki kahyalar ve kalfaların kıdemlilerinden üç, çıraklardan iki, yamaklardan bir kişi sırayla gelip üstadı ve yeni üstadı kutlarlar. Bundan sonra müfti ve kadılara ait minderler serilerek kollarına ikişer üstad geçtiği ve önlerinde bir kahya ve yanlarında dört üstad ve arkalarında on kalfa ve beş çırak bulunduğu ve en önde esnafın sancağı alışılmış törenle taşındığı halde bir alay teşkil edilerek müfti ve kadı tebrike gelir. Bilginlere saygı dolayısıyla köşktekiler dışarı çıkıp onları karşılarlar, köşke getirip yerlerine oturturlar, kahve ve şerbet ve yalnız müfti ile kadıya çubuk verilir. Tören bittiğinde herkes köşklerine döner. Sonra sırası ile kalfalar, çıraklar, yamaklar tebrik ederler[158].

[158] Bak. Osman Nuri (Ergin), Mecelle-i umur-u Belediye, I, 692-711 ve ayrıca bak. Hacı Şeyhoğlu Hasan (Üçok), Çankırı'nın Ahilikten Kalma Esnaf ve Sohbet Teşkilatı, 1932, sahife 8 vd.

SEKİZİNCİ BÖLÜM

AHİ ÖRGÜTÜNÜN İMECE VE YARAN KURULUŞU HALİNDE KÖYLERE YAYILIŞI

Bazı fütüvvetnamelerde, yeni bir adayın ahiliğe girmesi veya sanatkârların bir kademeden bir kademeye yükselmesi gibi törenlerin, Cuma günlerinde yapılan oturumlarda yapıldığını kaydetmektedirler [159]. İbn-i Battuta ise XIV. yüzyıl başlarında Anadolu'yu gezdiği ve 27 şehir ve kasabayı gördüğü sıralarda, bu teşkilata dahil genç sanatkârların, zaviyelerinde her akşam toplandıklarını, birlikte yemek yediklerini söylüyor. Bu durum bana, Anadolu köylerindeki konuk odalarında uygulanan durumu hatırlatıyor. Biraz aşağıda göreceğimiz gibi, ahilikten kalma kurul kalıntılarından olduklarına şüphe olmayan bu odalarda konuk ağırlama işi, gerçekten İbn-i Battuta'nın tasvir ettiği gibi olur. Bütün komşular konukla birlikte yerler. Böyle uzak yerlerden veya yabancı ülkelerden bir konuk geldiğmi, hem bir yabancıyı görmek hem de, radyo, gazete, telgraf, telefon gibi haber alma araçlarının bulunmadığı o devirlerde konuğun geldiği yerler hakkında bilgi edinmek merakı ile bütün komşular halli halince yemekleri ile gelip konukla birlikte yerler.

Yerli konuk geldiğinde, oda sahibi tarafından ağırlanır. İbn-i Battuta'nın tasvirini bu açıdan değerlendirmek gerekir. Doğduğum köyde dedemin de odası vardı. O odanın geleneği bu dediğim gibi idi son zamanlarda sürüp gelmiş olan Çankırı Ahi geleneğine göre, toplantıları, haftada iki gece yapılırmış. Cuma günleri yemekli, salı günü yapılanı da kahve ve şerbet ikramı ile yapılırmış [160].

Şehir ve kasabalarda günlük geçim ve yaşama çabaları arasında, tüccar ve sanatkârların, hele evlilerinin her gece zaviyelerde toplanmaları her halde daha zor olur. Fakat köylerde, ekim ve kış hazırlıkları tamamlandıktan sonra yapılacak pek bir iş kalmadığı kış aylarında yol

[159] Ahi sohbetleri ile karşılaştırmak için bak. Hasan Üçok, Çankırı'da ahilikten kalma Esnaf ve Sohbet Teşkilâtı 1932, Çankırı, ve fütüvvetnamelerdeki sohbet törenleri, İ. Ü, İkt. Fak. Der. XV, 94 vd.

[160] Bak, Hasan Üçok. Bundan önceki notta adı geçen eser.

ve taşıma araçlarının ilkel bulunduğu, başka yerlerle ilişkilerin kesik olduğu, vakit geçirecek başka uğraşıların bulunmadığı çevrelerde, genç ve yaşlı erkekler için her gece yaran odalarına devam etmek mümkün, eğlenceli ve dinlendirici bir uğraşı olabilir. Hatta bu yaran odaları, çevre sorunlarının çözümlendiği, ortak çarelerin bulunduğu bir yer görevi de görür.

Çok eski zamanlara nazaran bugün bile, büyük bir değişiklik görünmeyen bir çok Anadolu köyleri arasında bu tür toplantıları hâlâ sürdürenler vardır. Köy kahveleri açıldıkça, kısa bir süre sonra bu, eski ve yüzyıllarca, ahlakî sosyal bir görev yapmış olan kurum da kendiliğinden ortadan kalkacaktır.

İbn-i Battuta'nın övgü ile bahsettiği, mükemmelliğini anlata anlata bitiremediği Ahi zaviyeleri birçok köyde konuk odası olarak vazife görüyordu. Türkiye'nin 40.000 köyünden en az yarısında bu konuk odaları vardır. 1940'lı yıllara dek, kim olursa olsun bu odalara gelen konuklar yedirilir, içirilir, yatırılır, kış aylarında sobası ya da ocağı yakılırdı. Şimdi yolların, taşıma araçlarının gelişmesi ve ekonomik düşünce ve ölçülerin değişmesi ile bu odalar eski önemlerini ve fonksiyonlarını yitirmişlerdir. Belki ücra köylerde hâlâ eski gelenek ve göreneklerini sürdürenleri vardır.

Yaran odaları :

Köy konuk odalarından ayrı olarak, köylerde ve kasabalarda, türlü yaş gruplarındaki kişilerin muntazaman devam ettikleri ve Ahi zaviyelerinin, konuk ağırlamaktan başka, gençleri eğitime görevini de üzerine almış küçük örnekleri olan "Yaran doları" vardır.

Yaptığım incelemeye göre bu Yaran odaları, büyük bir çoğunlukla, İbn-i Battuta'nın, Ahi örgütünün bulunduğunu bildirdiği vilayetlerin köylerinde var. Bunlar, 1940'lı yıllara dek, bütün özellikleri ve kuralları ile devam ediyordu.

Bu odaların, toplantılarından birine katılıp gözlerimle gördüm. 1950 yılına dek, eskiden Ankara vilâyetine bağlı bulunan Çankırı'nın köylerinde bu gelenek devam edoyordu. Çankırı köylerinin halkı bu geleneği o denli benimsemişler ve ona o denli alışmışlar ki, iş ve memuriyet dolayısı ile Ankara'da bulunan Çankırı merkez ilçesine bağlı 600 haneli Dümeli kasabası halkından bazılarının, bu geleneği Ankara'da sürdürmekte olduklarını duydum ve toplantılarında bulunmak istediğimi kendilerinden rica ettim, kabul ettiler.

11 Mart 1950 Cumartesi gecesi toplantılarına katıldım. Hafta tatili Cuma iken bu toplantılar Cuma akşamı yani Perşembeyi Cumaya bağlıyan gece yapılırmış. Hafta tatili değişince Cumartesi gününe almışlar. Bu Ahi toplantısının, Çankırı içinde devam ettiğini, Hasan (Üçok)un kitabında görmüş, köylerinde de olabileceğini düşünmüştüm.

Hazır bulunduğumu söylediğim Dümeli köylülerinin yaran sohbetleri, haftada bir kez ve mutlaka yemekli olması hariç, öteki bütün törenleri, konuk karşılamaları, yaran efradın Başağa'ya ve küçük Başağa'ya karşı saygı davranışları ve buyruklarına kesin itaatları tümüyle bizim köyünkinin ve çevresindeki köylerin aynı olarak sürmektedir.

Konunun Isparta ilinde izlenmesi :

İbn-i Battuta Seyahatnamesinde zikredilen ve daha sonra da, mezar kitabeleri, Ahi icazetnameleri, fermanlar, vakfiyeler ve fütüvvet şecereleri gibi belgeler yardımıyla varlıklarını izliyebildiğimiz bir ahiler faaliyet ve topluluğu merkezi olan Isparta bölgesi, gerek kasabalarında gerekse köylerinde bu örgütün izlerini, kalıntılarını hâlâ saklayan bir bölgedir.

Rahmetli Rıfkı Melul Meriç tarafından toplanarak yayınlanan, Akşehir mezar kitabelerinden [161] burada ahilerin XIV. yüzyıl başından çok önce yaşamış olduklarını, bir çoğunun üzerinde tarih yazılmamış veya silinmiş olmakla birlikte, tarihi yazılmış olanlarından birinde hicrî 741/M. 1340 yılı bulunan Ahi ve Ahi oğulları mezarlarının varlığından öğreniyoruz.

Anadolu beyliklerinden "Hamid Oğulları"nın başkenti (Felekabad), şimdiki adıyla Eğirdir ilçesinde bulunan mevlevî tekke ve zaviyelerinin bulunduğu Yazla mevkiindeki mezarlıkta, ekserisinin mevlevî olduğu anlaşılan mezar kitabeleri arasında, birçok Ahi adlarına da raslanmaktadır.

Gene Isparta'nın Şarkîkaraağaç ilçesinin de bu kabil belgeler bakımından zengin olduğu anlaşılmaktadır.

H. 830 (M. 1426) yılında yazılmış ve bir sûreti "Konya Mecmuası"nda yayınlanan, Şarkîkaraağaç'lı, Hatiboğlu sanıyla anılan Ahi Mehmet oğlu Ahi Mahmud'a, Ispartalı Ahi Süle oğlu Ahi Şeyh tarafından verilmiş

[161] Bak. Rıfkı Melul Meriç, Akşehir Mezar ve kitabeleri, Türkiyat Mecmuası, cilt V, sahife 141-212.

olan bir icazetname [162], bu kasabada mevcut fütüvvetdarlar, ahinin yetki ve görevleri, fütüvvet libasının giydirilmesi, sofra yayma ve çırak revan etme yetkilerinin mahiyeti ve başka bilgiler bakımından dikkate değer nitelikte görülmektedir.

Şimdilik burada bu nitelikte yazılmış başka bir belge ele geçmemiş olmakla birlikte, yalnız bu icazetname muhteviyatından bile oturmuş ve yayılmış bir Ahi örgütünün varlığı anlaşılan bu kasabada bu örgüt kalıntılarından olmak üzere eski tören ve geleneği ortadan kalkmış bir sohbet toplantısı, "gezek" adıyla devam etmektedir. Hatta Ankara'da bulunan ve sayıları üç bini aşan bu kasaba halkı bu geleneklerini kış aylarında burada da sürdürmektedirler.

Şimdi 1940'lı yıllara dek sürmekte olan "yaran" örgütünün, biçim, nitelik ve törenlerini ayrıntıları ile aşağıda tesbit ettiğim "Yenice Köy", yukarıda adları geçen Eğirdir ve Şarkîkaraağaç ilçeleri civarında ve Gelendost ilçesine bağlı, buraya yedi km. uzaklıkta bir köydür.

Yenice Köyde yaran odaları kuruluşu :

Köyün yeri ve dirimi : Yenice, Eğirdir gölünün dioğu-kuzey kıyısına 3-4 km. uzaklıkta 250 haneli ve 2000 nüfuslu bir köydür. Eğirdir ilçesine karadan 40 km. gölden motorla bir buçuk saat uzaklıktadır. Yalvaç ilçesine 20, Şarkîkaraağaç ilçesine 40 ve Konya-Isparta şosesi üzerinde bulunan, kendinin bağlı bulunduğu Gelendost ilçesine yedi km. uzaklıktadır.

Halkı, genellikle tahıl ekimi ile ve göl balıkçılığı ile uğraşır. Kadınları halı dokur. Kendilerine bol bol yetecek üzüm bağları ve meyvelikleri vardır. Köyden 80-90 genç, çalışmak üzere Almanya'ya ve başka Avrupa ülkelerine gitmiş bulunmaktadır. Köyün beş yüz kadar nüfusu da Isparta, Ankara, İstanbul ve Nazilliye göç etmiş durumdadır.

Eğirdir gölü ile köyün dağları arasındaki iç gölün kamışlık ve sazlıklarında, yüz çeşide yakın nâdir kuşlar vardır ve burası, Manyas gölündeki "Kuş Cenneti"nden hiçte aşağı değil, hatta birçok bakımlardan oradan daha enteresan ve güzeldir. Dağları çok, arazisi oldukça geniş bir köydür. Ovasından, Eğirdir Gölüne dökülen Yalvaç çayı geçerse de yazın akmadığından köyde genellikle gölden alınan su kanallarıyla

[162] Bak. Konya Mecmuası, sayı 11, 1937 Temmuz, Sayfa 659-662.

tarım yapılır. İç göldeki pınarlardan, üç dört yıl önce tazyikli içme suyu getirilmiş ve elektrik tesisatı yapılmıştır. Birkaç ev dışında evlerin hepsi iki kat ve çatıları kiremitle kaplıdır. Halkı çalışkan ve okur yazar oranı yüzde doksana yakındır. Köy ilkokulunda 300 kadar öğrenci devam etmekte ve bir de orta okul vardır.

Bir yaran odasının kuruluşu :

Ürünler hasad edilip, harmanlar kaldırıldıktan, bağlar bostanlar bozulduktan, güz ekinleri ekildikten, kışlık unlar öğütülüp odun kömür depo edildikten sonra köyde hemen hemen yapılacak pek bir iş kalmamıştır.

Kasım sıralarında yaranların odalara toplanma faaliyetleri başlar. Eskilerin kasım dedikleri, köy faaliyetleri için önemli bir dönüm noktasıdır. Kasım günleri ve hızır günleri yılı ikiye böler ve 180 er gündür. Kasım, Kasım ayının sekizinde, Hızır günleri 6 Mayıs'ta başlar. Kasım gününde koçlar sürüye katılır ve büyük çiftçiler yanına uşak duran hizmetkârların süresi kasımdan kasıma hesaplanırdı.

Yaranlar, 20-30, 30-40, 40 ve daha yukarı yaşta bulunan köy erkekleri grup grup, yaranları arasına kimleri alacakları hususunda teşebbüslere başlarlar.

Her odanın eski yaranlarından birkaç kişi, kendi aralarında konuşurlar. Eğer eski yaran başını gene seçmek istiyorlarsa ona başvurup "yaranlarını topla" derler. Toplanılacak gün kararlaştırılarak yaranın öteki üyelerine ve yeni katılacaklara haber verilir.

Eğer eski yaran başını seçmek istemiyorlarsa, daha oda toplantıları başlamadan, yaran başı yapmak istedikleri başka birisine baş vururlar. Bu kişi teklifi kabul ederse yaranı toplar; etmezse aynı teşebbüsle bir başkasını bulurlar.

"Yaran başı", ahilerin "Ahi baba"sı durumunda ve oda yaranlarının yaşlıcası, herkesçe sevileni sayılanı, yol yöntem bilenidir.

Kararlaştırılan günde, daha önceki yıllarda toplandıkları odalarda birikirler. Bu toplantıda bir de "oda başı" –ki bu aşağı yukarı ahilerdeki nakib karşılığıdır– seçilir. Bu kişi, odanın genel işleri, düzeni, oda gereklerini nöbetle temin etme gibi şeylerden sorumludur.

Bu yaran odaları çoğunlukla, ya boş sahipsiz bir arsaya yaranlar tarafından yeniden ve bunların ortak malı olmak üzere yapılır ve

zamanla genelleşmiş ve anonimleşmiş bir duruma gelir. Yahut da eski bir ev, boş bir oda bu iş için kullanılır.

Köyde, birinci şekilde yani yaranların ortak çabaları ile yapılmış "Taş Oda", "Yeni Oda" adlarındakiler; eskiden mevcut, genelleşmiş veya sahipli odalar olarak da "Kadıların Oda", "Çukur Oda", "Hacı Hasan Odası", "Hüseyin Çavuşun Odası)" adlarındakiler var.

Bunlardan gençlerin odaları, yerden yani zemin üzerine tek katlı ve taşla örülmüş, geri tarafında genişçe ve yerden yüksek bir peyke kısmı bulunur ki bunun üzerinde de ayrı ayrı bir grup oturup sohbet edebilir. Oda, şömine biçiminde geniş ocaklıdır. Altlarına hasır ve onun da üstüne keçe veya kıldan örülmüş haba serilir. Bunlar kırk elli kişi alabilecek, ortasında millî oyunlar oynanabilecek genişliktedirler.

Yaşlılar çoğunlukla, konuk odalarında toplanırlar. Konuk odaları genellikle iki katlıdır. Alt kısmında odun kileri, konuğun binek hayvanı için ahırı ve küçük bir samanlığı ihtiva eder.

Odanın iç düzeni ve gelenekleri :

Yaranlar, kendilerinden her birine "efrad" derler. Her gün "yaran başı" ve "Oda başı" dışında efrattan bir kişi sıra ile "yaran odası"nın bütün ihtiyaçlarını temin etmek zorundadır. Onlar bu işe "Keşik yakmak" derler. Keşik yani sıra kendisine gelen, bir önceki gece dağılınırken odanın anahtarını ve demir baş eşyasını teslim alır.

Keşik yakacağı, gün, daha gün batmadan odaya gelir. Hasırları, keçeleri habaları silker, her tarafı tertemiz süpürür, ocağın küllerini temizler, çalı ve odun koyarak yakmaya hazır duruma getirir. Gece geç vakte kadar yetecek miktarda odun taşır. Lambanın fitilini keser. Şişesini temizler, gazını koyar. Testilere su doldurur, kapıyı kilitleyip gider. Evinde işlerini bitirip yemeğini yedikten sonra gene herkesten önce, yani akşam ezanından biraz sonra gelip odayı açar. lambayı ve ocağı yakar. Saat altı buçuk yediye doğru, yani karanlık iyice çöktükten sonra gelmeye başlıyan efradı ayakta karşılar ve buyurun der.

Herkes yaş ve saygı derecesine ve sırasına göre yerlerine oturur. Ocağın sağındaki ve solundaki minderlere, etraftan kimse oturamaz. Sağ minder, şeyh veya ahi makamında olan ve Çankırı köylerinde "büyük baş ağa" denen "Yaran başı"nın, sol minder, nakib makamında olan ve gene Çankırı köylerinde "küçük baş ağa" dedikleri "Oda başı"nındır. Bunlar gelmese dahi yerlerine kimse oturamaz, boş kalır.

Yaran başı veya oda başı geldiğinde, bütün efrad, kendilerini ayağa kalkarak karşılaşırlar. Başka köyden veya memleketten yahut da aynı köydeki başka yaran odasının yaranları veya konukları da, bütün yaran efradı ayağa kalkmak suretiyle karşılanır.

Odanın eski üyelerinden olmayıp da yeniden girmek istiyenlerin durumları incelenir ve alınıp alınmıyacakları kararlaştırılır. Böyle bir başvurma durumunda yaran başı "bir düşünelim, sana bir iki gün içinde cevap veririz" der ve konu bir gece yaranlar arasında açılıp konuşulur. Bu konuşma sırasında baş vuran adayın ahlaki ve terbiyevî durumu, odaya katılmak istemesinde özel bir amacının olup olmadığı tartışılır. Bazan böyle bir kişi, yıllardır hiç bir odaya devamlı değilken, oğlu veya kızı evleneceği zaman düğünde yaranın yardımını temin amacı ile odaya kaydolmak ister. Yaranlar, kendi aralarındaki üyelerden birinin ya da onun yakın akrabasının düğününde çok yardım ederler. Öyle ki, düğün sahibi düğünün zahmetini hiç hissetmez. Tabii bu yorucu bir iştir. Bu maksatla girip bir iki ay sonra yapılacak düğünün yükünü üzerlerine almak istemezler. Eğer girmek isteyenin bu gibi bir ard niyeti yoksa ve ahlâklı bir kişi ise alınmasına karar verilir. İstekli, ahlâkan mazbut olmaz veya yukarıdaki şekilde gizli bir maksadı bulunursa, alınamıyacağı münasip bir dille kendisine bildirilir.

Odanın düzeninin, güveninin sağlanmasından yaran başı, o gelmediği zamanlarda oda başı sorumludur. Odada uygunsuz davranışlar, küfür, içki, kumar katiyen yasaktır. Oda nizamına ve edebe aykırı davrananlar, yaran başının verdiği kararla cezalandırılır. Bu ceza, suçun niteliği ve derecesine göre, oda başı tarafından ayaklarına değnek vurulmak, soğukta ve odanın dışında üzerine soğuk su dökülmek, yaranların hepsi için evinden, bakkaldan yemiş getirmek veya yemek ziyafeti verdirilmek suretiyle yerine getirilir.

Yaran efradı, oda dışında da birbirlerine ve herkese karşı iyi davranmaya ve yardımda bulunmaya, kötü durumlardan sakınmaya mecburdur. Kötü davranışı görülen, duyulanlar yaran başına şikâyet edilirler. Hakkında şikâyet olanın duruşması, bir adalet mahkemesindekine benzer. Şikâyette bulunacak kişi, odada şapkasını çıkarıp ortaya gelir ve yaran başına doğru döner "filancadan şikâyetciyim" der.

Şikâyet edilen de ortaya çağrılır, şikâyet edenin yanına, sol tarafına oturur. Şikâyet dinlenir. Kabahatli, sükûnetle dinlendikten sonra söz kendisine verilir, serbestçe savunmasını yapar, haklı ise tanık

gösterir. Yaran başı iki tarafı ve tanıkları dinledikten sonra, ahilerdeki "Makam-ı insaf" duruşması gibi kararı verir.

İki taraftan biri bu karara itiraz ederse dava, bir üst odaya, yani daha yaşlıların odasına havale edilir. O oda yaran başının ve oda başısının vereceği karar kesindir. Buna itiraz edilmez. Bu ceza çoğu, yarana ziyafet vermek şeklinde olur. Cezalandırılan, bunu yerine getirmezse odadan atılır ve kendini bir daha hiç bir oda almaz. bu durumda da köylü arasındaki şerefi sarsılır. Ben çocukken dedemin odasına –ki ona "kadı odası" derler di–büyüklere hizmet için gittiğimde köyün, tarla, ev, miras vesaire gibi anlaşmazlıklarının mahkemeye gitmeye gerek kalmadan bu odada halledildiğini çok görmüşümdür.

Yaran efradından biri, meşru sayılabilecek mazeretini haber vermeden, üst üste üç günden fazla odaya gelmezse, odadan ellerine, içinde küllü su bulunan bir kap verilen üç kişilik bir topluluk, evine hasta görmeye (ziyarete) gönderilir. Bunlar, "Yaran başının selamı var hasta görmeye geldik" derler. Gerçekten hasta olduğu veya gelmesine engel olacak mazereti olduğu görülürse geri dönülür. Mazereti yoksa odaya gelmesi söylenip gidilir. O da mendiline yeterince yemiş doldurup odaya gelir ve verilecek cezayı kabul eder.

Yaran efradından hiç kimse kahveye veya tek başına olarak başka odaya oturmak veya ziyaret etmek maksadıyla gidemez. Ancak bir oda çalgılı veya yemekli bir eğlence tertip eder ve başka odayı davet ederse veya bir oda öteki odayı ziyarete karar verir ve bu kararlarını birkaç gün önce haber vermiş olurlarsa topluca gidilir. Bu tür ziyaretler çoğu kez, aile veya kişiler arasındaki anlaşmazlığı, küskünlüğü ortadan kaldırmak için yapılır. Sırf ziyaret için de gidilir. Aynı seviyedeki veya arada az yaş farkı bulunan odaların birbirlerini toplu ziyaretleri vaki olur. Fakat küçüklerin odasını büyükler, veya büyükler odasını küçükler ziyaret edemezler.

Yaşlıların odasında keşik, ortak ziyafet, devam mecburiyeti ve başka kurallara uymak hususu, öteki odalardakilerin aynı olmakla birlikte, yaşlılar odasında millî oyun oynanmaz, Muhammediye, Ahmediye, Siretünnebi, Battal Gazi menkıbeleri gibi dinî ve hamasî kitaplar okunur.

Gençlerin yaran odalarında günlük işler, tarımla, köy sorunları ile ilgili konular, genel havadisler görüşülür. Bağlama çalınır, türkü söylenir, millî ve mahallî oyunlar oynanır, masal anlatılır, bilmece

sorulur. Yüzük, tura ve benzeri oyunlarla eğlenilir. Gece saat ona on bire doğru, isteyenler birer ikişer kalkıp evlerine dağılırlar. Odayı çok erken terk edenle de alay edilir.

Bazan bir kaç arkadaş gündüzden sözleşirler, en sona kalırlar. Herkes gittikten sonra, gündüzden tedarik ettikleri, et kuş, tavuk veya balık pişirir, yanına helva kararlar veya pestil denen koyu ve lezzetli bir tür pekmez koyarlar, birlikte yerler, Akşamdan beri gürül gürül yanan odunların kızıl kor haline gelmiş sıcaklığı ile ısınmış odanın hoş havasında sabahın erken saatlarına dek oturup sohbet ederler. Buna "kül eşti" derler.

Bu tür ayrıcalık yani yaranın hepsini kapsamayan küçük toplantılar serbesttir. Bütün yarana haber verilmedi diye ceza verilmez.

Bundan başka bir de bütün yaranın toplu olarak kuş, tavşan, balık avına gidip elde ettikleri avlarla veya aralarında para toplamak suretiyle "arap çorbası", "arap aşı" denen çok acı özel yemekler de yaparak birlikte yemek yerler ki buna kendileri "ferfane" derler. Doğrusu "harifâne" yani esnafların ortaklaşa yedikleri yemek demektir[163].

Yaran odası toplantıları genel olarak mayıs başlarına yani Hıdır gününe (Hıdrellez : 6 Mayıs) dek sürer. Yaranlar, Hıdrellez günü, oda oda, köyün sınırları içinde bulunan Eğirdir Gölü kıyısına gider. Aralarında topladıkları paralarla, kesip yemek üzere hayvan satın alırlar. Pirinç pilavı ve un helvası pişirip et kavurarak yerler içerler akşama dek eğlenip köye dönerler. Bu ortak eğlence ve ziyafetten sonra, o yılki yaran odaları faaliyeti sona erer, çünkü tarım işleri başlamıştır, akşama dek ovada, tarlada çalışan gece odaya devam edemez.

Yaranların köyde sosyal yardım çalışmaları :

Yaranlar sadece, bütün kış gecelerinde odada oturarak günlerini geçirmezler. Onların en önemli ve seve seve yaptıkları işlerden biri de köye gerekli sosyal yardımlarda bulunmaktır. Bunlar : 1950'li yıllarda gelen tazyikli sudan önce bütün köy, bir çok kuyulardan aldıkları sudan yararlanırlardı ki, bu kuyuların zaman zaman temizlenmesi gerekir. Bunu yaranlar yaparlardı. Bundan başka, sel baskınlarında yardım etmek, yoksul ve kimsesizlere her türlü yardımı yapmaktır. Bu işler,

[163] Sanat ve ehl-i hırfetin ilgi ve anlamları hakkında bak. Osman Nuri (Ergin), Mecelle-i Umur-u Belediye, I, 507 vd. Buradaki ziyafet anlamında "arifane", "harifane" deyimleri için bak. Aynı eser, I, 504.

filan işi filan oda yaranları yapmış diye köy halkı tarafından övülerek söylenir. Onların bu yardım faaliyetlerinden bazılarını görelim.

Yaranların düğünlerde yardımı :

Yaran efradından biri veya onun yakın akrabalarından biri evlenirse, düğünün bütün hizmetlerini yaran yapar. Bu köyde 1950'li yıllara dek yürürlükteki geleneğe göre yedi gün ve yedi gece devam eden düğünde kalabalık topluluklara yemek verildiğinden bunları pişirmek için yüklerle oduna ihtiyaç vardı. İşte bu odonu, her yaran, birer ikişer at veya eşekle topluca dağa giderek bir defada getirip düğün evinin avlusuna istif ederler ki, buna "imece" denir. Yaranların bu iş için topluca dağa gidişlerinde, gelişlerinde görülmeye değer tören olurdu. Hayvanlara, renkli boncuklardan gerdanlıklar, çanlar takılır, türküler söylenirdi.

Davetlilere verilen yemeklerde sofraların kurulması, kaldırılması, ekmek, su, yemek dağıtılması, davetlilerin oturduğu odaların temizliği, yemekten önce ve sonra konukların ellerini yıkatmak için leğen, ılık su doldurulmuş ibrik getirmek ellerine su dökmek, havlu tutmak, geceleri oyunlar oynatmak, türlü eğlenceler tertib edilmek üzere güveğinin evine yakın bir meydanın, çıralarla, gazla karılmış kül topakları veya gaza bulanmış bezlerle meşale yakılmak suretiyle aydınlatılması, burada oyunlar düzenlenmesi, oturulacak yerlere hasır ve keçe kilim serilmesi, düğün sahiplerinin komşuları ve akrabaları tarafından gönderilen ve on beş kapta ayrı türden yemeklerin düğün evine taşınması (buna terzi görmek derler), gelin eşyasının güveyi evine götürülmesi ve daha akla gelmiyen bir sürü işler hep yaranlar eliyle yapılırdı.

Eğer güveyi veya babası bir yaran odasına kayıtlı değillerse, yerine getirilmesi zor ve çok külfetli olan şimdi saydığımız düğün hizmetlerini yaptırmak için yaran odalarından biri ile anlaşma yapılır. Örneğin, birkaç koç ya da bu değerde para verilir. Bu anlaşmayı yapan yaran odası, düğünün bütün hizmet ve zahmetlerini üzerlerine alırlar. Evlenecek kişi yarandan değil ve yoksul ise, odalardan biri, daha doğrusu bu yoksul gencin mahallesindeki odalılar aynı şekilde ve bedava üzerlerine alıp yaparlar.

Yoksul ve kimsesizlerin işlerine yardım :

Kışlık yakacağını temin edememiş dul, kocası askerde, kimsesiz yoksul kadınların, ihtiyarların yakacağını tedarik ederler. Bu gibiler

gerektiğinde ve yarana baş vurduklarında evleri bile yıkılmış olsa tamirinde gereken hizmetleri yerine getirirler. Örneğin damı yıkılsa, ağacını, kamışını, kerpicini hazırlar, taşır ve yerleştiriverirler. Bu iş daha büyük olursa, köyün bütün yaran odaları birleşerek yaparlar. Ben çocukken ve köyde bulunduğum sıralarda bu kabil işlerden pek çoğunun yerine getirildiğini gözlerimle gördüm.

Malî gücü yerinde olanlar da, zor ve zaman isteyen bu kabil işler için yaran odalarından biri ile anlaşılır, koyun, keçi ya da para vermek suretiyle bu işlerini gördürürler, yaranların yardımlarından faydalanırlar. Yaranlar bu tür işleri baştan savma değil iyi yaparlar.

Tarım işlerinde yardım :

Yaranlar, tarım işlerinde de, birbirlerine yoksullara ve kimsesizlere karşılıksız yardım ederler. Örneğin çift hayvanı ölmüş, yerine yenisini alamamış yoksul kişilerin tarlalarını sürüverirler. Ekinleri zamanında biçemiyenlerin ürünlerini biçiverirler. Harmandan vaktinde kalkamıyan, geç kalacağı, yağmur mevsiminin bastıracağı anlaşılanların harmanlarını kaldırıverirler. Köyde bu şekilde yardıma muhtaç durumda olanlar az, yaranlar da kalabalık olduklarından, kendileri için birer ikişer günde bitecek olan bu işleri, çekinmeden, ortaklaşa çabucak yapıp bitirirler.

Yaranların harman sonu yıllık eğlenceleri :

Yaranların çok eski, geleneksel yıllık eğlencelerinden biri de bu harman sonu eğlenceleridir.

Harmandan kalkıldıktan, gübreler tarlalara çekildikten sonra güz eklilerine başlamadan, her odanın yaranı toplanıp aralarında ferfane (harîfane) şeklinde yeteri kadar para toplarlar. Yaranın azlığına, çokluğuna göre üçer dörder koyun veya keçi, şeker, yağ ve sebze, meyva alırlar. Bu eğlence süresince yemeklerini pişirmek üzere usta bir aşçı bulurlar. "Kıyı bağları" denilen, köye bir saat kadar uzakta, Eğirdir Gölü'nün kıyısında, ağaçlık, ormanlık, soğuk sulu birçok pınarların bulunduğu yere giderler.

Buraya gidiş geliş ve hazırlık safhası çok merasimlidir. Yaran, gezmeye çıkacakları günden bir gün önce akşam, odalarında toplanırlar. Ertesi günü erkenden oraya gidip konak yeri seçecek, aşçıyı, kazanları ve sair yemek levazımını götürecek iki üç kişiyi ve kendilerinden sonra

yataklarını, eşyalarını getirecek kimselerle birlikte arkadan gelecek bir iki kişiyi belirleyip dağılırlar.

Ertesi gün sabahleyin, odanın bütün yaran efradı, en yeni elbiselerini giyip tüfeklerini ve barut, saçma, kapsül gibi av levazımını alıp odaya gelirler ve toplu bir halde odadan çıkarlar. Bu sırada köyden ayrılmakta olduklarını köy halkına duyurmak için havaya on onbeş el ateş ederler. Bunu duyan köyün öteki erkekleri, kendilerini uğurlamak için köy dışına çıkarlar ve uğurlarlar, yolda giderken de havaya ateş ederler.

Yolda, köye onbeş yirmi dakika uzaklıkta, köyün en yaşlı ihtiyarlarının bile buraya ne zaman konduğunu bilmedikleri, tahminen 90-100 kilo ağırlığında, tutulacak bir yeri bulunmıyan ve "kuvvet taşı" denen yusyuvarlak taşta herkes gücünü dener. Kimi kımıldatamaz, kimi bir kaç parmak, kimi de göbeğine, omuzuna kadar kaldırır. Bu taşı omuzuna kaldırabilen kişiler azdır ve bunlar, kendilerine rakip çıkana dek köyün güçlü delikanlıları olarak anılırlar.

Yaranlar bundan sonra yollarına devam ederler. Konacakları yere beş on dakika kala gene havaya beş on el tüfek atılır. Eğer daha önce o civara yerleşmiş başka yaran topluluğu varsa –çünkü yaran odalarının hepsi aynı günde köyden çıkmaz– birer ikişer gün ara ile giderler ve gene bu aralarla dönerler, onlar da havaya ateş etmek ve önlerine çıkmak suretiyle karşılayıp selamlarlar.

Yerlerine döndükten sonra daha dinlenmeden, bir kısmı balık avına bir kısmı kuş avına gitmek üzere dağılırlar. Öğleye doğru elde ettikleri avlarla dönerler. Biraz önce kesilmiş olan davarların sakatatları ile getirdikleri avları pişirterek bu sırada köyden, yaranların yataklarını ve eşyalarını hayvanlarla getirten, çoğu yaranların küçük kardeşleri veya akrabaları olan kimselerin karınlarını doyururlar. Bunlar, eşyaları bırakıp hayvanlara binerek köye dönerler.

Yaranlar, burada kaldıkları dört beş günde avlanır, gölde yüzerler, oyunlar oynarlar, kayıklara, sandallara binip gezerler, komşu yaranların olduğu yere gidip gelirler eğlenirler.

Dönüşlerinde de, giderlerken olduğu gibi, varsa orada kalan yaranlar tarafından uğurlanma ve köyde karşılanma törenleri, yolda kuvvet taşında güç denemesi aynı şekilde yapılır. Böylece yaran efradı, bütün yaz çektikleri, yorgunluğu ve zahmetleri unutup dinlenmiş olarak ve

taptaze bir kuvvetle köye dönmüş olurlar. güz eklilerine başlarlar. Hatta bu gezintiye şaka olarak "harmanın tozunu yıkamağa gidiyoruz" derler.

Yaranların bu gelenek ve törenleri ve Hıdrellez gezintileri, ahilerdeki sanatkârların sınıf sınıf mesireye çıkmaları âdetine ve üç gün mesirede kaldıkları "üç günler" geleneğine aynen benzemektedir[164].

[164] Karşılaştırmak için bak. Muallim Cevdet, Zeyl-i İbn-i Battuta, 1932, İstanbul, sahife 347 vd. Yaranların bu âdetleri, İbn-i Battuta'nın seyahatnamesinde tasvir edilen bu husustaki âdetlere uymaktadır. Bak. İbn-i Battuta Seyahatnamesi, I, 312 vd. Çankırı'daki yaran teşkilatı hakkında bak, Hacı Şeyhoğlu Hasan (Üçok), Çankırı'da Ahilikten Kalma Esnaf ve Sohbet Teşkilatı, 1932, Çankırı, ss. 25 vd.

DOKUZUNCU BÖLÜM

AHİ TÜZÜKLERİ OLAN FÜTÜVVETNAMELERİN ORTAK İLKELERİ

Fütüvvetnameler, Ahilerin, zaviyelerde uydukları ve uyguladıkları tüzük veya yönetmelik niteliğindedir. Bunlara, eski ve ortaçağ toplumlarının bir nevi "ilm-i hal"i gözüyle de bakabiliriz.

O devirlerin gerekleri ve koşulları göz önüne alınırsa, fütüvvetnamelerin kapsadığı kuralların, belli bir toplumda başarı ile uygulandığı görülür.

O sosyal düzen ve ortamda yaşamak zorunda olan insanların, ne yöneticilere baş kaldıracak sertlikte, ne de saldıran dış düşmanlara baş eğecek bir yumuşaklıkta olması, yani yetişecek gençlerin hükümdara saygılı, yurt savunmasına yardımcı olması gerekirdi.

Eğitimin bir devlet görevi olarak düşünülmediği, ele alınmadığı, hatta iç ve dış güvenliğin kurulması, korunması dışında ne yol, ne taşıma ne de haberleşme aracı sağlanmasının devlet görevleri sayılmadığı bir devirde bütün bunların temini ve toplum eğitimi özel kuruluşlara düşüyordu.

Şehir, kasaba ve köy gibi yerleşme yerlerinin su, yol, köprü, eğitim gibi bayındırlık işleriyle eğitim ve öğretim, varlıklı kişilerin hayır amacıyla kurdukları vakıflarla yürütülmeye çalışılıyordu. O çağın mahalle mekteplerinde çocuklara ve gençlere, teorik ve çoğu, gerçeklerle çelişki halinde sözde din bilgisi yerine taassup ve tutuculuk öğretiliyor, aşılanıyordu.

Biraz gelişkin çağa varan delikanlıların hayatta tutacakları yol hakkında hemen hemen hiç bir bilgi verilmiyordu. Bu boşluğa da, yüksek kademedeki yöneticilerle yakın ilişkileri olan ve onların telkinlerinden de etkilenen mutasavvifler ve tarikat ululları doldurmağa çalışıyorlardı. Bunlar kendilerine, asgari, yaşama, terbiye ve ahlak kurallarını insanlara öğreterek standard bir yurttaş yetiştirmeyi amaç edinmişlerdi.

Yurt savunması ana sorun olduğuna göre bütün gençlere savaşçılık idmanı, savaş araçlarını kullanma yeteneği öğretiliyor, öte yandan iç

güvenliğin de sağlanması için, doğruluk, ahlâklılık, haksızlıklara, zorbalıklara karşı gelmek, adaletin sağlanmasının yurttaşın genel görevi olduğu düşüncesinin zihinlerine yerleştirilmesi de gerekiyordu.

İç ve dış güvenlik, adalet ve hakseverlik duygularından sonra bir başka ilke de konukseverlik ve konuğa, yabancıya yardım etme işi gelir. Bu duygunun da genelleştirilmesi gereklidir; çünkü herkes bir köyden başka bir köye, bir şehirden başka bir şehire yolculuk yapabilir. Herkes bu duyguyu benimserse kendisi de muhtaç olduğu zaman bu duyguyu benimsemiş kişilerin yardımından faydalanabilir.

O çağlarda din kuralları, bütün toplum yaşantısının temelini teşkil ettiğinden islâmî terbiye bu gibi işlerde ön planda yer alıyordu. Dini bilgileri ve kuralları, gerçeğin tam tersine olarak sadece öteki dünya için gerekli sayan bazı din adamları, telkinlerinde, bu dünyaya hiç önem verilmemek gerektiğini –sanki Tanrı insanları yanlışlıkla bu dünyaya yollamış gibi– her şeyin öteki dünya için olduğunu öğretmeye ve bu fikri benimsetmeye çalışıyorlardı. Ama böyle telkin ettikleri halk, bütün varlıklarını kendilerine verseler zararı yoktur, kendileri bu dünyaya heves etmiş olmaz bunları afiyetle yerlerdi.

İşte bu çelişik eğitim ve insan yetiştirme metodu, daha önce de dediğimiz gibi, tarihî ve sosyo-ekonomik zorunluklar[165] ve Türk millî hasletlerinin bir sonucu olarak ahi kurumunu ortaya çıkarmıştır. Her yönü düşmanlarla çevrili bir ülkede yani Anadolu'da yerleşmek ve yaşamak ve kökleşmek durumunda ve zorunda olan Türk milleti, öteden beri gerçek dinin de emrettiği gibi ahlaklı bir dünya yaşantısını benimsemiştir. Zaten dünyada böyle bir yaşantıyı sürdüren kişinin âhirette de ödüllendirileceğini gene islam dini söylüyor.

Tamamen bir Türk kurumu olduğunda şüphe olmıyan ahilik, gençleri, yamaklık ve çıraklıktan ele alarak önce atelyelerde, tezgâh başında meslekî beceri ve yetenek ve ahlâkî meziyetlerle zaviyelerde, askerî eğitim ile birlikte, toplumun her sınıf içinde her tür davranışta muamelede, falso yapmıyacak, takdirle karşılanacak terbiye ve olgunlukta yetiştirirlerdi. Bunun için aday, aşağıda özetle göreceğimiz kademelerden geçer. Oda temizlemek, yemek pişirmek, bir toplantıda yerine göre konuşmak gibi hususlarda tam bir yetenek sahibi kılınır.

[165] Bak. İst. Ün. İktisat Fakültesi Dergisi cilt XI. 542, Ömer Lüftü Barkan, Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler, adlı makale.

Bunlar için pir, yol ata, yol kardeşi tutma, belli sürelerle ve meslekin belli kademelerinden geçme yoluyla gence sanat becerisi, ahlak ve terbiye öğretilir. Üstadlık (usta) derecesi elde edilip özgür olarak dükkân tezgah sahibi olunduğunda kazanılan paranın hilesiz hud'asız, alın teriyle ve helalinden kazanılması gereği benimsetilir. Sanatkâr herşeyden önce tuttuğu sanatın pirinin yani ilk başlatanın bir peygamber veya ulu bir kişi olduğu inancındadır. Bu nedenle dükkânının, atelyesinin duvarında iri harflerle şu beyt yer alır :

Her seher Besmeleyle Açılır Dükkânımız
Hazret-i .... dir pirimiz üstâdımız

İşe, deri işçiliği ile başlıyan Ahiler, sanattaki kabiliyetleri ve yüksek ahlâki meziyetleri ile otoritelerini ve üstünlüklerini zamanla bütün öteki sanat kollarına da tanıtmışlardır. Bu geleneğe, bütün tarihleri boyunca Osmanlı sultanları da saygı göstermiş, tekelci tüccarlara karşı sanatkârları korumuşlardır.

Bu durum, bir eserde şöyle özetleniyor :

"Padişahın, şehirlerde (uyruklarının babası) olmak için duyduğu zorunluk, lonca zanaatları karşısında ticareti elverişsiz bir duruma sokuyordu. Batıda feodal beyler ve kırallar çoğunlukla esnaftan çok tüccarı destekledikleri halde, Osmanlı devletinde durum tersine idi. Devlet, loncaları, tüccarların tekelci davranışlarına karşı koruduğu gibi, daha da önemlisi, şehirlere tüzelkişilik ve bağımsız hükûmet tanımıyarak tüccar kapitalist oligarşisinin kurulmasını önledi. Büyük devlet memurlarına, birçoklarını tarımda olduğu kadar ticarette de yatırım yapmağa heveslendirecek kadar büyük gelirler sağladığı halde bu yollardan elde edilmiş olağan dışı herhangi bir büyük servetin müsadere edilerek devlet hazinesine geçirilmesi muhtemeldi. Ticaret yolunda olduğu sürece, bir çok yüksek memurlar sarayda bu tehlikeyi karşılayacak nüfuza sahiptirler. İktisadî hayatın durgunlaştığı XVII. yüzyıldan sonra müsadereler daha sıklaştı. Görev süreleri de kısaltıldı. Bu yüzden memurlar zorla sızdırmalara girişerek hem köylülerin durumunu, hem de ticaret düzenini ve gelişmesini bozdular.

Servetlerin müsadere edilmesi siyasetinin diğer bir sonucu, vakıfların kuruluşunu teşvik etmek oldu. Vakıf kaynakları birleştirilemediği gibi, ticarî yatırım da elverişli değildi. Batıdaki iktisadî siyasetle karşıtlık keskindir. Batıda olduğu üzere, şehirlere ayrıcalıklar tanımanın

yararlarını kabul etmek söz konusu olmadığı gibi ticaret azaldıkça yeni pazarlar aramayı teşvik de yoktu. Ne Portekiz'in Kral Gemici Hanri'sinin bir Osmanlı benzeri ne de Kraliçe Elizabeth'in Levant Company koruyuculuğu ile örneklenen tutumun bir karşılığı yoktur. Ticareti arttırmak amacı ile hiç bir merkantilist politika düşünülmedi. Osmanlı tüccarları ender olarak uzun yolculuklara çıktılar ve Commenda'dan daha geniş birleşmelere gitmediler[166].

Sanatın halk ve yöneticiler katında böylesine değer kazanması boşuna değildir. Sanatkârlarda mesleklerinin ve meslektaşlarının değerini ve şerefini korumak için ellerinden geleni yapmışlar bu hususta sağlam ve değişmez kurallar koymuşlardır. Bu kurallar, fütüvvetname denen eserlerde yer almış bulunmaktadır.

Fütüvvetnamelerin ortak ilkeleri :

Nefsine hâkim olmak, iyi huylu olmak, Tanrı buyruklarına uymak, yasaklarından sakınmak, iyi kalbli iyilik sever ve cömert olmak, konuk sevmek ve ağırlamak, din ve mezhep gözetmeksizin bütün insanlara karşı sevgi beslemek. Hile etmemek. Yalan söylememek. İftira ve dedi kodudan sakınmak, aleyhte konuşmamak, hak ve adalet sever olmak. Zulme zalime ve haksızlığa karşı koymak. Haklı güçsüzün hakkını, haksız güçlüden almaya yardım etmek.

Fütüvvetnameler zamanla o kadar önem kazanmış ki, standard yaşama kuralları, bilgi ve terbiye veren bu eserlere herkes itibar etmeye başlamış fakat bu önemi ve yaygınlığı nedeni ile çabucak dejenere edilmiş içlerine, alevî bâtınî vb. tarikatların türlü türlü fikir ve ideoloji ürünleri karıştırılmaya başlanmış. Bunun için zaman zaman fütüvvetnameleri arılaştırma ve doğrultma çabaları yapılmıştır. Elimizdeki Türkçe fütüvvetnamelerin şimdilik en eskisi olan Çobanoğlu fütüvvetnamesinde bu durum şöyle dile getirilmektedir.:

"...Amma sebeb-i telif-i kitap budur ki : gördüm ki, fütüvvet ehli tayifesi çok batıl işe meşgul olup fâsit izzete mağrur oldular ve dalâlet yoluna gendözülerin (kendilerini) sebil kıldılar. Yiğitlikte sıdk ve hidayet yolun koyup tuğyan ve dalalet ve fitne ve hile dâmın (tuzağını) kur-

[166] Bak. Şerif Mardin, Din ve İdeoloji, A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi yayını, No. 275. Ankara, 1969, sayfa 87 vd.

dular. Heva ve heves gâlip olup şehvet bunlara hâkim oldu. Dalalet birle çok mekrler (hile) düzdüler ve niza ve gavga ve ratb-u yâbis kelimâtın adını maani ve ma'rifet ve fasahet kodular. Gökten inen sufraya haram taam koydular ve meskenet ve tevazu yoluna tekebbür ve enaniyet kodular ve fütüvvet yolunda uğruluğu ve hıyaneti bahadırluktur dediler ve dürlü bid'atlerün adını fütüvvet kodular ve taat yerine fesat vaz ettiler ve edep ve hayâ yerinde bişermlik (utanmazlık) harcettiler ve evliya ve havas sohbetin terkedip oğlanlar sohbetin ihtiyar kıldılar ve gammazlığı fütüvvete hürmet ve izzet düzdüler, Allah Taalâ kapısından i'razedip ümera ve nüvab kapısına teveccüh ettiler. Hud asılda bu işler cümle hılaf-ı tarikattır ve dahi âdab-ı fütüvvete bu ef'al makbul değildir. Zira ki, Allahu Taalâ erkân-ı tarikatı ve ef'al-i fütüvveti aziz ve muhterem ve mükerrem kıldı ve dahi bünyadını şöyle muhkem ve metin kıldı ki, cümle nesnelere zeval ve mekr-u hile erer ama fütüvvet sıdk ve safa ve vefa makamıdır ki, hiç fitne ve mekr ve hile sığmaz. Pes şurutunu yerine getirmediklerinden neçeler ol aziz ve şerif mertebeyi fütüvvetten mahrum kıldılar ama ümid şöyledir ki mahrum kılmayalar inşaallahu taala. Yahya b. Halil b. Çoban el-Bulgarî eydür gördüm ki, fütüvvet kapusunda oturan Ahilerde fütüvvetname yok ki, anınla şerayit-i fütüvveti ve hakayık-ı mürüvveti güçleri yettikçe öğreneler ve elleri erdikçe tutalar ve bazı nüshalar dahi ki ellerine düşmüş aslı, fütüvvet üzerine değil şöyle ki, her kâtip âdab-ı tariykatı ihtisar etmekten ilm-i fütüvvet metrük oldu ve heman adı kaldı. Pes çün bu mezheb-i şerifin Allah-ı Taalâ ilmini bu kulu rûzî kıldı, diledim ki fütüvvet ilmin beyan kılam.

Tefsir-i Kur'an'dan ve hadis-i Mustafa'dan ve kısas ül-Enbiya'dan ve Tezkiret ül-Evliya'dan ve Kitab ül-Kalayid'den ve Esrar ül-Ârifin'den ve enva kütüpten ki bu mezhebe muvafıktır ve fütüvvete lâyıktır gereklülerden ihtiyar edip bu kitaba yazdım ve ayan kıldım ki, Ahilik yolu nedür ve fütüvvet necedür ve neki, tarikatta müşkil meseleler vardı cevabın bile yazdım ve şöyledir her ki bu mezhebin sıhhatine inanmıya mürted olur. Zira ki hükm-ü Kur'an'la ve hadis-i Resulullah'la sabit olmuştur ve dahi ehl-i tarikat katında meşruttur ki, her cuma gecesi çerağ dibinde ve Ahiler huzurunda bu kitabı zikredeler taki bilmeyenler öğrene ve bilenlerin yakini muhkem ola ve ellerinden geldikçe edep ve erkânın yerine getireler. Ve dahi Türk dilince yazduğuma sebep oldur ki, Rum (Anadolu) halkı ekser Türk diline mensuptur biz

dahi Türk ıstılahı üzerine yazdık ta ki ekser halayık andan müstefid olalar..." [167].

Ahi töre ve kuralları :

Ahiliğe girişte önce adayın başı traş edilir. Tövbe ve telkin verilir, ahdullah okurlar, taç, hırka ve şalvar giydirirler. Yol ata ve iki yol kardeş verirler. Kuşak (şed veya peştemal) kuşadırlar, tuğ ve bayrak verirler, seccadeye geçirirler, helva pişirirler, birbirlerine lokma sunarlar ve bir şehirden başka bir şehire helva gönderirler. Böylece uzun yıllar eğitilip denendikten törenlerden geçirildikten sonra kişi en olgun bir ahi haline gelmiş olur.

Ahiliğe ilk giren kişi tâliptir. Sonra nimtariyk, daha sonra da sahib-i tariyk olur. Fütüvvetnamelerde şu 12 sınıf halka şed bağlanmaz deniyor. Bunlar : 1 — Kâfirler, 2 — Münafıklar, iftiracılar, arkadan konuşucular, 3 — Remil atanlar, müneccimler, 4 — Şarap içenler, 5 — Dellâkler, 6 — Dellallar, 7 — Çulhalar, 8 — Kasaplar, 9 — Cerrahlar, 10 — Avcılar, 11 — Madrabazlar, 12 — Ameldarlar.

Ahilikte önemli aşamalar ve rütbeler :

Bunlar, hemen hemen her fütüvvetnamede değişik ve çok ayrıntılı ise de biz burada sadece birkaçına değineceğiz :

Pir : Bazı kişilerin kendilerine, önemli ve soylu kişilerden göstermek için cedlerini, Peygamber devrindeki ünlü kişilerden birine bağlamaları eski bir modadır. Bunu doğru imiş gibi göstermek için uydurma soy kütükleri düzerler. Örneğin, bizim Osmanlı Sultanlarının dip dedeleri de –araplıkla hiç bir ilişkileri olmadığı halde– Ebu Bekir'e veya Peygamber'e bağlanır. İşte bu modaya öteden beri esnaf da uymakta, yapmakta oldukları ve o yüzden geçimlerini elde ettikleri sanatı önce kim yaptıysa onu kendilerine pir yaparlar. Medreselerde öğretilmesi zorunlu olan bilimleri, İslâm'ın ortaya çıkışından, öğrencinin zamanına gelinceye dek kimler öğrenmişse onların adları saygı ile yazılıp bu konuda ilk öğretmenin adı özellikle belirtildiği gibi esnaf teşkilatında da aynı yol izlenerek o sanatta ilk usta (üstad) kim ise onun ve ondan sonraki bir kaç kişinin adı sanatkârlarca bilinmek gerekli idi.

[167] Çobanoğlu fütüvvetnamesi, A. Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fak. kitaplığındaki yazma, No. 46458 yaprak 3 b ve devamı.

Her sanat grubu, kutsal kitaplarda sanatları Peygamberlerden, kendi sanatını yapanını sanatlarının piri sayarlar. Sanatkâr Peygamberler ve sanatları şöyledir : (Âdem, çiftçi,) (Şit, Hallaç), (İdris, terzi ve yazıcı), (İsmail avcı), (İshak, çoban), (Yusuf, saatçi), (Musa, çoban), (Zülkifl, ekmekçi), (Lût, tarihçi), (Uzeyr, bağcı), (İlyas, çulha), (Davud. zırhçı), (Lokman, hekim), (Yunus, balıkçı), (İsa, seyyah), (Muhammed, tüccar).

Şed yani kuşak veya peştemal bağlama : Ahiliğe girene, kuşak veya peştamal bağlanır. şalvar giydirilir. Şedde "vefa şeddi" denir. İlk kez Cebrail melâike Âdem Peygamber'e kuşatmış ve "bu kuşağa şedd-i vefa derler. Beline kuşatıyorum ta ki sözünde durasın. Şeytana uymayasın, daima ona düşman olasın. Dünyaya muhabbet etmeyesin. Tanrı'nın kaza ve kaderine sabredesin. Neye gidersen bu tuğ yanında olsun, Tanrı'nın bunda hikmeti vardır. Ve Âdem'i hilâfet seccadesine oturttu ve cennet ırmaklarından biraz süt biraz bal alıp helva yaptı. Bir kaba koyup Âdem'e götürdü ve Hacer ül-Esved üzerine koyup Âdem'e tike (lokma) sundu. Âdem o helvadan yedi ve Havva için nesip alakodu.

Çırak çıkarma : Bu hususta çıraklarla ustaları ve şeyhleri arasında, nakib denilen aracılar kılavuzluk etmektedirler. Buna ait törenler çok ayrıntılı ve uzundur. Nakiblik, Ahiliğin sorumluluğu en çok bir rütbe ve mertebesidir. Nakibin üstünde "Nakib ün-nukaba" vardır. Nakib ün-Nukaba olmak için şu yedi sınıf kişilere hizmet etmiş olmak gerekir : 1 — Hükümdar ve meliklere, emirlere, vezirlere, kalem erbabına, 2 — Ulemaya : kadılara, müftülere, müderrislere ve vâizlere, 3 — Meşeyih ve fıkaraya, 4 — Yedirip içiren zengin kişilere, 5 — Ağalara zengin çiftlik ağalarına, 6 — Ticaret ehline, 7 — Esnaf ve sanatkârlara. Bunların ayrı ayrı gelenek, görenek ve töreleri vardır, Nakib ün-nukaba bunları hep bilmeli, onların durumlarına, gidişatına vakıf olmalı.

Nakib ün-nukaba'nın üstünde ahi vardır. Ahi, halife gibidir, şeyhin kaimmakamı yani vekilidir. Ama seccade sahibi değildir. Ahinin ve halifenin üstünde şeyh vardır. Şeyh, kendi taifesi içinde seccade sahibidir. Kuyud-ı Kadimede (arşivde) bir de "seb'a şeyhleri" terimine raslıyoruz. Amasya Tarihi yazarı Hüseyin Hüsameddin Yesar, eski vakıf kayıtları İdaresinde "seb'a şeyhleri"ne mahsus bir defter bulunduğunu ve o defterde bunların, tekke şeyhleri olmayıp esnaf şeyhleri bulunduklarına dair şerh verilmiş olduğunu ve seb'a şeyhliğinin İstan-

bul'dan başka öteki şehirlerde de, örneğin Amasya'da da mevcut idiğini ve son zamanlarda bu şeyhlerin görevlerinin sadece, hacca giden ve hacdan gelen esnafı uğurlayıp karşılamak için kurulan kurullara başkanlık etmekten ibaret olduğunu söylemektedir. Bunlara seb'a şeyhi denmesinin nedeni, ahi örgütünde yedinci sıradan sonraki sırayı işgal etmiş olmalarından dolayıdır.

Şeyh'in üstünde "Şeyh üş-Şüyuh" (şeyhlerin şeyhi) vardır. Ahilikteki bu dereceleri, Çobanoğlu, fütüvvetnamesinde şöyle özetliyor : "Bilgil ey iman ehli kardaşlar ki yiğitlik ve ahilik ve Şeyhlik üçü birdir. Yiğitlik heves eylemektir. Ahilik, başlamaktır. Şeyhlik tamam eylemektir. Yiğitlik sakal gelmektir. Ahilik sakala ak düşmektir. Şeyhlik tamam pir olmaktır. Yiğitlik mü'minler yolun almaktır ve Ahilik evliya yolun almaktır şeyhlik Peygamber dirliğin dirlemektir. Ve dahi yiğitlik şeriattır ve ahilik tarikattır ve şeyhlik hakikattır.

Ve dahi yiğitlik, yola gitmeye niyet etmektir ve ahilik yola girip gitmektir ve dahi şeyhlik, menzile ermektir.

Ve dahi yiğitlik ana rahminden doğmaktır, ahilik, dünyada dirilmektir. Şeyhlik, imanla ölmektir. Pes yiğitlik ve ahilik ve şeyhlik üçü birdir..." [168].

Fütüvvetnamelerde, önemli ahi kuralları olarak şunlar yazılmaktadır :

Ahinin üç şeyi açık, üç şeyi kapalı olmalıdır :

Açık olanlar :

1 — Eli açık olmalı : yani cömerd olmalı,

2 — Kapısı açık olmalı : yani konuk sever olmalı,

3 — Sofrası açık olmalı : yani aç geleni tok döndürmeli.

Kapalı olanlar :

1 — Gözü kapalı olmalı : kimseye kötü bakmamalı ve kimsenin ayıbını görmemeli,

2 — Dili bağlı olmalı : yani kimseye kötü söz söylememeli,

3 — Beli bağlı olmalı : yani kimsenin ırzına, namusuna, haysiyet ve şerefine göz dikmemeli.

[168] Bundan önceki notta adı geçen eser ve nusha, yaprak 7a vd.

Fütüvvetnamelerde Ahilerin neler giyeceği, neler giymeyeceği, yani giyeceği şeylerin şekli, rengi ve cinsi yani pamuk mu, yün mü, ipek mi? ayrı ayrı gösterilmiştir.

Gene fütüvvetnamelerde önemli bir nokta da, insan yaşantısı, tümü ile 740 kurala bağlanmıştır. Bunlardan ne kadarını hangi derecede olanların bilmesi gerektiği kaydedilmiştir. Enbiya evliya, ve padişahların 740 edebi bilmeleri, fakat Ahiliğe intisab etmiş herkesin bu edeplerden 124 ünü bilmesinin gerekliliği üzerinde de durulmaktadır. Bu asgarî 124 edep : yemek, içmek, konuşmak, giyinmek, evden dışarı gitmek, mahallede yürümek, oturduğu yerden başka bir yere seyahat etmek, pazara gitmek, orada alış veriş etmek, eve birşey götürmek, misafirliğe gitmek gibi hususlara dairdir ki bunlardan her birinin de belli sayıda edepleri vardır.

Şu hususların yiğidi yiğitlikten, Ahiyi ahilikten, Şeyhi şeyhlikten çıkaracağı, cennetlik kişiyi cehennemlik kılacağı yazılmış.

Bunlar :

1 — Şarap içen, 2 — Zina yapan, 3 — Livata yapan, 4 — Gammazlık, dedikodu, iftira eden, 5 — Münafıklık eden, 6 — Gururlanan, kibirlenen, 7 — Sert ve merhametsiz kişiler, 8 — Haset eden, 9 — Kin tutan, affetmeyen, 10 — Sözünde durmayan, 11 — Yalan söyleyen, 12 — Hıyanet eden, 13 — Emanete hıyanet eden, 14 — Kadınlara şehvetle bakan, 15 — Kişinin aybını örtmeyen, onu açığa vuran, 16 — Cimri, nekes kişi, 17 — Koğuculuk ve gıybet eden, 18 — Hırsızlık eden.

Osmanlı İmparatorluğunda Faizin Devletçe Düzenlenmesi ve Kontrolü

Osmanlı Devleti, alacak borç ilişkilerinden doğan faiz konularını da kontrol eder, oranlarını saptardı.

İslamda faiz değil riba yani kat kat faizcilik olan tefecilik yasaklanmıştır (Kur'an, III, 129).

İslam öncesinde faiz, geleneğe göre ve yüksek oranda idi. Bir kişi aldığı borç parayı zamanında ödeyemezse, ertesi yıl iki kat, daha ertesi yıl dört kat olurdu. Örneğin 100 altun borç alan, o yıl ödeyemezse

ertesi yıl 200, bir yıl daha ödeyemezse 400 altın borçlanmış olurdu. böylece artarak ödenemez duruma gelen borcun sahibi özgürlüğünü yitirir, alacaklının kölesi olurdu. Bu biçimde insan özgürlüğünü yitirten aşırı faiz yasaklanmıştır. Kimse kimseye karşılıksız borç vermez. Bu nedenle islamın her döneminde, Abbasilerde. Selçuklularda, Osmanlılarda faizle borç alınıp verilmiştir. Bunların oranları, T. T. Kurumu Belleten'inde çıkan O. Turan'ın makalesinde, benim "Makaleler ve incelemeler" adıyla 1983 de yayınlanan eserimde, Maxime Rodinson'un İslam et Capitalisme adlı eserinde açık seçik anlatılmıştır. Bu konuda Osmanlı halife-sultanlarının pek çok fermanları, emirnameleri vardır. Durum böyle iken, Diyanet İşleri Başkanlığının bütün yayınlarında, camilerdeki vaızlarda ısrarla, en düşük faizin bile yasak olduğu söylenmektedir. Tarihi gerçekleri ve örnekleri bilmeyen zavallı halk, günahkârlık psikozu içinde kavrulup durmakta ve paralarını, biz faiz değil kâr dağıtıyoruz diyen yabancı kökenli şirketlere yatırmaktadırlar. Bir kurumun kâr dağıtması için yıl sonunda kâr zarar hesabını (bilanço) çıkararak ona göre dağıtması gerekir. Bunlar, bankalar gibi gûya kâr (faiz) vermektedirler ki bu bir yutturmaca ve aldatmacadır. Hıristiyanlıkta da faiz haramdı. Onlar, ticaretin bankasız, bankanın faizsiz olamıyacağını y. yıllar önce anlayıp, faiz uygulamaya başlamışlardır. Kur'anda kıblenin yönü değiştirilmişken, Halife Hz. Ömer, gazilere bazı savaş ganimetlerini, Kur'an hükmüne rağmen vermemişken faiz neden günün ekonomik koşullarına göre düzenlenmez? Örneğin enflasyon yüzde yüz ya da yüzde ikiyüz olursa elbetteki faiz oranı da ona göre düzenlenecektir. Öyle olmazsa, faiz almıyacağım diye, bugün bir ev satın alacak kadar bir para evde saklanırsa, 2-3 yıl sonra o para ile bir terlik bile alınamaz. Din kurallarında da akıl, mantık kuralları geçerlidir. Ekonomi ve maliye kurallarının dev adımlarla geliştiği günümüzde hâlâ böyle katı davranmak, akla, mantığa hatta dine uymaz. Nitekim, orta çağlarda ahilerde, Osmanlılarda yeniçeri kışlalarında sandıklar vardı, buradan esnafa faizle borç verilirdi. Bu konuda bu kitapta esnaf sandıkları bölümüne bakınız. Öte yandan Osmanlı halife-sultanlarının yüzde onbeşe kadar faizin şer'i olduğuna dair fermanları vardır. Bu hususta bir örnek olarak I. Ahmed'in (saltanatı : 1603–1617), 1609 yılında yayınladığı fermanda bu durum görülmektedir. Bakınız T. Tarih Kurumu Belgeler dergisi 2. cilt, 3-4. sayı, sayfa 130. Kur'andaki hükümler için bakınız : II, 275-280; III, 129; IV, 159, 160; XXX, 39. Mütercim Âsım Efendi, Kamus tercümesi, Cilt IV, sayfa 971.

Murabaha Nizamnamesi
22 Mart 1303

(Ceride-i Mehakim : 4 Nisan 1303) 1887

1. İşbu nizamnamenin tarih-i neşrinden itibaren her nevi müdayinatı adiye ve ticariye faizinin haddi âzamı senevî yüzde dokuz olarak tâyin kılınmıştır.

2. İşbu nizamnamenin tarih-i neşrinden mukaddem senevî yüzde on iki hesabile aktedilmiş olan faiz mukaveleleri işbu nizamnamenin ilânı gününe kadar mer'î ve muteberdir.

3. Dâyin ile medyun beyninde haddi nizamisinden ziyade faiz mukavelesi vaki olduğu ya senette musarrah olmasile veyahut re'sülmale zammolunduğu isbat edilmesile tebeyyün eyler ise faizin miktarı senevî yüzde dokuza tenzil edilir.

4. İkrazat faizi her kaç sene mürur eder ise etsin nihayet re'sülmal miktarını tecavüz etmiyecektir. Re'sülmali tecavüz eden faizi hükmetmekten bilcümle hükkâm memnudur.

5. İkrazata faizi mürekkep yürütülmesi caiz değildir. Ancak evvelâ : Meblağ-ı müstakraza mahsuben üç sene zarfında medyun tarafından akçe teslim olunmamış bulunduğu, saniyen : Üç senede işlemiş bulunan faizin re'sülmale zammı için dayin ve medyun beyninde ittifak hâsıl olduğu halde yalnız üç senelik için faizi mürekkep yürütülebilir. Ticaret Kanunu hükmünce beynettüccar hesabı cariden neş'et eden faizi mürekkep muamelâtı bundan müstesnadır.

6. Dâyin ile medyun beyninde muamele-i ikraz ve istikraz devam ettikçe ister nakli hesap edilmiş olsun ve ister deyin senedi tecdit ve tebdil kılınmış bulunsun fahiş faizin haddi nizamisine tenzili iddiası mesmudur. Fakat kâmilden tediye-i deyn edilmiş ve dâyin ve medyun beyninde kat'î muamele kılınmış ise fahiş faizin istirdadı iddiası mesmu olmaz.

7. 16 şevval 1280 (25 Mart 1864) tarihli murabaha nizamnamesi işbu nizamnamenin ilânı tarihinden itibaren mefsuhtur.

8. Adliye Nezareti nizamnamenin icrasına memurdur.

Bu tüzüğün günümüz türkçesine çevirisi şöyledir :

Faiz tüzüğü

22 Mart 1303

(Ceride-i mahakim : 4 nisan 1303) 1887

1 — Bu tüzüğün yayınlanma gününden başlayarak, her türlü âdî ve ticarî borçlar faizinin tavanı, yılda yüzde dokuz olarak belirlenmiştir.

2 — Bu tüzüğün yayınlanmasından önce yılda yüzde oniki hesabiyle yapılmış faiz anlaşmaları, bu tüzüğün ilanı gününe dek geçerli ve yürürlüktedir.

3 — Borçlu ile alacaklı arasında yasal sınırdan çok faiz anlaşması yapıldığı, ya senette belirlenmiş olmasıyla, ya da ana paraya eklendiği saptanmasıyla ortaya çıkar ise, faiz tutarı, yılda yüzde dokuza indirilir.

4 — Borçlanma faizi, kaç yıl geçerse geçsin sonunda, ana parayı geçmeyecektir. Ana Parayı geçen faizin alınmasına, hiç bir hâkim hükmedemez (böyle bir hüküm verme, bütün hâkimlere yasaktır).

5 — Borçlanmada mürekkep faiz yürütülmesi olamaz. Ancak, önce : borç alınmış paraya karşılık üç yıl içinde borçlu tarafından hiç para verilmemiş bulunduğu, ikincisi : Üç yılda işlemiş bulunan faizin ana paraya eklenmesi için alacaklı ile borçlu arasında anlaşmaya varılmış olması durumunda, yalnız üç yıllık için mürekkep faiz (faizin faizi) yürütülebilir.

Ticaret yasasına göre tüccarlar arasında cârî hesaptan doğan mürekkep faiz işlemleri bunun dışındadır.

6 — Alacaklı ile borçlu arasında borç alma ve borç verme işlemi sürdükçe. İster hesap nakli yapılmış olsun, ister alacaklı senedi yenilenmiş ve değiştirilmiş bulunsun, aşırı faizin, yasal sınırına indirilmesi iddiası geçerlidir. Fakat borç tamamen ödenmiş ve alacaklı ile borçlu arasında ilgi kesilmiş ise, aşırı faizin geri alınması iddiası geçerli olamaz.

7–16 şevval 1280 (25 mart 1864) günlü faiz tüzüğü, bu tüzüğün ilanı gününden sonra geçersizdir.

8 — Bu tüzüğün yürütülmesine Adalet Bakanlığı görevlidir.

Esnaf, sanatkâr ve meslek sahiplerinin bir pir'e bağlılıkları :

Osmanlı İmparatorluğunun her yerinde esnaf, sanatkâr ve meslek sahiplerinin, ahilik geleneğine uygun olarak bir pîr'e bağlılıkları son zamanlara dek sürmüş, her sanat, meslek ve iş yerinde, o sanat, meslek ve işyerinde, o sanat, meslek ve işin pîr'ini belirten sanat ve meslekin özelliklerini belirten levhalar asılmıştır. Bunlardan ilginç bulduğum bazılarını buraya alıyorum :

Bir bakkal dükkânında :

Veresiye vermeyi etmedim âdet
Alıp da vermeyenler çoğaldı gâyet,
Tahsile kalmadı kat'iyyen tâkat,
Verip de pişman olamam nihayet,

Bir aşçı dükkânında :

Her taamın lezzeti ta ki dimağdan çıkar,
Tuz ekmek hakkını bilmeyen âkıbet gözden çıkar.

Balıkçı dükkânında :

Ehl-i aşka mübtelayım nemelâzım kâr benim,
Mal ve mülküm yoktur amma kanaatım var benim.

Bir helvacı dükkânında :

Dolandım misl-i cihan bulmadım başıma bir tac,
Ne eğride tok gördüm ne doğruda aç.

Bazı dükkânlarda :

Dükkân kapusu Hak kapusu, Hakkına yalvar,
Çeşmim gibidir çeşmeleri akmazsa da damlar.

Bir şekerci dükkânında :
Sade pirinç zerde olmaz bal gerektir kazgana,
Baba malı tez tükenir, evlat gerek kazana.

Bir dükkânda :

İnsana sadakat yaraşır görse de ikrah,
Yardımcısıdır doğruların Hazret-i Allah.

Bir dükkânda :

İlim ve sanattan haberdar olmayanlar aç olur,
Müflis ve bîvâye kalur, herkese muhtaç olur.

Bir muhallebici dükkânında :

Her seherde besmeleyle açılır dükkânımız,
Hazreti Şeyh Şâzelîdir pîrimiz üstadımız.

Berber dükkânında :

Her seherde besmeleyle açılır dükkânımız,
Hazret-i Selman Pak'tır pîrimiz üstadımız.

Yine bir berber dükkânında :

Herkim isterise zînet mûy-u serin,
Berber Abdullaha olsun müşteri,

Bir kasap dükkânında :

Zalımın rişte-i ikbalini bir ah keser,
Manii rızk olanın rızkını Allah keser.

Kiremitçilerde :

Her seherde besmeleyle açılır dükkânımız,
Hazreti Abdullah Mekkîdir pîrimiz üstadımız.

Edirne'de Selimiye kapalı çarşısında :

Her seherde besmeleyle açılır dükkânımız.
Hazreti İbrahim Peygamberdir pîrimiz üstadımız.

Bir hamamda ve bir saatçi dükkânında :

Gelen gelsin saadetle
Giden gitsin selametle.

Bir klişehanede :

Ehl-i sanat gıbta etmez kimsenin ikbaline,
Mal-i Karuna değişmez sa'yinin mahsulünü.

Marangoz dükkânında :

Safa geldin ey müsafir, ısmarla kahve içelim,
İşçi ile sohbet olmaz, bir merhaba der geçelim.

Esnaf ve Sanatkârlara Ait Dövizler

Ressam ve hattat Murtaza Bey den :

İşbu dükkânın usulu hem suhulet hem vefa,
Müşteriler nezdimizde hiç görmezler hata,
Onları hoşnud memnun eylemektir kârımız,
Bir gelen tekrar buyursun bizlere versin safa.

Bazı dükkân, han ve otellerde :

Bu dükkân öyle bir dükkândır her ulusu bâsafa,
İçinde sakin olanlar çekmesin asla cefa
Bir gelen bir dahi gelsin demesin ki bîvefa.

Yine oralardan birinde :

Doğru olsan ok gibi Elden atarlar seni
Eğri olsan yay gibi Elde tutarlar seni
Menzil alır doğru ok Elde kalır eğri yay,

Eyup Sultan Muvakkithanesinde :

Saatin mûcize-i Hazreti Yusuf idüğin
Zammı ahad ile darbında işit leyl-ü nehar
İsm-i Yusuf sad-u pencah oldukça şumar,
Saata bak nice geçer, o hesab üzre çalar.

Bir başka levha :

Şeb-i yeldayı müneccimle muvakkit ne bilir,
Mübtelayi gama sorkim giceler kaç saat.

Bir başkası :

Yar-ı müşfiktir çalar saat beni agâh eder,
Ömrümün her saati geçtikçe bir kez ah eder.

Bir başkası :

Saat-i vâhidedir ömr-ü cihan,
Saati taate sarfeyle heman.

Bir başkası :

Saatin çaldığı evkat değildir hergâh,
Müddet-i ömrü geçüb gittiğinde eyler ah.

Bir başkası :

Saatin beyhude sanma nalevü feryadını,
Ömr-ü insanın gelüp geçtiğini ihtar eder.

ONUNCU BÖLÜM

FÜTÜVVETNÂMELER NEDİR, NİÇİN DÜZENLENMİŞLERDİR?

Fütüvvetin niteliği ve kökenleri :

Fütüvvetnâme, fütüvetten söz eden eser demektir. Fütüvvet ise arapça bir sözcüktür. Sözlük anlamında eli açıklık, gözü tokluk, vergililik ve yiğitlik demektir. Terim olarak ise, kişinin herkese yardım etmesi, haksızlığı önlemesi, kişinin aybını görmemesi, kötü söylememesi, mala, cana, onura el ve dil uzatmaması anlamına gelir.

Bu sonuncu anlamda tekiline "feta", çoğuluna "fityan" denir. İyi, olgun ve huyları herkesçe beğenilen kişi demek olan eli açıklık, güven vericilik, alçak gönüllülük, doğruluk, iyilik severlik gibi meziyetleri bulunan fetalar, eski çağlardan beri saygın kişilerdi.

Önceleri bu nitelikleri bulunan kişiler tek tek, filan yerdeki feta, falan yerdeki feta diye anılıyordu.

Aşağıda kısaca değineceğimiz nedenlerle böyle kişiler birleşmeye, birlikler kurmaya başladılar; çünkü islam dünyasında bu tür ahlâkî ve pedagojik kuruluşların ortaya çıkıp örgütlenmelerini gerekli kılan nedenler, daha Ali-Muaviye sürtüşmesinde araplar arasında belirmeye başlamıştır.

Kültür ayrılıkları, şehirden ve çölden gelme farkları ve politik nedenlerle islamın temel ilkelerinin anlaşılmasında çıkan bu anlaşmazlıkların doğrultusu, arap fütuhatının bir çok bölgelerde hızla gelişmesi ile düşün ayrılıkları alanına çevrildi.

Bu durum devlet otoritesinin sarsılmasına, çevresel bölünmelere ve türlü inançları temsil eden yeni politik güçlerin ortaya çıkmasına yol açtı.

Bu arada sünnî-şîî-mûtezile-sûfî gurupların birbirlerini suçlamaları ve bu sürtüşmelerin politik alanda etki göstermesi, halkı standart bir düşünce ve yaşam ortamında birleştirme çabalarını artırdı.

Fetihlerin genişlemesi ile köklü bir toplumsal yapı değişikliğine de uğrayan islam dünyası VIII. y. yıldan başlayarak büyük politik ve sosyal sarsıntılarla çalkandı.

Bu bunalım, IX. y. yılda belki biraz daha önce halk arasında Ayyarlar, şâtırlar, cavlaklar, evbaşlar, rindler vb. gibi adlarla anılan topluluklar örgütlendi.

Arap İmparatorluğunun bir çok bölgelerine yayılmış bulunan bu kuruluşlar, devlet yönetiminin sıkı ve gevşek oluşuna göre yararlı ya da zararlı olabiliyorlardı. Bu tür kuruluşlarda mezhep birliği yoktu. Bu niteliklerinden dolayı zamanla aralarına şiî, ismâilî ve benzeri inançtaki kişilerden, hatta hıristiyanlardan da girenler oldu[169].

O zamanlarda kendilerini toplum ahlakını, sosyal düzeni ve güveni sağlamakla görevli sayan ya da tutum ve davranışları bu yönde olan bilginler ve erdemli kişiler bu uğurda birşeyler yapma çabalarına giriştiler.

VII. y. yılın ikinci yarısından beri arap devletinin kökünden sarsılmasına yol açan mezhep kavgalarına, düşün anlaşmazlıklarına son vermek üzere ortaya çıkan ilk girişimciler olarak, o devrin büyük düşünürleri ve akılcı kişileri olan mûtezile kelâmcılarını görüyoruz.

İslamda teorik kelâm bilimini kuran bu büyük ilâhiyat ekolü, kişinin yaptığı şeylerden sorumlu olup olmaması (kaderiye-cebriye), büyük günah işleyenlerin durumu, emr-i bi'l-ma'ruf nehy-i ani'l-münker vb. gibi tartışmalı sorunlara bir ölçüde çözüm getirdi. Mûtezile akılcıdır. Dinin tartışmalı konularını akıl mihengine vurarak açıklama metodunu getirmeleri, dinî tartışmalarda kolaylık sağladı.

Hasan Basrî'nin (642-728) öğrencisi olan Vâsıl b. Atâ'nın (699-748) getirdiği bu yeni dinî görüş, Abbâsîler hükümdar soyunun da dinî politikası haline geldi.

Emevîler hükümdar sülalesinin "cebriye"yi yani kişinin yaptıklarından sorumlu olmadığını onların, daha önceden Tanrı tarafından saptanmış olduğunu benimsemelerine karşın Abbâsîler, "kaderiye" prensibini yani, kişinin her davranışını kendi cüz'i iradesi ile yaptığını, bu nedenle her eyleminden sorumlu olduğu prensibini savunuyorlardı.

Burada, toplumdaki bozuklukların düzelmesine, bilimsel araştırmalar ve akılcı önerilerle katkıda bulunmak isteyen ve X. y. yıl son-

[169] Bak. Ebu'l-Ferec Ali b. el-Hüseyin b. Muhammed b. Ahmed el-Kureşî el-Isbahânî, Kitab el-Ağnî, 2. baskı, C. II, ss. 116-124; C. V, ss. 3-46; El-Müberred (Ebu'l-Aabbas Muhammed b. Yezid b. Abdül'Ekber el-Sumâlî el-Ezdî : 826-898); el-Kâmil fi'l-Edeb, Wright yayını, Leipzig, 1862-1864, ss. 603. Bu eserdeki bir bilgi de fityanın güçlü bir kuruluş olduğunu ve sarı renk giysiler giydiklerini bildiriyor.

larında başka bir kuruluş olarak ortaya çıkan "İhvan üs-Safa" topluluğunun çabalarını da saymak gerekir.

Din ile bilimi uzlaştırmaya çalışan bu kuruluş, karşılıklı yardım, insanlarla öğretim ve eğitim yoluyla, özellikle temiz amellerle ölümsüz ruhun kuruluşuna yardım ederek toplumda ferahlık yaratmak istiyordu. 983 yılında merkezleri Basra şehri olarak ortaya çıkan bu kuruluş, içlerine aldıkları kişiler, 12-30, 30-40, 40-50 ve 50 yaşından yukarı guruplar halinde eski yunan öğretim ve eğitim ilkelerini temel alarak yetiştiriyorlardı,

Bu kuruluş, üyeleri arasında Ebu'l-Hasan Ali b. Harun el-Zencânî, Muhammed b. Ahmet b. Nehrâcûrî, Ebu Süleyman Muhammed b. Müşir el-Bustî, el-Avfî Zeyd b. Rufâe gibi bilginlerin bulunduğu 52 risale yazdılar.

Dış görünüşleri bakımından bir bilimler ansiklopedisi niteliğindeki bu risaleler, matematik, mantık, tabiî bilimler, psikolojik, metafizik, mistisizm, astronomi ve sihiri konu alırlar. 45. risalede ise, birliğin niteliğinden ve örgütünden söz edilmektedir.

Toplumda düzenin ve güvenin sağlanması için yapılan girişimlerde en önemli pay kuşkusuz tasavvuf ehlinindir. Tanrıyı, evreni ve insanı bir bütün içinde gören ve kişinin kendisi ile, başkalarıyla ve Tanrı ile olan ilişkilerini bu bütünde arama çabaları en eski toplumlardan başlar.

Tanrıyı akıl yoluyla değil coşku (extase) yoluyla bilmeyi benimseyen tasavvuf akımı salikleri, maneviyata büyük önem vermişlerdir.

İslamiyetin yayılışından yüz yüzelli yıl sonra Arabistanda, İranda ve Horasanda ortaya çıkan "lâmevcûde illallah" yani Tanrıdan başka varlık yoktur ilkesini temel alan İslam tasavvufu, islam dininin şeriat kurallarına karşı yeni bir yorum ve anlayış olarak gelişti.

İslâm devleti yönetimi içine giren yeni toplulukların getirdiği yeni düşüncelerin ve inanç akımlarının birbiri ile çatışmasından, türlü islam mezhepleri doğdu. Bu mezheplerin doğuşu sırasında, sûfîler denen yorumcular çıktı. İlk mutasavvifler, şeriatçılar yani ehl-i sünnet uleması tarafından tepki ile karşılandılar. Mistik yorumların, şeriat kuralları, ehl-i sünnet ve Kur'an esasları ile ters düşmediği, üç yüz yıl sonra kabul edildi. Tasavvufun islama yararlı bir kurum olarak zafer kazanmasında en büyük emek ve pay, kuşkusuz İmam Kuşeyrî'nindir. (Abdülkerim b. Hevazin b. Abdülmelik b. Talha el-Kuşeyrî el Nisâbûrî

el-Şafiî 986-1072) islamın en büyük din bilginlerinden ve mutasavviflerinden biridir.

Fütüvvetnâme türünün ilkel biçimleri :

Buraya dek prensiplerinden ve fonksiyonlarından kısaca söz ettiğimiz Mûtezile, İhvanüssafa ve Tasavvuf kurumları, az çok eğitim görmüş kişileri içlerine almış ve etkilemişlerdi. Bunların çabaları Abbâsîler devletinin Bağdad, Basra ve Kûfe gibi kültürü gelişmiş bölgelerinde sürüyordu.

Buralar dışında kalan Türkistan, İran ve Mısır gibi merkezlerden uzak yerlerde dinî, politik ve ekonomik amaçlı, çoğu kanun ve şeriat dışı örgütler, XI. y. yıllarda halkta güven ve huzur bırakmamıştı.

İşte bu nedenlerle, öteden beri beğenilern fütüvvet ehli kişilerin çoğaltılması, onların iyi huylarının halk arasında yaygınlaştırılması çabaları, özellikle mutasavvifler tarafından ele alındı; çünkü o zamanki devletler çoğu kez kişinin can, mal ve namus güvenliğini, hak ve adaleti her zaman her yerde sağlayamadıklarından, erdemli ve bilgili gerçek din adamları kendilerini, toplumun ahlak düzeyini kurmakla yükümlü görüyorlardı. Bu düşüncedeki kişiler, tarihin eski çağlarından beri halkı doğru yola yöneltmek, sağduyu kazandırmak için ahlak ve eğitim alanlarında yararlı eserler yazmışlardır.

İlk şekillerini İsadan yüzyıllarca önce bulabildiğimiz, her sınıf insanı doğru yola yöneltip olgun kişiler halinde dönüştürerek toplumun uyumlu biçimde yaşamasını sağlayacak eserler vardır.

Bunlar arasında ilk yazılı örnek olarak ilkel şekilleri İ. Ö. 1900 yıllarına dek çıkan "Gilgamış Destanı"nı alabiliriz [170].

Bundan sonra İ. Ö. IV. y. yılda yaşamış eski Yunan bilgelerinden Aisopos'un öyküleri [171] Hindistan'da, İ. Ö. 1250 lerde biçimlenmeye

[170] Babilliler ve Asurlular bu destanı "Sha nagba imuru" (her şeyi görmüş olan) diye adlandırırlar. Bu destanın elimizde Sumerlerce kaleme alınan ve ilk şekli İ. Ö. 1900 yıllarına dek çıkan bir metni vardır. Destanın "Hurri" ve "Hitit" dillerine çevirileri de vardır. Tanrı - İnsan ve toplum ilişkilerini konu alan özellikle arkadaşlık, duygularının önemine değinen bu eser, A. Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Sumeroloji bölümü eski Profesörlerinden merhum Landsberger'in açıklayıcı bir önsözü ile Muzaffer Ramazanoğlu tarafından türkçeye çevirilmişti.

[171] İzmir yakınlarındaki eski Sard şehrinde doğmuş olan bu kişi bizde Ezop adı ile tanınır. Yine eski bir Yunan yazarı olan Plutarkhos'a göre Ezop, çirkin, kekeme ve kamburdu; fakat ince bir zekâsı vardı. Önceleri köle idi, sonra özgürlüğüne kavuştu

başlayan "Rig-veda" destanlarının İ. Ö. 400 yıllarında toplanan "Mahabharata"lardaki öykülerin izlerini taşıyan ve İ. S 200 yıllarında Keşmirde Vişnu mezhebinde olan ve adını bilmediğimiz bir brahman din adamı tarafından kaleme alınan "Pançatantra" da bu türden bir eserdir[172].

Pançatantra'nın çok etkisi bulunan "Kelile ve Dimne"[173] ise, doğu dünyasında, hükümdarların ve bilginlerin ellerinden düşmemiş,

ve dünyayı dolaştı. Delphi'lilerin din adamları iile alay ettiği için kendisini kayalardan aşağı atarak öldürdüler. Hayvanların baş rolü oynadığı cinaslı ve ahlakî bir takım küçük öyküler halk arasında eskiden beri "Ezop Masalları" diye bilinirdi. Bu türden bir derleme İ. Ö. V. yüzyılın sonlarında Atina şehrinde elden ele dolaşıyorfu. Daha sonraları daha mükemmel bir Ezop hikâyeleri ve derlemeleri yapıldı. Bütün orta çağ öykücüleri, daha sonra da Jean de La Fontaine (1621-1695) eserinde onlardan yararlandı.

[172] İ. Hertel bu eseri, sanskritçeden almancaya çevirip giriş ve notlarla iki cilt halinde 1908-1909 da yayınlamıştır. Eser, bir giriş ile her biri "Tantra" yani (insanın zekâsını kullanacağı durum) adını taşıyan beş kitaptan oluşmuştur. Kitabın amacı, hayvan öyküleri ile hükümdara, doğru ve akıllıca davranışlar (hikmet) öğretmektir. Eserin ikinci şekli "Pançatantra"dır. Hindistan'da halk kitabı haline gelmiş ve sayısız değişik şekilleri ortaya çıkmıştır. Pançatantra'nın eski bir şeklini, Sâsânîler kıralı Husrev Anoşervan (saltanatı : 531-579), özel doktoru Burzoe'yi Hindistan'a yollayarak farsçaya çevirtmiştir. Burzoe'nun pehlevî lehçesine yaptığı bu çeviri M. 570 yılında Bûd Periodent tarafından süryancaya çevirilmiştir. Daha sonra Abdullah b. Mukaffa (723-750), eseri, Burzoe'nun bu metninden arapçaya çevirdi. Bu eser, Orta Asya türkçesine, İbrancaya, Moğolcaya, Habeşçeye, Yunancaya ve eski Malay dillerine çevrilmiştir. Sanskritçeden Farsçaya çevirisi Dr. İnov Shekhar tarafından yapılıp Tahran Üniversitesince 1961 yılında bastırıldı.

[173] Kelile ve Dimne, hükümdarlara özgü ahlâkî bir Hind masalı derlemesinin adıdır. Masal kahramanları "Kalilag" ve "Dimnag" adlı iki çakaldır. Bundan önceki notta sözünü ettiğimiz Pançatantra öykülerinin Kelile ve Dimne'nin oluşmasına çok etkisi olmuştur. Öyle ki kimi öyküler orada olduğu gibi alınmıştır. Kelile ve Dimne öyküleri binbir gece masallarında tekrar edilmiştir. Muhammed b. Abdullah. b. Zafer el-Sakalî (öl : 1168 veya 1172), "Sulvan el-Muta" adlı eseri ile bir "Nasayih el-Mülük" yazmak istemiştir. 1210–1225 yılları arasında Sadeddin Verâvinî tarafından yazılmış olan "Marzubannâme"de Kelile ve Dimne'den örnek alınarak yazılmış bir eserdir.

Kelile ve Dimne, Ebu'l-Maalî Nasrullah Münşî tarafından toplanıp Mücteba Mînûvî'nin düzeltme ve açıklamalarıyle Tahran'da 1345 H. Ş. (M. 1965) yılında yayınlanmıştır. Burada Müçtebâ Mînûvi, geniş bir önsöz yazarak Kelile ve Dimne ile Pançatantra ilişkileri, eski arapçaya ve farsçaya çevirilerini incelemiştir. Bu konu için ayrıca bak. A. Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi C. XXII, S. 1-2, Ankara, 1965 ss. 123-128 : Prof. Dr. Abidin İtil, Pançatantra.

pek çok dillere çevrilmiş, kendisinden etkilenerek bu türden bir sürü kitaplar yazılmıştır.

Bunlardan sonra, bütün eski çağ yazarları arasında Rönesans devrinde yazıları büyük etki yapmış kişilerin başında Plutarkhos (İ. S. 50-125) gelir[174]. Onun, "Bioi paralelloi (yaşantılar) ve "Ethika" (ahlak) adlı eserleri çok ün yapmıştır.

Günümüzde Plütark diye anılan bu bilgenin "Paralel yaşantılar" adlı eseri, erdemlere içtenlikle bağlı bir ahlakçının ve usta bir tarihçinin kaleminden çıkmış niteliktedir. O, Etika'sında ise türlü konularda çok değişik eserleri bir araya toplar. Plütark bu tür yazılarında güçlü bir felsefeci olarak değil, genel düşünceleri açıklıkla ve ustalıkla sunan dikkatli ve meraklı bir düşün adamı olarak görünür.

* * *

Bütün bu eski bilge ve bilgin kişilerin ve daha sonrakilerin çabaları yaygın bir ürün veremedi. Bunun için uzun bir süre daha geçmesi gerekti; çünkü devleti oluşturan türlü yapıdaki toplumların, toplum olarak veya birey olarak kendilerine özgü bir davranışları vardır.

Bu bilginler, güvenlik, taşıma ve haber alma araçlarının yetersiz ve ilkel olduğu, halkın eğitilmesinin devlet görevi sayılmadığı islâmî çağlarda da örgütçü ve eğitici ödevlerini sürdürdüler.

Toplumların rahatlığı için her devirde kişide aranan hasletler : can güvenliğine ve insanlığa saygı demek olan yiğitlik, eliaçıklık iyi huyluluk ve konukseverliktir.

Bu güzel huylar, içtenlik ve köklülük bakımlarından her ulusa göre farklılık gösterir. Tarih bize bu alanda en üstün düzeye Türklerin ulaşmış olduğunu bildiriyor. Özellikle arap bilginleri, ahlak ve sosyoloji üzerine yazdıkları yazılarda bunu açıkça belirtiyorlar. Örneğin büyük mutasavvif ve sosyologl İmam Kuşeyrî (986–1072) "Risalei Kuşeyriye" adlı eserinde, Cüneyd-i Bağdadî'den (Öl. 910) naklen "fütüvvet Şam'da, lisan Irak'ta ve doğruluk Horasan'dadır" diyor[175].

[174] Plutarkhos (M. S. 50-125) Yunanlı bilgedir. Ticaret yaparak zengin olmuş bir ailenin çocuğudur. 20 yaşlarında Atina'ya gelip eğitimini bitirdi. Görgüsünü arttırmak için gezginciliğe başladı. Milletvekili seçildi. Bir çok kez Mısır'a ve Roma'ya gidip geldi. Roma İmparatoru Trajan'dan konsüllük ünvanını aldı. Türlü konularda bir çok eser yazdı ise de bunların çoğu kayboldu; "Paralel Yaşantılar" ile "Etik" adlı yapıtları bunların en ünlüleridir.

[175] Bak. El-Risale el-Kuşeyriye, 1940 Kahire baskısı, ss. 113.

Mûtezile kelamcısı Câhiz (Ebu Osman Amr b. Bahr : 766-869) "Risale fî fedâil el-Etrak" adlı Türk kölelerinin islâm ordusuna alınmalarını övmek için yazdığı eserde Türklerin bu üstün meziyetlerini dile getirir[176].

Gerçekten Türkler ve İranlılar islâma girdikten sonra bu iyi ahlak ve erdem kuralları, onlar tarafından islâm ilkelerine uydurulmuştur. İslamın temel öğretilerine adapte edilmiş bu ahlâkî-insânî prensipler VIII. y. yıldan başlayarak müslüman yazarların eserlerinde dağınık veya bir eserin bir bölümü olarak yer almışlardır.

Ebülferec Isbahânî (Ebülferec Ali b. el-Hüseyin b. Muhammed b. Ahmet el-Kureşî el-Isbahânî : 897-967) "Kitab el-Ağanî" adlı eserinde bu konuda ilgi çekici örnekler vermektedir.

Yine bu türden eserler yazarları arasında Ahmed b. el-Hadraveyh (öl : 854), Ebu Abdullah b. Hâris b. Esed el-Muhâsibi (781-857), Ebu Talib Muhammed el-Mekkî'yi (Öl. 1006) sayabiliriz.

Türlü konulardaki kitapların içine serpiştirilmiş ya da bir eserin bir bölümü halinde bulunan bu dinî ahlakî prensip ve kurallar, islâm âleminde gitgide geniş bir çevreye yayılmış olan tasavvuf erbabı ve bilginlerce benimsenmiş ve tasavvuf edepleri olarak kitaplarına geçirilmiştir.

Mutasavviflerden Ebu Abdurrahman Muhammed b. el-Hüseyin b. Muhammed Sülemî (936–1021) fütüvvet kurallarını bir araya toplayarak bir fütüvvetnâme kaleme alan ilk kişi gibi görünmektedir[177].

Fütüvvetçiliğin bir devlet başkanı eliyle örgütlenmesi :

XI, y. yıla dek islâm ülkelerinde güvenin, düzenin yerleştirilmesini kendilerine görev sayan gerçek din bilgini ahlaklı kişilerin yaygınlaştırmaya çalıştıkları fütüvvet kuralları ve fütüvvetçilik bu yüzyılın sonlarında tahta geçen bir hükümdar, Abbâsîler halifesi Nâsır Lidinillah (yaşamı : 1155–1225; saltanatı : 1180–1225) tarafından benimsendi. ve ele alındı[178] ve bundan sonra fütüvvetçiliğin biçimi ve gelişmesi değişti, aynı türden başka yeni kuruluşlar ortaya çıktı.

[176] Bu eser, Türk Tarih Kurumu Belleteninde yayınlanmıştır.

[177] Bak. İstanbul, Ayasofya Kitaplığı, 2049 No.lu yazma mecmuadaki fütüvvetnâme.

[178] Fütüvvet-Ahi Müessesesinin kökenleri ve gelişmeleri hakkında geniş bilgi için bakınız, Neşet Çağatay "Fütüvvet ve Ahi Müessesesinin Menşei Meselesi" A. Ü. İlâhiyat Fakültesi Dergisi, 1952, Ankara, C. I, s. I, ss. 58-68; sayı 2-3, ss. 61-84.

Bu yeni kuruluşların en önemlisi de Türklerin Anadoluda geliştirdikleri ahiliktir.

Zümrüt adlı bir türk anadan doğmuş bulunan Abbasî halifesi Nâsır Lidinillah, o sırada o bölgede fetaların başkanı ya da şeyhi olan Abdülcebbar adındaki bir fütüvvetçi elinden 1182 yılında fütüvvet giysisi giymek ve fütüvvet kadehinden içmek suretiyle yapılan törenle fütüvvete girmişti. Onu bu örgüte girmeye ve ona yeni bir düzen vermeye iten etkenler yalnız içerideki bu güvensizliği önleme düşüncesi değil, bununla birlikte kendi egemenlik bölgesi sınırları içindeki politik durumun da oldukça kritik olması idi. Bir yandan Salahaddin Yusuf b. Eyub (1138–1193) bağımsızlığını ilan edip çevik ve gözüpek davranışlarla 1187 yılına dek geçen kısa sürede Şamı, Halebi, Musulu ve Kudüsü ele geçirip, Yemen, Mısır ve Suriyeyi yönetimi altına almıştı. O, sınırlarını Fırat Nehrinden Nil Nehrine ve Doğu Akdeniz kıyılarına dek dayamış, öte yandan Anadolu bölgesi, Selçuklu hükümdarı II. İzzettin Kılıçarslan (saltanatı - 1155–1192) yönetiminde büyük bir gelişmeye ulaşmıştı.

Doğuda ise, 1172 yılında kardeşini indirerek Harezmşahlar tahtına oturmuş olan Alaeddin Tekeş (saltanatı : 1172–1200) Kirman bölgesine yürüyerek Irak Selçukluları hükümdarı II. Tuğrulu (saltanatı : 1177–1194) asdırıp egemenliklerine son vermişti.

Öte yandan Bâtınîler de Taberistan, Mâzenderan ve Cürcan bölgelerine yerleşerek çevreye yolladıkları fedâileri ve davetçileri yoluyla halkı kandırmaya çalışıyorlardı. Anadolu Türklerine sık sık saldıran haçlı ordularının, Kudüs çevresindeki kutsal yerleri ele geçirme çabaları sürüp gitmekte idi.

IX. y. yıl sonlarında yani Nâsır Lidinillah tahta geçtiğinde Abbas oğullarının egemenlik alanı hemen hemen Bağdad bölgesi ile Irakın küçük bir parçasını kapsıyordu. Bu küçük bölge bile ekonomik ve güven bakımlarından düzensiz ve karışık bir durumda idi.

Nâsır işte bu nedenlerle o zamanlar islâm dünyasının birçok yerinde yaygın ve beğenilen bir kurum olan fütüvveti düzene sokup başkanlığını ele alarak politik durumunu güçlendirmek istemiştir. Nâsır önce, fütüvvet kurallarını bir tüzükte derleyip bir örgüt kurarak ülkenin gençlerini, ileri gelen kişilerini, yurt içindeki ve dışındaki yöneticileri, devlet adamlarını bu örgüte sokmak istiyordu. Bu işi en iyi biçimde planlayıp başaracak bir kişi de elinin altında vardı.

O çağın büyük mistik bilgini Şahabüddin Ebu Hafs Ömer el-Suhraverdî (1145–1234), islâmî devrin başlangıcından beri bütün sûfîlerin, tasavvuf üzerine yazdıkları eserlerde geniş yer verdikleri fütüvvet konusu ile çok ilgileniyor, fütüvvetin temel ilkelerini eserlerinde toplamış bulunuyordu. O, tasavvuf alanında yazdığı ünlü "Avarif el-Maarif" adlı eseri ile "Keşf el-Nasâih el-İmâniye ve Keşf el-Fezâih el-Yûnâniye" adındaki öteki eserini Nâsır'a sunmuş ve halife katında büyük saygı kazanmıştı.

Tasavvuf kurallarına yüksek düzeydeki fütüvvetçiler de uyuyordu. Suhraverdî, bir mutasavvifin davranışlarının, tutumunun nasıl olması gerektiğini "Avarif el-Maarif" adlı eserinde en ince ayrıntılarına dek saptamış bulunuyordu. O, tasavvufa daha büyük önem veriyor, bir eserinde fütüvvetin, tasavvufun bir parçası olduğunu söylüyordu[179].

Derslerine, İranlı şâir Sâdî'nin (Ebu Abdullah Müşerrefüddin Muslih el-Şîrâzî : 1213–1292) devam ettiği Suhraverdî, çağının en büyük mutasavvifi sayılıyor ve tasavvuf yoluna girmek isteyenler, satavvuf hırkasını onun elinden giyiyorlardı. O bu işi fütüvvetçilik yaygınlaşıp örgütlendikten sonra da sürdürmüştür. Örneğin Suhraverdî Nâsır'ın ölümünden altı yıl sonra (1231) de gittiği bir hac sırasında Mekke'de buluştuğu ünlü arap şâiri İbn el-Fâriz'in (İbn el-Fâriz Ömer b. Ali Şerefüddin-el-Mısrî el-Sa'd'i : 1182–1235) iki oğluna fütüvvet hırkası giydirmiştir[180].

Suhraverdî Nâsır, tarafından bir fütüvvetnâme kaleme alması için görevlendirilince, birçok fütüvvet ilkesini ve kuralını, daha önce yazdığı "Avarif el-Maarif"den aldığı yeni bir eser yazdı. Kendisinden önce de fütüvvetnâmeler yazılmış bulunmakta ise de, bir yazma kopyası İstanbul'da Murad Molla kitaplığının 1447 No.sunda bulunan "İdalet el-İyan Alelburhan" adlı eseri, devrinin ilk resmi fütüvvetnâmesi gibi görünüyor. Mutasavvıfimizin daha sonra yazdığını sandığımız bir fütüvvetnâmesi daha vardır[181].

Suhraverdî'nin fütüvvetnamesi, daha önce yazılmış bulunan Ebu Abdurrahman Muhammed b. Hüseyin Sülemî'nin (936–1021) "Kitab

[179] Bak. İdalet el-İyan Ale'l-Burhan, İstanbul Murad Molla Kitaplığı 1447 No'lu yazma risale içinde, yaprak 132-134.

[180] Bak. İslâm Ansiklopedisi Suhraverdi maddesi.

[181] Bak. İstanbul Ayasofya Kitaplığı 2049 No.lu yazma risale içindeki 154-181 yapraklar arasındaki fütüvvetnâme.

el-Fütüvvetnâme"si ile Ebu İsmail Abdullah b. Ebu Mansur Muhammed el-Ensârî'nin (1006–1088) fütüvvetnâmesinden daha derli topludur[182].

Hâce Abdullah Ensârî, "Menazil el-Sâirin adlı" risalesinde de fütüvvetten söz eder[183].

Fütüvvetçilik, halife Nâsır Lidinillah'ın başkanlık edip Suhraverdî ile işbirliği yapmasından sonra büyük bir önem kazandı, bir sürü fütüvvetnameler yazıldı. Aynı sıralarda İranda ve Anadoluda da fütüvvetnameler yazılmaya başlandı.

Bunlardan en önemlisi, Feridüddin Attar'ın (Feridüddin Muhammed b. Ebu Bekr İbrahim : 1119–1193) manzum fütüvvetnâmesidir.

Harputlu İlyas oğlu Nakkaş Ahmed'in (1179–1225), Halife Nâsır'ın oğlu Ebu'l-Hasan Ali adına yazdığı fütüvvetnâme de önemlidir[184].

Yukarıda değindiğimiz gibi taa 869 yılında ölen Câhizin bile "kitab el-Fityan" adlı fütüvvetçileri konu alan bir eseri vardır. Ancak, bize dek gelmeden kaybolmuş bulunan bu eserin, Bağdad halkının ve Abbâsiler yönetiminin başına sık sık dert açan, girişimlerinden ve eylemlerinden İbn el-Esir'in uzun uzun söz ettiği "fityan" adıyla anılan bir topluluktan bahsetmiş olacağını tahmin ediyoruz.

Fütüvvetnâmelerden başka kurumların da yararlanması :

Nâsır Lidinillah'ın, 45 yıllık uzun halifeliği sırasında geliştirilip resmî bir hüviyet verip örgütlendirdiği fütüvvetçilik, XIII. y. yılın ortalarına doğru yepyeni bir gelişim gösterdi.

O zamana dek fütüvvet kuralları diye bilinen, övülen güzel huylara, Türk konukseverliğinin de eklenmesi ile Anadolu'daki Türk sanat ve meslek erbabının ortak ilkeleri ve davranışları olarak "Ahilik" adı altında yep yeni bir kuruluş ortaya çıktı. Bu Ahilik, tüm Anadolu'yu, ele geçirilişlerinden sonra Kırım'ı ve Balkanları da içine alan ve köylere dek yayılan bir kurum halinde örgütlendi.

Nasıl bazı nedenler Halife Nâsır'ı, fütüvvete çeki düzen verip başına geçmeye yöneltmişse, Tancalı gezgin İbn-i Battuta'nın (1304–

182 Bak. Bu fütüvvetname de bundan önceki yazma risalenin içindedir.

183 Bak. İstanbul, Millet Kitaplığı, Hekim Oğlu Ali Paşa Kitapları, yazmalar bölümü No. 479, yaprak : 98 B, 101 A.

184 Bak. İstanbul, Ayasofya Kitaplığı 2049 No.lu yazma risale, yaprak 108-118.

1369) pek çok yönlerini anlattığı ahiliğin kuruluşunda da bir çok nedenler vardır. Bunlar politik, sosyo-ekonomik nedenlerdir.

Avrupada hansaların, ticaret ve sanat loncalarının kurulup örgütlenmesi de aşağı yukarı bu sıralara rasladığından, bazı yabancı bilginler ahiliğin kökenini oraya bağlamak istemişlerdi. Bu teori tutmayınca bu kez onu, İran kökenli ve fütüvvetin halka yayılmış bir şekli diye nitelediler. Bu alanda pek çok çalışmaları ve yayınları olan Franz Taeschner bu düşüncede idi.

Ahi fütüvvetnâmelerinin bazılarının farsça yazılmış olması veya Türkçe fütüvvetnâmelerde bir çok farsça deyimlerin ve terimlerin bulunması, eski fütüvvetnâme yazarı sufîlerin sözlerinden edeplerinden, aktarmaların yer alması, fütüvvetnâme kopya edenlerin, fütüvvetnâmelerin sonuna eski fütüvvetnâme yazarlarından birinin adını eklemeleri gibi hususlar F. Taeschner'i ve onun gibi düşünenleri yanıltmıştır.

Ahilerin, fütüvvetnâmeleri, ufak tefek değişikliklerle ve eklemelerle kendilerine tüzük olarak aldıkları doğrudur ama iki kurumun nitelikleri ayrıdır.

İyi ahlakın, konukseverliğin ve sanatın uyumlu bir birleşimi olan ahilik fütüvvetçilikten tamamiyle ayrı özelliktedir. orijinaldir.

Ahiliği doğuran nedenler ve zorunluklar ne olursa olsun böylesine gelişmiş ve mükemmel bir kurumun birdenbire ortaya çıkmayacağına ve Türkistandaki ticaret ve sanayi hayatının gelişkinliğini bildiğimize göre bu örgütün, oralardaki Türkler arasında onlar daba Anadolu'ya gelmeden önce yaygın olması gerekir.

Arap âleminde fütüvvetten çok söz edildiği halde, doğuda Türklerin yaşadığı bölgelerde fütüvvet sözcüğünün hiç geçmemesi, buna karşılık oralarda yiğitlik, eliaçıklık, konukseverlik anlamına gelen civanmertlikten, sipahîlerin meziyetlerinden söz edilmesi çok dikkate değer bir olaydır.

Arap âleminde çok eskiden beri fütüvvetten söz edilmiş ise de toplumun derdine çare olacak yaygın ve etkin bir kurum örgütlenememiştir. Nâsır Lidinillah'ın çabaları da böyle bir sonuca ulaşamamıştır. Nâsırın fetaları, hiç bir zaman ahilerin kurduğu birlik, dayanışma, tüm ve tam iyilik yapma alışkanlığını benimseyememişlerdir. Onların yaptıkları şey, bunduk atmak dedikleri, kamış içine çakıl taşları yer-

leştirilerek veya sapanla kuş avlama, arasıra yapılan törenlerde fütüvvet giysisi olan şalvar giyme ve fütüvvet kadehinden içme gibi gösterişten öteye geçememiştir. Esasen, şalvar giyme de, atlı nomad (göçebe) Türklerin icadıdır.

Oysa ki doğuda Gazneliler zamanında bile ahilerin nitelik ve meziyetlerine benzer iyi ahlak kurallarından söz edilmektedir.

Örneğin Gazneli Mahmud'un (970–1030) büyük oğlu Mesud'un (998–1041) has nedimliğini yapmış bulunan Unsur el-Maali Keykâvus'un (1019–1082?) 1082 yılında, kendi oğlu için farsça yazdığı "Nasihatnâme"de –ki bu eser sonradan "Kâbusname" adıyla ün salmıştır.– fetadan ve fütüvvetten hiç söz edilmeyen sipahilerin civanmerdlerin hasletleri, meziyetleri sıralanıyor.

Fütüvvet konusunun her yerde duyulup yaygınlaşmış bulunduğu XI. y. yıl sonlarında bile doğuda Türkler arasında bu örgütten, terimden söz edilmeyip aynı nitelikteki civanmertlik konusunun ele alınması son derece dikkate değer. Buradaki civanmert sözcüğü sonradan Türkler arasında cömert şekline girmiştir.

Gerçekten Kâbusnamenin bir çok başlıkları, hemen hemen ahi fütüvvetnâmelerindeki konuların aynıdır[185].

Bu kurum belki de orada, fütüvvet sözcüğünün aşağı yukarı türkçedeki karşılığı olan *akı* terimi ile adlandırılıyordu. Eğer böyle idi ise *akı* sözcüğündeki (k) sesinin (h) ye dönüşmesi ile "ahi" şeklini almış olabilir.

Bilindiği gibi (ahi) sözcüğü arapçada "kardeşim" demektir. Bir başka olasılıkla akı terimi, birbirini kardeş sayan ahilerde "ahi" şekline girmiş olabilir.

Anadoluya gelen çok sayıdaki doğulu tüccar, esnaf ve sanatkâr Türkler, bölgenin sanat ve ticaret hayatında her yönden büyük gelişmeye yol açtılar.

[185] Bak. Unsur el-Maalî Keykâvus, Kâbusnâme, Orhan Şaik Gökyay'ın hazırladığı metin, 1944, İstanbul, Başlıklardan bazıları : 6. bab-hüner arttırmak gühar arttırmaktan yeğ idüğin beyan eder. 10. bab-yemek tertibin ve âyin ve erkânın beyan eder. 12. bab-konuk gelicek nice ağırlamak gerek ya konukluğa varmağın halin beyan eder. 22. bab-emanet saklamağı beyan eder. 33. bab-bezirgânlık âyin ve resmin beyan eder. 43 bab-ekincilik (tarım) ve geri kalan pişelerin (sanatların) resmin beyan eder. 44. bab-civanmerdlik resmin beyan eder.

Malazgirt savaşından 150 yıl kadar sonra doğudan Anadolu'ya ikinci göçte gelen Türklerin büyük bir çoğunluğu şehirli, esnaf sanatkâr ve tüccar idiler. Kaynaklar bize, o zaman yalnız Merv şehrinden bir defada yetmiş bir ailenin batıya güç ettiğini haber veriyor[186]. Biz yine biliyoruz ki ticaret ve sanat oradaki Türkler arasında çok eskiden beri gelişmiş bulunuyordu. Bugün uluslararası ticaret terimi olan "çek" sözcüğü türkçe olup ilk kez onlar tarafından kullanılmıştı.

Bu ikinci göçte Türkistandan Anadoluya gelen Türkler, Anadolu'nun ekonomik ve sosyal yaşantısını ve yapısını değiştirdiler.

Moğol saldırısı ile başlayıp yıllarca süren bu doğudan batıya göç nedeni ile Anadolu'da parlak bir sanat ve ticaret hayatı başladı. Türk halkının şehirlere yerleşmesi hızlandı.

Bu yeni gelenler, hem yerli Bizans halkına karşı, hem de kendilerini buraya dek kovalamış olan Moğollara karşı örgütlenmek zorunda idiler. Yerli Bizans esnaf ve sanatkârlarının rekabetlerini, kendi sanat kuruluşlarına çekidüzen vererek, Moğol tehlikesini de halkı gerektiğinde savaşa hazır bir duruma getirerek önleyebilirlerdi.

Bu nedenlerle ahiliğin temeli herşeyden önce bir mesleke veya sanata dayanır. Yani bir kişinin ahi örgütüne girebilmesi için bir sanat ya da meslek sahibi olması zorunludur. Fütüvvetçilikte böyle bir şey söz konusu değildir.

Fütüvvetnameler aslında çok eski çağlardan başlayarak erdemli ve bilge kişilerin toplum düzenini ve güvenini sağlamak için kişilere yaptıkları öğütlerin formülleştirilmiş bir şeklidir.

Böylece yüzyılların deneyinden ve süzgecinden geçe geçe olgun ve ahlâklı kişilik kuralları halinde formülleştirilen bu fütüvvetnâmeler, XIII. y. yıldan başlayarak örgütlenmiş başka topluluklar tarafından yönetmelik veya tüzük olarak kullanılmaya başlanmıştır. Fütüvvetnâmelerin amacı da topluma iyi yurttaş, ahlaklı kişi yetiştirmek olduğundan aynı doğrultudaki kurumların, fütüvvetnâmelerin ana ilkelerini

[186] Moğollar 1221 yılında Merv şehrini ele geçirip yerle bir ettiler. Daha önceden şehri terk edip kaçan halkı batıya göç ettiler. Bu bölgeden batıya göçler ve anadolunun türkleşmesi konuları için bak. Zekî Velîdî Togan, Umumî Türk Tarihine Giriş, 1946 İstanbul, ss. 204 vd. ss. 247 vd.

alıp kendi yapısal özelliklerine özgü kuralları da ekliyerek yeni tipte tüzük ya da yönetmelik düzenlemeleri doğaldır[187].

Bu cümleden XIII. y. yıl ortalarında veya biraz sonra Anadolu'da Ahi Evren Şeyh Nasîrüddin Ebu'l-Hakayık Mahmut b. Ahmet (1172–1262) tarafından kurulduğu kabul edilen ahi örgütü de fütüvvetnameleri kendilerine tüzük olarak kabul etti.

Sonradan otuz iki ana sanat veya meslek koluna ayrılan ahi kuruluşları fütüvvetnâmelerinde, ahlaklı ve dinsel yaşam kurallarını 740 olarak saptamışlardır. Bunlar arasında en gerekli olarak seçilen 124 danesini her ahinin bilmesi zorunludur.

Ahi kuruluşlarından her sanat veya meslek kolu kendileri için bir pîr tanıyıp sanatlarının ondan sürüp geldiği bir sanat pîri zinciri kabul ettiler.

Ahi örgütü her şehir ve kasabada bağımsız olarak kurulmuş olup komşu şehir ve kasabalarla ilişkileri, ortak ilkeler ve törenlerledir. Bölgedeki esnaf ve sanatkârların başı olan "ahi baba", kendi ahilerini, fütüvvetnâmalerinde yazılı basamaklar düzeni içinde, yaptırıp döşediği zaviyelerde toplar[188]. Onları, belli kurallara göre sanat alanında sosyal alanda ve askerî amaçla sportif alanda yetiştirirdi.

Sanat alanında yetiştirme : dükkânda, tezgâhta yamak, çırak, kalfa, usta hiyerarşisi ile iş başında; sosyal alanda ise ahi zaviyelerindeki toplantılarda büyüklerin söyleşilerini fütüvvetnâmelerde yazılı belli günlerde okunan dinî, edebî ve öğütsel kitapları dinliyerek, zaviyeleri temizliyerek, süpürerek, ocağı, mumları yakarak, topluca yenen yemeklerde, pişirmeye, kotarmaya yardım ederek; askerî ve sportif çalışmalarda nişancılık, avcılık, binicilik ve millî oyunlarla sürdürülüyordu.

Nâsır Lidinillah devrinde veya ona yakın zamanlarda yaşamış fütüvvetnâme yazarı kişilerin adını taşıyan sonradan istinsah edilme bazı fütüvvetnâmelerde bu ahi kurullarının bazıları varsa da bunların, sonradan ve adaptasyon yoluyla kopya edilirken katıldığı şüphesizdir.

[187] Örneğin el-Seyyid Muhammed b. el-Seyid Hüseyin Radavî'nin özel kitaplığımızdaki yazma fütüvvetnâmesinin 76 B yaprağında, Şahabüddin Ebu Hafs Ömer el-Suhraverdi'nin eserinden yararlanıldığı yazılmaktadır.

[188] Bu zaviyelerin nasıl yapılması ve döşenmesi gerektiği hakkında bak. Nâsırî Fütüvvetnâmesi, İstanbul Köprülü Kitaplığı 1597 No.lu farsça yazma mecmua, yaprak 89 A-100 A. Burada yapının dört yanının açık olması, havuzunun da bulunması, temiz tutulması, ahisi yüce ise Kıbrıs halısı serilmesi ve benzeri şeyler yazılıdır.

Yukarıda sıraladığımız ahilere özgü eğitim, yaşam ve sanata ait kurallar eski fütüvvetnâmelerde yoktur.

Ayrıca fütüvvetnâmelerin genel kurallarından yararlanan yalnız ahiler değillerdir. Bektaşiler, Alevîler, Rufâîler, Melamîler ve benzeri tarikatlar da aynı şeyi yapmışlardır. Bunlar da fütüvvetnâmelerin genel kurallarını alıp kendi yollarının ilkelerini, kurallarını eklemişlerdir [189]. Bu tarikatların fütüvvetnâmeleri, yollarının ilkelerini kapsayan eserleri incelenirse bu durum açıkça görülür.

WHAT ARE THE FUTUWWATNAMAS AND WHY WERE THEY WRITTEN?

The Characteristics of the Futuwwatnamas and its Origins :

The futuwwatnama is the work which deals with the futuwwa. Futuwwa is an Arabic word; in the literary sense it signifies generosity, chivalry, strength and magnanimity, However, as a technical term, it means helping everybody, preventing injustice and seeing the faults of others, not speaking badly of them, nor coveting their material goods, honour or soul, nor defaming them.

In this later sense, the singular is "fata" and in the plural "fityan", whose qualities of generosity, justice, modesty, charity and peacemaking are held in esteem world wide, have been recognized since ancient times as being good and mature people.

Beforehand, the people having these qualities, were remembered one by one, as the "fata" of this place, or the "fata" of the that place.

Such individuals began to form groups amongst themselves and join forces, for reasons which we are going to talk about briefly below. Because in the Islamic world these reasons, which inevitably give rise to moral and pedagogical institutions and their organisations had already revealed themselves between the Arabs, from the time of the conflict between Ali b. Abi Talib and Mo'awiya.

Under the trend of political opinion, the cultural differences, that is the distinction between city and desert life and the ensuing disagreements about the understanding of the essential principles of Islam, were transferred to differences in thought with the rapid expansion of the Arab conquest in diverse regions.

This in turn gave rise to the disruption of territories, and to the uprising of new political prowers which represented different beliefs.

[189] Bak. Abdülbaki Gölpmarlı, İslâm ve Türk İllerinde Fütüvvet taşkilâtı ve kaynakları, İ. Ü. İktisat Fak. Mecmuası, C. XI, No. 1-4, İstanbul, 1949–1950, ss. 70 ve devamı.

Meanwhile, the accusations of the sunni –shiite, and Mo'tazilite–Sufi groups and the effects of these controversies on politics increased the efforts to unite the people in a uniform way of life and thought. With the spread of conquests, the Islamic world underwent a social change of status, and from te 8th century was rocked by social and political disturbances. In the 9th century, or perhaps a little before, this crisis organised among the people different groups called "ayyars, shatirs, javlaks, avbash, rinds". These groups, streched across several regions of the Abbasaid Empire, could be useful or harmful according to whether the authority was strict or relaxed.

In these sorts of groups, there was no unity of "mazhab". Because of this characteristic, over the course of time, people who were Shiits or of Ismailite tendencies or even christians infiltrated these groups.[190]

At thet time, educated and wise people who felt themselvtes responsible for rectifying the morals of society, or for social order and security, along with people who tries to do several things with this aim in mind.

We see the Motazilite scholastic theologians, who were the great thinkers and rationalists of the era, as being the first to attempt to put an end to the controversy concerning "mazhab", and the split in thinking which profoundly perturbed the -Arab state from the second half of the 7th century onwards.

To a certain extent this great theological school, which was founder of the science of theoretical theology in Islam, brought some solutions to these problems : Is man responsible for his actions or not (qadariyya-jabriyya), the status of great sinners, forbedding evil and encouraging god (amr bi'l-ma'ruf nahy'an almonkar) Motazilism is ratioalist. Its contribution of bringing an explanatory method to the subjects under discussion, in the form of reason, has facilitated religious discussions, in the form of reasons, has facilitated religious discussions.

[190] See Abu al-Faraj Ali b. al-Husayn b. Muhammed b. Ahmad al-Qushayrî al-Isbahanî, Kitab al-Aganî, second édition vol. II, Pages : 116-124, vol. V. Pages : 3-46. Al-Muhammad (Abu al-Abbas Muhammad b. Yazid b. Abdul Akbar al-Sumalî al-Azdî : 826–898) al-Kamil fi'l-adab, edition of wright, Leipzig 1862–1864, pages 603. In this work it has been noted that the fityan had a very strong organisation and that they wore yellow costumes.

This new religious doctrine, inaqurated by Vasil b. Ata (699–728) a disciples of Hasan al-Basri (642–728), also became the religious policy of the Abbasid emperors. The Abbasids upheld the principal of "qadariyya" that is the responsibility of man for his acts, of having free will, contrary to the Umayyad emperors, who uphels "jabriya" that is, that man is not responsible for his acts, which are determined in advance by God.

At this point, we should remember the efforts of ihwan al-safa, which sprang up as another organisation at the end of the 10th century and which endeavoured to supply a rational solution to the social discrepancies, by means of scientific methods and rational premises. In trying to reconcile religion with science, this movment wanted to bring some relief to the people by means of reciprocal aid, educating the people and above all helping them to save their immortal souls by pure actions. This movement founded in 983, whose centre was the town of Basra, educated the individuals that it had accepted according to the rules of the Greek educational system, grouping the students in classes according to age : 12-30, 30-40, 40-50, and more than 50 years old. Among the members of this organisation were such erudite men as Abu Suleyman Muhammad b. Musir al-Busti, al-Awfi, Zayd b. Rufaa. Together they produced 52 treatises.

These treaties for the most part take the form of an encylopadic survey of the sciences, including the natural sciences, psyehology, mathematics, logic, metaphysics, mystic, astronomy and magic. However, the 45th treatise discusses the characteristics of the organisation and its constitution.

It was the mystics who took the most important part in the efforts to rectify the security and the order of the society. Already in ancient societies, efforts had been made to regard God, the universe and the man as a whole, and to find the relations between them inside this whole.

Approximately 150 years after the expansion of Islam, Islamic sufism appeared in Arabia, Iran, and Khorasan, which had as its main Principal the Profession that there was no being but God (la mawjuda illa Allah). This developed as a new interpretation of Islam, contrary to the Sharia. Different Islamic mazhabs sprung up from the opposition resulting from the intermixture of new beliefs and thought, brought from nations which had submitted to the Islamic state. Thus, since the birth of schisms, there have been interpreters of sufis.

The first mystics saw the reaction of the orthodox scholars. It was only after 300 years that if was accepted that the mystical intrpretations were not opposed to the Principals of the sharias the Qur'an and ahl al-sunnat. The major effort in making mystic triumph as a useful organisation is without doubt due to imam Qushayri (Abd al-Karim b. Havazin Abd al-Malik b. Talha al-Qushayri al-Nisaburi al-shafii: 986–1072). He is one of the greatest mystics, and scholars of Islam.

The elementary forms of the futuwwatnama :

The mutazilites, the ihwan al-safa and, mystic organisations, whose functions and Principals we have briefly talked aboud up to this point, accepted people with little education and brought them under their influence. Their efforts continued in the culturally developed regions of the Abbasids such as Baghdad, Basra, Kufa etc.

Besides these places, in regions far from the capital such as Turkestan, Iran and Egypt, some organisations, many of which were illegal and outside the Sharia, but whose aims were religious, Political and economic, destroyed the security and tranquillity of the people in the 11th century. It was for this reason that the efforts to increase the number of People of the futuwwa, whose Personel attitudes were highly estimated, and to spread their good behaviour among the populace, were undertaken mainly by the mystics; the erudite and the true men of religion considered themselves responsible for redressing the social morals, because the state at that time could always maintain the safety and security of Property, human life, justice and law and order, In history since ancient times, people who upheld this idea have composed many useful works in the field of education and morals, so as a to direct the people towards the right and just path. There are many works, of which primitive forms can be found from centuries before Jesus Christ, composed to lead men from all classes and make them Perfect.

Among them as a written example, we could Point out the legend of Gilgamesh[191], whose preliminary forms could date as far backs as 1900 B. C.... After this, there come works of the following kind; the

[191] The Babylonians and Assyrians called this legend "Sha nagba imuru" (The one who has seen everything). We have a text of this legend in our Possession today-it

fables of Aesop[192] one of the ancient Greek scholars, who lived in the 6th century B. C. by a certain religious Brahmin, belonging to the Vischnu sect in Kashmir, itself containing traces of fables collected in 400 B. C. from "Mahabharata"[193] dealing with the exploits of Rig-Veda, which started to take shape towards 1250 B. C. in India.

As for Kalilah and Dimnah[194], which was greatly influenced by the erudite and rulers, and has been translated into many languages. Influenced by this, many books were written in the same format.

---

was composed by the Summarians and its first edition goes back as far as 1900 B. C. There are translations of this legend in Hurri and Hittite languages. This work whose main object is to deal with the relations between man-God-society and above all to paint out the importance of the sentiments of friendship, has been translated in Turkish by Muzaffer Ramazanoğlu, with a foreword by the late Landsberger, formerly Professor of Sumerology at the Faculty of Language-History and Geography (Dil ve Tarih-Coğrafya Fakülyesi) at Ankara University.

[192] Born in the ancient town of Sardis near Izmir, this person is better known to us by the name of Aesop. According to the ancient Greek author, Plutarch, Aesop was ugly, hunch-backed and stammered, but he was very intelligent. Previously, he had been a slave, then he was granted his freedom and made a tour around the world. He was killed by being thrown from cliffs, because he was mocking at the clergy of Delphi. Some short humoristic fabies, the main roles of which are represented by animals and whose morality lies in the Play on words, have been known since antiquity among the Populace as "Aesop's fable". At the end od the 5th century B. C. a collection of this sort Passed from hand to hand in the city of Athens. Later a collection of Aesop's fables was made, but even more Perfect. Al the ancient fable writers, then J. de Lafontaine (1621–1695) were inspired by them.

[193] J. Hertel edited this work in two volumes, translating it from Sanskrit into German, 1908–1909. The work consists of an untrodiction and five books, each one entitled "Tantra", (that is, the occasion when man uses his brain). The aim of this book was to teach the governor wisdom by animal fables. The second form of this work is Panchatantra. In India, it has become a popular book, which existed in numerous, different forms. Husrev Anocharvan, the Sassanide king reigned 531-579) had the oldest forms of Panchatantra translated into Persian, by sending his Private doctor Burzoe to India to do it. The translation by Burzoe into a Pahlavi dialect of Persian was translated Syriac by bud Periodent in 570, later the text of Burzoe was translated by Abdullah b. Mukaffa, (723-749). The later translation was trantlated into Turkish of Central Asia, into Hebrew, Mongolian, Ethiopian, Greek and Malay. The translation from Sanskrit into Persion was done by Dr. Shekhar, and edited in 1961 at the University of Teheran.

[194] Kalilah and Dimnah "is the name of a collection of humanistic Indian fables about governors. The heros of the fable are two Jackals, one of which Kalilag, the other

After these, it was Plutarch[195] (50-125 AD) who was at the head of the ancient writers whose were highly esteemed during the renaissance. His books "Bioi Paralelloi" and "Ethika" have become famous. "Bioi Paralelloi", which is referred to these days as "Plutarch", bears the characteristics of a book written by a master historian and by a moralist strictly concerned with the Prudence. Thus he collected together different books concerning varied subject matter in his Ethika. Plutarch revealed himself in these writings not as a Powerful Philosopher but rather as a careful and curious thinker, who collects general thoughts in a masterly fashion and represents them clearly.

The efforts of all these wise and learned men, and of those who came after, could not give widespread results : For that, a long time had to elapse. This is because each society structures the state in a distinctive fashion and its own distinctive set of values both on the individual and on the societal scale. These learned men Persued their duties of educating and instructing for centuries, when there were not sufficient means of security, transport or communication, and throughout the Islamic centres when the state had not accepted the responsibility for Public education. For Public wellbeing, the qualities which

---

Dimnag. Panchatantra which we have already mentioned in the previous note, influenced the characterization of Kalilah and Dimnah, to the extent that some fables are quoted word for word. These fables of Kalilah and Dimnah are repeated in the fables of "A thousand and one night". With his "Sulvan al-Muta" Muhammed b. Abdullah b. Zafer al-Sakali (died 1168 or 1172) wanted to write a "Nasaih al-Muluk", "Marzubannama" which was written by Sa'daddin Varavini between 1210–1225, is a work which also its example from Kalilah and Dimnah. Kalilah and Dimnah was collected together by Abu al-Maali Nasrullah Monsh and edited in 1345 A. H. (1965) with notes and corrections of Mojtaba Minovî. In the introduction to his work, Mojtaba examined between Kalilah and Dimnah and Panchatantra and also examined the translations in Persian and in Arabic. See also, on the subject, the Review of the Faculty of Languages, History and Geography of Ankara University, vol. XXIII, number 1-2, Ankara, 1965, Pages 125-128, Prof. Dr. Abidin Itil, Pançatantra.

[195] Plutarch (50-125 A. D.) was a Greek learned man, who was the son of a family who had become wealthy from business. When he was about twenty years old, he went to Athens and finished his studies there. He traveled widely to increase his knowledge. He was elected a deputy and went several times to Egypt, to Rome. He was granted the title consul from the Roman Emperor, Trajan. Although he wrote many works most of them have been lost through time. The most famous of his works are Ethika and Bioi Paralelloi.

are most sought after in the individual in every era are chivalry, generosity, good behaviour and hospitality, which are synonymous with Public safety and respect for the individual.

These good qualities differ according to the sincerity and deep-rootedness in each nation. History shows us that the Turks have reached the highest level in this respect. Above all, the Arab learned men have commented on this quite clearly in their ethical and sociological writings. For example, the great sufist and sociologist, Imam Quashayri (986–1072) in his "Risala al-Qushayriyya" says that "the futuwwa is in Damascus, language is in Iraq and honesty is in Khorasan", [196] referring to Jonayd al Baghdadi (died in 910).

Jahiz (Abu Uthman Amr b. Bahr : 766–869), the mo'tazilite theologian, talks about these great qualities of the Turks in his "Risala fi fada'il al-Atrak" which he composed in praise of the acceptance of Turkish slaves into the muslim army. [197]

Having embraced Islam, the Turks and Iranians adapted the principles of these good ethics and Purdence to the procepts of Islam. These ethical and human Principles, adapted to the Islamic system, could be found from the 8th century in the works of muslim authors, either as a complete chapter of dispersed over whole work.

Abu'l-Faraj Isbahani (Abu'l-Faraj Ali b. al-Husayn b. Muhammed b. Ahmad al Qorashi al-Isbahanî : 897–967) in his book kitaba l-Aghani, gives interesting exapmles of his subject. Moreover, we can count the following as being among the authors of this type : Ahmad b. Hadravayh (died : 854), Abu Abdullah b. Haris b. Asad al-Muhasibî (781-857) and Abu Talib Muhammad al-Makkî (died -: 1006).

These religious and ethical Principles, which were written about either as the chapter of a work or dispersed over the whole book, about different subjects, were greatly appreciated by the learned and by mystics, whose number was increasing gradually in the Islamic world, and they actually included them in their books as the Principles of myticism.

Of the mystics, it appears to be Abu Abdurrahman Muhammad b. al-Husayn b. Muhammad al-Sulami (936–1021) who first composed

[196] See al-Risala al-Qushayria, 1940, Cairo edition, Page 113.

[197] This work was edited in the bulletin of the Turkish Society of History, see the Periodical of the bulletin.

a futuwwatnama, which amalgamated all the Principles of the futuwwa.[198]

— The organisation of futuwwatism under the state President —

The Abbasid caliph, Nasır Lidinillah (lived 1155–1225 and reigned 1180–1225), who succeded to the throne towards the end of the 11th century, approved of futuwwatism and its principles which the theologians and upright people, who considered themselves responsible for establishing security and order in muslim countries up to the 11th century, had tried to spread.

After that the form and development of futuwwatism was changed and new organisations sprang up similar to this. The most important of these organisations is ahism (corporationism) which the Turks developed in Anatolia, Born of a Turkish mother named Zumrut, the Abbasid caliph Nasir Lidinillag entered the futuwwa in 1182 with a ceremony in which he wore the futuwwa costume and drank from the cup of futuwwa, from the hand of Abd al-Jabbar, who was the leader of the fityan of that time and Place.

The reasons which forced him to join this organisation and to reshape it, were not only the thought of Putting and en to internal security, but also the fact that the internal politics of his domain were in a critical state. On the one hand, in a very short time up to 1187, Salahaddin Yusuf b. Ayyub (1138–1193) had captured Damascus, Aleppo, Mosul and Jerusalem, and announcing his independence, had incorporated the Yaman, Egypt and Syria into his territories. He had widened his boundries from the Euphrates to the Nile, and to the north of the Mediterranean. On the other hand Anatolia had reached a considerable level of development under the reign of İzzeddin Kilijarslan II (reigned : 1155–1192). At the same time, in the east, Alaaddin Takash (reigned : 1172–1200) who had dethroned his father, Proclaimed himself as governor of the Harazmshahs and Put an and to the reign of Togril II (reigned : 1177–1194), the governor of the Seljuks in Iran, whom he had had assassinated.

Moreover, the Batinites of Tabaristan who settled in Mzandaran and in jurjan, were trying to attrach People by their appeals and invi-

[198] See Ayasofya Library on Istanbul, the futuwwatnama in the manuscript collection. Code number : 2049.

tations sent out in the surrounding areas. The efforts of the Crusaders, who were often attacking the Turks, were still working towards their aim of recapturing the holy places around Jerusalem.

At the end of the 11th century, that is during the time of Nasir Lidinillah, the region dominated by the Abbasides Comprised the territory around Baghdad and a small Part in Iraq. Even in this small region, there were conflicts and disturbances from the economic and security Points of view. It was for this reason that Nasir wanted to fortify the Political state by reorganizing the futuwwa, which was highly esteemed in most of the Islamic empire and which had enlarged there, and by getting to its leadership.

Above all, Nasir wanted to fix the principles of the futuwwa in a set of rules and regulations, and establish an organisation in which he wanted to introduce young people, the elite, the governors inside the country and abroad, and statesman. In fact, he had in his Power an man who could Plan this well and succeed.

The learned mystic of that century. Shahabuddin Abu Hafs omar al-Sohravardi (1145–1234) collected together all the Principles of the futuwwa into his writings, and was greatly interested in the subject of futuwwa, which since its origin has earned an important position in the works of all sufis, He gained favour in the eyes of Nasir, by presenting him with his famuos works on the subject of mysticism, such as Avarif al-maarif, Kashf al-nasaih al-imaniya, Kashf al-fazaih al-Yunaniyya and others.

The eminent futuwwartists were also respectful towards the principles of mysticism. In his work Avarif al-maarif, Suhraverdi established in minute detail the way a sufi should behave [199].

He used to attach great importance to myticism, and in one of his works, he said that the futuwwa forms a part in mysticism [200].

Suhravardi was considered the greatest mystic of his time, and the Iranian Poet Sadi (Abu Abdullah Musharrafuddin Muslih al-Shirazi :

[199] See for further info, about the origin and development of the futuwwa and akhism, see "The Problem of the origin of the futuwwa and akhism organisation", Neşet Çagatay, Review of the Faculty of Theology of Ankara University, 1952, Ankara, vol. I, number 1, Pages 58-68, numbers 2-3, Pages 68-84.

[200] See Idalet al-Iyan ala'l-Burhan, Murad Molla Library, manuscript number 1447, ff. 132-134.

1213–1292) had followed his classes. Those who wanted to learn about mysticism were clothed in the tunic of mysticism by the very hand of Suhravardi. They Preserved this custom even after the development and expansion of futuwwatism. For example, six years after the death of Nasır during a Pilgrimage to Mecca in 1231, he placed the tunic on the two sons of the celebrated Arab Poet Ibn al-Fariz (Ibn al-Fariz omar b. Ali Sharafaddin al-Mısri al-Sadi : 1182–1235), whom he had med.

When Suhravardi was instructed by Nasir to write a futuwwat-anama, he wrote a new work, but referred back to his Avarif al-maarif which he had composed before, and in which he included many of the Principles of the futuwwa [201]. Although there were other futuwwat-namas before his, his work, however, entitled "Idalat al-iyan ala'l-Burhan" seems to be the first official futuwwatnama, manuscript copy of which can be found in the library of Molla Murad in İstanbul, under the code number 1447. Our mystics has another futuwwatnama which seems to have been written later [202].

The futuwwatnama of Suhraverdi is more Perfect than that of Abdurrahman Muhammed b. Husayn Sulami (8936–1021) called Kitab al Futuwwatnama, which had been written a longtime before, and that of Abu Ismail Abdullah b. Abu Mansur Muhammad al-Ansarî (1006–1088) [203].

Also Hoca Abdullah Ansarî talks about the futuwwa in his treaties entitled "Manazil al-sairin" [204].

Futuwwatism gained importance after the leadership of Nasir Lidinillah and his collaboration with Suhravardi. Countless futuwwat-nama were written at the same time, people had started to write futuw-watnama in Anatolia and Iran. The most important of these is that of Fariduddin Attar (Fariduddin Muhammad b. Abi Bakr Ibrahim : 1119–1193) composed in Poetry. Another important futuwwatnama is

[201] See art. Suhravardi in Encyclopaedia of Islam.

[202] See futuwwatnama in the manuscript treaties Ayasofya Library, Istanbul, code number 2049, ff. 154-181.

[203] This futuwwatname is also in the recent manuscript.

[204] See Millet Kitaplığı, the books of Hekimoglu Ali Paşa manuscript section, number 497, ff. 95 b-101a.

written by Nakkash Ahmad b. Ilyas from Harput (1179–1225) in the name of Abu al-Hasan Ali, the son of the caliph Nasir[205].

As has already been mentioned beforehand, even Jahiz (died in 869) wrote a book entitled "Kitab al-fityan", whose subject was the futuwwatist. Unfortunately it has not survived the passage of the time and has not come down to us intact. We suppose it concerned a society called "fityan" whose actions and functions which caused sadness to the people of Baghdad and the Abbasid authorities, Ibn al-Asir talks about at length.

— How other organisations Profited from the futuwwatnama

The futuwwatism which Nasir Lidinillah had developed during his long reign of 45 years, by making it an official organisation, redeveloped towards the middle of the 13th century.

As a result of adding Turkish hospitality to the already highly esteemed qualities of that time as, the principles of the futuwwa, a completely new organisation sprang up under the name "Ahilik" which is a type of corporation or guild including the principles and characteristics which are common the Turkish craftsmen of Anatolia. This corporation was so widely organised that it spread throughout Anatolia as far as the main villages of the Crimea and the Balkans after their defeat.

Just as the caliph Nasir developed the futuwwa again for certain reasons and reached the head of it, in the same way there were many Political, economic and social reasons for the constitution of this corporation, different aspects of which are discussed by İbn Battuta, the traveller, who originated from Tangier (1304–1369).

Certain foreign scholars wanted to attribute the origin of our "Ahilik" to the Hanseatic towns, to the associations of merchants and craftsmen in Europe, owing to the fact that the institutions and the development of these organizations coincided at approximately the same time.

When this theory failed they claimed that it originated in İran and that it was a form of futuwwa popularised among the people.

[205] See the manuscript treaties, Ayasofya Library, Istanbul, number 2049, ff. 108-118.

Franz Taeschner, who has done much research and Published many works in this field, was also of this opinion.

From the fact that certain futuwwatnamas of the Akhis were written in Persian and the some Persian words and expressions were found in Turkish futuwwatnamas, together with the fact that there were quotations from ancient futuwwatnamas of the sufis, and that the transcribers often added to the end of futuwwatnamas one name of ancient authors of futuwwatnamas Franz Taeschner, and the scholars of this opinion were misled.

It is true that the Akhis took the futuwwatnamas with only a few differences and some Anatolians as their rule, but the characteristics of the two organisations are different, Akhism which is an harmonious combination of good manners, hospitality and art, has a characteristic which differantiates it from futuwwatism, namely that it is original.

Whatever the causes and necessitates may have been which gave rise to akhism, because we known that industrial and commercial life had developed in Turkestan and that it is impossible for such a perfectly developed organisation such as this to spring up suddenly this organisation must have been expanding among the Turks before it came to Anatolia.

Although the futuwwa talked about often in the Arab world however, in eastern regions inhabited by Turks, even though the word futuwwa was not used it is interresting that the qualitics of sipahis and jowanmard, which signify generosity, hospitality and chivarly were widely talked about.

However, even though the futuwwa was talked about in the Arab world, nobody could form an organisation developed as a remedy for the worries of the people. Even the efforts of Nasır Lidinillah were not enough to find a solution. The fiytan of Nasir were never able to adapt to the unity the adhis established and to cooperating between themselves, nor to the habit of doing something good and in an accomplished

They were only used to catching birds with a stone and catapult, or Putted into the cane which is called "bunduk" and to dressing up in the trousers of the futuwwa and to drinking with the cup of the futuwwa during ceremonies which happened from time to time.

Basically dressing up in shalwar, that is trousers, is a tradition of the nomadic, turkish horsemen. These are the traditions of the Turks.

Meanwhile, in the East, even during the Ghaznavids time, people talked about the Principles of good morality, which resembeled the qualities and attitudes of the akhis.

For example in 1082 the advisor of Masud (998–1041), the eldest son of Mahmud Ghaznavid (970-1030), Unsur al Maali Kaykavus (1019–1082?) wrote his "Nasihatnama" in Persian for his own son which is very well known and ultimately called "Kabusnama". In this work, the qualities and attitudes of jowanmard and sipahi are enumerated, without mentioning the fata and the futuwwa.

Among the Turks, even the 11th century, when the futuwwa had spread and developed everywhere, it is very interesting that they did not talk about the futuwwa but only of jowanmardism (–this word jowanmard used here has later been transformed among the Turks into jomerd).

In fact, many of the titles of Kabusnama are almost the same as the futuwwatnamas of the akhis [206].

This organisation may have been so named because the term "akhis" is almost the equivalent of the word "futuwwa". If that was the case then the word "aki" might have taken the form "akhi", by the transformation of the letter "k" into "h". As we all known, the word "akhi" means "my brother". Another Possibility is that the term "aki" would be used as "akhi" among akhis who considered themselves mutually as brothers.

Having arrived in great numbers in Anatolia, the merchants, tradespeople and Turkish craftsmen form the East helped to develop the commercial and craft life of Anatolia in every way. A hundred and fifty years after the war of Malazkard, the majority of Turks who came to Anatolia in the second emigration from the East, were merchants, tradesman and urban craftsmen.

The sources Point out to us that on one single occasion, 70000 families had emigrated just from Marv to the West at that time. We also known that commerce and art were developed among the Turks. The word "cheque" which we use nowadays as an international commercial term is of Turkish origin. It was used for the first time by the Turks.

[206] See Unsur al-Maali Kaykavus, Kabusnama, the text Prepaired by Orhan Saik Gökyay, 1944, Istanbul.

The Turks, who came with the second emigration from Turkestan into Anatolia, changed the social and economic life of Anatolia. As a result of this emigration, started by the invasion of the Mongols and lasting many years, a brilliant life of art and commerce started in Anatolia, and the settling of Turks in towns was intensified [207].

The Turks, who had newly arrived in Anatolia had to organise themselves on the one hand against the indigenous Byzantine population and on the other hand against the Mongols, who had made them flee. They could Prevent rivalry from the Byzantine merchants and craftsmen by improving their own craft and commercial organizations, and at the same time Prevent any danger from the Mongols by preparing the people for war if necessary.

İt is for this reason that, above all else, the foundation of akhism was based on a trade or a skill. In futuwwatism, this did not happend.

In fact, the futuwwatnamas are a means of safeguarding the security and order of the society-a method which was formulated from the Preaching given to individuals since very ancient times by the erudite and learned.

From the 13th century onwards, the futuwwatnamas were used by other organised societies as their law or decree, because the futuwwatnamas were formulated as the Principles of Perfect and moral individuality which were Put into Practice over the course of centuries. Considering that the aim of the futuwwatnamas was to form a good citizen and a moral individual, it is naturally followed that the organisations having the same aim would formulate a new type of law or decree, by taking the essential Principles of the futuwwatnamas and adding to them their own structural Principles [208].

Thus, the organisation of akhi which is believed to have been founded towards the middle of the 13th century in Anatolia by Akhi Evran, Shaikh Nasir al-Din Abu'l-Hakaik Mahmud b. Ahmad (1172–1262), adopted the futuwwatnamas as its law.

[207] The Mongols conquared the town of Marv in 1221, and destroyed it. Its population, in forward fight emigrated to the West. See for further info. about this emigration and the Turkifying of Anatolia, Zaki Validi Togan, Umumi Türk Tarihine Giriş, 1946, İstanbul, Pages 204 et seq. Pages 247 et seq.,

[208] For examples in folio 76 b in his futuwwatnama, which we have in our Private library, al-Sayyid Muhammasd b. al-Sayyid Husayn Radavî writes that he has made use of the works of Şahabuddin Abu Hafs Omar al-Sohravardi.

Later, the akhi organisation was divided into 32 main branches of trade or art, and fixed 740 Principles form the moral and religious life in their futuwwatnamas. Every akhi had to know 124 necessary Principles.

Every branch of craft or business which was joined to an akhi organisation, recognized a superior Protector and accepted a chain of Protectors for the trade; in this way business continued.

The organisation of akhi was set up independently in each town and village yet they maintained their relations with other towns and other villages; these became their common Principles and their ceremonies.

Akhi Baba, who was the governor of tradespeople and craftsmen in the same region unified his akhis, according to their hierarchy established in the futuwwatnama, in his zawiya which he had built furnished [209]. He educated them, according to fixed Principles, in craft, social, military or sport activities.

Educating them in crafts was to work according to the hierarchy, such as "errand boy", "apprentice", "qualified workman" and "master" in the shop or workshop. In the social sphere: to listen to the speeches of great people during meetings in the zawias, to read literary, religious and thought Provoking books, to clean and sweep the zawias, light the candles and help with the cooking. The military and sport spheres to hunt, to shoot, and to do national folklore dances.

Even if there are some futuwwatnamas, copied later and bearing the name of certain authors of futuwwatnamas who lived at the time of Nasir Lidinillah or very close to his time, without doubt these Principles were added and adapted when they copied.

Akhism's own Principles, which have been enumarated above, do not exist in ancient futuwwatnamas. Besides, it is not only the akhis who benefited from these general Principles. The Bektashis, the Alawis,

[209] To find out how to built and finish these convents, see the futuwwatnama of al-Nasiri, Koprülü Library, İstanbul, manuscript collection of Persian, number 1957, ff. 89 a-100 a. It writes here that the side of the building must be left open, a fountain must be in the cortyard, and if the akhi was of high rank then the Cypriot carpets must be spread out etc.

the Rofaits, the Malamites and others, all did the same thing they added the general principles of the futuwwatnamas to their own[210].

If we examine the futuwwatnamas of these sufi groups and the works which contain their principles and their paths we can see this quite clearly.

[210] See Abdulbaki Gölpınarlı, "The Organisation and Sources of the Futuwwa in the Turco-Islamic towns" Review of the Faculty of Economics, Istanbul University, vol. XI, number 1-4, Istanbul 1949–1950 Page 70 et seq.

ONBİRİNCİ BÖLÜM

FÜTÜVVETÇİLİKLE AHİLİĞİN AYRINTILARI

Son kırk elli yıldan beri sözü edilen, yerli ve yabancı yazarlarca, üzerinde kısa ya da uzun yazılar yazılan Anadolu Ahiliği, gerçekten ekonomik, politik ve sosyal yönlerden önemli değer taşıyan bir konudur.

Bu örgütte önemli rol oynamış ünlü ahiler hakkında bazı dağınık bilgilere sahip olmakla birlikte, bir kurum olarak işleyişi üzerindeki ayrıntılı bilgileri, XIV. yüzyılda Osmanlı hükümdarı Orhan zamanında (saltanatı : 1326–1359) Anadolu'yu dolaşan Tanca'lı gezgin İbn-i Battuta'nın (1304-1369) seyahatnamesinde izlediğimiz Anadolu Ahiliği, ilk sıralarda, özellikle XIII. yüzyıl başında islâm âleminde ün salmış bir kuruluştan yani fütüvvetçiliğin Anadolu'daki bir uzantısı sanıldı.

Fütüvvetinkinden ayrı özellikleri bulunduğunu kabul edenler de onun, İran'dan ya da Suriye'den örnek alındığını, kopya edildiğini yazmışlardır.

Oysa ki, tüzükleri bakımından fütüvvetçilikle bazı benzerlikler göstermesine rağmen ahilik, Türk konukseverliğinin, yiğitlikinin ve başkalarına yardım duygusunun bir ütünüdür.

Ahi sözcüğü, arapçada "kardeşim" anlamına gelir. XIII. yüzyılda Anadolu'nun hemen her yerine yayılmış bulunan bu kurumun üyeleri, "ahi" sözcüğünü, arapçadaki anlamı ile değil, onursal bir ünvan olarak kullanırlar. Öte yandan, o zamana dek başka yerlerde bu denli mükemmel ve üyelerinin, hiç bir karşılık beklemeden yardım etmeyi kendilerine amaç edinen bir kurum da yoktur.

Ahi sözcüğü, terim olarak, türkçedeki eli açık, konuksever ve yiğit anlamına gelen akı sözcüğü ile eş anlamlıdır. Bu nedenle, Türkler islâmiyete girdikten sonra akı anlamında olmak üzere ahi sözcüğü kullanılmaya başlanmıştır.

1180–1225 yılları arasında hüküm süren Abbasî halifesi Nâsır Lidinillâh Ebu'l-Abbas Ahmed zamanında, devrin büyük filozofu Şaha-

büddin Ebu Hafs Ömer üs-Suhraverdî[211] eliyle, sufî kiurallarından alınma "fütüvvetname" adı verilen bir tüzükle örğütlenmiş bulunan fütüvvetçilik, örgüt bakımından da fonksiyon bakımından da ahiliğe benzemez.

Görkemli törenlerle bu fütüvvet örgütüne girenler de birbirlerini "ahi" diye çağırmıyorlar ve bu sözcüğü bir şeref ünvanı olarak kullanmıyorlardı.

Esasen Nasır Lidinillah, fütüvvetçiğili, aşağıda kısaca niteliklerinden, niceliklerinden söz edeceğimiz ahiliğin amaçları doğrultusunda ve ona benzer bir düşünce ile örgütlendirmemiştir. O, çağında bir çok islâm ülkelerinde dağınık olarak guruplaşmış ve çoğu kez birbirlerine düşmanca davranan bu türden örgütleri bir araya toplayıp politik düzeni ve güveni sağlamak için fütüvvetçiliği ele almıştı.

O zamanlar, belli ölçüdeki ahlâk, terbiye ve incelik kurallarına uygun bir yaşantı sürdüren bilginler, tasavvuf ehli kişiler ve din adamları dışındaki halk tabakalarının bazı kesimleri, ayyar, şâtır, feta, rind vb. adlar altında örgütler kurmuş bulunuyorlardı.

Bunlardan birincileri yani bilginler, mutasavvifler ve din adamları, karşılıklı çıkarları nedeni ile yöneticilerle, hükümdar ve emîrlerle uyuşum halinde idiler.

[211] Şahabüddin Ebu Hafs Ömer b. Abdillâh Suhraverdi (1145–1234).

Suhraverdî, 1145 yılında İran'ın Cibal eyaletinin Suhraverd kasabasında doğmuş, ilk tasavvuf bilgisini, "Avarif al-Maarif" adlı eserinde sözünü ettiği Ebu Al-Necib'den ve şeyh Abdülkadir Cilî'den almıştır. Sonra Bağdad şehrinde yerleşmiş ve Abbasî halife Nâsır Lidinillah'ın sarayına kabul edilerek orada tasavvuf alanındaki çalışmaları ile dikkati çekmiş, sûfilerin başkanı olmuştur. Bağdad'da verdiği derslere, İran'ın ünlü edibi Muslihiddin Sâdî'nin de katıldığı Suhraverdî, hac yolculuklarının birinde ünlü Arap şâiri İbn el-Fâriz ile karşılaşıp onun iki oğluna da tasavvuf hırkası giydirmiştir.

1234 yılında Bağdad'da ölen, Suhraverdî. "Avarif al-Maarif". "Keşf al-Mesâlh al-İmaniye ve Keşf al-Fezâih al-Yunaniye" adlı iki eserini halife Nâsır'a sunmuştur.

Suhraverdî'nin Nâsır eliyle fütüvvetçilik yoluna katıldığını hattâ fütüvvette çok yüceldiğini, ayyarlığa dek vardığını fütüvvetnameler yazıyor. Bu hususlarda bak. İdalet al-İyan al'el-Burhan, İstanbul Murad Molla kitaplığı, 1447 No.lu yzama, yaprak, 132-134. Ayasofya kitaplığı 2049 No.lu yazma risale, yaprak, 132-134. No.lu Ayasofya Kitaplığı 2049 No.lu yazma risale, yaprak 154-181. Suhraverdi Avarif al-Maarif. Ayasofya kitaplığı, 1714 No.lu yazma.

Neşet Çağatay, Bir Türk Kurumu olan Ahilik, A. Ü. İlâhiyat Fakültesi yayını 1974, Ankara.

İkincilere gelince : bunlar, devlet otoritesinin aralık bıraktığı gediklerden ya da merkezî otoritenin gücü yetmediği durumlardan yararlanarak çoğu kez zengin zorbalara, halkı sömüren kişilere ve topluluklara karşı eyleme geçiyorlardı.

Devletin halk katındaki prestijini küçük düşüren bu tür davranışların önlenmesi ve disiplin altına alınması, bazan hükümdarları ve komutanları zor durumlara düşürüyordu.

İşin bu yönü bir yana bu örgütler bir elde toplanabilir ve çeki düzen verilebilirse zarar yerine yarar da sağlanabilirdi.

İşte kurnaz bir politikacı olan Abbasî halifesi Nâsır Lidinillâh bu gerçeği sezmiş ve bütün gücünü, bu tür toplulukları buyruğu altına almaya yöneltmiştir.

Nâsır, bu amaçla o bölgelerdeki fetaların başkanı ya da şeyhi bulunan Abdülcebbar elinden 1182 yılında fütüvvet giysisi giymek ve fütüvvet kadehinden içmek suretiyle fütüvvete girdi[212].

O, bu plânını gerçekleştirdikten başka, fütüvvetçilik adı verilen yeni kurumu, ülkesi dışındaki bazı müslüman devlet başkanlarına benimsetmeyi de başarmıştır. Örneğin, Mısır Kölemen hükümdarları ile Anadolu Selçuklu Sultanları, onun bu girişimini benimsemiş, çağrısına uymuşlardır.

Nâsır Lidinillâh, yeni bir biçimde organize ettiği fütüvvetçiliği, çekici ve beğenilir bir duruma getirmek için onu, katılmak için uygulanan görkemli törenlerle, av alayları ve fındık atıcılık gibi spor dalları ve faaliyetleri ile donatmıştır.

Nasır'ın kurduğu fütüvvet örgütü :

Yukarıda saydığımız topluluklara ad olan örgütlerden fütüvvetcilik, hem halkın daha seçkin bir bölümünü içine alıyor hem de kuralları nitelikleri, uzun süredir bir çok müslüman ülkesinde saptanmış, benimsenmiş ve yayılmış bulunuyordu.

[212] Bak. Kalkaşendî, Subh al-A'şa. 1918, Mısır baskısı, XII, 275. İbn-i Tıktaka, Kitab al-Fahrî adlı eserinde Nâsır'dan söz ederken: "bu, ehilinden hadîs okumuş, fütüvvet libası giymiş ve bununla bir çok kişiler, doğuda ve batıda ehl-i fütüvvet olmuş ve bunduk atmış ve kendisine uyarak bir çok kişiler de atmıştır" diyor. Bak. Dernburg baskısı ss. 343; Mısır baskısı, ss. 287.

Çoğu kez eli açıklık, konukseverlik ve başkasını düşünürlük anlamına gelen arapça "mürüvvet" kelimesi ile eş anlamda kullanılan "fütüvvet" hasletleri ile bezenmiş kişiler, sevilen sayılan kişilerdi.

Fütüvvet terimi farsçada, aynı anlamdaki "civanmerd" sözcüğü ile kullanılıyordu. Türkler ise bu vasıftaki kişi için eskiden "akı" terimini kullanmakta iken daha sonraları, farsçanın civanmerd sözcüğünü cömerd'e çevirerek bunu kullanır oldular.

Bir kişinin feta "fütüvvetçi" diye anılması için ne gibi haslet ve meziyetlere sahip olması gerektiği, çok eski zamanlarda yazılmış eserlerde saptanmış bulunmaktadır.

Ancak, XI. yüzyılda, insan topluluklarının aralarındaki ilişkiler ve davranışlarla ilgili kurallar üzerindeki çalışmaları ile ün yapmış iki büyük bilgin fütüvvetçiliğin beğenilmesinde ve sevilmesinde önemli rol oynamışlardır : bunlardan biri, Abdülkerim b. Havazin b. Abdilmelik (986–1072), öteki de Emîr Unsur al-Maalî Keykâvus'tur. (D : 1021–ölümü yaklaşık olarak 1090).

Kuşeyrî sanı ile anılan Abdülkerim, Nişapur'lu olup "Risale-i Kuşeyriye" adlı eserini 1045 yılında yazmıştır.

Kabus sanı ile anılan Unsur al-Maalî Keykâvus, Ziyar Oğulları hühümdar sülâlesindendir. 1082 yılında yazdığı "Kabusname" adlı eserini, oğlu Gîlanşah'a öğütler vermek için kaleme almıştır.

Her iki eserde de toplumsal yaşantı kuralları yani, ailede, işte ve sokaktaki kişilerle olan ilişkilerde örneğin, yemek yemede, başkaları ile oturup kalkmada, alış veriş etmede, konuk olmakta ve konuk ağırlamakta, yolculukta vb. işlerde nasıl davranılacağı saptanmış, kişinin her tür davranışı formülleştirilmiştir.

Nâsır'in fütüvvetçilik girişiminden yüzelli yıl kadar önce yazılmış olan bu eserlerdeki toplum ilişkilerine ait ilkeler, Nâsır'ın bu girişimindeki yardımcısı büyük mutasavvif Suhraverdî'nin (1145–1234) düzenlediği fütüvvetnamedeki kurallara büyük ölçüde benzemektedir.

Suhraverdî, fütüvvetnamesinden önce kaleme aldığı "Avarif al-Maarif" adlı ünlü eserinin türlü bölümlerinde, özellikle fütüvvet bölümünde zaten bu kurallar üzerinde özenle durmyş bulunuyordu.

İşte Nâsır, ta onuncu yüzyıldan belki de daha eskiden beri büyük bir önem kazanmış bulunan fütüvvetçiliği, yukarıda değindiğimiz amaç-

için ele aldı. O, önce, o zamana dek türlü başlıklar altında yazılmış ahlâkî ve dinî eserlerde dağınık olarak yer almış bulunan fütüvvet kurallarını, sarayında oturan Suhraverdî'ye bir tüzük halinde toplattı. Daha sonraları bu esere "fütüvvetname" adı verildi[213].

Nâsırın fütüvvetçiliğe önem verişinin asıl nedeni, yalnız içerdeki bu güvensizliğe engel olmak değil, bununla birlikte kendi egemenlik bölgesi sınırları içindeki politik durumun da oldukça kritik olması idi.

Bir yandan son Fatımî halifesi el-Âdıd Lidinillâh Ebu Muhammed Abdullah'ın ölümünden iki yıl sonra yani 1174 de, Salâhaddin Eyyubî sanı ile anılan Salâhaddin Yusuf b. Eyub, bağımsızlığını ilân etmişti. O 1187 yılına dek Şam'ı, Haleb'i, Musul'u ve Kudüs'ü ele geçirip, Yemen'i Mısır'ı ve Suriye'yi yönetimi altına almış, sınırlarını, Fırat'tan Nil'e ve doğu Akdeniz kıyılarına dek dayamıştı.

Beride Anadolu, Selçuklu sultanı 2. İzzeddin Kılıç Arslan yönetiminde büyük bir gelişmeye ulaşmıştı. Doğuda ise 1177 yılında kardeşini indirerek Harezmşahlar tahtına oturmuş olan Alâeddin Tekeş, Kirman bölgesine yürüyerek Irak Selçukluları hükümdarı 2. Tuğrul'u (saltanatı : 1177–1194) astırıp ülkesini ele geçirmişti.

Batınîler de, Taberistan, Mazenderan ve Cürcan bölgelerine iyice yerleşmiş olup, çevreye yolladıkları fedaîleri ve davetçileri yoluyla halkı kandırıp ayaklandırmaya çalışıyorlardı.

İmamiye mezhebinde olan halife Nâsır Lidinillâh, işte bu çok yönlü etkenlerin zorlaması ile, islâm âleminde zaten bilinmekte olan fütüvvetçiliği yeni bir düzene sokup başkanlığını eline alarak politik durumunu güçlendirmek istemişti.

Suhraverdî fütüvvetnamesinin sonraki kuruluşlara örnek oluşu :

Halife Nâsır'ın fütüvvet örgütü için fütüvvetname kaleme alan Suhraverdî, bunda saptadığı birçok kuralı nasıl, Kuşeyrî, Keykâvus ve benzerleri gibi eski yazarların eserlerinden aldı ise, onun bu fütüvvetnamesi de, daha sonra ortaya çıkan bu türden kuruluşların tüzüklerine kaynak olmuş olabilir. Bu durum çok doğal ve olağandır. Gerçekten, ahi tüzükleri niteliğindeki fütüvvetnamelerde bu eski örneklerden esintiler, onların etkileri görülür.

[213] Bak. İslâm Ansiklopedisi, Suhraverdî ve Nâsır Lidinillah maddeleri.

Nitekim, bu eski fütüvvetnamelerden yararlanılarak yepyeni bir biçimde düzenlenmiş olan ahi fütüvvetnameleri de daha sonra, bazı tarikatlarca benimsenmiş, bunlar da onların tüzüklerine kaynak olmuştur. Örneğin, Bektaşî törenlerini kapsayan, onların nefesleri ve gülbankleri ile süslenen fütüvvetnamelerde bu durum açıkça görülür [214].

Amacı ve fonksiyonu bakımından Nâsır fütüvvetçiliğinden büsbütün başka olan ahiliği, sadece bu fütüvvetname benzerliklerine bakarak aynı nitelikte saymak ve fütüvvetçilikten örnek alınarak geliştirilmiş bir kuruluş olarak görmek büyük yanlışlık olur.

Encyclopaedia of Islâm'ın Avrupa'da yayınlanan ikinci baskısının "fütüvvet" maddesinin son bölümünü yazmış ve şimdiye dek bu konuda ciddi araştırmalar yapmış olan rahmetli dostum Franz Taeschner, "fütüvvetin halk arasındaki yaygın şekli ahilik" diye çevirebileceğimiz bir başlık koyduktan sonra "Selçuklu Anadolusunda şehirlerdeki sanatkârlar arasında fütüvvet ilginç bir biçim aldı; çünkü fütüvvet sahibi kişi ahi adını alıyor" diyor.

Bu görüş ve konuya bu açıdan bakış, bizce çok yanlıştır. Ahilik, fütüvvetin gelişmiş bir biçimi değildir. Aslına bakılırsa fütüvvetçilik de tek bir ulusun malı ve icadı değildir. Her ulusun, kişi ya da toplum olarak başkalarına karşı kendine özgü bir davranışı vardır.

Güvenlik, taşıma ve haberleşme araç ve gereçlerinin ilkel ve yetersiz olduğu çağlarda bu değer ölçülerinin çerçevelendiği kurallar, kişiye ve onun can güvenliğine saygı demek olan yiğitlik, eli açıklık, soyluluk ve konukseverlikte toplanır ve gelişir.

Bu gibi insanî hasletler, ciddiyet, içtenlik ve köklülük bakımlarından her ulusa göre farklılık gösterir. Bu alanda Türklerin, en üstün bir düzeye ulaşmış olduklarını görüyoruz. Arap bilginleri, türlü konular üzerine yazdıkları eserlerde bunu açıkça belirtiyorlar. Örneğin, Câhiz, İbn-i Battuta ve daha başka bir çok kişilerin eserlerinde bunu görüyoruz.

[214] Bak. Seyyid Muhammed Alâeddin al-Hüseynî al-Radavî, Miftah al-dakayık fi beyan al-Fütüvvet ve'l-Hakayık. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi kitaplığı, 14241 No.lu yazına yaprak : 67a, 72a vd.

Buna benzer Fütüvvetnamelerin eleştirilmesi hakkında, 1635 yılında ölen Müniri Belgradî'nin, "Nisab al-İntisab" adlı eserinde ayrıntılı bilgiler var. Bak. Raif Yelkenci nushası, yaprak, 42b, 44a.

İmam Kuşeyrî de ünlü risalesinde, Cüneyd-i Bağdadî'den aktararak "fütüvvet Şam'da, lisan Irak'ta ve doğruluk Horasan'dadır" diyor[215].

Anadolu Ahiliğini doğuran nedenler :

Anadolu'da ahilik, tarihî olayların geliştirdiği zorunluklar sonucu ortaya çıkmış ve bu bölgede sosyo-ekonomik dengenin sağlanması amacı ile gelişip örgütlenmiştir.

Bu kuruluşun o çağlar için orijinalliği bir yana, Anadolu Türklerinin her tür çalışma ve yaşantılarında oynadığı rol çok büyük olmuştur.

Ahiliğin Anadolu'da geliştirilip örgütlenmesi ile şu sonuçlar elde edilmiş oldu :

Birincisi, göçebe hayattan yerleşik hayata geçiş yani Türk şehircilik hareketleri hızlandı.

İkincisi, o zamana yani onüçüncü yüzyılın ikinci yarısı başlarına dek büyük bir çoğunlukla, Türk olmayan yerli halkın elinde ve tekelinde bulunan sanat ve ticaret hayatına Türkler de katılmaya, ona ayrı bir canlılık vermeye başladılar.

Üçüncüsü, Türk esnaf ve sanatkârları, aralarında sağladıkları karşılıklı dayanışma sayesinde bölgede imtiyazlı bir duruma geçti ve bunlar yavaş yavaş, şehir ekonomisinde söz sahibi oldular.

Türk toplumunun, Anadolu'nun sanat ve ticaretinde etkin bir duruma geçişi, yoğun olarak yaşamakta bulundukları batı Asya bölgesinden, ikinci büyük bir göçle Anadolu'ya gelişleri sonunda olmuştur.

Gerçekten onbirinci yüzyılın ikinci yarısı başlarında, Maveraünnehr yörelerinden kalkan, İran'ı baştan başa işgal edip Anadolu'nun doğu sınırına dayanarak Kars'ı ele geçirip Kafkas'lara uzanan yolları tuttuktan sonra 1071 yılında İmparatorlarının komuta ettiği büyük bir Biezans ordusunu Malazgird ovasında bozguna uğratıp İmparatorlarını tutsak ederek içerilere dalan Türkler, büyük bir çoğunlukla göçebe idiler.

[215] Bak. Abi'l-Kasım Abdil-Kerim Kuşeyri, al-Risala al-Kuşeyriye, 1940, Mısır sayfa : 113; Müntahabat-ı Nafiai Risale-i Kuşeyriye, İstanbul, 1307/1889 sayfa 181. Kabusnamede de buna benzer bir ibare vardır. Bak. Orhan Şaik Gökyay'ın basıma hazırladığı nusha, 1944, İstanbul, sayfa 388 vd.

Fütüvvetçiliğin tarihî gelişimi hakkında bak. Neşet Çağatay, Fütüvvet-Ahi müessesesinin menşei meselesi, A. Ü. İlâhuyat Fakültesi Dergisi, Ankara 1952, C. I. Sayı I, S. 58-68; Aynı cilt, sayı: 2-3, S. 61-84.

1040 yılındaki Dandanakan savaşından sonra kurulan Büyük Selçuklu İmparatorluğu, oklaşan Türk dinamizmine, güçlü ve gergin bir yay ödevi gördü. Bu gergin yayın batıya fırlattığı yoğun toplulukları, sürüleri, çadırları ve çoluk çocukları ile ilerleyip, bir direnme ile karşılaşınca, sürülerini ve çadırlarındaki çoluk çocuklarını arkalarına alıp, elde silâh çarpışıyorlar, savaşı kazandıktan sonra da oralara yerleşiyorlardı.

Büyük Selçuklu İmparatorluğunu oluşturan Oğuz Türkleri, bu metodla İran'a girdiler. Bu coşkun Türk seli, tüm İran'ı ele geçirip bugünkü Tahran'ın bir dış mahallesi durumuna gelmiş bulunan Rey şehrini kendilerine başkent yaptılar. Buradan Anadoluya yürüyüp, az önce sözünü ettiğimiz Malazgirt savaşında görkemli Bizans askerî gücünü çökerterek ülkelerine girdiler.

Büyük İskender istilâsından Selçuklu işgaline dek geçen bin dörtyüz yılın dörtyüz yılını İran'lı Sasanîler İmparatorluğu devrine çıkarırsak arta kalan bin yıllık bir sürede, başta arapların sonra da Türklerin at oynattıkları boş bir alan durumuna gelmiş olan İran toprakları, Türklerin doğudaki ana yurtları ile Anadolu arasında bir köprü, bir geçit yeri oldu [216].

İran toprakları ayrıca o zamandan, 1502 yılında, Türk asıllı Şah İsmail tarafından kurulan ve İran'ın millî hükümeti sayılan Safavîler Sülâlesine dek geçen beşyüz yıllık sürede, Türk ve İran kültür ve uygarlıklarının karışarak ortak bir uygarlığın ortaya çıktığı pota ödevi de gördü.

Selçuklular ve Osmanlılar devirlerinde bir çok sanat, fikir ve edebiyat ürünlerinin çoğu kez ortak nitelikler taşımasının, bir sürü kurum, örgüt ve teknik ad ve terimlerin türkçe-farsça sözcüklerle karışık olarak kullanılmasının nedeni de bu ortak yaşantı ve karşılıklı kültür ve fikir alışverişidir.

Tecim işlerinde de durum buna yakındı. Bir çok Anadolu Türkünün İran'da da dükkânı iş yeri vardı. Herhalde bunun tersi de oluyordu. Örneğin, Konya'nın onüçüncü yüzyıl ünlü ipek tüccarlarından Ahi Ahmet Şah'ın hem Konya'da hem de Tebriz şehrinde dükkânları vardı.

[216] Bak. Zeki Velidî Toğan, Umumî Türk Tarihine Giriş, 1946, İstanbul, sayfa 182 vd.

Osmanlıların ilk devirlerinde Bursa ve Edirne'deki İranlı sanatkârlar konusu da böyledir. Bu sanatkârların büyük bir çoğunluğu İran'da yerleşmiş Türk asıllı kişilerdi.

Bu ortak ilişkiler kavrayamıyan ya da kavramak istemeyen bazı yabancı yazarlar, eserlerindde Tebrizî (Tebriz'li), Urmavî (Urmiye'li) gibi doğum yeri bildirilen lakapları kullanan şair, sanatkâr ve bilim adamlarının bütün sanat ve düşün ürünlerini İran'a mal etmişlerdir.

Onbirinci yüzyıldan onüçüncü yüzyıl ortalarına dek İran geçidinden sürülerini otlata otlata, ya da orada eylenmeden Anadolu'ya geçen Türk topluluklarının büyük bir çoğunluğu atlı göçebelerdi.

Türkistan'ın büyük ve uygar şehirlerinin esnaf ve sanatkârları bu ilk göçte gelmediler. Ama XIII. yüzyıl başlarında tarih sahnesine çıkan Moğol hükümdarı Cengiz (Temuçin : 1155–1227). önce Uygur Türklerini buyruğu altına alıp 1211 de Çin'e girdi. 1219 da Harezmşahlar ülkesine saldırdı. Cengiz'in öldüğü 1227 yılında Türkistan ve Harezm bölgesi, tümüyle Moğollar eline geçmiş bulunuyordu.

O çağların en uygar Türk şehirleri olan Buhara, Semerkand. Taşkent, Belh, Merv vb. yerler, bu yarı yaban ulus tarafından yerle bir edildi.

Bunlardan ölüm korkusu altında kaçan esnaf ve sanatkârların çoğu, o sıralarda Anadolu-İran yoluyla Çin'e giden Venedikli gezgin Marko Polo (Marco Polo : 1254-1233)'nun "Türkmen eli" olarak niteliği Anadolu Selçukluları ülkesine sığındılar [217].

Kaynaklar bize o zaman yalnız Merv şehrinden bir defada yetmiş bin ailenin batıya göç ettiğini haber veriyor. Bu ikinci büyük göçte Anadolu'ya gelen Türk topluluklarının çoğu esnaf ve sanatkârlardı. Bunlar, Anadolu'nun ekonomik ve sosyal yaşantısına büyük değişilik yaptılar. O zamana dek çoğu göçebe olan Türk halkı arasında hızlı bir şehirleşme hareketi görüldü.

Bu yeni gelenler, hem yerli Bizans halkına, hem de kendilerini buraya dek kovalayan Moğollara karşı örgütlenmek zorunda idiler.

[217] Türlü Türk bölgelerindeki ticaret ve sanayi gelişkin büyük ve uygar Türk şehirleri hakkında bak. W. Barthold, Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler, Rağıp Hulûsî (Özden) çevirisi, 2-4 dersler. Moğolların Türkistan Türk halkına karşı davranışları için bak. C. Brockelmann, İslâm milletleri ve devletleri tarihi, N. Çağatay çevirisi, 2. baskı, 1964, Ankara, sayfa 230 vd.

Yerli Bizans esnaf ve sanatkârlarının rekabetlerini, kendi esnaf ve sanat kuruluşlarına çeki düzen vererek, Moğol saldırılarına da halkı, gerektiğinde savaşmaya hazır duruma getirerek önliyebilirlerdi. Onlar için sanatlarını ve ticaretlerini bu yeni yurtlarında sürdürebilmek kadar askerlik de önemli idi. Çünkü Moğollar, doğudaki yurtlarından sürdükleri Türkleri rahat bırakmıyorlardı. Baycu Noyan komutasındaki Moğol orduları, daha İran'ı ele geçirip İlhanlılar Devleti'ni kurmadan, o zamanlar batının en güçlü devleti olan Anadolu Selçuklularını yıkmak için bu bölgeye girdiler. 1243 de Kösedağ adlı yerde yaptıkları savaşı kazanarak buradaki Selçukluları bir uyruk devlet durumuna getirdiler.

Bu yenilgi, Anadolu Türklerinin yüzelli yıl süre ile Moğol zulmü altında inlemesine ve ülkenin bütün servetinin, bugünkü Kazvin şehri yakınındaki İlhanlı başkenti Sultaniye'ye taşınmasına yol açtı.

İşte bu nedenle Anadolu'nun o zamanki büyük Türk düşünürleri halkı, bu tehlikelere karşı güçlendirme ve örgütlendirme çabasına giriştiler. Âşık Paşa Oğlu tarihinde ve benzerlerinde, Osmanlı ordusu içinde ve onlarla omuz omuza düşmanla döğüşen gönüllü yardımcı birlikler arasında, zaviyelerde güçlü millî duygularla yetiştirilmiş ahi birlikleri de sayılmaktadır. Bu gönüllü birlikler şunlardı : Gazitan-ı Rum, Ahiyan-ı Rum, Baciyan-ı Rum ve Abdalan-ı Rum [218].

Selçuklu başkenti Konya'da oturmakta olan Mevlânâ Celâleddin Rûmî (1207–1273) Selçuklu sarayında ve Konya şehrinde bulunan aydın ve aristokrat toplumu, ortak bir amaç çerçevesinde toplayarak bilinçlendirmeye çalıştı.

Kırşehir'e yerleşen Hacı Bektaş (1210–1270), göçebe Türk topluluklları arasına girip onların ulusal duygularını kamçılayarak Türk dilinin, müziğinin, folklorunun, edebiyatının ve kültürünün Bizans ve İran etkileri altında bozulmasını ve eriyip gitmesini önledi.

Yine aynı çağlarda Kırşehir'e yerleşmiş bulunan bir başka büyük Türk düşünürü ve ekonomisti Ahi Evren Şeyh Nasirüddin Ebul'-Hakayık Mahmud b. Ahmed (1172–1262) toplumun sosyo-ekonomik düzeni ile uğraşma işine girişti. Bu iş, Horasan ve Harezm ve Türkistan bölgelerinden gelen Türk esnaf ve sanatkârlarının, ahlâkla sanat bileşimi olan "ahi kuruluşu" içinde örgütlendirilmesidir.

[218] Bu ve Anadoluda Türklerin ilk yerleşmeleri üzerine başka konular için bak. M. Fuad Köprülü, Les Origines de L'Empire Ottomann, 1935, Paris.

Ahiliğin amacı ve ilkeleri :

Ahiliğin birinci amacı, yukarıda da değindiğimiz gibi, anayurtlarından kopup gelerek yerli halkının başka dille konuştuğu, başka dine inandığı, başka gelenek ve göreneklere bağlı bulunduğu yeni yurtlarında yani Anadolu'da kendi sanat ve ticaretlerine yeni bir hayat alanı açma, yaşama olanağı bulma çabasıdır.

Bunun için önce, bütün esnaf ve sanatkârları tek bir örgüt içinde toplamak gerekiyordu. Sonra, bu birleştirilmiş örgütün üyeleri olan esnaf ve sanatkârlar, ahlâkî, meslekî ve askerî bir eğitimden geçirilmeli idi.

Sûfîlerde hırka giyme, Nâsır fütüvvetçiliğinde fütüvvet şalvarı giyme ve fütüvvet kadehinden içme gibi törenlerine karşılık ahilerde ana ilke, üyeleri sanat ve meslek içinde eğitmek, yetiştirmek olduğundan ahiliğe girenlere önlük ya da kuşak (şed) kuşatılırdı.

Ahilik yolunda bilgi, ahlâk, saygı ve zenginlik bakımlarından çok yücelmiş kişilere (nizamüddin, şerefüddin, fahrüddin, ihtiyarüddin vb.) gibi ünvanlar verilir ve böyle kişiler ondan sonra hep o ünvanla anılırlardı. Örneğin, ahiliğin kurucusu Ahi Evren'in asıl adı Mahmut olduğu halde kendisine Nasırüddin lakabı verilmişti. Ahiliğe giren Osmanlı hükümdarı Orhan da "İhtiyarüddin" lakabını almıştı.

Nasırüddin Ahi Mahmud Evren'in kurduğu ve önce kendi sanatı olan deri işçiliğini örgütlendirmekle başlattığı ahiliğe ancak, esnaflar, sanatkârlar ve meslek sahipleri katılabilirlerdi.

Ahi fütüvvetnamelerinde esnaf ve sanatkârlar yanında meslek erbabından olarak şunlar sayılıyor : müderrisler, öğretmenler, kadılar, hatipler, türlü bilim dalı uğraşıcısı bilginler, hükümdârlar, emirler vb. kişiler.

Ahiliğin, tekke ve türbelerde çöreklenip el açarak, halkın kutsal duygularını sömürerek onların sırtından bedava geçinen asalak tarikatçılardan ayrıcalığı buradadır.

Ahi Evren, Anadolu'nun onurlu Türk halkına, alınteri ile geçinme, başı dik, kendine güvençli ve minnetsiz yaşama yeteneğini kazandırmaya çalışmıştır.

Ahilikte esnaf ve sanatkârlara iş yerlerinde yamak, çırak, kalfa ve usta hiyerarşisi ile meslekin incelikleri öğretilirken, akşamları toplandıkları ahi konuk ağırlama ve toplantı salonlarında da ahlakî ve terbiyevî eğitim uygulanıyordu. İşte bu yollarla ve yöntemlerle yetiştirilen Türk esnaf ve sanatkârları hem aralarında güçlü bir dayanışma ve yardım-

laşma kurmuş, hem de yerli Bizans sanatkârları ile yarışabilecek bir sanat ve esnaflık yeteneklerine kavuşmuş oluyorlardı.

Her şehir, köy ve kasabanın zengin ahileri başkanlığında birleşmiş olan üyeler akşamları onların yaptırdığı ahi zaviyelerinde toplanırlardı.

Bir ahi topluluğunun bulunduğu yere başka bölge ya da ülkelerden bir konuk geldiğinde o konuk evinin üyeleri olan esnaf ve sanatkârlar, o günkü kazançlarından birer miktar para vererek akşam topluca yenecek yemek için hazırlık yapılırdı.

Anadolu'nun bir çok ahi konuk evinde bu biçimde ağırlanan İbn-i Battuta, bütün ahilerin her gece buralarda topluca yemek yediklerini, bunun için her gün, günlük kazançlarını ahi başkanına getirdiklerini sanmış, eserine de durumu böyle yansıtmış olduğundan, günümüzdeki bir çok bilginler de bunu gerçek olarak benimsemişlerdir.

Oysa ki 1930-1940 yıllarına yani, taşıma ve konuklama araç ve gereçlerinin ilkel ve yetersiz bulunduğu zamanlara dek, Anadolu'nun hemen her köyündeki bir çok konuk odasında durum böyle idi. Bir köye başka yerden bir konuk geldiğinde, konuk odası sahibi ile onun yakın komşuları, evlerinden birer ikişer kap yemekle odaya gelip hep birlikte konukla yerlerdi [219].

Anadolu ahilerinin yukarıda değindiğimiz amaçlarının en önemlilerinden biri de bu tür konuklara ve doğudan, Asyanın türlü yerlerinden yerleşmek üzere Anadolu'ya gelen soydaşlarına yardım etmekti. Ahi kuruluşları bunların yerleşip iş güç sahibi olmalarına, sıkıntı çekmeden orada rahatça yaşamaya alışmalarına dek yardımda bulunurlardı. Ahilerin bu tür yardımları yüzlerce yıl sürdürülmüştür ki onların yeni gelenlere karşı bu tutumları onlara büyük tesellî ve güç kaynağı olmuştur. Anadolu ve Kırım ahileri üzerine en iyi ve ayrıntılı bilgileri veren gezgin İbn-i Battuta, seyahatnamesinde Türk konukseverliğinin, yardımseverliğinin göğüs kabartıcı örneklerini övgü ile bize anlatıyor [220].

[219] Köylerdeki bu geleneğin ahilikten kalma ve gelme olduğunu sanıyoruz. Bu odalar yanında yaren odalari denen ve köyde herkese her türlü yardımda bulunan benzeri bir örgüt hakkında bak. Neşet Çağatay, Bir Türk kurumu olan Ahilik, sekizinci bölüm.

[220] Bak. İbn-i Battuta, Seyahatnamesi, M. Şerif (Çavdaroğlu) çevirisi, dizin. Ahiliğin niteliği, kökenleri amaçları, vb. konular için bak. Neşet Çağatay, Ahilik, A. Ü. İlâhiyat Fak. yayınları, 1974.

Ahiliğin sosyo-ekonomik yaşantıyı düzenlemedeki rolü :

Ahi Evren, ahlâkla sanatın ve konukseverliğin uyumlu bir birleşimi olarak kurduğu ahiliğin o denli itibarlı bir duruma getirmiştir ki bu kurum, yüzyıllar süresince bütün esnaf, sanatkâr ve meslek erbabına yön vermiş, çalışmalarını düzenlemiş, Yeniçeri ordusunun kuruluşunda, Hacı Bektaş törenleri ile birlikte önemli rol oynamış, devlet adamları, hükümdarlar bile bu kuruluşa girmeyi şeref bilmişlerdir. Örneğin Osmanlı hükümdarı Orhan (saltanatı : 1326–1359), şed kuşanarak ahi olmuş, kendisi de başkalarına şed kuşatmış, yani ahiliğe sokmuştur. Orhan, ahi ünvanlarından "İhtiyarüddin" ünvanını kullanıyordu[221].

Ahilerin kurduğu esnaf ve sanatkârlar birliklerinin koydukları ana kurallar daha sonraları, bu alanda hazırlanan kanunnamelerin, tüzüklerin temelini teşkil etmiştir.

İlk sıralarda ahiler, sadece debbağlık ve ona bağlı deri işçiliği ile uğraşırken bu sanat kolları sonradan otuz ikiye çıkmış, örgütün yerleştirdiği sağlam meslekî ve ahlakî düzen, karşılıklı dayanışma ve yardım, onların öteki esnaf ve sanatkârlar üzerinde etki ve üstünlük kurmaları sonucunu doğurmuş, gitgide, Osmanlı ülkesindeki bütün Türk esnaf, sanatkâr ve meslek sahipleri, ahi babalarından ya da onların yetki verdiği kişilerden aldıkları yeterlik ve izin belgeleri ile iş görür duruma gelmişlerdir. Böylece her şehir ve kasabadaki esnaf ve sanatkâr gurupları için çarşılar, arastalar, uzunçarşılar, kapalı çarşılar kuruldu. Her türlü iş bu esnaf birliklerince görülmeye başlandı.

Ayrıca bu esnafın meslek ve sanatları için gerekli ham madde alım satımı, onların işlenmesi, işlendikten sonra alınıp satılması kanunnameler, tüzükler ve narh ayarlamaları ile kontrol edilmeye başland[222]ı.

Örneğin, bildiğimiz eski esnaf ve sanat mesleklerinden başka, her türlü ekmek, unlu madde türünün pişmesi, ağırlıklarına kadar göreceği işlem; kasapların, türlü kasaplık hayvanların özellikleri, fiyatı, temizliği; aşçıların her türlü yemeği nasıl pişirecekleri ve satış fiyatları, garsonların, lokantalarda kullanılan kapların, tencerelerin, masaların temizliği; başçıların, işkembecilerin, tavukçuların, börekçilerin halk sağlığı ve

[221] Bak. Tarih vesikaları dergisi, C. I, sayı, I, sayfa 243. Abdülbaki Gölpmarlı, Mevlânadan sonra mevlevilik, 1953, İstanbul, ss. 275.

[222] Neşet Çağatay, Cumhuriyetin 50. yılında Esnaf ve sanatkâr, 1973, Ankara sayfa 34 ve devamı Ayrıca bak. aynı yazarın Ahiler adlı eseri ahiliğin Osmanlı esnaf ve sanatkârlar faaliyetlerini düzenlemesi başlıklı bölümü, 1974, Ankara.

fiyatlar bakımından dikkat edecekleri hususlar; yaş ve kuru yemişlerin cinsi, nitelikleri, fiyatları, ambalajları; yoğurtçular, şerbetçiler, terziler, çuhacılar, ipekçiler; köle ve cariye satıcıları; kitap ciltçileri, kunduracılar, kundura onarıcıları, hallaçlar, keçeciler, bıçakçılar, nalbantlar, iğne yapıcılar, kuyumcular, yapı ustaları ve işçileri, boyacılar, hamamcılar, tabipler, değirmenciler vb. işlerin hepsi düzenli kurallarla çalışmış ve sıkı bir denetim altında bulundurulmuşlardır[223].

Esnaf ve sanatkâr kuruluşlarının gedik haline dönüşüşü :

Ahi örgütüne katılmış kişilere tezgâh başında sanat, zaviyelerde ahlâk ve edep öğretmenin müslümanlara özgü bir konu olarak sürüp gitmesi, onyedinci yüzyıla dek uzanmıştır. Osmanlı imparatorluğunun gayri müslimler üzerindeki egemenlik alanı büyüyüp genişledikçe sanat ve sanatkârları çoğalıp dalları arttıkça bu müslüman olmıyan ayırımı daha fazla sürdürülememiş, müslüman olmıyan uyrukların artması ile oranlı olarak türlü dinlerdeki kişiler arasında ortak çalışma zorunluğu doğmuştur. Bu, din ayırımı gözetilmeden kurulan ve eski niteliğinden büyük farkı olmıyan yeni kuruluşa "gedik" denmiştir.

Gedik sözcüğü türkçedir. Tekel ve imtiyaz anlamına gelir ki sahiplerinin işleyeceği işi başkalarının işleyememesi ve satacağı şeyi başkalarının satamaması koşulu ile hükümet tarafından verilen senedin içindeki hükümlerin kullanılması ve yürütülmesidir. Resmî terim olarak gedik sözcüğüne ülkemizde 1727 yılında raslanır. Ama gediğin tekelci karakteri, çok daha önce vardı.

Gedik biçiminde esnaflık ve sanatkârlık 1860 yılına dek sürmüştür. O zamanlar, bir sanat ve ticaretle kaç kişi uğraşır ve içinde çalışılan dükkân, mağaza, atelye vb. ne kadar yer varsa, bir zorunluk ortaya çıkmadıkça bulunandan çok ya da eksik olmaması tekelci kuralı, gerek esnafça ve gerek hükümetçe korunulduğundan bir kişi çıraklıktan ve kalfalıktan yetişip te boşalan ya da gerçek gereklilik üzerine yeniden açılan bir ustalık yerine geçmedikçe, yani gedik sahibi olmadıkça dükkân açıp sanat veya ticaret yapamazdı. Ancak ellerinde imtiyaz fermanları olan kişiler sanat veya ticaret yapabilirlerdi. Bu fermanlar, esnafın

[223] Bundan önceki notta adı geçen eserler ve Osman Nuri (Ergin), Mecelle-i umur-u belediye, 1922, İstanbul, sayfa, 393 vd. Süleyman Sûdî, Defter-i muktesid, C. III, sayfa 102 vd. İstanbul, 1307. Abdurrahman Vefik (Sayın), Tekâlif kavaidi, 1328, İstanbul, C. I. sayfa, 118 vd.

sayılarının artırılıp eksiltilmemesi ve mülk sahiplerinin eski kiralarını artırmaması ve gediği olmıyanların sanat ve ticaret yapamaması ve boşalan gedikler esnafının çırak ve kalfalarına verilmesi, dışardan esnaflığa kimse kabul edilmeyip çıraklıktan ve kalfalıktan yetiştirilmesi hükümlerini kapsarlar. Özet olarak gedik, sanat ve ticaret ile uğraşabilme yetkisidir. Gediklere ait izin devir vb. şeylerle hükümet yetkilidir. Ahilikte, Ahi kurulları yetkilidir.

Tanzimatın ilânından ve onun sonucu olarak yabancı devletlerle ticaret anlaşmaları yapılmağa başlandıktan sonra, öteden beri sürüp gelen tekelcilik kuralının sanat ve ticaretin gelişmesinde zararlı olduğu çoktan anlaşılmış, ticaret ve sanayiin gelişmesi gerektiğinden ve istendiğinden, artık gedik ve tekelcilik kuralının sürdürülmesinde hükümetçe bir gerek ve ilgi duyulmamıştır.

Bununla birlikte esnaf arasında tekel usulü bir süre daha yürürlükte kalmış bu da, ticaret ve sanayide tekelciliğin korunmasından çok, esnafça gedik senetlerine dayanarak tasarruf etmeye başladıkları emlâkin ellerinden gideceği korkusundan ileri gelmişse de geçerli belgelere dayanan gediklerin emlâk üzerindeki değerinin korunmasıyla birlikte bundan sonra gerek maliye, gerek evkaf hazineleri ve Darphane-i Âmire ve Mekteb-i Tıbbiyeden ve gerek müstesna vakıflar mütevellileri taraflarından yeniden gedik senedi verilmemesi ve havaî gediklerden boşalanlarının satılmaması hakkında 22 Mayıs 1860 günü Sultan Abdülmecid'in emri çıkmış, bu emir hükmü, mülkiyet üzere elde bulundurulan gedikler hakkında kaleme alınan 17 Haziran 1861 günlü tüzükle yürürlüğe konduğundan, bugünden sonra sanat ve ticarette tekel usulü bırakılmış ve kaldırılmıştır [224].

[224] Bak. Sıtkı, Gedikler, 1325, İstanbul ss., 31-41. Osman Nuri (Ergin), Mecelle-ı umur-u belediye, 1922, İstanbul, Cilt I. sayfa 652 vd.

LES AKHI EN ANATOLIE, AKHI EVREN ET SON ENTOURAGE

L'association des Akhi constituée en Anatolie au début XIIIᵉ siécle qui se présente sous la forme d'un groupement socio-économique trés actif et populaire, a suscité l'intérét des écrivains locaux et étrangers de ces quarante et cinquante dernières années.

Depuis l'époque de sa création jusqu'en 1727, date où elle prendra la forme d'un "gédik", c'est à dire, pendant une longue période qui a duré cinq siécles, elle donna une direction sociale, économique et professionnelle au monde anatolien.

Ceux qui se sont intéréssés aux origines de cette association, qui a joué un rôle fondamental et efficace dans l'organisation sociale et économique des peuples établis dans cette région, ont attiré l'attention sur les ressemblances qu'elle avait avec d'autres groupements, tant par son appellation que par sa structure. On a considéré qu'elle était une copie de la fütüvvet arabe, un prolongement des "Ikhwân as-safâ", créé à Bassora juste à la fin du Xᵉ siècle ainsi que d'autres associations semblables.

Des chercheurs comme Franz Taeschner, qui a analysé cette question d'une façon particulière, ont soutenu que les Akhis avaient une origine iranienne.

Ce sujet encore obscur nous a semblé mériter une étude que nous avons structuré autour des points suivants :

1. Les "Akhis" et le rôle qu'ils ont joué dans la constitution socio-économique de la population anatolienne.
2. L'origine des "Akhis" :

   A. Relations avec la Fütüvvet

   B. Origine iranienne?
3. Vie et personnalité de "Akhi Evren", fondateur des "Akhis" en Anatolie.

1. Les "Akhis et le rôle qu'ils ont joué dans la constitution socio-économique de la population anatolienne.

Depuis le début du XIIIe siècle, une grande partie du commerce et de l'artisanat anatolien était controlé par les populations locales non musulmanes. Les turcs qui prirent en mains l'administration du territoire, appuyés par la supériorité de leur force armée, devaient garantir l'équilibre économique de la région, pour défendre leur situation en faire en sorte qu'elle se perpétuât. Ils se devaient d'être actifs dans ce domaine. Mais avant tout, le développement du commerce et de d'artisanat ne pouvait se concevoir sans un controle sérieux du prix et de la qualité des objects. Dés les années 1015, c'est à dire bien avant que ne se constituât l'empire Seldjukide, des affrontements avec les turs s'étaient déjà produits sur les frontières orientales de l'empire byzantin. Soixante ans plus tard, ceux ci formeront, en Anatolie, une importance communauté turque qui s'étendra jusqu'à la région de Konya.

La majorité des turcs qui s'emparèrent de l'Anatolie a la fin du XIe siécle et qui s'y installèrent étaient des nomades. On estimate que ceux qui vivaient du commerce et de l'artisanat venaient de régions iraniennes qui avaient été tuquisées dans une large proportion à cette époque. C'est à cause de l'invasion des territoires turcs de Kharezmshâh, en 1220, par le souverain mongol Cengis Khan, que les turcs de ces provinces, des commercants et des artisans, émigrèrent par milliers en direction de l'ouest. On sait que certains d'entre eux se fixèrent sur le sol iranien mais la plus grande partie alla s'installer en Anatolie et poursuivit ses activités commerciales et artisanales dans cette région. C'est là qu'ils commerncérent à s'organiser en associations.

"Ahi Evren Chayh Nasîrüddin Ebu'l-Hakayik Mahmut B. Ahmet (1172–1262); qui quitta Turkestan au début du XIIe siècle et atteignit l'Anatolie, aprés s'être rendu à Damas, à Bagdad et à la Mecque, faisait partie de ces turkmènes établis en Iran depuis le XIIe siècle. Il arriva en Anatolie avec son beau pére, Evhadüddin Kirmanî, se fixa à Kayseri et prit une grande part dans le développement de la tannerie et des branches professionnelles qui y étaient associées. Une quinzaine ou une vingtaine d'années plus tard, il rassembla au sein d'une vaste association, se conformant aux principes d'un réglement nommé "Fütüvvet-nâma," les commerçants, les artisans et les marchands venus d'orient, dont nous avons parlé plus haut, qui s'étaient rendus en Anatolie à cause de l'invasion mongole. A la fin de la première moitié

du XIIIe siècle, il se constitua dans toutes les villes et les villages d'Anatolie ou résidaient des turcs, une organisation appelée à jouer un rôle dans les domaines. Elle fut crée par 32 artisans et commercants qui pratiquaient déjà l'un envers l'autre solidarité et entraide. On a en effet montré clairement (Ibn-i Bîbî, pp. 527-531; Ebulfaraj, trad. turque 'O. R. Dogrul, p. 542; O. Turan, Selçuklular zamanında Türkiye, pp. 440-441) que l'association des "Akhis" participa en 1243 à la défense de la ville de Kayseri encerclée par les armées mongoles. "Akhi Evren et ses compagnons qui créérent et établirent en Anatolie l'association des Akhis, en ont puisé les régles morales dans les "Fütüvetnâme". Ceux ci comprenaient des principes de bonne conduite, essentiellement théoriques connus depuis longtemps dans les pays de l'Islam.

L'implantation et l'expansion des "Akhis", chez lesquels on trouve à la fois pratique professionnelle, moralité et hospitalité, fut, dans un premier temps, à l'origine d'une accélération du processus de sédentarisation chez les turcs d'Anatolie. Deuxièmement, la participation des turcs à la vie artisanale et commerciale, controlée jusqu'à cette époque par les peuples locaux non musulmans, eut pour effet de donner plus de vitalité à ce domaine. Enfin, ils furent cause de l'institution de relations d'entraide fraternelle et d'une étroite collaboration entre les artisans et commercants turcs. Ils répandirent aussi dans le peuple des régles de bonne moralité. Cet esprit s'est introduit jusque dans les villages par l'intermédiaire d'une société, l'association des amis "yaran örgütü", qui étaient un prolongement et une branche latérale des "Akhis". Nous avons analysé celle-ci de façon détaillée dans notre ouvrage "Les Akhis, une fondation turque", (Bir Türk Kurumu olan Ahilik). J'ai même donné des examples, pris dans le village ou j'ai vécu, témoignant de l'existence de cette association jusque dans les années 1940–50. (pp. 159-171). Grace aux facilités permises par les "Akhis" et les organisations à vocation similaire, prolongement ou branches parallèles de ceux-ci, les turcs, qui arrivaient depuis deux siécles des provinces turques orientales, purent s'installer en Anatolie de façon convenable, sans dèsagréments et sans se sentir étrangers.

La personne qui n'avait aucun contact avec l'artisanat, le commerce ou un métier ne pouvait pas faire partie de la société constituée par Akhi Evren. Cette association, lorsqu'elle se méla aux zaviya et aux tekka, fit que l'on tendît la main au peuple, à la différence d'autres "tarikat" parasites qui survécurent en exploitant la religion. Akhi

Evren a transmis au turc d'Anatolie l'art de gagner sa vie à la sueur de son front; il lui a donné l'habitude et les moyens de vivre obligations, la tête droite et confiant en lui-même.

Au cours de réunions du soir, concernant tout ce qui était artisanat, on enseignait le secret et les particularités du métier ainsi que les caractéristiques de la hiérarchie "yamak" (assistant), "çirak" (ouvrier, apprenti) "kalfa" (apprenti avancé), "üstât" (maître). De même. une éducation morale était dispensée, complétée par l'art d'honorer les hôtes. On donnait aussi, certains jours précis de la semaine, une formation militaire composée d'équitation et d'instructions ayant trait au maniement des armes.

Sois maître de ta main, de ta semence, de ta langue, (eline, beline, diline sahip ol), c'est à dire, ne commets pas le vol, ne convoite pas la vertu des autres, ne sois pas médisant; tels sont les principes que les membres masculins de l'association ont fait leurs et répandirent. C'est par l'intermédiaire d'une association féminine, les "Soeurs de Rum", ("Bacyan-i rum"), qui était sans doute liée aux "Akhis", que les femmes adoptèrent les régles qui suivant : "Pour l'époux, le devoir, le repas", (eşine, işine ve aşına), ce qui signifie, aide ton mari, soit attaché à ta maison, prends soin de ton repas et de ton devoir. Il se créa ainsi entre les artisans et les commercants qui furent éduqués : dans cette voie une solidarité et une entraide solide. Les "Akhis" se sont joints aussi aux forces armées turques, au sein de milices, excellant tant dans l'art du métier que dans celui du soldat.

L'aide sincére et l'hospitalité que les "Akhis" ont apportées à leurs compatriotes, qui arrivaient par vagues succesives, ont joué un rôle important dans l'expansionnisme turc en Anatolie. A cause de l'archaisme des moyens de transport et des communications, de l'insuffisance de la sécurité, à cette époque, ils donnèrent l'hospitalité généreusement et sincérement aux migrants et leur épargnèrent bien des tracas. S'installant confortablement dans les nouveaux territoires, ceux ci trouvèrent tout de sute des occupations.

2. Les origines des "Akhis".

En ce qui concerne la thése selon laquelle il existerait des relations entre les "Akhis" et le soufisme, le batinisme, les "Ikhwân assafâ", les "mélamis" et les maçons, ceux qui ont travaillé propondément

sur cette question affirment que ces relations sont du type de celles échangées entre le "tasavvuf" et le "Fütüvvet".

Ceux qui admettent l'existence de relations entre cette organisation et la Fütüvvet soutiennent que la mouvement des "Akhis" s'est d'abord éponaui en Iran puis est passé en Anatolie.

A. Le problème des relations "Akhis"-"Fütüvvet".

Franz Taeschner, auteur de l'article "Fütüvvet" dans la deuxième édition européenne de l'Encyclopédie de l'Islam, à la suite du titre "Les Akhis, une forme de la Fütüvvet répandue parmi le peuple" écrit : "La Fütüvvet a pris une forme intéressante parmi les artisans des villes de l'Anatolie Seldjoukide, car les individus membres de la Fütüvvet ont adopté le nom de Akhi. "Cette thése et les consequences qu'elle implique sont totalement fausses. Même si l'on doit reconnaître que les principes de la morale et de l'éducation Akhi, ainsi que certaines de leurs régles, ont été puisées dans des formulaires composées à partir des Fütüvvet-nâma", il n'est pas possible de soutenir que les "Akhis" sont un aspect particulier du développement de la Fütüvvet, ni une de ses formes répandues parmi le peuple,

La Fütüvvet, qui signifie essentiellement "générosité" "vaillance n'est ni la création, ni la propriété d'un peuple unique. Depuis l'époque des quatre califes, on a loué comme étant le type idéal d'homme en société l'individu généreux, vaillant et moral. Le premier example en aurait été Hâtem de la tribu de Tay. Le fait que ces valeurs soient indiquées dans les oeuvres des théologiens et des anciens mystiques remet en question l'idée selon laquelle elles seraient propres à la Fütüvvet. Parmi les écrivains qui ont fait l'éloge de la Fütüvvet dans leurs écrits et qui ont réservé une place à ses principes fondamentaux, on doit retenir : Ahmet B. Hadraveyh (mort en 854) –il était en même temps considéré comme le plus parfaot des membres de la Fütüvvet au regard des qualités qui caractérisent ceux-ci–, Ebu Abdullah B. Hâris B. Esed el-Muhâsibî (871-857), Cuneyd-i Bagdadî (mort en 910), Jâhiz (Ebu Osman Amr B. Bahar, mort en 869) –un grand penseur motazilite de l'époque, auteur d'un oubrage nommé "Kitap al-fityan" qui ne nous est pas parvenu–, Kusheyrî (Abdülkérim B. Hevâzin B. Abdilmelik el-Kusheyrî, 986–1072) –son oeuvre, le "Risale-i Kusheyriye "est trés importante en ce qui concerne les principes de la Fütüvvet et du Tasavvuf–, Unsur el-Maalî Keykâvus (mort aprés 1080) dont l'oeuvre, le

"Kabusnâma", l'est aussi au même titre, Suhraverdi (Sahabüddin Ebu Hafs Omer B. Abdullah al-Suhraverdî, 1145–1234), il est auteur de deux Fütüvvet-nâme et d'un livre célébre sur le Tasavvuf, l'"Avarif al-Maarif", (pour de plus amples informations le concernant, voir notre ouvrage, "Bir Türk Kurumu Olan Ahilik"). Suhraverdi et Mevlânâ Jelaleddin Roomı se recontrèrent deux fois, une première fois à Bagdad, ou Suhraverdi, venant de Belh et en route pour l'Anatolie, s'arrêta, et une seconde fois, lors de sa venue à Konya ou il avait été envoyé comme ambassadeur du Calife Abasside Nasir Lidinillah auprés de Alaeddin Keykubad. Il faut encore retenir le nom de Hüseyin Vaîz Kâshifi (mort en 1505), originaire d'Hérat, auteur de l'"Akhlaç-i Muhsinî", l'"Envar-i Süheylî" et le "Fütüvvet-nâme-i Sultanî", Si l'on trouve toujours depuis le IXe siècle, dans le monde islamique, des oeuvres traitant de la Fütüvvet et des vertus de ses membres, par contre, il ne se constituera pas aprés cette et jusqu'à l'époque du Calife Nasir des sociétés du style de la Fütüvvet inspirées des nombreux Fütüvvet-nâma semblables aux Akhis d'Anatolie ou ayant une forme rappellant ceux ci, ni aucune autre organisation de ce type.

Le Calife Abbasside Nasir Lidinillah, (califat 1180–1225), fut revétu du "pantalon de la Fürtüvvet" par un individu portant le nom de Abdüljebbar B. Salih, shaykh et pîr en ce temps la d'un groupement Fütüvvet dans les environs de Bagdad. Ayant pris le controle de ce mouvement, il lui donna une caractéristique militaire et rassembla les jeunes gens à l'aide de l'enseignement du "lancer à la fronde". Il fit ainsi revétir le pantalon de la Fütüvvet aux souverains dans le but d'établir des liens spirituels entre ceux-ci et lui-même, par l'intermédiaire d'envoyés. A cette époque, de nombreux événements n'allaient pas lui faciliter la tâche. D'un côte, Salah ad-din Eyyubî venait de mettre fin à l'état Fatimide d'Egypte et s'empara jusqu'en 1187 des villes de Damas, d'Alep, de Mossoul et de Jérusalem. Il controlait le Yemen, l'Egypte, la Syrie, et, ses frontières, prenant appui sur les côtes méditérranéennes, s'étendaient de l'Euphrate au Nil. Au même moment, l'Anatolie était en train de prendre un essor considérable sous la direction de Izzeddin Kilij Arslan II (regne : 1155–1192), de deuxième souverain seldjoukide. A l'est, Aheddin Tekeş, installé en 1172 sur le trone des Chah du Hharezm, aprés avoir déposé son frére Sultanchah, s'était mis en marche vers les régions de Kerman, avait fait prendre Toghrol II, le souverain seldjoukide d'Irak (sultanat 1177–1194), et s'était

emparé du pays. D'un autre côté, les batinites s'étaient établis solidement dans les provinces de Gurgan, de Mazandéran et de Taberistan. Ils s'employeient à fomenter des récoltes chez leurs voisins en envoyant des volontaires chargés d'influencer le peuple. Lorsqu'il s'installa sur le trone des abassidés, Nasir Lidinillah se trouvait suzerain d'un territoire qui comprenait à peu pres la région de Baghdad et une petite partie de l'Irak. En outre, l'équiliblre économique, la sécurité interne et extérieure de l'état abbasside étaient dans une situation critique. Confronté à une telle situation, le calife jugea que la Fütüvvet pouvait lui être d'une aide certaine pour réorganiser ces régions. Il reconstitua celle-ci et la plaça sous sa direction. Puis, avec l'assistance de Suhraverdi, il fit revétir le "pantalon de la Fütüvvet "à certains souverains des états musulmans voisins; en 1214 à Izzeddin Kaykawus I, alors Sultan Seldjoukide d'Anatolie (sultanat 1210–1219), et dans les années 1220 à Alaeddin Kaykubad I (regne : 1219–1236). Nasir Lidinillah aurait transmis cet office, qu'il avait reçu en Irak, à la famille de Muaye. Apres la destruction de l'état Abbaside par les mongols, en 1258, on sait que cet office parvint en 1292 à Malik el-Ashraf, un des sultans mamelouk d'Egypte. Les sultans mameluks expédièrent des brevets de la Fütüvvet à ceux qui le désiraient parmi les sultans et les beys des états musulmans environnants. Par exemple, l'Emir Hakkari envoya le shaykh Abdülhamit auprés d'el-Ashraf Halil B. Kalavun, le sultan mamelouk, afin d'obtenir l'autorisation de pouvoir habiller du "pantalon de la Fütüvvet "les populations de ses regions montagneuses, les bey de tribus et tout ceux qui étaient sous son administration. Le Sultan lui fit parvenir personellement, dans une boite cadenassée en argent, les habits de la Fütüvvet et l'autorisation royale. A l'intérieur, les vétements parfumés à l'ambre et au musc étaient liés par un cordon de soie. Il lui fût remis aussi les autres ustensiles de la Fütüvvet, tels l'épée, le plat, le drapeau, le cachet et le mouchoir.

On ne devient pas Akhis à l'issue d'une telle cérémonie, de même qu'il n'est jamais question de la remise de tels vétements et cadeaux. Nasir Lidinillah utilisait ces cérémonies, l'organisation des "lanceurs de fronte" et la Fütüvvet pour prévenir tout trouble intérieur. Sa position de Calife et l'utilisation de ces deux associations lui ont permis de réussir, dans une certaine mesure, à apporter la paix chez les souverains musulmans voisins. Cela a permis aussi de retarder un petit peu la ruine de l'état Abbasside.

Ainsi, comme nous l'avons vu, il n'a pu se constituer, du IXe siècle jusqu'au début du XIIIe, aucune association semblable aux Akhis d'Anatolie, bien que les grands mystiques, les motakallimûn et les sages eussent affirmé que les vertus caractérisant l'honnête homme provenaient de la fütüvvet. Cela signifie qu'il n'y avait, ni avant Nasir, ni dans la Fütüvvet qu'il avait créé une hiérarchie de métier composée de "yamak", "çirak", "kalfa" et "üstat", des réunions dans des Zaviye des jours précis de la semaine, et un enseignement militaire, religieux et moral donné dans ces mêmes zaviye, choses que l'on ne rencontrait que dans les groupements de commercants et d'artisans liés à des boutiques et à des ateliers. Le "lancer à la fronde", la "chasse aux oiseaux", le port du pantalon de la Fütüvvet et le fait de 'boire la coupe" sont des céremonies qui ne peuvent pas être comparées à celles des Akhis.

Tout cela nous assure, d'une façon claire et distincte, et sans qu'il soit possible d'en douter, que les Akhis, syncrétisme de pratiques artisanales, de valeurs morales et d'un fort sentiment de l'hospitalité, sont une création typiquement turque qui a joué un rôle actif et populaire au niveau militaire et socio-économique en Anatolie.

B. Les racines iraniennes des Akhis?

La thése selon laquelle il y aurait eu une influence iranienne sur les turcs d'Anatolie est défendue par certains historiens qui ne se sont intéressés qu'à l'aspect apparent du problème, ayant négligé une étude approfondie de celui-ci.

L'Iran fut privé de gouvernement national pendant 867 ans, c'est à dire, depuis la date de 635, époque ou il fut atteint par les conquètes arabes, jusqu'en 1502, constitution du premier érat national par le Safévide Chah Ismail, vainqueur du dernier souverain Akkoyunlular, le sultan Murad. Halima Bagum (shah Alam) la mère de Chah Ismail, était la fille d'un roi Turc Akkoyunlu Uzun Hasan, et Chah Ismail sous le pseudonyme de Hatayi fut l'auteur de nombreuses poésies en langue turque.

Or les région iraniennes n'avaient pas été totalement privées d'un gouvernement national, pendant cette longue période, car elles étaient confrontées depuis la première moitié du Xe siècle à un vaste mouvement de turquisation.

En fait, à l'époque des Karakhanides (932 1212), des Ghazvénives (962–1187) et des Grands Seldjoukides (1040–157), le pays était parfaitement turquisé. Avant la création de l'Empire des Grands Seldjoukides, une importante colonie de turcs Oguz venue du Turquestan s'était établie dans la partie occidentale de l'Iran. A partir de 1015, sous le commandement de Tchaghri Beg, frère de Tughrul Beg, ils commencèrent à exercer une pression sur les frontières orientales de l'Empire Bysantin, à l'aide de violentes incursions. Ils utilisèrent au cours de leurs attaques, et avant qu'elles ne deviennent des bases, les villes de Hoy en Azerbaidjan iranien et d'Ahlat situè au sud-ouest des côtes du lac de Van, à 350 kilomètres à l'ouest de cette première ville.

Les Oguz et les turcs interrompirent les attaques dirigées sur les frontières orientales de Byzanse, juste aprés leur premier assaut. en 1015, car ils avaient à lutter pour leur liberté face aux Ghaznévides, aux Karakhanides et aux Seldjoukides. Enfin aprés la bataille de Dandanakan Meydan, en 1040, le grand Empire Seldjoiukide se constitua. Il se donna pour capitale la ville de Rey qui est aujourd'hui un des quartiers périphériques de Tehèran, l'actuelle capitale iranienne. Cela nous convainc de la présence en Iran d'une population turque importante.

En 1048, Tughrul Beg envoya Hasan, le fils de Musa Yabgu, contre Byzanse. Les troupes turques pénétrèrent alors pour la premiére fois dans la région de Van, actuellement à l'intérieur de nos frontières.

Byzance et l'armée turque s'affrontèrent violement sur les rives de la Zap Suyu (River Zap), Les ennemis se voyant perdus, abandonnèrent tentes, matériel et s'enfuirent. Les turcs crurent à la défaite des byzantins et commencèrent à affluer en grand nombre. Mais, Byzance revint à la charge et de nombreux turcs y laissèrent la vie, jusqu'au prince Hasan. Ils choisirent la fuite.

Un an plus tard, en 1049, Tughrul Beg chargea Kurtulmuch, le fils de Arslan Beg, et son propre frère, Ibrahim Yinal de retourner à l'assaut contre Byzance. L'armée turque se heurta à l'ennemi dans la province de Pasinler (Hasankale) dépendant d'Erzurum. L'affrontement qui s'ensuivit fut la première grande bataille opposant Byzance aux turcs seldjoukides. Les byzantins furent écrasés; il y eut cent mille prisonniers et les prises remplirent quinze mille chars. Une autre armée

sous la direction de Tugrul Beg mit deux fois le siége devant Malazgirt, an 1054 et 1055, mais ne put s'emparer de la ville. Toujours sous le commandement de celui-ci, trois unités d'une même et nouvelle armée atteignirent Bayburt, Erzindjan et Kars. En 1057, une attaque dirigée par Dinar arriva jusqu'à Chèbin Karahisar et Malatya. En 1059, l'Emir Samuk fit encore traverser l'Anatolie à une armée turque, s'empara de Sivas et assiégea Urfa sans pouvoir pénétrer dans la ville. En 1064, les forteresses d'Ani et de Kars tombèrent. En 1067, le commandant turc Afchin prit Kayseri et descendit jusqu'à Alep pour y passer l'hiver. Dans cette seule ville, il fit 75000 prisonniers. D'un autre côte, Romain Diogéne qui venait de s'installer sur le trône de Byzance tournait ses regards vers l'orient et avait l'intention de reprendre aux turcs les terres qu'ils avaient conquisas. Pendant ce temps, la ville de Konya tombait entre les mains d'Afchin qui retournait vers Tchoukourova.

En 1070, Elbasan fils de Yunus Beg, lui même de Seldjouk Beg, se révolta face au gouvernement et se dirigea vers Byzance. Aux alentours de Sivas, une bataille l'opposa à Manuel Comnène qui lui fermait l'accés de l'Anatolie. Elbasan écrasa l'armée byzantine et captura Commène. Cependant, il libérta celui-ci et tous les autres prisonniers car Commène, en fait, était son beau-frére qu'il avait promis de protéger face à Alp Arslan. Afchin, changé par Alp Arslan de rattrapper Albasan, entra dans une grande colère quand il apprit que celui ci avait suivi Commène et s'ètait rangé du côte de Byzance Il entra en Anatolie et dévasta le pays, incendiant et détruisant les villes, de Dénizli jusqu'aux côtes de la mer de Marmara. Le 26 août 1071, à l'issue de la bataille de Malazgirt, l'Anatolie devenai seldjoukide.

On peut briévement résumer cela en disant, qu'en un certain sens, l'Empire Seldjoukide, constitué en Iran, aprés le choix de la ville de Rey pour sa capitale, en 1040, donna à ce pays la configuration d'un état turc. Ceci est l'oeuvres des émigrants d'origine turque qui arrivaient d'orient depuis les débuts du Xe siècle. Aprés la bataille de Malazgirt, en 1071, une grande partie de l'Anatolie se trouvait aux mains des turcs. Le plus en raison de l'agression mongole frappait les territoires turcs de l'Iran oriental, l'immigration turque s'accéléra et contribua à faire de l'Iran, en quelque sorte, un deuxième Turquestan. De source historique, nous savons qu'en ce temps, quelques 80000 familles turques émigrèrent de la seule ville de Merv vers l'ouest et vers les régions iraniennes (Z. V. Togan, Umumî Türk Tarihine Giriş, 1946, pp. 238-277).

Il y a entre les émigrés du Turquestan qui se sont rendus, les uns en Iran, les autres en Anatolie, entre les turcs qui étaient dèjà établis dans ces deux régions, comme des relations de famille. Or, on a toujours considéré comme étant d'origine iranienne les individus qui venaient de ce pays et se rendaient en Anatolie. Leurs noms étaient en effet rapportés sans aucune précision, suivis du nom de la ville iranienne ou ils résidaient autrefois tels Tebrizî, Hoyî, Razî (Reyli, de Rey), Rumî (de Anatolie), Urmavî (de Urmiya), Isfahanî, Zenjanî. Cette erreur a été reproduite avec noms des artisans turcs, qui venus d'Iran, étaient arrivés dans les villes ottomanes. Par exemple, le sultan ottoman Yavuz Selim fit venir pour le première fois mille artisans turcs de la ville de Tabriz (M. Nuri Pasa, Netayic ül Vukuât, N. Cagatay Yayını, p. 82).

Les turcs qui résidaient en Anatolie et en Iran, entre le XIe et le XVIe siècle, ont poursuivi les relations commerciales et artisanales qui existaient entre les deux pays. Au XIIIe siècle, Ahi Ahmet, le célébre marchant de soie avait des boutiques à la fois à Konya et à Tabriz.

Comme nous allons le montrer, de façon détaillée, dans notre troisième partie, Akhi Evren, le fameux sage, économiste et artisan turc, qui émigra en Anatolie, fondateur de l'association des Akhis, était un turc originaire de la Turkestan

3. Vie et personnalité de Akhi Evren, fondateur des Akhis en Anatolie.

Akhî Evren Cheyh Nasîrüddin Abu'l-Hakayik Mahmut B. Ahmet (1172–1262). Il est allé étudier à Hérat, ville sous le contrôle de l'état de Kharezmchah et y suivit les cours de Fahreddin-i Razî (Ebu Abdullah Muhammed Razî, 1149–1262), au service duquel il se mit ensuite. Ce dernier avait été initié au premier tasavvuf, celui d'Ahmet Yesevî (mort en 1068 par ses disciples, au moment ou il se trouvait à Horasan et à Mavaraunnahr se rendant ensuite à La Mecque en pelerinage, Akhi Evren rencontra Evhadüddin Kirmanî (Evhadüddin Ebulhâmid Ebi'l-Fahr el-Kirmanî, 1168–1238), auquel il s'attacha. Selon un Ménakibnâme, celui ci serait le fils de Turanchah, le sultan seldjoukide de Kirman. En 1206, grâce à Mecdüddin Ishak, le pére de Sadreddin Konevî, Akhi Evren arriva en Anatolie accompagné d'Evhadüddin et de Muhyiddin Ibn el-Arabî (Ebu Abdullah Muhammed, 1162–1240), et s'installa en 1207 dans la ville de Kayseri. Il devint tanneur et établit dans cette

ville un atelier de traitement des peaux. C'est pour cette raison qu'il est connu parmi les artisans comme saint patron des tanneurs.

Les turkmenes regroupés au sein de l'association des Akhis réorganisèrent l'économie et le commerce anatoliens, et adoptèrent les opinions politiques et religieuses de Baba Ishak. Ils n'aimaient pas le souverain seldjoukide Hiyaseddin Kayhhusraw II, grand shahzadée, à cause de maladresse et parce qu'il avait fait tuer son pére en l'empoissonnant pour accéder au pouvoir. Cet homme s'adonnait à la boisson, aux plaisirs, aux femmes et cultivait des passions inquitétantes : rassembler des animaux sauvages, jouer avec eux et leur jeter des hommes en patûre.

Sous l'administration d'un tel souverain, il se produisit un grand nombre de catastrophes internes et extérieures. Sur les conseils et sous l'influence du vizir Sâdaddin Köpek, il fit emprisonner Kayir Han, un des émirs de Kharazm, qui périt en prison, Puis, le vizir profitant de la faiblesse du souverain chercha à s'emparer du trône en soutenant qu'il était lui-même l'enfant illégitime de Gıyaseddin Kay Khusraw I. Le complot fut découvert et il fut assasiné au cours d'un repas arrangé (Voir, Neşet Çağatay The Masjid of Doğan Aslan, parue dans Fifth int. Congress of Turkish Art, page. 215-227, Budapest 1978) Giyaseddin Kayhusraw II, sachant qu'il n'était pas aimé des turkmènes et du peuple de kharazm, pensa que ces derniers s'étaient associés à Sâdeddin Köpek pour le détrôner. Dans le doute, il fit jeter en prison 12000 Akhis environ.

Baba Ishak appella le peuple à la revolte contre ce sultan qui s'était écarté de la voie tracée par Allah et par les quatre premiers califes. Les turkmènes vénéraient Ishak non pas comme un saint, mais comme un prophéte. Il envoya ses disciples dans les provinces de Sumeysat, d'Adiyaman, de Kâhta et de Maras. Une partie de l'armée seldjuoke qui avait rejoint les mécontents s'associa à Baba Ishak. Mais, en 1242, Le Sultan s'empara d'Amasya à l'aide des Francs et captura Baba Ishak qu'il fit exécuter en 1240.

En 1243, l'invasion mongole commença à déferler sur l'Anatolie. Une armée seldjoikude de 100000 hommes fut défaite à Kösedag, à 80 kilomètres à l'est de Sivas, par une armée mongole composée de 40000 hommes seulement, en raison de la peur et de l'incapacité du Sultan. Giyaseddin Kaykhusraw II. avait préféré s'enfuir plutôt que de combattre. Les mongols rentrèrent dans Sivas qu'ils pillèrent trois jours

durant, puis se rendirent à Kayseri. Les Akhis de cette ville, d'aprés Ibn-i Bîbî, décidèrent de défendre la cité et s'allièrent à la garde seldjoukide de la forteresse. Les artisans du bazar des tanneurs, qui se trouvait à l'intériieur des murailles, luttèrent férocement contre les mongols. Un groupe de Akhis leur tendit un piège aux alentours de la mosquée Battal, aux pieds du mont Erciyes.

Ils assaillirent les mongols alors qu'ils tentaient d'ouvrir une bréche dans les murailles à l'aide de catapultes placées en des points stratégiques des fortifications. Ils défendirent ainsi héroiquement la ville pendant quinze jours, Découragés, les mongols levèrent le siège mais à la suite d'accords secrets passés entre leur commandant, Bayju No-Noyan, et le chef militaire de Kayseri, un converti d'origine armenienne, ils purent pénétrer dans le ville et passérent au fil de l'épée tous les Akhis. Ils pillèrent et brûlèrent la ville, se saisirent des femmes et des filles et les emmenèrent avec eux. Cet événement fut catastrophe pour les Akhis d'Anatolie.

D'autre côté, aprés la mort de Giyaseddin Kayhusraw II, en 1246 l'ainé de ses fils, Izzeddin Kaykawus II (1328–1276), hérita du pouvoir. Il libéra immédiatement les Akhis et les Babai arrêtés sous le régne de son pére. Sa mère étant d'origine turkmène, il conservait une sympathie particulière pour ce peuple. Il est dit dans l'Histoire d'Ebulfaraj (trad. turque, II, 537), que 12000 personnes recouvrèrent la liberté. Toutefois son auteur se trompe lorsqu'il écrit qu'ils ont été libérés non pas après la mort de Giyaseddin, mais au moment de son installation sur le trone.

En effet, à l'époque du sultanat de Giyaseddin, suite à la révolte Babai et à l'affaire Sâdeddin Köpek, un grand nombre de Babai et de Akhis –qui leur étaient associés de trés prés– avaient été emprisonnès. Izzeddin Kaykawus II les a libérés dés son accession au pouvoir.

Aprés la mort de Giyaseddin Kay Khusraw II, une lutte de succession divisa ses fils : aussi, Jalaladdin Karatay, homme d'état de valeur et régent du sultanat, proposa de partager celui -ci en trois. Mais aprés la disparition de Karatay en 1254, Rükneddin Kilij Arslan IV se retira à Kayseri et commença lutter contre son frére Izzaddin Kaykawus II pour l'obtention du pouvoir. Les turkmènes et les Akhis soutenaient Izzaddin Kaykawus II, le fils ainé, agé de huit ans, alors que Mevlana Jalaladdin Rûmî et son entourage s'étaient tournés vers Rükneddin

Kilij Arslan IV (mort en 1266), agé de cinq ou six ans. Le troisième frére, Alaeddin Kaykubad II, né d'une princesse géorgienne n'avait pas encore trois ou quatre ans.

Izzaddin Kaykawus, le plus agé, fut invité se rendre à Karakotum, la capitala mongole, pour le couronnement du monarque mongol de ce temps, Güyük Han. Il ne s'y rendit pas et envoya à sa place son frérere cadet, Rüknaddin Kilij Arslan IV. De retour de la cérémonie, ce dernier ramena un ordre écrit de l'empereur mongol destituant son frére ainé. Kilij Arslan IV fut donc installé sur le trône Seldjoukide de Konya au tout début de l'année 1260. Au cours de son régne, le vizir Muinüddin Parvana, le Baylarbay Hatiroğlu Serefeddin et Sahip Fahreddin Ali, pour le féliciter de son intronisation, se rendirent en Iran chez Hülegü (1217–1265), et ramenérent en Anatolie les turcs prisonniers des mongols depuis 1243.

Selon le Menakib ül-Arifin d'Eflâkî, Les Akhis furent froissés et irrités par les tentavites de Mevlana Jalaladdin pour faire admettre par l'entourage du commandant mongol Bajcu que ce dernier était un velî (saint). Ils l'ont été aussi, car Mavlana considérait également Jangis Khan comme un velî (saint) dans son "Fih-i Mafih". Fuad Köprülü fut le premier à constater, dans son ouvrage "Les origines de l'Empire Ottoman" et son article "L'Islam en Anatolie", que les mevlevis étaient opposés aux turkmènes. Franz Taeschner, dans son article "Les Relations entre les Akhis turcs et Mavlana "a noté aussi que Mavlana et les mavlavis s'opposaient aux Akhis (cf.Çagri Dergisi, Konya 1967, nî 113, pp. 2-5).

Notre objectif a été au cours de cette étude, d'apporter des connais sances nouvelles accompagnées d'éclaicissement sur le rôle socio-économique que l'association des Akhis, créee par des turkmènes venus d'Iran et par une population turque locale, a pu jouer dans notre région. Nous avons de plus développé un point de vue nouveau au sujet de la réaction des grands sages et penseurs turcs tels Baba Ishak Akhi Evren et Haci Bektaş face à l'administration, la situation et la conduite politique des sultans seldjoukides, mais à l'égard du conflit mevlevi– Akhi et sur la personnalité, la vie historique, les tendances philosophiques et politiques d'Akhi Evren. Nous pensons que ceux qui feront des travaux dans ce domaine, à l'avenir, pourront en tirer profit.

BIBLIOGRAPHIE

On peut trouver dans notre ouvrage "Bir Türk Kurumu olan Ahilik" une large bibliographie sur ce sujet.

Consulter surtout : A. Eflaki, Menakib ül-Arifin., T. Yazici yayını, Ankara 1959–1961; I, p. 259, 119; II pp. 188-190; I pp. 439-440, 498-499, 225, 276, 146-147, II pp. 755-758.

Hamdullah Müstevfi-i Kazvînî, Tarih-i Güzide, E. Brown yayini, London 1910, I p. 484.

Menakib-i Şeyh Evhadüddin Kitmanî, Tahran 1339, pp. 50-51, 43-45, 241-249, 81-83.

Il y a aussi de nombreux documents sur le sujet dans les bibliothèques d'Istanbul, de Bursa et de Konya.

AHİLİK
ÖZET VE SONUÇ

X. yüzyıl başlarındanberi batı Türkistanda ve İranda yoğunlaşan Oğuz Türkleri, 23 Mayıs 1040 günü Gazneliler Türk Devleti'ne karşı kazandıkları Dandanakan Meydan Savaşın'dan sonra bugünkü Tahran'ın bir mahallesi olan Rey Şehri'ni kendilerine başkent yaparak Büyük Selçuklular Devleti'ni kurdular.

Anadoluyu Bizansın elinden almayı tasarlayan Selçuklular, 1048 yılında Pasinler'e (Hasankale), 1054 de Muradiye'ye, 1059 da Sivas'a girdiler. 1064 de Kars'ı aldılar. Anadolu'nun kesin olarak Türklerin eline geçmesinin başlangıcı olan 26 Ağustos 1071 gününden 1225 yıllarına kadar Anadolu'ya büyük dalgalar halinde giren Türk toplulukları genellikle göçebe idiler. 1220 lerde Moğolların, Harezmşahlar Türk Devletini ortadan kaldırmalarından sonra, Maveraünnehr ve Türkistan'daki Türk şehirlerinin tüccar ve sanatkâr halkı, dükkanlarını, tezgâhlarını bırakıp Anadoluya geldiler. Bu ikinci büyük gurupta gelenler, öncekilerin tersine, şehirli idiler ve W. Barthold'un dediği gibi, Orta Asya ticaret ve sanatında çok ileri idiler; ticarî ortaklıklar kurmuş, çek kullanmış, daha o zamanlar, kâğıt paraya bir geçiş niteliğinde bulunan ipek kumaş parçalarını damgalayarak "akça" adıyla para olarak tedavüle koymuşlard[225]ı.

Anadolu'ya gelen bu tüccar ve esnaf Türk birlikleri 1240 lı yıllarda bu yeni yurtlarında, Orta Asyadan getirdikleri kuşkusuz olan "ahi örgütü"nü kurdular. Ahi örgütüne, esnaflar, sanatkârlar, bilginler yani, meslek, sanat, ticaret ve devlet yönetimiyle uğraşanlar girebilirlerdi.

[225] Asyadaki eski Türk belgelerinde bulunan ticaret ve sanayii gelişkin, uygar Türk şehirleri hakkında bak. W. Barthold, Orta asya Türk tarihi hakkında dersler, R. Hulusi (Özden) çevirisi, 2. ve 3. dersler. Yazar 7. dersinde de şunları söylüyor : "Orta asyadaki ticaret işlerine kesin olarak Türkler de katıldılar. Daha sonraki devirlerde Moğollarda, türkçedeki "ortak" sözcüğü tüccar anlamına geliyordu. Orta asyada Türklere ait birçok şehirlerde islam ülkeleriyle ilişkiler sürdüren ve "çek" kullanan ticaret şirketleri vardı. Çek sözcüğü, Türklerden Avrupalılara geçti. Ortak sözcüğünün kullanılışı, Türkler arasında ticaret şirketlerinin varlığının kanıtıdır". Moğolların Türkistandaki Türk halkına karşı davranışları için bak. C. Brockelmann, İslam Milletleri ve Devletleri Tarihi, N. Çağatay çevirisi, 2. baskı, Ankara, 1964, sayfa 230 vd.

Selçuklu, Osmanlı halk sınıflarının hepsini içine alan ahilik, o çağlardaki Anadolu Türk halkının sosyo-ekonomik hatta bir ölçüde politik yaşamına yön vermiş bir kuruluştur. Bu nedenle biz "Anadolu Türklerinin ekonomik yaşamları üzerinde gözlemler" başlığı altında, ahiliğin bu niteliğinden söz edeceğiz.

Bu konu ile uğraşan çoğu yerli ve yabancı yazarlar, yediyüz yıla yakın bir süre, Anadolu halkı üzerinde sosyo-ekonomik açıdan çok olumlu etkiler yapmış bu kurum hakkında, benzetmelere, yakıştırmalara dayanan yargılarda bulunmuşlardır[226].

Ahilik nedir :

Kimi yazarlar, teorik tüzükleri olan "fütüvvetname"lere bakarak ahiliğin, fütüvvetçilikten kopya edildiğini, kimileri "İhvan üs-Safa"-dan[227], bir heterodoks islam mezhebi olan "Bâtınîlik"ten, "Melâmîlik" ten, eski İsrail kökenli "Masonluk"tan, kimileri de XI. yüzyıl Avrupasının, şimdiki Hollanda, Belçika, Almanya, Fransa ve İtalya bölgelerinde gelişen sanat ve meslek kuruluşlarından esinlenildiğini, kaynaklandığını söylerler.

[226] Aslında ahi örgütü, esnaf ve sanatkâr kuruluşlarının "gedik" haline gelişine yani 1727 yılına dek sürmüştür. Gedik yasa, ve düzen kurallarının saptanmasında da ahi birliklerinin kuşkusuz büyük rolü olmuştur Bak. Sıtkı, Gedikler, 1325 (1909), İstanbul, Tanin matbaası. Ayrıca bak. Osman Nuri (Ergin), Mecelle-i Umur-u Belediye, 1922, İstanbul, I, 653.

Gedik denen ticaret ve sanat yönteminde de meslek ve sanat yerlerinin açılmasında sınırlama vardır. Farkı, gedik kurallarının, ahi kurulları tarafından değil, yöneticiler kararı ve Padişah fermenı ile düzenlenip denetlenmesindedir. Sanat, meslek ve öteki ticaret kollarının tamamiyle serbestleşmesi 1856 da yayınlanan "Islahat" fermanı"ndan sonra başlamıştır. Çünkü bu fermanın bir hükmüne göre, Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde herkes, dilediği mesleki ve sanatı yapabilir, hükmü vardı. Buna göre meslekte ve sanatta sınırlama da olamazdı. Bu yüzden, loncaların da bütün hükümleri 1861 lerde yürürlükten kalktı.

[227] İhvan üs-Safa, 890 yılında, Zenciler ayaklanmasının bastırılmasından sonra, Irak'ın Vâsıt bölgesinde ortaya çıktı. İnsan ruhunun ölümsüzlüğüne, karşılıklı yardımlaşma ve eğitim ile ruhların arınacağına inanan kişilerin bir araya gelmesiyle oluşmuştur. Bunlar insanları 12-30; 30-40; 40-50 yaş guruplarına ayırıp eğitirler. 40-50 yaş gurubunda olanlar, ilâhî bilgiler üzerinde çalışırlar. Bu basamağa yükselenler, birtakım İlâhî sırları öğrenirler ve peygamberlere eşit sayılırlar. İhvan sü-Safa'nın düşünce ve görüşlerine, felsefî inançlarını, türlü konularda yazdıkları 52 risaleden öğreniyoruz. Adel Ava'nın bu önemli bir makalesi, H. R. Atademir tarafından Türkçeye çevirilip A. Ü. İlâhiyat Fak. Dergisinde basıldı.

Avrupadaki bu sanat ve meslek birliklerinin yani korporasyonların, Haçlı savaşları yoluyla doğudan, islam dünyasındaki benzerlerinden örnek alındıklarını yazanlar bile vardır. biz burada sadece, ahilikle fütüvvetname ilişkileri ve ahilikle batıdaki korporasyonların benzerlikleri üzerinde birkaç söz söylemekle yetineceğim.

Orta Çağlarda bazı mutasavvifler, bilginler ve düşünürler, kişilerin toplum içindeki davranışlarını ve o zamanki ölçüde kültür yapısını geliştirmek ve belli bir düzeye ulaştırmak için kurallar tesbit ettiler. Bunların ölçüleri, ünlü mutasavvif, bilgin Ebu Abdurrahman Muhammed Sülemî (936–1021) ve onu izleyen İmam Kuşeyrî (Abdülkerim b. Hevâzin b. Abdülmelik b. Talha Ebu'l-Kasım el-Kuşeyrî : 986–1072) dirler. Bu fütüvvetnameler, zamanla soylu kişiler için özel yaşam kuralları halini aldılar.

Fütüvvetçiliği kendi başkanlığında örgütleyip, politik amaçları için kullanmayı planlayan Abbâsîler halifesi Nâsır Lidinillah (saltanatı : 1180–1225), çağının büyük mutasavvifi ve "Avarif al-Maarif" adlı eserin sahibi Şahabüddin Abu Hafs Ömer al-Suhraverdî'ye (1145–1234) geniş kapsam lı bir fütüvvetname yazdırır. Abbasîler devri ile uğraşan çağdaş arap yazarlarından kimileri, Nâsır Lidinillah'ın kurduğu fütüvvetçilik örgütüne "al-Keşşafet-i fi'l-İslam" adını vererek, islamda izcilik örgütü olarak nitelerler. Nâsır'ın bu çabaları, tüzükleri, Suhraverdî'nin yazdığı fütüvvetname olan fütüvvetçilik örgütü, birkaç şehrin gençlerine atıcılık öğretiminden, kimi Eyyûbîler hükümdarları ile Anadolu Selçukluları hükümdarını fütüvvet örgütüne sokmaktan öteye gidemedi [228].

Fütüvvet örgütüne üye olmak için, bir fütüvvet ulusunun elinden şalvar giymek, fütüvvet kâsesinden içmek gibi biçimsel törenler gerekiyordu ancak bunun, ahi törenlerindeki içtenlik, etkinlik temeline dayanan sanat ve meslek bağlılığı ve bağdaşmaları ile ilgisi yoktu.

Halife Nâsır Lidinillahın yeniden diriltmeye çalıştığı fütüvvetçilik çok eskidenberi de Orta Doğu islam âleminde vardı. Oradakiler, kuru, teorik ve ölü kurallar yığını olup bir kişi, bu kurallardan nekadar çoğuna uyar, o meziyetleri taşırsa o denli saygın bir kişi olarak anılırdı o kadar. Türk ahiliği ise, Tancalı İbn-i Battuta'nın (1304–1369), yirmi yedi

[228] Abbasî halifesi Nâsır Lidinillah'ın fütüvvetçiliği hakkında geniş bilgi için bak. Neşet Çağatay "Fütüvvet ve ahi müessesesinin menşei meselesi", A. Ü. İlâhiyat Fakültesi Dergisi, 1952, Ankara, C. I, sayı : 1, sayfa : 58-68. Aynı cilt, sayı 2-3, sayfa : 61-84.

Anadolu şehir ve kasabasını gezerek ve görerek yazdıklarından anladıklarımıza göre, içten, işlek, tam bir otokontrol sistemi kurmuş bir kurumdu.

Öte yandan, sanat ve meslek kuruluşları Avrupada çok erken ortaya çıktı. Örneğin Romada cumhuriyetin ilk devirlerinde kurulan "Corpus Officium Collegia" adı altındaki esnaf kuruluşları, meslek örgütü olarak varlıklarını duyurmuşladı. Bunlar önceleri özel kurumlar iken sonradan değişip, Roma yönetim örgütünün birer kolu oldular. Her esnaf derneği hükümete karşı sorumlu birer yönetim durumuna geçtiler. Bu ise, onların ortadan kalkmasına yol açtı.

Bu örgüt, XII. yüzyılda yeniden ortaya çıktı. meslek ve sanat toplulukları, yeniden dernekler kurma gereği duydular, XIII. yüzyılda çok geliştiler. 1791 yılında anayasa gereğince Fransada ortadan kaldırılıncaya dek varlıklarını sürdürdüler.

Romalılar zamanında esnaf derneklerinin herbirinin ayrı bir koruyucu Tanrısı, ortak dinî toplu yemekleri, derneğe giriş için uyulması gerekli birtakım gelenekleri ve törenleri vardı. bunlara benzer töre ve törenler ahilerde de vardı ama, benimseniş, uygunlanış nedenleri ve amaçları başka idi.

XIII. yüzyılda Avrupada yeniden kurulduklarını söylediğimiz korporasyonlara, kimi şehirlerin din adamları karşı çıktılar. Halk üzerindeki otoritelerine ve çıkarlarına ters düşer korkusu onları böyle bir davranışa itmişti. Örneğin Fransanın Rouen şehri ruhanî meclisi 1189 yılında "dinî bir tarikata bağlı olmıyan, her işlerinde ve davranışlarında birbirlerine karşılıklı yardım etmeye, özellikle alışverişlerinde, tüzüklerinde aykırı davranışlarda bulunanlara karşı bir ceza vermeye yetkili ortaklıklar kurarlar. Kutsal kitabımız, bu gibi ortaklıklardan ve dinî işlerle ilgili dünyevî kuruluşlardan tiksinir; çünkü onların üyeleri yalan yere yemin ederler. Afaroz yasası gereğince bu kurulların kaldırılması, yenilerinin kurulmasını istemiyoruz" diye bir karar aldı.

Esnaf kuruluşları (korporasyonlar) bu düşüncedeki din adamlarının şerlerinden ve zararlarından korunmak için herbiri, bir azizin koruması altına girdiler.

Avrupanın Flandre bölgesinde, İngilterede şimdiki Belçika, İtalya ve Almanyanın kimi şehirlerinde korporasyonlar vardı ama nitelikleri birbirinden farklı idi.

Fransa kralı IX. Louis (Saint Louis, saltanatı : 1226–1270) hükümdarlığı sırasında 1268 lerde yazıldığı sanılan, Paris esnaf kâhyası (prevot) Etienne Boileau'nun "Le Livre de Metiers" adlı eserinde, altı gurupta yüz bir sanattan ve bunların tüzüklerinden söz edilmiştir.

Ahilerde de her sanat ve meslek, bir islam büyüğünü, azizini, velisini kendilerine pir ve üstad tanırlar ama onlar bunu, batıdaki esnaf ve sanatkârların duydukları zorunluk ve kaygı ile başlatmamışlardır. Zaten ahiliği doğudaki ve batıdaki benzer kuruluşlardan ayıran en büyük değişiklik din adamlarının da, devlet otoritesinin de onlar üzerinde herhangi bir etkisi olmamasında ve olamamasındadır.

Fransada esnaf ve sanatkârlar dernekleri, kıralın ya da onun görevlendireceği, saraydan bir kişinin kontrolü ve emri altında idi. Örneğin ikinci Henri (saltanatı : 1547–1559), bu dernekler üzerinde birtakım görevler uydurup, bunların kontrolünü darphane eminine verdi. O da bu işleri, görevleri, yararı kendinin olmak üzere istediğine satabiliyordu.

Üçüncü Henri (saltanatı : 1574–1589), kardeşine bir bağış olmak üzere her şehirde iki ustalık görevinin açılmasına izin verdi. IV. Henri (saltanatı : 1589–1610), 1597 yılında yayınladığı bir emir gereğince, her tacire 10-30 altın karşılığında kendini usta ilan etme izni verdi.

Ahiliğin nitelikleri :

Ahilik, XIII. y. yıldan, son zamanlarda "gedik" haline dönüşmekle birlikte XVIII.-XIX. yüzyıla dek Anadoludaki esnaf, sanatkârlar ve meslek sahipleri birliklerine verilen addır.

Ahi sözcüğü, arapçada "kardeşim" demektir. Tahminimizce Türk cedlerimiz, batıya gelmeden çok önce VII-IX. y. yıllarda şehir yaşamını, ticaret ve sanatları geliştirmiş olduklarından, bu şehirlerdeki meslek ve sanat sahibi kişiler ahi kurumunu aralarındaki sanat ve meslek birliğini sağlamak için oluşturmuşlar ve bir tüzüğe bağlamışlardı. Kurumun oradaki adı belki de "akı" idi.

Türkler, islamiyete girdikten sonra yani X.-XI. y. yıllarda, islam mutasavviflerinden bilgin kişilerin geliştirdikleri fütüvvetnameleri, toplum ilişkileri ve kişi eğitimi yönünden daha iyi ve amaca uygun bulduklarından onu, kendilerinin eski tüzükleri ile yoğurarak benimsediler ve arapçadaki "kardeşim" anlamına gelen, din kardeşliğini de içine alan "ahi", fonetik benzerliği yüzünden "akı" teriminin yerine ahi terimini kullanmaya başladılar.

Ahiliğin, kurum olarak en belirgin özellikleri, konukseverlik, yardımseverlik, bir sanat ya da meslek sahibi olmak, üyelerini gündüz tezgâh ve atelyelerde işbaşında, geceleri ahi zaviyelerinde sosyal ve ahlakî yönlerden eğitmek ve bilinçlendirmektir.

Ahiler, fütüvvetnameleri, üyelerinin sosyal ve manevî yönlerini eğitmek için kullanmışlardır. İlk fütüvvetnamelerde, ahiliğin ana ilkeleri olan bir sanat ya da mesleke bağlı olmak ve onların bu yönlerinin geliştirilmeleri gibi konular yoktur. Bunlar, meslek ve sanata ait törenler, kurallar, Türklerin İran bölgesinde yazılmış farsça fütüvvetnamelerle, Anadoluya geldikten sonra burada yazılmış türkçe fütüvvetnamelerde yer almış bulunmaktadırl.

"Ahi" sözcüğü, ahi kurumunun hiçbir niteliğini ifade etmez. Türkçedeki "akı" sözcüğü ise "Divan-u Lugat it-Türk"ün birçok yerindeki anlamı ile [229] eli açıklık, cömertlik, yiğitlik, koçaklık anlamlarına gelir. Bu nitelikler, ahi kurumu üyelerinin en belirgin özellikleri ve erdemlilikleridir.

Türklere özgü bir kurum olan ahiliğin özelliklerine, işleyiş ve amacına biraz daha açıklık getirmek istersek ahilik, Türk yardımseverliğinin ve konukseverliğinin, doğruluk ve merhametliliğinin bir ala şımıdır.

Orta Çağ başlarında Türkistanda kurulduğunu kuvvetle tahmin ettiğimiz bu kurumun, aynı niteliklerde bir benzeri, hiçbir ulusta görülmez. Her ahinin kesin olarak bir meslekî ya da sanatı olmak gerekir. Yamak, Çırak, kalfa ve usta hiyerarşisinden geçerek ahi olan kişinin, bu basamakların herbirinde enaz bin gün çalışması gerekir. Orta çağ dinî tarikatlarının basamaklarında da böyle bir çile süresi vardı.

Ahi kurumunun üyesi olacak gençler, tezgâhta ya da atelyelerde yetiştirilerek mükemmel bir beceri kazandırılmaya çalışılır. Bir bölgenin ahileri akşamları, başkanları olan "ahi baba"nın zaviyesinde toplanırlar. Bu toplantılar bazı günlerde, özellikle o şehir ya da kasabaya önemli bir yabancı konuk geldiğinde mutlaka yemekli olur. Bu yemekler, ahi zaviyesinin mutbağında ve ahiler tarafından pişirilir.

[229] "Kozgıl manga akıllı bolsun manga ayağa
Izgıl meni tokışla yüvgil manga ulaga"

yani (beni bırak, cömertlik benim takma adım (lakabım) olsun. Beni savaşa gönder, bana at yardım et Kâşgarlı Mahmud, Divan-u Lugat it-Türk, Besim Atalay çevirisi, Ankara, 1941, C. III, 172 "Ol meni akıladı" yani o beni cömert buldu. Aynı eser, C. 1, 310. "akı" eli açık, koçak, aynı eser, C. 1, 90.

Bir şehre ya da kasabaya gelen normal yabancı (o şehir dışından gelme) konuklar da ahi zaviyelerinde, konuğun, yolcunun geldiği yerde ahi zaviyesi yoksa hayır sahiplerinin yaptırdığı ve köylere kadar yayılmış bulunan konuk evlerinde "Müsafir odaları"nda ağırlanır, hayvanla gelmişse hayvanlarına bakılır.

Yolların, konaklama yerlerinin yetersiz, güvensiz, haberleşmenin çok ilkel olduğu o çağlarda, bu odaların ve benzeri yerlerin değeri son derece önemlidir. Bu nitelikteki yerler –Türklerde olduğu biçim ve nitelikte –dünyanın hiç bir ulusunda ve yerinde yoktur.

İbn-i Battuta'nın anlattığına göre, büyük yerleşim bölgelerinde birden çok ahi zaviyesi bulunabiliyordu. Ahi zaviyelerinin faaliyetlerine katılanlar, sanat ve meslek için atelyelerde ve tezgâhlarda yetiştirildiği gibi bilgi, ahlak, yönetim ve davranış bakımlarından eğitiliyordu. Bu eğitim basamakları, en alt sınıfı, "yiğit", en üst sınıfı "şeyh ül-meşayih "yani" ahi baba" olmak üzere dokuz sınıftı.

Ahi zaviyelerinde, yemek pişirme, ortalık temizleme, konuk ağırlama, toplumda insanlarla ilişki, çarşıdan alışveriş etme vb. gibi toplum kuralları öğretildiği gibi, haftada bir gün, ata binme, silah kullanma gibi askerî talimler de yaptırılırdı[230].

Ahiliğe Anadolu'daki biçimini veren olaylar :

İnsanlık tarihinde yer alan birçok önemli kurumlar, tarihî ya da sosyo-ekonomik olayların neden olduğu zorunluklardan doğar.

XIII. y. yılın ilk yarısında, acımasız Moğol saldırıları önünden kaçıp Anadoluya gelen şehirli sanatkâr ve tüccar Türkler burada, tarihî ve sosyo-ekonomik nedenlerle ahiliğin, konukseverlik, yardımseverlik ve sanat, meslek eğitimine büyük ağırlık verdiler.

Ahi kuruluşunun, doğu Türkleri arasında da konukseverlik ve yardım etme özelliğinin ağır bastığı mutlak olmakla birlikte, yeni göç edenlerin yardıma muhtaç olmaları durumu, yardım etme niteliğini daha da artırdı. Gerçekten, o zamanki doğu-batı ilişkilerinde şunları görüyoruz :

1176 yılında Selçuklu Sultanı ikinci İzzeddin Kılıcarslan komutasındaki Türk orduları Eğirdir Gölü çerçevesindeki "Myrio Kephalon"

[230] Bu konuda daha geniş bilgi için bak. Neşet Çağatay, Bir Türk Kurumu olan Ahilik, 1981, ikinci baskı, Konya, sayfa : 137 vd.

vadisinde Bizanslıları ağır bir yenilgiye uğratarak Türklerin, Anadoluya geçici bir istilacı olarak değil, yurd edinip yerleşmek için geldiklerini gösterdiler ve bunun gerçekliğini Bizanslılara anlattılar.

Bu yenilgi Bizans'ın, dördüncü Haçlı Orduların'ca 1204 yılında işgal edilerek burada 1261 yılına dek süren "Latin İmparatorluğu"nun kurulmasına, Bizanslıların hükûmet merkezlerini Trabzon'a taşımalarına yol açtı.

1180 yılında Bağdattaki Abbasîler İmparatorluğu tahtına, 1225 yılına dek kırkbeş yıl hüküm sürecek dinî politik ve toplumsal yönlerden bambaşka bir tutum izleyecek olan halife Nâsır Lidinillah geçti. Bu halife, kendisiyle sürtüşme halinde bulunduğu Harezmşahlar Türk hükümdarı Kutbüddin Mehmed'i (saltanatı : 1200–1220) ortadan kaldırmak için, doğudaki Moğolların hükümdarı Cengiz Han'la (yaşamı : 1155–1227) işbirliği yapmış onun, batıya yürüyerek Abbasîler de dahil, Mısır Türk Kölemenleri Devleti dışındaki bütün islam ülkelerinin bağımsızlıklarını yitirmelerine yol açmıştı.

1209 da Uygur bölgesini 1211 de Çini ele geçiren bu Moğollar, 1220 yılında Harezmşahlar Devleti'ni ortadan kaldırarak İran bölgesine girdiler. Ordusunun kalan parçası ile bunların önünden batıya yönelen son Harezmşablar sultanı Celaleddin Mengüberti (ölümü : 1231) Anadoluya girerek, kendileriyle Moğollara karşı işbirliği yapacağı Anadolu Selçukluları ile "Yassı Çemen" adlı yerde 1230 savaşıp yenildi.

Bu sonuç, Harezmşahlar Devletinin sonu olmakla kalmadı belki bir ölçüde Anadolu Selçukluları'nın 1243 yılında "Köse Dağ" adlı yerde Moğollara yenilmelerine yol açtı.

Köse Dağ savaşı ile Anadolu'yu işgal eden Moğollar 1256 yılında "İlbanlılar" adıyla da anılan "İran Moğolları Devleti"ni kurduktan sonra 1258 yılında Abbasîler devletini de ortadan kaldırdılar. Başkent Bağdad yakılıp yıkıldıktan, son Abbasî halifesi el-Musta'sım'ın (halifeliği : 1242–1258) Moğollar tarafından öldürülmesinden sonra, doğudaki islam ülkeleri üçbuçuk yıl süre ile halifesiz kalmışlardır.

Yakın ve Orta doğuyu, Suriyeyi ve Anadoluyu altüst eden bu kanlı ve acımasız Moğol saldırısını ancak, Mısırdaki Türk Kölemen Sultanları, 1260 yılı Eylül ayında, Filistindeki "Ayn Calut" adlı yerde yaptıkları savaşta ağır bir yenilgiye uğratarak durdurabildiler.

İşte bu acımasız Moğol saldırılarından batıya kaçan şehirli Türk esnaf ve sanatkârlarından Anadolu içlerine dek gelenler, daha sonra

gelenlere kucak aça aça "akı örgütü"nü Kırım Yarımadasına ve Balkanlara yerleştirdiler.

Bilindiği gibi XI. y. yıl sonlarında Malazgirt Savaşı ile Anadoluya giren Türk toplulukları, çoğunlukla göçebe-asker yapısında idiler. Bu ilk gelenler arasında çok ve kaliteli esnaf ve sanatkârların bulunmuş olacağını sanmıyoruz. Ama 1220 lerden sonra korku içinde gelen ve çoğu esnaf ve sanatkâr olan onbinlerce Türk halkı, yerlerinden ayrılıp, güvenli bir yer olan soydaşlarının yanına, Anadoluya geldiler. Moğolların eline geçenlerin hemen hemen hepsi öldürülmüştü.

İşte böyle bir zorunlukla evlerini barklarını, dükkanlarını tezgâhlarını bırakıp Anadoluya göç eden Türkler, bu yeni yurtlarında ahiliği yaygınlaştırıp, zaviyeler kurarak hem kendilerine hem de daha sonra gelenlere, namerde el avuç açmadan, alınterleri ile yaşamanın yollarını açtılar.

Ahiliğin üyelerine kazandırdığı üstün nitelik ve iyi huylar :

Bilindiği gibi XIX. yüzyılın ilk yarısına dek bütün islam ülkelerinde yurttaşın eğitimi, sağlığı, sosyal ve ekonomik durumu ile ilgilenmek, devletin görevleri dışında idi. Devlet kendini, sadece sınırlarının korunması ve iç güvenliğin sağlanması ile görevli ve yükümlü sayıyordu. İç güvenlik bile çoğu kez türlü nedenlerle her zaman yeterince sağlanamazdı. Sonraları bu boşlukları da doldurmaya çalışan ahilik Anadoluda, çok yönlü ve çok amaçlı bir kurum olarak gelişti, yayıldı.

Haber alma, konaklama ve taşıt araçlarının ilkel ve yetersiz olduğu, can ve mal güvenliğinin pek bulunmadığı o çağlarda, başka yerlerden gelenlerin konaklanıp ağırlanması çok önemli idi. Bir yere gitmek için taşıt bulmak, han, lokanta bulmak, büyük şehirlerde bile çok zordu.

Öte yandan ahi örgütü üyesinin sanatında, mesleğinde eğitilmesi gerekli idi. Belgeler, Anadoluda ilk sanat kurumunun debbağlık ve deri işçiliği alanında geliştiğini ve bunu başlatan kişinin yani sanat pirinin de Ahi Evren Nasırüddin Mahmut (1172–1262) olduğunu bildiriyor.

Gerçekten deri işçiliği, at eyeri, kolan, kayış, ayakkabı, her türlü sıvı ve kuru eşya konan tulumlar, torbalar, kovalar yapımı için önemli idi.

Ahi sanat kollarının sayısı kısa sürede otuz ikiye, daha sonraları ise yüzleri buldu. Birçok meslek kolları da gitgide bu kurumun çalışma alanına sokuldu.

Ahilerde, meslek ve sanat alanlarında çırak, kalfa usta hiyerarşisi bulunduğu gibi, ahi zaviyelerindeki üyelerin bilgi ve kültür düzeylerinin yükselmesi için de yedi ya da dokuz basamaklık bir hiyerarşileri vardı. Buraya en yüce makam "ahi baba"lık idi. Ahi zaviyelerinde zaman zaman toplanan esnaf ve sanatkârlar, adab-ı muaşeret, yurttaşlık görevi, askerlik ödevi ve genel bilgiler yönünden eğitilirlerdi.

Ahi babanın başkanlığında haftanın belli günlerinde Peygamberin yaşantısına, ibadete, islam kurallarına dair eserler okunur, bilgiler verilirdi. Bu konuda fütüvvetnamelerde "Kelam-ı kadim okuna, kısas-ı enbiye okuna, menakıb-ı evliye okuna" diye yazılmaktadır. Ayrıca üyelere, fütüvvetnamelerdeki toplu yaşam kurallarından 740 ı, en aşağıdaki üyelere 124 ü öğretilirdi.

Üçü kapalı üçü açık diye nitelenen altı iyi ahlak ve insanlık kuralı benimsetilirdi. Bunlardan kapalı olan üçü : 1 — Eline (dikkat et) hırsızlık, zorbalık ve kötülük etmemek için. 2 — Diline (dikkat et) yalan, koğuculuk, dedikodu, küfür ve hakaret yapmamak için. 3 — Beline (dikkat et) başkalarının namusuna, onuruna dokunmamak için. Bilindiği gibi İngilizlerde de (three wise monkeys) vardır bu anlamda : kötüyü görme, kötüyü işitme, kötüyü söylememeyi simgelerler.

Açık olacak öteki üç şey: 1 — Eli açık olacak, düşkünlere yardım için. 2 — Kapısı açık olacak, konuk ya da birşey istemeye gelenler için. 3 — Sofrası açık olacak : yoksullara, muhtaçlara yemek yedirmek için.

Ahiler kız çocuklarına da şu öğüdü verirler ve üç şeyi benimsetirler : 1 — İşine dikkatli ol, 2 — Aşına dikkatli ol, 3 — Eşine dikkatli ol. Yani, ailenin, evinin işini ihmal etme. İyi yemek pişir, idareli ol ve kocana sahip olmayı bil.

Ahi örgütünde kadınlar üye olamazlar. O zaman Anadolu kadını kendisi ayrı bir örgüt (Bacıyan-ı Rum) yani Anadolu bacıları örgütünü kurdular. Bu kadın örgütleri, savaş sırasında erkeklerle omuz iomuza çarpıştılar ki bunlar, eski tarihimizin "Ahiyan-ı Rum", Baciyan-ı Rum, Abdalan-ı Rum, Gaziyan-ı Rum" diye savaşlarda başarıları dillere destan olmuş dört savaşçı sınıftan biridirler.

Ahilere bu zaviyelerde, yabandan gelmiş ya da yaşlı saygın konuklara nasıl hizmet edileceği öğretilir; yemekten önce ve sonra ellerinin yıkanması için leğen ibrik, havlu getirmek, su vermek, yemek pişirmek, ortalığı süpürmek, ocak, mum, kandil yakmak gibi...

Ahiler, konuk ağırlama işinde son derece özenli ve cömert idiler. Ahi kuruluşunun bulunduğu yere bir yabancı geldiğinde gündüz, esnaftan para toplanır, bunlarla gerekli yiyecek ve meyve alınır, zaviyede görevli ahiler tarafından pişirilir birlikte yenirdi. Anadoluda bir çok şehir ve kasabayı gezen Tancalı gezgin İbn-i Battuta, kendisi için böyle bir ziyafet verildiğinde bu para toplama işini görmüş, ahilerin her gün kazandıkları parayı ahi babaya getirip teslim ettiklerini sanmış. Oysa ki bu para toplama işi sadece konuk geldiğinde olur ve birlikte yenecek malzeme için toplanır, ahi babaya verilmez. Herkes kazancını evine götürür. Çoluğuna, çocuğuna, gereksinmelerine sarfeder.

Ahilerde gençlere ata binmek, sürek avına çıkmak, ok atmak, silah kullanmak öğretilir. Osmanlılarda 1361 lerden önce ordu kurulmadan ya da ordu gücünün düşman saldırısına yetmediği zamanlarda ahiler silahlarını atlarını alıp savaş alanına koşarlardı.

Ahilikte ana kural, bir sanat ya da meslek sahini olmaktır. Fütüvvetnamelerde bu konuda şöyle denir : "ahilere helal para kazanmak gerektir ve hem vâciptir ve hem sünnettir. Her kimin ki meslek ya da sanatı yoksa ona fütüvvet değmez. Ahinin onsekiz dirhem gümüş sermayesi ve mutlaka bir işi olmalı; işsiz olmamalı".

Büyük Türk ekonomisti, sanat ustası Nasırüddin Ahi Evren (1172–1262), ahlak, konukseverlik, yardımseverlik ve sanatın uyumlu bir bileşimi olan ahiliği örgütleyerek onu, o denli saygın bir duruma getirmiştir ki, o zamanki ya da daha sonraki hükümdarlar bile bu kuruma üye olmayı onur saymışlardır. Örneğin ikinci Osmanlı hükümdarı Oryan Gazi (saltanatı : 1324–1362) ve birinci Murad (saltanatı : 1362–1389) ahi idiler.

Burada, Anadolu Türkünün sanat ve meslek yaşamında Ahi Evren'in yaptığı eşsiz hizmetleri sıralarken, Selçuklu sarayı resmî dilinin ve edebiyatının farsça olduğu bir devirde, Türk halkı arasına girerek, kadınlı erkekli toplantılarla Türk dilinin, müziğinin, şiirinin, gelenek ve göreneklerinin korunmasında, gelişmesinde büyük emeği geçmiş bulunan Türk bilim ve düşün adamı Hacı Bektaş Velî'yi (1210–1271) de saygı ile anmak isterim.

Ahi kurumunun ahlak kuralları, fütüvvetnamelerde yer almıştır. Fütüvvetnameler, sonradan türlü kuruluşlar, mezhep ve tarikatlarca benimsenmiş ve bunlardan herbiri bu kuralları kendi ilkeleri doğrultusunda değişikliklere uğratmışlardır.

Ahlakî, insanî bilgileri, eğitimi ahi zaviyelerinde alan ahinin, kesin olarak bir mesleki veya sanatı olacaktır : yani ahiliğe ancak esnaf ve sanatkârlar katılabilirlerdi. Zaten ahiliğin, tekke ve türbelerde kümelenerek halka el açarak kutsal duygular sömürücülüğü yoluyla halkın sırtından geçinen tarikatlardan farkı buradadır. Ahilik, Anadolu Türküne alınteri ile geçinme, başı dik kendine güvençli ve minnetsiz yaşama yeteneği kazandırmış, bu ruhu aşılamıştır.

Atelyede, tezgâhta sanat eğitimi, zaviyelerde kültür ve genel bilgi almak suretiyle çift eğitim gören Türk esnaf ve sanatkârları, hem aralarında güçlü bir dayanışma ve yardımlaşma kurmuş, hem de yerli Bizans sanatkârları ile yarışabilecek bir sanat yeteneğine kavuşmuş oluyordu.

Her gurup sanatkâr için ayrı olmak üzere bedestan, arasta, ya da uzun çarşı denen, kalın duvarlarla çevrili görkemli yapılar içindeki, yanyana dizilmiş dükkânlarda sanat ya da mesleklerini güven içinde sürdürüyorlardı. Aralarında kurdukları güçlü bir otokontrol ile de stansard, sağlam ve ucuz mal satarak, her dinden ve milletten olan kişilerle güven içinde ticaret yapıyorlardı.

Ahi zaviyelerinin akşam sohbet toplantılarına her daldan bilginler hatipler, öğretmenler katılırdı. Bu zaviyeler aynı zamanda her tür yeteneklerin, becerilerin gelişmesini sağlıyan birer akademi gibi idiler.

Bir şehir ya da kasabada herhangi bir nedenle otorite boşluğu çıksa, ahiler hemen yönetimi ele alırlar, işlerin sarsıntısız yürütülmesini sağlarlardı. Onlar, iyi bir eğitimden geçtiklerinden, her tür yönetimde ve halk ilişkilerinde o denli yetenekli idiler ki, Osmanlı Sultanları, ahi ileri gelenlerini, özellikle gayr-i müslimlerin, başka uluslardan olan uyrukların çoğunlukta bulunduğu bölgelerde görevlendirilirlerdi. Birinci Murad Han'ın, Trakyada birkaç yere böyle ahiler atadığını "Ahilerimden filanı falan yere ahi diktim sözünün" yer aldığı vakfiyelerinde görüyoruz [231].

Ahiliğin Anadolu köylerindeki uzantısı Yaran Odaları :

Ahi örgütü yalnız şehir ve kasabalardaki esnaf ve sanatkârları eğitip yetiştirmekle kalmamıştır. Daha geniş bir alana, köylere dek de yayılmıştır. Anadolu köylerinin pek çoğunda kırk elli yıl öncesine dek "yaran odası" ve "müsafir odası" vardı. Bazı kalabalık nüfuslu

[231] Bak. 6. nottako eser, sayfa : 102-105.

köylerde bir kaç dane yaran odası ve müsafir odası vardı. Konuk odaları, hali vakti yerinde olan ailelerce bakılırdı. Bunların çoğu iki katlı idi. Yukarıda iki göz odası, aşağıda küçük birer ahır ve samanlığı, helası bulunurdu.

Köye nereden ve kim gelirse gelsin buralarda ağırlanır, parasız yedirilir, yatırılır, hayvanı için saman verilir, kışın ocağı ya da sobası yakılırdı. Kimi zaman da odaya yakın komşulardan konuk geldiğini görenler birer ikişer kap yemekleri ile odaya gelir, birlikte yemek yenirdi.

Benim doğup büyüdüğüm, Isparta ili Gelendost ilçesi Yenisce köyü'nde 1940–1945 yıllarına kadar dört müsafir odası dört de yaran odası vardı, Bizim yani dedemin-kendisi kadı yani yargıç imiş– yaptırdığı bir müsafir odamız ve arka avluda ayrıca yapılmış bir de yaran odamız vardı.

Yolların, ulaşım ve haber alma araçlarının, konaklama yerlerinin yetersiz olduğu o zamanlarda, işleri ve meslekleri gereği bir yerden başka yere gitmek zorunda olanlar için bu odaların değeri ve önemi son derece büyüktü. Bu odalara gelen konuklar, aynı zamanda gezdiği ve gördüğü yerler hakkında haber ve bilgi veren kaynak görevi de yapıyorlardı.

Yaran odalarının nitelikleri ve fonksiyonları başka idi; bunlar da bir ölçüde ahi zaviyeleri gibi yardım edici ve eğitici rol oynarlardı.

Bunların işleyişleri ve görevleri şöyle idi : Köyde güz (son bahar) eklileri ekilip tarlalar nadas edildikten, yakacak, yiyecek, giyecek hazırlıkları bittikten sonra, ahırdaki hayvanlara bakmaktan başka yapacak iş kalmaz, köyler yarı yarıya kış uykusuna dalmış duruma girerdi. İşte köylerdeki bu yaran odaları bundan sonra açılıp çalışmaya başlar.

Şimdi ben, ağabeylerimin katıldığı, biraz büyüdükten sonra da birkaç kez konuk olarak gidip geldiğim yaran odalarının çalışmalarını ve neler yaptıklarını özetliyeceğim : köyün 20-30, 30-40, 40 ve daha yukarı yaşlardaki erkekleri, güz mevsimi gelince guruplaşarak, odaları halkının kimlerden oluşacağını saptamaya başlarlar. Önce bir "yaran başı" bulunmaya çalışılır. Bu iş seçimle olur. Eski yaran başı'ndan memnun iseler değiştirmezler. Yaran başı, yeniden aralarına katılacak kişileri saptar. Bu konuda kimse zorlanmaz. Zaten hiç bir odaya katılmayıp evlerinde oturanlar yok denecek kadar azdır. Katılmayanlar, yaranların, düğünlerde, ekim ve harman zamanlarında yapacakları yardımlardan yararlanamıyacaklarından, hemen hemen kimse buralara katılmamazlık edemez.

Köylerdeki yaran başı, ahi zaviyelerindeki ahi babalar gibidir ve yaranların yaşlıcası, herkesce sevilip sayılanıdır.

Odaları faaliyete geçirmek için, kararlaştırılan bir günde odada toplanılır ve aralarından bir de "oda başı" seçilir, bu "yaran başı"nın muavini gibidir ve aşağı yukarı ahilerdeki "nakib" karşılığıdır.

Oda başı, odanın genel işleri, temizliği, oda gereksinimlerini keşikle yerine getirme gibi işlerden sorumludur. Yaran başı, odanın güvenliğini, terbiye ve saygı kuralları içinde yürütülmesinden sorumludur.

Genç yaranların odaları tek katlı olup kırk elli kişi alacak ve ortasında millî oyunlar oynanabilecek genişliktedirler. Yaşlılar ise konuk odalarında toplanırlar, köyün genel konuları konuşulur, dinî kitaplar, öyküler okunur, yaran odalarının gençlere ait olanlarında halledileyemen anlaşmazlıklar bu yaşlılar odasında halledilir.

Yâranlar kendilerine "efrad" derler. "yaran başı" ve "oda başı"ndan başka herkes hergün sıra ile, yaran odasının bütün ihtiyaçlarını sağlamak zorundadırlar. Onlar bu işe "keşik" derler.

Keşik sırası kendine gelen kişi, bir önceki gece dağılınırken odanın anahtarını ve demirbaş eşyasını o günki keşikçiden teslim alır. Kendisi, keşik günü akşamı erkenden gelip odayı, ocağı süpürüp temizler, testilere su doldurur. lambaların şişelerini temizler, fitillerini keser, gazlarını doldurur, gece geç vakta kadar yetecek odun getirir.

Odanın düzeni ve onuru, oda dışında gündüzleri ve yaz aylarında oda faaliyetleri tatil edilmişken de korunur, aralarındaki dayanışma sürdürülür. Oda halkının kendi aralarındaki ya da öteki odalarla olan her konudaki anlaşmazlıkları, "yaran başı" ile "oda başı" tarafından, onlar yapamazsa yaşlıların odasında kurulan köy mahkemesinde halledilir. Birçok türden pekçok dava, mahkemelere gitmeden bu odalardaki kurullarca halledilirdi. Bu türden pek çok davanın bu kurullarca halledilişini ben, 1930 lu yıllaradek geçen sürede gördüm.

Zorunlu bir neden olmadan odaya gelmemek olmaz. Yarandan kimse, kahvahaneye ya da başka yaran odasına, yaran başının izni olmaksızın gidemez. Yaranların, hidrellezde (6 mayıs günü) Mayıs ayı ortalarında bir tek gün, harman sonunda bir hafta olmak üzere topluca yatılı, dinlenme ve eğlenme zamanları vardı. Bu eğlenceler için aralarında para katışıp, koyun, sebze, yağ, şeker alırlar, aşçı tutarlar, topluca, Eğirdir Gölü'nün bizim köy (Yenice) kıyısına gider, avlanır, eğlenirler, yer içerlerdi.

Yaranların köydeki sosyal yardım faaliyetleri çok ilgi çekicidir. Yaranlardan birinin ya da bir yakınının düğünü olacağı zaman, bir hafta süren düğünde çok yardım ederler. Eskiden "okulu düğün" denen ve çevre köylerden kırk elli kişinin davet edildiği (okunduğu) düğünlerde üç gün düğün olan köyde aileler yanında konuklanan bu gelenlere 10-15 kap, ayrı cins yemek götürülür ve bu taşıma işini yaranlar yapardı. O zamanlarda kömür ya da tüpgaz bulunmadığından, bütün yaran efradı, kendi hayvanları ile topluca bir gün ormana gidip 30-40 yük odun getirip düğün evine teslim ederlerdi. Bütün bu türden yardım hizmetleri parasız yapılırdı.

Yaranlardan birinin ya da kocası, oğlu askerde olan gelinin, dulun, kimsesiz kişinin sürülecek ekilecek tarlası, biçilecek ekini, kaldırılacak harmanı olsa, yaranlar bütün oda efradı halinde birleşerek yaparlardı. Köyde çıkan bir yangında birinin evi, ahırı ya da samanlığı yansa, bütün yaran odaları birleşerek kimi ağaç, kimi kerpiç, ya da tuğla, kiremit ve harç yardımında bulunmak suretiyle yanan yeri, eskisinden daha iyi duruma getirirlerdi.

Köy kuyularının, dere yataklarının onarılması, ormanlarm korunması gibi kamuya ait işler hep bu yaranlar eliyle yapılırdı. Yaranların bu girişimleri, yalın bir imeceden farklıdır. Düzenli, örgütlü çalışmasıyla, konuk ağırlamaları ile, yıllık toplu gezinti, eğlence ve yemekleri ile, sürek avları ile, odalarda gençlerin türlü yollarla eğitilmesi ile, tamamiyle ahi kurumunun köylere dek yayılmış bir uzantısından başka birşey değildi. Ancak, yolların ulaşım ve haber alma araç ve gereçlerinin gelişmesi, yaşamın daha hızlanması, kahvehanelerin, otel ve motellerin çoğalması nedenleriyle, öte yandan, ilk ve orta öğretimde yurttaşlık, toplum ilişkileri ile ilgili derslerin, uygulamadaki örnekleriyle değil de daha çok kuramsal olarak öğretilmesi yüzünden bu, arta kalan meziyetleri ile yabancıları hâlâ hayran bırakan Türk konukseverliği, yardımseverliği, insancıllığı çok azalmış bulunmaktadır.

* * *

Anadolu ahileri, fütüvvetnamelerin insanî ve ahlakî ilkelerini kendi yapılarına uydurarak almışlarsa da, böyle sanatla yardımseverliğin ve ahlakın uyumlu bir alaşımı ile sosyal ve ekonomik toplum ilişkileri böylesine mükemmel bir biçimde düzenleyen bir kurum ya da örgüt, dünyanın ve islam âleminin hiçbir yerinde bugün bile görülemez. Bu nedenle ahilik adıyla anılan ve güçlü bir sosyo-ekonomik olarak orta

çağ Anadolu halkının sosyo-ekonomik, sosyo-kültürel hatta bir ölçüde sosyo-politik yaşamı üzerinde çok olumlu ve etkin, yaygın bir rol oynamış, faaliyetlerini köylere dek uzatmış olan bu kurum, her yönüyle orijinaldir, benzeri nitelikteki kuruluşlardan farklı, kat kat etkili ve çok yönlüdür. Bu özelliklerinden dolayı da Türk zekâsının ve dehasının şaheser bir ürünüdür.

KAYNAKÇA

YAZMA ESERLER :

A — Fütüvvetnameler :

Burgazî, Yahya b. Halil b. Çopan el-Burgazî. Eldeki yazmalara göre bu yazma, kâğıt, yazı ve dil bakımlarından en eski fütüvvetname gibi görünüyor. Eserin yazmaları, İstanbuldaki İnkilap kitaplığında ve A. Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi kitaplığında, bir de kitapçı rahmetli Raif Yelkenci'nin özel kitaplığında bulunmaktadır.

Belgradî, Münirî; Nisab el-İntisab, İstanbulda kitapçı Raif Yelkencinin özel kitaplığındaki nüsha.

Ahi Ahmet Mucip b. Şeyh Muhammed b. Mikâyil el-Erdebîlî, İstanbul Ayasofya kitaplığı. No. 2049.

Şihabüddin Ebu Hafs Ömer üs-Suhraverdî, İstanbul, Ayasofya kitaplığındaki 2049 No.lu mecmua içinde (yaprak : 154-181).

Mevlânâ Nâsırî. İstanbul, Köprüülü kitaplığı, 159 No.lu mecmua içinde (yaprak : 89-111).

Ahmed en-Nakkaş Hartbertî (Harputlu, yani Elazığlı) İstanbul, Ayasofya kitaplığı, 2049 No.lu mecmua içinde (yaprak : 108-118).

Ma'sum b. Sümeylullah b. Hüseyin el-Kâşî. İstanbul, Murad Molla kitaplığı, 1447 No.lu mecmua içinde (yaprak : 352-362).

Suhraverdî, Şihabüddin Ebu Hafs Ömer; İdalet el-İyan alel-Burhan. İstanbul, Murad Molla kitaplığı, 1447 No.lu mecmua içinde (yaprak : 132-134).

Radavî, Seyyid Muhammed b. el-Seyyid Alaeddin el-Hüseynî el-Radavî, Miftah el-Dekaik fi Beyan el-Fütüvvey ve'l-Hakaik, Bizdeki yazma nüsha. Eserin, yaprak 98 b. de yazar, kendisinin Bursada şafii kadısı olduğunu söylüyor. Yine aynı sayfadaki bilgiye göre eser H. 931 (M. 1525) yılında yazılmış.

Yazarı ve yazıldığı yer ve yıl belli olmıyan bir fütüvvetname. Yazma bizim özel kitaplığımızdadır. İçindeki bilgiye, yazıya ve kâğıda göre M. 1526 yılından sonra yazıldığı anlaşılıyor.

Yazarı ve yazıldığı yıl belli olmıyan bir fütüvvetname : İstanbul, Ayasofya kitaplığı, 2049 No.lu yazma mecmua (yaprak : 118-139).

Yazarı ve yazıldığı yıl belli olmıyan bir fütüvvetname : İstanbul, Ayasofya kitaplığı, 2049 No.lu mecmua (yaprak : 139-154).

Yazarı ve yazıldığı yıl belli olmıyan bir fütüvvetname : İstanbul, Ayasofya kitaplığı, 2049 No.lu mecmua içinde (yaprak : 181-210).

Yazarı belli olmıyan bir fütüvvetname : Millî Eğitim Bakanlığı Ankara Genel Kitaplığı No. 533. İçerisindeki kayıtlardan eserin 1857 yılında kopya edildiği, aslının Murad I zamanında yazıldığı anlaşılıyor.

Aynı kitaplıkta: yazarı ve yazılış tarihi belli olmıyan fütüvvetname No. 627.

Aynı kitaplıkta : yazarı ve yazılış yılı belli olmıyan bir fütüvvetname, No. 560, bu yazma 1671 yılında kopya edilmiş.

Aynı kitaplıkta : yazarı ve yazıldığı yıl belli olmıyan bir fütüvvetname. No. 355.

Aynı kitaplıkta : yazarı belli olmıyan bir fütüvvetname. No. 142/2. eser, 1867 de kopya edilmiş.

Aynı kitaplıkta : yazarı ve yazıldığı yıl belli olmıyan bir fütüvvetname. No. 482/2.

Aynı kitaplıkta : yazılış yılı belli olmıyan yaprak 31 a, da, yazarının Nakib Seyyid Mehmet olduğuna işaret ediliyor. Yazmanın No.su : 627.

B — İcazetname, berat, huccet, vakfiye ve kitaplar :

1) Ahi Evran zaviyesi duacıları ve ahi babaları hakkında, H. 1234 M. 1818 tarihli bir icazetname Aslı Sıtkı Köker'dedir.

2) Tosya'daki Bedestan Duacılığı Hakkında Berat. Aslı, Bay Sıtkı Köker'dedir. Berat, 12 Ocak 1788 günü verilmiştir.

3) Ankara Etnoğrafya Müzesi'ndeki 25 No. 1 şer'iye defterinin 21 a, 22 a yaprağında kayıtlı.

4) Ahi Mehmed'e ait bir vakfiye. Aslı Vakıflar Genel Müdürlüğünde (Rumeli defterleri No. 3/49), sayfa 75 de olup 1443 tarihlidir.

5) Ahi Mehmed'e ait M. 1291 tarihli bir vakfiye. Aslı Vakıflar Genel Müdürlüğündedir. Tescil kutusu 5/2713.

6) Ahi Eynî, Tacettin İbrahim b. Sinan'a ait M. 1354 tarihli vakfiye. aslı Vakıflar Genel Müdürlüğündedir (Anabaşlar No. 1255, ss. 475).

7) Ahi Ahmet b. Hasan Emîr'e ait M. 1366 tarihli bir vakfiye. aslı Vakıflar Gn. Md.lüğündedir (Mücedded Anadolu defterleri, No. 15 sayfa 175).

8) M. 1695 tarihli bir Ahi şeceresi. Aslı Bay Sıtkı Köker'dedir.

9) M. 1731 ve 1759 tarihli iki ferman. Asılları, İstanbul, Topkapı Sarayı kitaplığı, Divan-ı Hümayun, İstanbul defteri, sayfa 188.

10) Kuşeyrî, Abdülkerim b. Hevazin b. Abdülmelik, Risale-i Kuşeyriye. İstanbul, Ayasofya kitaplığı No. 1712.

11) Ali b. Hasan b. Ca'duye (?), Kitab-ı Mir'at el-Mürüvvet. İstanbul, Ayasofya kitaplığı, No. 2049 (yaprak : 35-78) deki mecmuada.

12) Suhraverdî Şahabüddin Ebu Hafs Ömer, Avarif ül-Maarif, İstanbul, Ayasofya kitaplığı No. 1714.

13) Semnanî, Alaüddevle; Risale-i tabakat-ı sufiye. İstanbul, Murad Molla kitaplığı, No. 1796. (yaprak : 108 vd.).

14) Bekrî el-Bağdadî, Yusuf b. Abdüssamed; Esmâ-i meşayih el-sufiye, İstanbul, Köprülü kitaplığı, No. 1603.

15) Zahid b. Ârif; Mahzen el-Esrar, İstanbul, Ayasofya kitaplığı, No. 3456.

16) Zeyrek Ağa, Tercüme-i Sevâkıb, Özel kitaplığımızdaki yazma. Eseri, M. 1630 yılında İbrahim b. Hasan adında biri kopya etmiştir.

17) Hadikat el-Salatin. T. Tarih Kurumu kitaplığı yazmaları arasında 21. No'da bulunan bu eser, H. 970 (M. 1562) yılında yazılmış bir Osmanlı tarihidir. Ankara Ahileri hakkında oldukça önemli bilgileri kapsamaktadır.

C — Basılı eserler :

Ebu'l-Ferec, Ali b. el-Hüseyn b. Muhammed b. Ahmed el-Kureşî el-Isbahanî (897-967), Kitab el-Ağani, 2. baskı, Cilt II.

Aksarayî, Kerimüddin Mahmud : Tezkere-i Aksarayî, T. T. Kurumu yayını, 1944, Ankara.

Alî, Gelibolulu Alî, Kühn el Ahbar, İstanbul, 1277.

Asım Mütercim Asım Efendi; Kamus tercümesi, 1-4 ciltler, İstanbul, 1304-1305.

Aşık Paşa Zade, Derviş Ahmet Aşıkî; Âşık Paşa Zade Tarihi, 1332, İstanbul. Âşık paşa oğlu Tarihi, Kültür Müsteşarlığı yayını, 1970, İstanbul. Bu eser Atsız tarafından yayına hazırlanmıştır.

Atalay, Besim; Bektaşilik ve Edebiyatı. 1340, İstanbul.

Azzavî, Abbas; Tarih el-Irak, Bağdad, 1939.

Babinger, Franz; Anadolu'da İslâmiyet, Edebiyat Fakültesi Mecmuası, yıl 2, sayı 3, İstanbul, 1922.

Baha Said; Tekke Aleviliği-İçtimaî Alevilik, Türk Yurdu Mecmuası, C. IV, sayı : 21, İstanbul, 1920. Aynı yazarın; Sofiyan Süreği, aynı dergi C. IV, No. 22, 1926. Yine aynı yazarın; Nuseyrîler ve Esrar-ı Mezhebiyeleri, aynı dergi, C. V., sayı 25, 1927.

Barthold, W. Ortaasya Türk Tarihi Hakkında Dersler; Rağıp Hulusi (Özden) çevirisi, 1926, İstanbul.

Bayram Mikâil; Ahi Evren Kimdir? Hayatı ve Eserleri, Türk Kültürü, (sayı 191.) 1978, Ankara.

Bayram Mikâil; Sadreddin Kontevî ile Hace Nasîreddin Tûsî'nin Mektuplaştıkları İddiası Üzerine, Tarih Dergisi (İ. H. Uzunçarşılıya armağan sayısı), 1979, Ankara.

Beygu, Abdürrahim Şerif; Erzurum Tarihi Anıtları, Kitabeleri, 1927, İstanbul.

Bloch, Marc; La Société Féodale, 1939, Paris.

Boucher, J. Masonluk Bu Meçhul. M. Sakar çevirisi, 1966, İstanbul.

Brockelmann, Carl; İslâm Milletleri ve Devletleri Tarihi. Neşet Çağatay çevirisi, 2. baskı, 1964, Ankara, birinci baskı, 1954, Ankara.

Calmette, Joseph; La Societé Féodale, 1923, Paris.

Cürcanî, Seyyid Şerif; Tarifat, 1318 (1902), İstanbul.

Çağatay, Neşet; Fütüvvet Ahi Müessesesinin Menşe-i Meselesi, A. Ü. İlahiyat Fak. Dergisi 1952, Ankara. C. I, sayı I, ss. 58-68. Aynı cilt sayı 2-3, ss. 61-84.

Çağatay, Neşet; İslâm Mezhepleri Tarihi, 1965, Ankara.

Çağatay, Neşet; İslâm Tarihi, Gerçek yayınları dizisi, No. 33, İstanbul, 1972.

Cook, M. A. (editor); Studies in the Economic History, From the rise of İslam to the present day, 1970, London.

Çubukçu, İbrahim Agâh; İslâm Mezhepleri Tarihi, 1965, Ankara.

Deny, Jean; Fütüvvetname et romans de chevalerie Turcs; Journal Asiatique IX. serie, Tome XVI, 1920, Paris.

Dozy, R.: Supplement au dictionnaires Arabes, 2. ed. 1927, Paris.

Ebu'l-Ferec; Ebu'l-Ferec Tarihi, Ömer Rıza Doğrul çevirisi, T. Tarih Kurumu yayını, 1950, Ankara.

Ebu'l-Fida; Tarihi Ebu'l-Fida, 1325, Mısır baskısı.

Edgüer, Rıdvan Nafiz; Sivas şehri, (İ. H. Uzunçarşılı ile ortaklaşa), 1928, İstanbul.

Eflâkî; Menakıb ül-Ârifin, T. Yazıcı yayını, T. T. Kurumu, 1957–1960, Ankara.

Eldem, Halil Edhem; Düvel-i İslâmitye, 1927, İstanbul.

Ergin, Osman Nuri; Mecelle-i Umur-u Belediye, Cilt I, 1922, İstanbul.

Esterabadî, Aziz b. Erdeşir; Bezmü Rezm, 1928, İstanbul.

Evliya Çelebi, Mehmet Zıllî b. Derviş; Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Cilt I, 1314, İstanbul.

Firdevsi-i Rumî, Menakıb-ı Hacı Bektaş-ı Velî, A. Gölpınarlı Neşrî, 1958, İstanbul.

Gibbons, Herbert Adams; Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu, Rağıp Hulusi (Özden) çevirisi. İstanbul, 1928.

Goeje, M. Y. de; Memoires sur les Carmates de Bahrain. 2 ed. 1880, Leiden.

Gordlevskij, Vladmir; Gesudarstuo Seljukidov Maloi Azii, 1941, Leningrad, Moskova.

Gökçen, İbrahim; XVII. Asırlarda Saruhan zaviye ve yatırları; 1946, İstanbul.

Gölpınarlı, Abdülbaki; Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatlar, 1969, İstanbul, Gerçek yayınları.

Gölpınarlı, Abdülbaki; Melamilik ve Melamiler; 1931, İstanbul.

Gültekin, Galip; Orta Çağda Türk Tecim ve Sanat Hayatı, Esnaf Teşkilatı, 1938, İstanbul. (konferans metnidir).

Hammadî, Muhammed Hammadî b. Malik b. Ebu'l-Fedail; Bâtınîlerin ve Karmatîlerin İç Yüzü. İsmail Hatib Erzen çevirisi, 1948, Ankara.

Hammer, J. von; Devlet-i Osmaniye Tarihi, Mehmet Ata çevirisi.

Hasluk, F. V.; Bektaşilik Tetkikleri, 1928, İstanbul, Ragıp Hulusi (Özden) çevirisi.

Hayrullah Efendi; Osmanlı Tarihi, IV. cilt, 1288, İstanbul.

Hoca Sadeddin; Tac üt-Tevarih, 1279–1280, İstanbul. Bu eser, İsmet Parmaksızoğlu tarafından yayına hazırlanıp Kültür Müsteşarlığı tarafından basılmaktadır. Birinci cildi, 1974 de İstanbul'da basılmıştır.

Huart, Clement; Les Saints des Derviches Tourneurs, 2 tomes, 1918–1922, Paris.

Hüseynî, Cemaleddin Ataullah el-Hüseynî; Ravzat ül-Ahbab, Benli Zade çevirisi, 1-4 cilt.

İbn-i Battuta; Şerefüddin Ebu Abdillah Muhammed b. Abdillah b. Muhammed b. İbrahim Levatî Tancî, Seyahat-name, Mehmet Şerif (Çavdaroğlu) çevirisi, 1333–1335, İstanbul.

İbn-i Bibî; Anadolu Selçukî Devleti Tarihi; 1941. M. N. Gençosman ve F. N. Uzluk çevirisi.

İbn el-Esir; el-Kâmil fi't-Tarih, 1301, Mısır baskısı, VIII, IX. c.

Kalkaşendî, Ebu'l-Abbas Ahmet; Kitabu Subh el-A'şa, Mısır, 1918, XII. c.

Kaşgarlı Mahmut; Divanu Lugat it-Türk, Besim Atalay çevirisi, 1939–41.

Keykâvus, Unsur el-Mealî; Kabusname; 1944, İstanbul. Orhan Şaik Gökyay tarafından yayına hazırlanmıştır.

Köprülü, M. Fuad; Osmanlı Devletinin Kuruluşu; 1959, Ankara.

Köprülü, M. Fuad; Türk Halk Edebiyatı Ansiklopedisi; cild, I.

Kur'an-ı Kerim :

Kuşeyrî, Abdülkerim b. Hevazin b. Abdilmelik; Risale-i Kuşeyriye, 1318, Mısır baskısı, ve 1359 (1940) baskısı.

Kütükoğlu, Mubahat S., Osmanlılarda narh müessesesi ve 1640 tarihli Narh defteri, 1983, İstanbul.

Mardin, Şerif; Din ve İdeoloji; A. Ü. Siyasal Bilgiler Fak. yayını, 1969, Ankara.

Meşrık-i azam-ı Osmanî birinci dereceye mahsus malumat; 1914, İstanbul. Masonluğa ait kitaplardan.

Muallim Cevdet (İNANÇALP); Zeyl ala fasl (el-Ahiyet el-fityan) el-Türkiye fi kitab el-Rihla li İbn Battuta, 1932, İstanbul.

Muberred, el-Kâmil, 1864 Wright yayımı Bak. burada ss. 10.

Müneccim Başı, Derviş Ahmet; Sahayif ül-Ahbar, 1285, İstanbul 2. cilt.

Pirenne, Henri; La civilisation occidentale au moyen age, 1914, Paris. H. Foçillon ve G. Cohen ile ortaklaşa yazılmıştır.

Pirenne, Henri; Histoire de L'Europe, 1936, Paris.

Robert, J.; l'Artisanat et le *secteur* de metiers dans la France Contemporain, Armand Colin, Paris, 1965, s. 13.

Pirenne Henri; Les villes et les institutions urbaines, 1939, Paris.

Sıtkı, Gedikler; Tanin Matbaası, 1325, İstanbul.

Suhami; Üstad kitabı, 1925, İstanbul Masonluğa ait kitaplardan.

Sultan Veled; Divan-ı Sultan Veled, 1941, İstanbul. Feridun Nafiz Uzluk yayını.

Şikarî; Karamanoğulları Tarihi, 1946, Konya.

Taberî, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberî; Tarih el-Rüsül ve'l-mülûk, 1879–1881. M. J. de Goeje yayını. Brill. Bu eser, dizinsiz olarak 1939 da Mısır'da da basılmıştır.

Taeschner, Franz; Keramat-ı Ahi Evran, 1930, Hamburg.

Taeschner, Franz; Anadolu'da Ahilerin tarihine dair, ZDMG, 1928, Bonn.

Taeschner, Franz; Eine Futuwa urkunda des Mamluken Sultan al-Aschraf Chalil von 1292, Tübingen, 1949.

Taeschner, Franz; Müntahabat ez kitab el-İşrak li-Mevlana Nâsırî, der Anatolische Dichter Nasırî und seine futuwwetname, 1944, Leipzig.

Tarım, Cevat Hakkı; Kırşehir Tarihi Üzerinde Araştırmalar. 1938, Kırşehir.

Tarım, Cevat Hakkı; Tarihte Kırşehri-Gülşehri, 1948, İstanbul.

Tschudi, Rudolf; das Velayetnama des Hadschim Sultan, 1914, Berlin.

Tarus, İlhan; Ahiler, 1947, Ankara.

Togan, Zeki Velidî; Umumi Türk Tarihine Giriş, 1946, İstanbul.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı; Kütahya şehri, 1932, İstanbul.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı; Kitabeler; 1927, 1929, İstanbul.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı; Sivas şehri; 1928, İstanbul, R. N. Edgüer ile ortaklaşa yazılmıştır.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı; Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal, 1941, İstanbul.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı; Osmanlı Tarihi, C. I, II T. T. Kurumu yayınları Ankara, 1947, 1949.

Üçok, Hacı Şeyhoğlu A. Kemal; Çankırı Tarihi, Çankırı 1930.

Üçok, Hacı Şeyhoğlu Hasan; Çankırı'da Ahilikten Kalma Esnaf ve Sohbet Teşkilatı; 1932, Çankırı.

Vicdanî, Ebu Rıdvan Sadık; Melamilik; 1922, İstanbul.

Yaltkaya, M. Şerefeddin; Samavna Kadısı Oğlu Şeyh Bedrettin, 1924, İstanbul.

Yaman, Talat Mümtaz; Kastamonu Tarihi 1935, İstanbul. C. I.

Wittek, Paul; Osmanlı İmparatorluğunun Doğuşu Fahriye Arık çevirisi, 1947, İstanbul.

Wittek, Paul; Menteşe Beyliği; 1944, Ankara, Orhan Şaik Gökyay çevirisi T. Tarih Kurumu yayını.

(Yasar), Hüseyin Hüsamettin; Amasya Tarihi; III. cilt.

(Yazıksız), Balhasanoğlu Necip Asım; Osmanlı Tarihi; 1335, İstanbul. Bu eser, Mehmet Arif ile ortaklaşa yâyınlanmıştır.

Yuğnakî, Ahmet b. Mahmut; Aybet ül-Hakayık; Necip Âsım (Yazıksız) yayını, 1334 İstanbul.

Zeydan, Corci; Medeniyet-i İslamiye Tarihi; Zeki Meğâmiz çevirisi, 1328–1330, İstanbul. Beş cilt.

D — Ansiklopediler, Laruslar, Mecmua ve Dergiler :

Belleten : Türk Tarih Kurumu yayınlamaktadır. Sayı 142, 1972, Ankara.

Çorumlu Dergisi : Çorum Halkevi yayını, sayı : 41.

Darülfünün İlâhiyat Fakültesi Mecm6uası : İstanbul Üniversitesi, İlâhiyat Fakültesi yayını. Yıl 1, sayı : 4.

İstanbul Edebiyat Fakültesi Mecmuası.

Journal Asiatique, V. serie 1885, Paris, Tome VI.

İktisat Fakültesi Mecmuası; 1950 İstanbul, XI. cilt, sayı : 1-4.

İlâhiyat Fakültesi Dergisi; Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi yayını, 1952, Ankara, sayı I, II,

el-İrfan Mecmuası; 1931, Beyrut, Cilt : XXI, sayı : 4-5.

İslam Ansiklopedisi; Avrupa ve Türkiye baskıları.

Konya, Konya Halkevinin yayınlandığı mecmua.

Meydan Larus; XIII cilt. İstanbul.

Tarih Vesikaları Dergisi; T. Tarih Kurumu yayınlarından C. I.

Türkiyat Mecmuası; İstanbul Üniversitesine bağlı Türkiyat Enstitüsü tarafından yayınlanmaktadır.

Türk Yurdu; Türk ocakları tarafından Ankara'da yayınlanmıştır. IV. c.

Vakıflar Dergisi; Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından yayınlanmaktadır.

GENEL DİZİN

163. sayfadan sonraki başlıklarda işlenen konular, ayrı üniteler olduklarından bu dizine alınmamışlardır.

A

R

S

Ş

Z

محمد اوله وحق تعالى حرام یمکدن مسلمانلری نهی قلدی نتکم بیورر ولا تأکلوا
اموالکم بینکم بالباطل دیو بر یرده دخی بیورر ولا تقتلوا انفسکم یعنی
نفسکوزی دیلمه دیو کونمفسرلر ایتدیلر که حرام یمک کانه نفسنی دیلمکدر
زیرا نفسنی هلاکلکه وتعذیبه کندو سبب اولمش اولور پس حرامدن محکم
صقنمق ارکدر یا فتوتدن دیمشسن زیرا حرام یینده فتوت قرار قلمز
ودخی فتوت داراوینیکی شیدر اولکه بو حرفتی وصنعتی حق تعالى
بکا ویردی الریکون اشده نکم بو حرفته محتاج عالمدر حاجتلرین بتور
وخدمتلرین یریره کتوررم وخدمتمه مقابلنده حلالدن هر نه
حاصل ایدرسم بر مقداری وجه معاشمه خرج ایدرم و بر مقدارین
فقرایه تصدق ایدرم زیرا هیچ آدم یمکدن حلال لقمه یوقدر کیم
کشی کندو الی امکندن یییه نتکم حضرت رسول صلعم بیورر ما اکل
احد طعاما قط خیرا من ان یأکل من عمل یده من الصحاح
حضرت رسول صلعم کسب اتمکه ترغیب ایتمشدر نتکم بیورر لان
یأخذ احدکم حبلا فیحتطب علی ظهره فیأتی ویتصدق خیر له
من ان یأتی رجلا فیسأله اعطاه او منعه ذلک بان الید العلیا خیر

Esnaf ve sanatkârlar birliği; esnaf ve sanatkâr kuruluşlarına eleman yetiştirme, işleyiş ve kontrollerini düzenleyen kurumlar diye bilinen Ahiliğin kökeni, fütüvvet teşkilâtına dayanır. Fütüvvetnameler ise Ahi tören ve törelerini, teşkilâta girişlerini düzenleyen, yani esnaf ve sanatkâr kurullarını içine alan elyazması eserlerdir.

Buradaki örnek 1524 yılında Bursa kadısı tarafından kaleme alınmış bir el yazması fütüvvetnamenin bir yaprağıdır. Bu yaprakta okunanları bugünkü Türkçeye çevirirsek şu anlamla karşılaşırız :

> **Fütüvvet erbabından olmak vasfını kaybetmemek için haramdan son derece sakınmak gerektir. Çünkü haram yiyen kişide fütüvvet vasıfları kalmaz. Fütüvvet vasıflarını üzerinde toplayan kişinin esnaflık ya da sanatı, buna muhtaç Tanrı kulları için yaptığı fikrini benimsemiş olması gerekir. O "onların ihtiyaçlarını görüp, hizmetlerini yerine getireyim ve yaptığım bu hizmet karşılığında helâlından kazanacağım paraların bir kısmını kendi geçimim için, bir kısmını da fıkara için harcayayım" görüşünde olmalıdır. Çünkü kişinin, kendi el emeğiyle kazandığı lokmadan daha helâl bir lokma yoktur."**

Prof. Neşet Çağatay'ın arşivinden / es-Seyyid Muhammed b. es-Seyyid Alaeddin el-Huseynî el-Radavî, Kadî el-Şafii bi-Bursa el-Mahrusa / Miftah el-Dekayık fi Beyan al-Futuvvet v'al-Hakayık (931).

[illegible] قونوب گوندره [illegible] اورامی [illegible] ایله [illegible]
[illegible] ایله [illegible]

[illegible]

[illegible] وزیر [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] ایله [illegible]

[illegible]

1087 (1676) yılına ait bu elyazması belge bir hayli dikkat çekicidir. İstanbul kadısı ve muhtesibine zamanın padişahı tarafından gönderilen bu fermanda, Saray'ın ambalajlanmış yiyecek maddeleri konusundaki görüşü yer almaktadır. Fermanda belirtildiğine göre, İstanbul'a getirilen taze armutlar küçük ambalajlar içinde satılmaktadır. Ancak bazı kişiler bundan şikâyetçi olmaktadırlar. Örneğin fakirler ambalajlı armutların daha pahalıya satıldığını öne sürerek, tartı ile açıkta satılmasını istemektedirler. Zamanın padişahı taze armudun, küçük paketler halinde değil de, büyük kutular içinde tartı ile satılmasını İstanbul kadısıyla muhtesibine şöyle duyurmaktadır :

> **İstanbul kadısına ve muhtesibine hüküm ki, İstanbul kadısı mektup gönderüp bazarbaşı olan veli vesaire mübaşîrin bir cemm-i gafir meclis-i şer'e gelüp bundan akdem İstanbul'a gelen taze emrud kebir kutular ile gelüp vakiyye ile satılmak kanun-ı kadim iken hâlâ kûçek kutu ile gelüp fıkara birer ikişer akçalık almağa kabiliyeti olmayup olugeldiği üzre kebir kutular ile gelüp terazu ile narh-ı carî üzre satılmak bâbında emr-i şerifim reca eyledüklerin arz eyledüğün ecilden, buyurdum ki, vardukda olugeldiği üzre kebir kutular ile gelüp terazu ile narh-ı rûzî üzre sâtturup hilâf-ı emr, olunageldiğine muhalif kûçek kutu ile satturmayasız." Bu belge IV. Mehmet zamanına aittir. Saltanatı: 1648-1687'dir.**

(Başbakanlık Devlet Arşivi, Mühimme Defteri : 36).

[illegible] حضرتلری

[illegible]

١١٩٢			١١٩٢			١١٩٢		
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
١٢٠	٤٧	١٧٢	١٢٠	٤٧	١٧٢	١٢٠	٤٧	[illegible]

سلطانم

[illegible] حضرتلرینه

دولتلو عنایتلو [illegible]

[illegible]

جنابلری سلطانم حضرتلرینه [illegible]

İstanbul Arpa Emini'nin 1192 Şevval (Kasım 1778) ile 1192 Zilhicce (21 Ocak 1778) ayları arasındaki arpa ve saman fiyatlarına ilişkin İstanbul kadısına yazdığı bu yazı da, o günkü fiyat hareketleri konusunda bilgi verir niteliktedir.

"Saadetlü, faziletlû İstanbul kadısı efendi hazretlerine" diye başlayan yazıda, Şevval (Kasım başı) 1192'de 1 okka şair (arpa) in 115 akçaya., 1 kantar samanın 123 akçaya satıldığı.

Zilhicce (Aralık — Ocak) sonu 1192'de de şair 3 ayda 5 akça artarak 120 akçaya, saman ise 15 akça yükselerek 138 akçaya çıkmıştır. Bu el yazması belgeden zeytinyağının kıyyesi (okkası) ise değişmemiş, üç ay içinde 47 akçada kalmıştır.

(Başbakanlık Devlet Arşivi).

فی غرة شهر ربیع الاول لسنة ...

روغن ساده — اغری شیشه قباقی درم — شلغم درم — موشمله — الیچ — فرنك الماسی — بکمز — ...

مسکت الماسی — علاوج درم — لسان ثور — اکشی ترنج — نارنج ترنج

فی غرة شهر جمادی الاول ...

لیمون صویی — ابیر انارلی — اکشی بیبل — شامی قیصی — لارنده قیصی — اماسیه ارمودی — قوجی ارمودی — چرنزب

زردالو قورسی — ... لیمون — کبیر لیمون — اغریبوصو چوغی — ... — ... — اوتلق اوریس — سعناع درم

حسب

... بحسب الامر العالی ...

عبده ...

تحریراً فی یوم ... شهر ... سنه ...

اشبو سنه مبارکه ده ادرنه ده و حوالیسی ... روغن زیت و صابون ... قلت اوزره اولمغله روغن زیت و صابون ... ساير جوامع ... روغن ... ایعاد ...

278 yıl önce zeytin yağı ve sabun sıkıntısı nedeniyle cami ve mesçitlerdeki kandillerde zeytin yağı yerine ayçiçek ya da susam yağı yakıldığı da elyazması belgenin sonundaki şu satırlardan anlaşılmaktadır :

"İşbu sene-i mübarekede Edremit ve Midilli ve İzmir ve Kuşadası ve Girit etraflarında asla zeyt olmamağla gurre-i Muharrem'den berû zeyt yağı ve İzmir sabunu gelmeyüp kıllet üzre olmağla rugan-ı zeyt ve sabunun narhlarında müsamaha olunmak iktiza etmiştir...". Yine aynı yazıda **"Hatta salatin-i izam cevamii şerifesi vesair cevami ve mesacid kanadilinde (kandillerinde) rugan-ı zeyt yerine şir rugan ikad edeler." denmektedir.**

فی ۳۰ ذا الحجه سنه ۱۰۷۸

خبازان

بوره — ۱۲

کرده وسمید — ۱۲

ینلی کاهی — ۹۰

قورو فندق کراسی — ۱

قصابان

لحم غنم — ۱

لحم بقر — ۱

صغر دیلی — ۱

ایچ یاغی — ۱

باش — ۱

جگر — ۱

صاحبان

بریوه — ۱۲

یلغوره — ۱

شربت — ۱۰۰

سادہ یاغی — ۳۰

قوروقیمه — ۱۲

نخود — ۵

فی ... ذی الحجه سنه ۱۰۷۹

قصابان

لحم غنم — ۱

لحم بوز — ۱ — ۶

لحم بقر — ۱ — ۴

دمغه توبیقی — ۱ — ۱۲

ایچ یاغی — ۱ — ۱۰

باش — ۱ — ۳

جگر — ۱ — ۳

فی ... سنه ۱۰۷۹

قباق — ۳ — ۲

بادنجان — ۷ — ۱

الالطه اوزمی — ۱ — ۳

خیار — ۱۵ — ۱

شهر اوزمی — ۱ — ۳

قاورون — ۱۲ — ۱

قاربوز — ۱۲ — ۱

ارمود — ۱ — ۳

احما — ۳۰۰ — ۱

ادک — ۳۰۰ — ۱

سحر — ۳۲ — ۱

باش صوغان — ۲۰

... — ۳۰۰

فی ... سنه ۱۰۷۹

الاسعار

روغن سادہ — ۱ — ۳۶

عسل — ۱ — ۲۸

ماراموری — ۱ — ۳۲

... — ۱ — ۳۸

بکمز — ۱ — ۱۰

سماه اوزم — ۱ — ۸

لوز — ۱ — ۸

ساتلی الجبن — ۱ — ۶

... — ۶

نخود — ۱ — ۴

... — ۱ — ۳

صوغان — ۳

...

Konya Şer'iye Sicilleri Defter No. 17 Sahife No. 293. 20 Zilhicce 1078 (2 Haziran 1668) Cuma

HABBAZÂN fî 22 Zilhicce

Bide dirhem 160 akçe 1 fî 2 safer dirhem 180 akçe 1, Girde ve Simîd dirhem 120 akçe 1 safer dirhem 140 akçe 1, Yağlı kâhi dirhem 80 akçe 1 safer dirhem 100 akçe 1, Turfanda kiras kıyye 1 akçe 10 fî 19 Muharrem 4.

KASABÂN fî Selh-i Zilhiccet iş-şerife 1078 (12 Haziran 1668) Lahm-i ganem kıyye 1 akçe 9 sene 22 Muharrem, 2 Safer; Lahm-i Sığır Kıyye 1 akçe 8 kıyye 7 akçe 6; Lahm-i Bakar Kıyye 1 akçe·5 kıyye 4; Rugan-i Kuyruk Kıyye 1 akçe 15 fî 9 safer; İç Yağı kıyye 1 akçe 11 minhu Baş tane 1 akçe 3 minhu; Ciğer tane 1 akçe 3 minhu.

BAKKALÂN fî 12 Muharrem 1079 (22 Haziran 1668) Birinci kıyye 1 akçe 12 Bazirgan birinci kıyye 1 akçe 11, Bulgur kıyye 1 akçe 4, Şerbet dirhem 100 akçe 1, Sade yağı kıyye 1 akçe 38, Kuru kayısı kıyye 1 akçe 12, Nohud kıyye 1 akçe 5, Leblebi kıyye 1 akçe 7, Kavurga kıyye 1 akçe 6, Elma kıyye 1 akçe 4 fî 19 muharrem, kıyye 1 akçe 2 gâyet âlâsı 3, Yağ Mumu dirhem 20 akçe 1 fî 26 muharrem, Zerdalü kıyye 1 akçe 7 fî 9 safer, Yaş pancar kıyye 2 akçe 1 fî 9 safer, Yaş Soğan dirhem 600 akçe 1 fî 9 safer, Turfanda emrud kıyye 1 akçe 6 fî 9 safer Biber dirhem 1,5 akçe 1 fî 23 safer, Tâze üzüm kıyye 1 akçe 6 fî 28 safer, Yağlı peynir kıyye 1 akçe 8 fî 28 safer, Yağsız Peynir kıyye 1 akçe 6 fî 28 safer.

KASABÂN fî 22 saferü'l hayr 1079 (1 Ağustos 1668) Lahm-i ganem kıyye 1 akçe 7, Lahm-i sığır kıyye 1 akçe 6, Lahm-i Bakar kıyye 1 akçe 4, Rugan-ı kuyruk kıyye 1 akçe 14, İç yağı kıyye 1 akçe 10, Baş tane 1 akçe 2, Ciğer tane 1 akçe 2,

Fî 23 Rebiyü'l evvel sene 1079 (31 Eylül 1668) Kabak kıyye 2 akçe 1, Badıncan aded 7 akçe 1, Aladağ üzümü kıyye 1 akçe 3, Hıyar aded 10 akçe 1, Şehir üzümü kıyye 1 akçe 2, Kavun kıyye 1,5 akçe 1, Karbuz kıyye 1,5 akçe 1, Armut kıyye 1 akçe 3, Elma dirhem 300 akçe 1, Erik dirhem 300 akçe 1, Pancar kıyye 2 akçe 1, Baş soğan dirhem 200 akçe 1, Burçlu soğan dirhem 300 akçe 1,

Fî 27 Rebîyü'l ahir 1079 (3 Ekim 1668) Rugan-ı sâde kıyye 1 akçe 36, Asel kıyye 1 akçe 28, Bademî helva kıyye 1 akçe 32, Renğâmiz helva kıyye 1 akçe 28, Bekmez kıyye 1, akçe 10, Siyah üzüm kıyye 1 akçe 8, Lob incir kıyye 1 akçe 8, Yatak incir kıyye 1 akçe 6, Leblebi kıyye 1 akçe 6, Nohud kıyye 1 akçe 4, Bakla kıyye 1 akçe 3, Soğan dirhem 300 akçe 1, Lahana kıyye 1 akçe 1, Enar kıyye 1 akçe 5 (2 kalem madde okunamadı).

بوندن اقدم میرمیران اولان ابراهیم پاشا و بعض قپوجی باشیلر اولان علی پاشا حضرتلری دورنه ... نواحی قریه لری اهالیسندن
ودیعه بازار نامیه ... ساکن ارباب صنایعدن الدقلری غروشدن طرف سلطنت علیه یه اعلام
اولنمق قدر حصه کره اهالی ولایت طرفندن ارسال اولنان رجب چلبی و احمد ... بالاده ... یه الیویرلمک اربابنه
تسلیم ایچون ارسال اولنان غروشلردر که ایراد و مصارف قیدی ذکر اولنور

جماعت بقاللر مع چادر — ٢
جماعت اراسته — غروش ٢٠٢
جماعت دوغانجیلر مع بزرستان — غروش ٢٠٢
جماعت دباغلر — غروش ٢٠٢
جماعت بزازلر — غروش ٢٠٢
جماعت اتمکجیلر — غروش ...

جماعت قصابلر مع کرکجیلر و دباغجیلر — غروش ...
جماعت سپاهی بازاری مع دلاللر — غروش ...
جماعت عطارلر مع پابوجیلر — غروش ...
جماعت تیموجیلر — غروش ٨١
جماعت قلابجیلر مع قازغانجیلر — غروش ٦١
جماعت کچه جیلر — غروش ...

جماعت بربرلر مع حمام — غروش ...
جماعت جلاهلر — غروش ...
جماعت دکرمانجیلر — غروش ...
جماعت کلاهجیلر — غروش ...
جماعت بیوجیلر — غروش ...

جماعت دمورجیلر — غروش ...
جماعت موتافلر مع جوخ — غروش ...
جماعت قزازلر مع قاوقجیلر و ابیکجی — غروش ...
جماعت سراجلر — غروش ...
جماعت اسکجیلر — غروش ...

جماعت نعلبجیلر — غروش ٢١
جماعت نعلبندلر — غروش ٢١
جماعت سمرجیلر — غروش ٢١
جماعت قنوجیلر مع ... — غروش ١٧
جماعت نجارلر — غروش ...

جماعت قهوه جی مع خانجی و کارخانه — غروش ...
جماعت نعلجی مع جلنکیر — غروش ...
جماعت اربه جیلر مع خانلر — غروش ١
جماعت تیلجی مع ... — غروش ٧

جماعت قیرلکچی — غروش ١٠
جماعت عباجیلر — غروش ...
جماعت کوریکجیلر — غروش ٧

ناحیه فتوره ... — غروش ...
ناحیه ... — غروش ...
ناحیه ... — غروش ٦٠٠
ناحیه حیدرلی — غروش ...
ناحیه خاتون سرای — غروش ...

یکون — غروش ...

1) Bir kese 500 kuruş üzerinden hesaplanmıştır.

KONYA ŞER'İYE SİCİLLERİ defter No. 16 sahife No. 199 Tarih 1083 (1672)

Bundan akdem mîr-i mîrân-ı Karaman olan İbrahim Paşa ve bâdehu Karaman Beylerbeyisi olan Ali Paşa hazretleri devr nâmıyle nevâhî karyeleri ahâlîsinden ve Ordu Bazar nâmiyle nefs-i Konya'da sâkin erbâb-ı sanâyi'den aldıkları kuruşdan taraf-ı saltanat-ı aliyyeye i'lâm olunduktan sonra ahâli-i vilâyet tarafından irsâl olunan Receb Çelebi ve Ahmed bin Bâli nam kimesneye alıverilüb erbâbına teslîm içün irsâl olunan kuruşlardır ki, irâd ve masarıfiyle zikr olunur.

El-îrâd :

Ali Paşa Hazretlerinden alınan; 4 kese, kuruş : 4; İbrahim Paşa'dan alınan kese 8, Kese yekûn : 12 kese.

Mübâşir Ali Ağa'ya ücret : kese : 2 :

İstanbul'da Çavuş Başı Bektaşzâde Mehmed Ağa'nın aldığı : kuruş : 212

Mezbûrân Receb Çelebi ve Ahmed kendi masârıf-ı mühimmelerine yolda ve İstanbul'da harc eyledim dediği: kuruş : 183. YEKÛN : Kuruş 1395 (1) (Receb Çelebi'nin defteri mûcibince tahrîr olunmuştur.).

Cemaat-ı Bakkallar : Kuruş : 2; Cemaat-ı Areste : Kuruş : 202; Cemaat-ı Derziler maa Bezzazistan : Kuruş 202; Cemaat-ı Debbağlar : Kuruş 202; Cemaat-ı Bezzazan : Kuruş 202; Cemaat-ı Etmekciler : Kuruş 47 sülüs 2; Cemaat-ı Kasablar maa Kirişçiler ve tâcirler : Kuruş 41; Cemaat-i Sipahi Bazarı maa Dellallar : 47 kuruş ve 2 sülüs; Cemaat-i Attaran maa Yağcılar : Kuruş 54; Cemaat-i Kuyumcular : Kuruş 81,5; Cemaat-i Kalaycılar maa Kazgancılar : Kuruş 61,5; Cemaat-ı Keçeciler : Kuruş 54; Cemaat-i Berberler maa Hammam : Kuruş 41; Cemaat-i Culahlar : Kuruş 57 sülüs 2; Cemaat-i Değirmenciler : Kuruş 37 sülüs 2; Cemaat-i Külahcılar : Kuruş 44; Cemaat-i Bapuçciler : Kuruş 47, sülüs 2; Cemaat-i Demürciler : Kuruş 37 sülüs 2; Cemaat-ı Mutaflar maa Çarh : Kuruş 34; Cemaat-ı Kazzazlar maa Kavukcular ve İplikciler : Kuruş 34; Cemaat-ı Saraclar : Kuruş 41; Cemaat-ı Eskiciler : Kuruş 32; Cemaat-ı Hallaclar : Kuruş 32; Cemaat-ı Nalbandlar : Kuruş 21; Cemaat-ı Semerciler : Kuruş 21; Cemaat-ı Kutucu ve Çıkrıkcı : Kuruş 17 sülüs 2; Cemaat-ı Neccarlar Kuruş 14; Cemaat-ı Kahveci maa Duhancı ve Karhâne : Kuruş 24; Cemaat-ı Nalçacı maa Çilingir : Kuruş 14 sülüs 1; Cemaat-ı Arabacılar maa Hanlar : Kuruş 10; Cemaat-ı Kılıçcı maa Bıçakcı : Kuruş 7 sülüs 2; Cemaat-ı Çölmekciler : Kuruş 10; Cemaat-ı Abacılar : Kuruş 47 sülüs 2; Cemaat-ı Kürkciler : Kuruş 7 sülüs 1; YEKÛN 2032 Kuruş.

Nâhiye-i Sudirhemi : Kuruş 533, Karye-i Sille; Kuruş 393, Nâhiye-i Sahra; Kuruş 600, Nâhiye-i Saidili : Kuruş 333; Nâhiye-i Hatunsaray : Kuruş 533; YEKÛN : Esedi Kuruş 2392 (Meblağ-ı mezburdan dört nâhiyenin, Karaman Beylerbeyisi Ali Paşa hazretlerinin mütesellimi el-Hac Ebubekir Ağa'ya arpa zahiresiyçün Bin üçyüz kuruşu fazîletlû Molla Efendi yediyle verilmiştir.). Balad'a tahrir olunduğu üzere masarıf yekûn esedî kuruş 442.

شهر استانبولده بیع بیوریلدیغی سنه‌سی شهر رمضان المبارکی غره‌سندن اشبو بیک بوز یکرمی سنه‌سی شهر جمادی الآخر اواسطنه کلنجه

جاری اولان نرخ روزی دفتریدر که با فرمان عالی سجل محفوظه‌دن عیناً نقل اولندی

فی غره شهر رمضان المبارک سنه [illegible] مائه و الف

لحم قوزی — لحم غنم — لحم بقر — جکر — باش مع پاچه — توزر — ابن ذاس — رفیق سمید — قیر

نان خوجی — نان خاص — شوربه — حلقه سمید — سباطلی چورک — شام بیدی — چاقال بیده

قبا چورک — یاغلی بوغچه — یاغلی چورک — آدم بورکی — یاغلی کوزر — ماهی لوقومی — خوره خلقه — اهل آلولوقم

انیلی بورک — دیل بیزی — قفطان باجی — تازه بیراق — تازه نقده — جعل — فصیل — جانک اتمه — لیمونه بیزی

زلو کرسی — دنیا بیجه کری — دنیا بصوغانی — تازه صابون — موم باجی — موم — ایپک — تکفور طاغی قنتوالی — باغی

ابن خالص — ابن مخلوط — جنانی ابو بوطو — استانبول بوطو — جاموس — فیو سهامی — قاکلبی مع جوار — نوزه ودی

کمانی یوم — کمانچه وسیه — بیزن جنا — صیح صابر — صیح ال بابی — وجه — [illegible] — [illegible] — [illegible] — [illegible]

Osmanlı toplum düzeninde özellikle esnaf ve sanatkârlarla ilgili işlerin yürütülmesinde İhtisap Ağası ya da Muhtesip diye bilinen kişilerin ayrı bir önemi vardı. Ancak, giderek bu düzen de bozulmuş, İhtisap Ağaları ya da Muhtesibler herkesin yakındıkları kişiler olarak görülmeye başlamışlardır.

27 Cemaziyelevvel 1171 (7 Şubat 1758) tarihli bu ferman Üçüncü Osman tarafından Yeniçeri Ağası ile İstanbul Kadısı'na gönderilmiştir. Ferman'da Kartal, Pendik, Tuzla, Beykoz ve Yalova iskelelerinden İstanbul'a yaş sebze ve meyve getiren sandalcıların şikâyetlerinden söz edilmektedir. Sandalcılar gerekli harcı verdikleri halde İstanbul muhtesibi tarafından tekrar rusum istendiği belirtilmektedir.

Fermanda Üçüncü Osman bu şikâyeti dikkate alarak çeşitli yerlerden İstanbul'a yaş sebze ve meyve getiren küçük gemicilerin ödeyecekleri harç ve rüsumları daha önceki uygulamaları da dikkate alarak düzenlemekte ve sonunda şöyle demektedir :

> **"Buyurdum ki hükm-i şerifim vardukda bu bâbda mukaddemâ verilen emr-i şerif ve hâlâ sâdır olan işbu emr-i celil-üşşânımın mazmun-i itâat makrunu ile âmil olup hilâfına bir dürlü rıza ve cevaz göstermeyesiz, şöyle bilesiz âlâmet-i şerifime itimad kılasız".**

(Başbakanlık Devlet Arşivi).

PROF. DR. NEŞET ÇAĞATAY'IN ÖZGEÇMİŞİ

1918 yılında Isparta'nın Gelendost İlçesi'nin Yenice Köyü'nde doğdu. 1940'da A. Ü. Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi, Ortaçağ Tarihi Bölümü'nü bitirdi. Bu bölümde asistan oldu, 1943'te doktorasını verdi.

N. Çağatay, 1952'de doçent olduktan, iki buçuk yıl yedek subay olarak askerlik görevini tamamladıktan sonra 1960'da profesör oldu. A. Ü. İlâhiyat Fakültesi'nde üç kez dekan seçildi, 1962'de dokuz ay rektör vekili olarak görev yaptı.

1964'de Strasbourg Üniversitesi'ne, 1972'de Hindistan'ın Aligarh Üniversitesi'ne, ders vermek ve seminer yönetmek için davet edildi.

1966–1967 yıllarında doktora sınıflarına ders vermek üzere New York'taki Columbia Üniversitesi tarafından misafir profesör olarak davet edildi. 1978 yılında, tarih dersi vermek üzere gittiği Konya Selçuk Üniversitesi'nde Rektör seçilerek 1981 yılına dek üç yıl rektörlük yaptı.

1981 yılında Cumhurbaşkanlığı kontenjanından Yükseköğretim Kurulu üyeliğine seçildi, bu görevde altı yıl hizmet verdi. Bu göreve gelinceye kadar, "Türk ve İslam Sanatları" ve "İslam Araştırmaları" enstitülerinin müdürlüğünü yaptı. Türkiye'deki ve yabancı ülkelerdeki bilimsel dergilerde türlü dillerde yüzü aşkın bilimsel yazısı yayınlandı. Kendi yazdığı ve başka dillerden çevirdiği on eseri vardır. Türk Tarih Kurumu aslî üyesi, Uluslararası Türk Sanatları Kongresi'nin daimî başkanı, Türk - Hindistan Kültür Derneği başkanı, Türkiye Felsefe Kurumu, Türk Kooperatifçilik Kurumu üyesi, Türkiye Kemalist Yazarlar ve Sanatçılar Derneği ve Türkiye Bilim ve Edebiyat Eseri Sahipleri Meslek Birliği üyesidir. İngilizce, Fransızca, Farsça ve Arapça bilir.

1988'den beri Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi ve Basın Yayın Yüksek Okulu Devrim Tarihi öğretim üyesidir.

ISBN 975-16-0192-4

TÜRK TARİH KURUMU BASIMEVİ, ANKARA